NICO VAN SUCHTELEN

UIT DE DIEPTEN DER ZIEL

2E DRUK

N. Kupfer
N. Ibsenter

UIT DE DIEPTEN DER ZIEL

IN DEZE ZELFDE SERIE VERSCHENEN:

Dr. W. H. COX: Gevoel en verstand in de Psychologie en in het Leven

Prof. DUNCAN: Techniek en Wetenschap

Prof. Dr. SIGMUND FREUD: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch Leven. (Over: Vergeten zich vergissen, zich verspreken, onhandigheid en bijgeloof) Vertaald en uitgebreid door *Johan Stärcke*

Prof. G. HEYMANS: Psychologie der Vrouwen. (Herdruk in bewerking)

Dr. E. D. BAUMANN: Geschiedenis der Geneeskunde, (geïllustreerd.)

IN BEWERKING:

Prof. Dr. SIGMUND FREUD: Inleiding tot de studie der psycho-analyse. Akademische voorlezingen. Vertaald door *Dr. A. W. van Renterghem*

Deel I: Vergissingen — De droom

Deel II: Algemeene leer der neurosen

(Verschijnen 1918)

NICO VAN SUCHTELEN

UIT DE DIEPTEN DER ZIEL

SAMENSPRAKEN OVER DROOM EN GEWETEN

MET EEN ALGEMEENE INLEIDING OVER HET PSYCHO-ANALYTISCH ONDERZOEK VAN DEN DROOM

TWEEDE DRUK

UITGEGEVEN·DOOR·DE MAATSCHAPPIJ · VOOR GOEDE·EN·GOEDKOOPE LECTUUR-AMSTERDAM

1917

JHC 1122120

*De aanteekeningen bij de plaatsen die met een * zijn gemerkt, vindt men achter in het boek.*

GEDRUKT TER DRUKKERIJ „DE DEGEL", AMSTERDAM.

VOORWOORD

„Kent u zelf."

IN dit werk heb ik een aantal droomen — enkelen van mijzelf, het meerendeel echter mij door anderen medegedeeld, maar allen door mij verklaard — tot een tezamen hangende reeks van dialogen verwerkt. Bij dezen arbeid richtte ik mij naar de algemeene inzichten en uitkomsten der psychoanalyse, zonder mij evenwel dogmatisch te houden aan bepaalde theorieën en methoden. Mijn doel was in het licht te stellen dat het droomleven en de droomanalyse volstrekt niet uitsluitend van belang zijn voor de psycho-pathologie, maar evenzeer voor de kennis van het zieleleven van den „gezonden", „normalen" mensch. Ik wilde doen zien dat de ernstige beschouwing onzer droomen in hooge mate er toe kan bijdragen ons het eigen karakter, de machten waartegen wij innerlijk hebben te worstelen, de vermogens die wij kunnen en behooren te ontwikkelen, beter, onbevooroordeelder te leeren kennen en ons daardoor in staat kan stellen de problemen en conflicten die ons — dikwijls zonder dat wij het goed beseffen — vervullen en benauwen, tot een oplossing te brengen.

De bijzondere vorm waarin ik deze droomverklaringen kleedde, noodzaakt mij nadrukkelijk te verzekeren dat geen der besproken droomen of der andere uitingen van het onderbewuste zieleleven door mij werd „verzonnen". Alle gegevens die ik verwerkte werden mij door een zeker aantal

personen meegedeeld en òf door henzelf, òf door mij neergeschreven zóó als ik ze weergaf. Ook de analyse komt, wat den zin betreft, geheel overeen met de werkelijke. Slechts werden de verschillende gesprekken of overwegingen door mij, terwille van de leesbaarheid en de verlangde eenheid, systematischer „gedramatiseerd". Daartoe heb ik eenerzijds sommige zeer persoonlijke en voor het juist begrip der algemeene analyse overbodige bijzonderheden verkort of geheel en al weggelaten, anderzijds hier en daar theoretische ophelderingen of beschouwingen ingelascht. Een enkele maal werd een droom „vervalscht", door er een of ander treffend voorbeeld uit een anderen, overigens voor mijn doel onbelangrijken, droom afkomstig, tusschen te voegen, waar dit op ongedwongen wijze, zonder den droom te verwringen, mogelijk was. Natuurlijk geschiedde dit ook alleen dáár waar ik iets wilde *illustreeren*, nooit waar ik wenschte te *bewijzen*.

Het meerendeel der eenigszins uitvoeriger geanalyseerde droomen — niet de in den dialoog slechts anecdotisch behandelde — heb ik voorgesteld als afkomstig van één enkel persoon, ofschoon zij mij inderdaad door verscheidene personen werden verstrekt. Ik deed dit om een zoo volledig mogelijk beeld te kunnen geven van een ziels-*ontwikkeling*. Bovendien, een droomserie van één bepaald persoon en geheel zonder „vervalschingen" zou aanleiding kunnen geven tot allerlei onbescheiden en toch niets terzake doende gissingen. Om die te vermijden heb ik een aantal droomen (van mannen) uitgekozen, die door den aard van het psychisch conflikt waarin hun droomers zich bevonden, ten nauwste verwant zijn. Zóó verwant, dat het mij mogelijk was, ze door slechts zeer geringe en *onwezenlijke* veranderingen, met elkaar in één

doorloopend verband te brengen en er zoodoende een *ideaal*-voorbeeld eener droomreeks-analyse uit te construeeren. Deze „bewerking" is uit wetenschappelijk oogpunt volstrekt niet zoo bedenkelijk als men misschien zal vreezen. Immers de „vervalschingen" raken nooit den droominhoud zelf, doch uitsluitend de litteraire compositie, de aanvullende gegevens, waardoor ik mijn ideaal-sujet zijn eigen, persoonlijk karakter moest geven. Daarentegen is de eigenlijke kern van het „geval" dat ik op deze wijze kon samenstellen, van zoo algemeen menschelijken aard, dat al de bedoelde droomen zonder bezwaar als bepaalde phasen ervan konden worden beschouwd. Al die droomen namelijk hebben als kernpunt het conflikt tusschen (huwelijks)liefde en zoogenaamden ongeoorloofden hartstocht, een conflikt dat in tallooze variaties het zieleleven van nagenoeg alle menschen min of meer verontrust.

Bij de behandeling van dit hoogst eenvoudige gegeven heb ik complikaties vermeden of opzettelijk verwijderd. Ervaren analytici zullen bovendien gemakkelijk zien waar in mijn analyses het infantiele en sexueele moment (vooral het incestueuse en perverse) werd verwaarloosd of slechts terloops aangeraakt. Voor deze ingewijden verklaar ik dat ik mij opzettelijk tot zulk een oppervlakkige behandeling bepaalde. Niet omdat ik vreesde dat dieper doordringen te veel aanstoot zou geven, maar omdat ik het voor mijn doel niet noodig achtte. Dit boek handelt dus niet over de psychoanalyse van den droom als afgeronde methode. Immers een bepaalde methode werd niet gevolgd en de analyse drong niet door tot de laatste regressieve elementen van het materiaal. Evenmin liet ik mij in met de *therapie* der zielsontleding, althans niet voorzoover men daaronder de methodische genezing van ziels*zieken* verstaan wil. Mijn sujetten

waren allen „gezond"; uit het door hen geleverde materiaal waren geen verdrongen kiemen van ernstige zielsziekten op te diepen. Bovendien zou ik mij allerminst bevoegd achten over hun genezing te spreken. Hysterische symptomen komen daarom slechts ter sprake, voor zoover ook ieder gezond mensch er in lichten graad aan onderhevig is. Om dezelfde reden speelt de „Uebertragung", de overdracht van affekties van den patient op den arts, bij deze analyses geen bijzondere rol. De analyticus mijner dialogen is geen arts en zijn denkbeeldig sujet is geen zieke. Daarom konden hun gesprekken geheel het karakter hebben van de vele werkelijke samenspraken die ik mij met zooveel genoegen herinner: dat van een kameraadschappelijk, eerlijk en onbevreesd zoeken naar de ware roerselen van menschelijk gemoedsleven, zonder gezag en suggestie aan den eenen kant en zonder hevig en onredelijk verzet aan den anderen.

Ik ben er mij volkomen van bewust dat vele verklaringen hypothetisch zijn en niet alleen den lezer, wien de hier behandelde problemen geheel vreemd zijn, willekeurig en gezocht, maar zelfs den vakman fantastisch zullen voorkomen. Ik heb daarom bij sommige mijner voorbeelden in korte, en helaas zeer onvolledige, aanteekeningen verwezen naar parallel-gevallen in de litteratuur, die mijn analyses konden verduidelijken of een te fantastisch lijkende bewering schenen te staven. Deze litteratuur was mijn zegslieden onbekend.

De hier volgende Inleiding moge den lezer eerst eenigszins oriënteeren in deze voor velen nieuwe en daarom gewantrouwde materie. Maar wie niet oprechtelijk bereid is alle vooroordeel af te leggen terwille eener diepere zelfkennis, wie zich niet in staat weet wèl-willend om te denken

over zaken die hem niet alleen zullen bevreemden, maar ook, althans aanvankelijk, zullen afstooten, hij late dit boek ongelezen; het werd geschreven voor de eerlijken van harte en de onverschrokkenen van geest.

Mei 1917.

INLEIDING

I. Het Onderbewustzijn. De litteratuur over het Onbewuste en het Onderbewuste, zelfs die van de laatste tientallen jaren, geeft den indruk dat de geleerden het ook omtrent déze begrippen niet eens zijn. Er zijn psychologen van groot gezag die deze woorden maar noode schijnen te aanvaarden, omdat zij blijkbaar de zaken ongerijmd achten. Naar de opvatting van dergelijke zielkundigen is, evenals reeds voor Descartes, het wezenlijke kenmerk der ziel „bewustzijn". Voor hen is de ziel een psychophysisch gebeuren dat „bewust" is; de psychologie dus niets anders dan de kennis der „bewustzijnsverschijnselen". Een *on*bewust psychisch leven is voor hen een ongerijmdheid, een contradictio in terminis; een min of meer hinderlijke metaphysische spekulatie, waarvan de man der wetenschap maar liever geen notitie neemt. Het zoogenaamd *onder*bewuste daarentegen wordt door hen beschouwd als een werking van zuiver physiologischen aard, die onder zekere omstandigheden weliswaar psychisch kan *worden,* maar zoolang haar intensiteit nog niet den „drempel van het bewustzijn" overschreden heeft, niet psychisch *is.* Een *aanleg* tot bewustwording dus, een *vermogen* tot reproductie van wat ééns bewust was, maar weer uit het „gezichtsveld" van het bewustzijn is verdwenen en nu „latent" bewaard blijft in een zekere „constellatie" der hersencellen.

Afgezien nu daarvan dat in deze opvatting eigenlijk dóórschemert het materialistische dogma omtrent de prioriteit van het physische, de voorstel-

ling namelijk als zou de ziel een soort „werking" der materie zijn, berust zij op de geheel en al willekeurige onderstelling dàt ziel en bewustzijn inderdaad identiek zijn. Het ís zeker waar dat alles wat wij weten, of juister gezegd, alles wat wij wéten te weten, ons „bewust" is, en dat wij ook van de ziel niets anders *kennen* dan wat ons van haar bewust is, hetzij als directe, hetzij als indirecte, herleefde, herinnerde waarneming. Maar hieruit volgt nog volstrekt niet dat de ziel niet anders, niet méér *is* dan haar oogenblikkelijke, aktueele bewustzijnsinhoud. Integendeel, het is veeleer ongerijmd aan te nemen dat zulk een bewustzijns-inhoud, bij het zinken onder dien bewustzijns-drempel, plotseling zou ophouden zielsbestanddeel te zijn, om te veranderen in een latente werking of dispositie van hersencellen. Deze noodlottige sprong, de salto mortale over het absurde ledig dat geest en stof van elkaar scheidt, is tenslotte alleen te vermijden door, niet alleen in de hersenmassa en het dierlijk denken, maar in *alle* verschijnselen des Heelals, het psychische en het physische te begrijpen als in wezen éénzelfde gebeuren; zooals dit reeds door Spinoza, tot op zekere hoogte door het moderne psycho-physisch parallelisme, en misschien het duidelijkst en overtuigendst in het psychisch monisme, door G. Heymans verdedigd, wordt uiteengezet. Alleen bij zulk een pan-psychisme wordt de zakelijke strijdvraag: hoe physische werking kan ómslaan in psychische, niet opgelost, maar opgeheven. En verliest tevens de logische: of het Onbewuste of Onderbewuste eigenlijk wel psychisch mag heeten, haar schijn van beteekenis. Er is, en er is niets anders, in het Heelal, dan psycho-physisch gebeuren, dan geest die verschijnt als materie; en indien men zich, onfilosofisch genoeg, nog wil verwonderen over eerste, onverklaarbare feiten, lijkt

het mij grooter „wonder" dat dit gebeuren op een gegeven oogenblik „bewust" zou worden, dan dat het in alle eeuwigheid onbewust zou zijn gebleven. Tenzij wij die bewustwording opvatten als betrekkelijk, als een gezamenlijk-bewustzijn van de onderdeelen van een zeker verband, die voordien wel elk-op-zichzelf, maar niet voor-het-geheel bewust waren. Dan beschouwen wij elk kleinste ion niet alleen als bezield, maar ook als bewust, en is dus het Onbewuste, als volstrektheid, voor ons even ongerijmd als voor de hierboven bedoelde geleerden. Ons eigen onbewuste of onderbewuste Ik is dan alleen maar het *ons*, als individu, niet-bewuste in onszelf. Datgene, wat nà onze ervaring in ons onderbewustzijn — of in Het Onbewuste — verzinkt; of datgene wat er vóór onze ervaring als stam-instinkt erfelijk in werd vastgelegd, is dan alleen maar voor ons oogenblikkelijk individueel-bewustzijn onbewust, maar in eigen sfeer wel degelijk bewust. Welbeschouwd is dan het Onbewuste, individueel of kosmisch, eigenlijk het algemeen en primair bewuste, waaruit zich de varieerende individueele bewustzijns verbijzonderen.

Doch zonder op deze metaphysische kwesties in te gaan, en hoe wij ons ook het verband tusschen bewustzijn en onderbewustzijn willen denken, onverschillig ook of wij het Onbewuste en het Onderbewuste als wezenlijk identiek beschouwen, dan wel nog logisch van elkaar wenschen te onderscheiden: in elk geval toch moet het Onderbewuste (ik zal voortaan slechts dien éénen term gebruiken) worden opgevat als een psychische *realiteit*, die niet alleen als physische dispositie, maar als werkelijk ziels-gebeuren, de mogelijkheid in zich draagt om bewustzijns-inhoud voor-ons te worden.

Deze opvatting van het onderbewuste zieleleven als een reëel ziels*proces* heeft, althans bij denkers

en kunstenaars, van oudsher bestaan. Zij, die zoo dikwijls hun hoogste gedachten „intuïtief" vonden of door „inspiratie" verkregen, konden het Onderbewuste bezwaarlijk beschouwen als een slechts latent, in „gedachte-sporen" sluimerend „vermogen" om het reeds vroeger voorhandene opnieuw te reproduceeren. Zij moesten wel meer of minder helder beseffen dat dit vroegere er steeds realiter nog wàs; dat zij die intuïtie en die inspiratie te danken hadden aan een aktief-werkende macht, die, zelfstandig denkend en voelend, uit dit steeds aanwezige materiaal nieuwe zielsinhouden schept, ook buiten hun „gewone" bewustzijn om. Hielden sommigen daarbij de „inspiratie" voor van buiten komend, voor een goddelijke inblazing; de intuïtie, het inzicht, werd toch steeds opgevat als opwellend van binnen-uit, uit de diepten van het eigen gemoed.

Ook de nieuwere psychologie erkent thans vrijwel algemeen het bestaan van zulk een verborgen zieleleven, dat voortdurend met het bewuste in wisselwerking staat. Maar toch, tot voor zeer kort nog beoordeelde men dit onderbewuste zieleleven op een zonderlinge wijze. In strijd met de innerlijke ervaring van wijsgeeren, uitvinders, kunstenaars, nam men aan, op grond van wel zeer verbreide, maar ook zeer verwarde en onvolledige kennis van enkele verschijnselen, waarin zich de werking van het onderbewuste openbaart; dat het onderbewuste leven van lager orde zou zijn dan het bewuste. Zoo men het al niet beschouwde als een soort van rommelkast, waarin het voorloopig door het bewustzijn terzijde gelegde als een dood ding bleef rusten, tot het te gelegener tijd weer eens voor den dag gehaald werd; of wel als een reservoir, waarin al het kwasi-vergetene doelloos rond drijft, tot het weer, meestal bij toeval, werd opgevischt; men kwam toch zelden verder dan de voorstelling dat bij de verhui-

zing van een bewustzijns-inhoud naar de sfeer van het Onderbewuste, deze inhoud niet alleen in overdrachtelijken, maar ook in eigenlijken zin „zonk", tot iets van lager orde afdaalde; dat in zijn nieuwe omgeving redelijkheid en zedelijkheid, zooniet geheel opgeheven, dan toch aanmerkelijk „verzwakt" waren. Men beriep zich op verschillende verschijnselen die deze opvatting schenen te rechtvaardigen. Uitingen van krankzinnigen, ijlenden, bedwelmden, droomenden, leken meestal herinneringen, niet door het logisch bewustzijn opgeroepen, maar losgebroken, verbandlooze brokstukken uit een onderbewusten chaos. In den droom, waar men zich voelde in de schemerende voorhal van dien Hades, zag men niets dan een verwarde, zinlooze aaneenschakeling van recente, meerendeels zeer onbelangrijke indrukken, en anderzijds van oude, vergeten, maar toch ook alweer uiterst onbelangrijke herinneringen, dikwijls klaarblijkelijke „reflexen" op uitwendige prikkels of inwendige orgaangewaarwordingen; en steeds een doelloos „spelen" van associaties, geheel „toevallig" opduikend, en aanknoopend bij de allernietigste mogelijkheden van vergelijking. De ervaring scheen iederen „onbevooroordeelden" droomer te leeren dat niet alleen het logisch oordeel, maar ook het zedelijkheidsbesef in den droom geheel en al in de war is. Met Wundt en anderen hield men den droom voor „een normale, tijdelijke waanzin", daarbij vergetend dat de visioenen van krankzinnigen en epileptici, de droomen van tempelslapers, door gansche geslachten als goddelijke wijsheid en raadgevingen werden geëerd en gehoorzaamd. Men aanvaardt de herhaaldelijk uitgesproken meening dat, wanneer wij aansprakelijk gesteld mochten worden voor wat wij in den droom bedrijven, ieder van ons aan de galg zou komen. En vergeet daarbij den troost en den zedelijken steun die zoovelen von-

den en vinden in de lichte, teedere fantasieën hunner droomen. En als men behoort tot die kategorie van menschen die „nooit droomen", is men niet weinig trotsch op dit bewijs van geestelijke „gezondheid".

Ons bewustzijn is kortzichtig, beperkt, en dus arrogant. Ons bewustzijn is een neuswijs kind, dat verstandiger wil zijn dan zijn ouders. Het lijkt mij de meest averechtsche verwaandheid wanneer ons bewustzijn, erkennende een alom geldige wet van oorzaak en gevolg voor het gansche Heelal, ja, de prioriteit van redelijkheid en zedelijkheid bij zijn beoordeeling van al het gebeurende, feitelijk de menschelijke ziel zelf, of althans het grootste deel ervan, van deze wetmatigheid botweg uitsluit. Maar, is deze denkfout logisch verwonderlijk, psychologisch is zij maar al te verklaarbaar. Het denken is hier, als zoo dikwijls, als nog meestal in zaken die het „gevoel" raken, slechts de slaaf van den waan. De verachter van het Onderbewuste vindt in de vooronderstelde onredelijkheid ervan een laatste kansje om te ontsnappen aan het schrikbeeld van een psychisch determinisme dat hij niet aandurft, omdat het in strijd is met het gangbare vooroordeel omtrent den vrijen wil. Hij wil, ondanks alles, aan een psychisch „toeval" blijven gelooven, om zich daardoor óók de mogelijkheid te openen te kunnen gelooven in die willekeur, die hij voor vrijheid houdt. En de schijnbare onzedelijkheid en ontoerekenbaarheid van het Onderbewuste maakt dit tot een gretig aanvaarden zondebok voor alles waarvoor het bewustzijn zelf zich meent te moeten schamen en waarvoor het liefst niet aansprakelijk zou worden gesteld. Wanneer er in onze droomen dingen gebeuren die „meer dan schandelijk zijn", wanneer wij er handelen en denken „tegen beter weten in" en „in strijd met onze ware neigingen"; niet waar, dan moet dit „toeval" zijn, een spel van zinlooze

associaties, en onze wakende geest hoeft er zich niets van aan te trekken; hij was onschuldig slachtoffer. Zelfs denkers, die werkelijk een dieper inzicht hebben in het droomleven en zich wel zullen wachten om het droombewustzijn voor „niet vol" te houden, laten zich dikwijls nog om den tuin leiden door een kinderlijke neiging hun verantwoordelijkheid voor eigen gevoelens, begeerten, gedachten, van zich af te schuiven. Zij vervangen dan het stomme toeval door kwaadwillige demonen, psychische machten die van *buiten*-af op ons inwerken. Wèl is het Onderbewuste het miskend genie bij uitnemendheid! Handelt het naar onzen zin, dan geven wij ten slotte tóch ons bewustzijn alle eer daarvan; handelt het naar ons oordeel, of vooroordeel, slecht, dan schelden wij het bruut, atavistisch, oermenschelijk, krankzinnig; of noemen het misleid door demonen! En wanneer eens zijn genialiteit absoluut niet te loochenen is, zeggen wij goedig-zelfgenoegzaam: Zeker, er zit wel íets in.... maar het is eigenlijk toch niet goed wijs. En verheffen ons des te trotscher op onze bewuste eigen-wijsheid.

Doch wie met piëteit, en vooral met diepe bezonnenheid de eigen ziel beschouwt, moet noodzakelijk tot het inzicht komen dat in het Onderbewuste, zoomin als in het Bewuste, van psychisch toeval sprake kan zijn, en dat al wat er schijnbaar verbandloos, onsamenhangend, chaos is, in wezen volgens dezelfde algemeene psychische wetten moet zijn geordend als heel de overige kosmos. Dat al wat als „onzin" uit de onmetelijke diepten der ziel opduikt, slechts onzin moet *lijken*, omdat het geïsoleerd werd van wat het tot zin maakte. Dat ook de waanzin, die, „blijvende waakdroom" — om Wundt's uitspraak om te keeren — slechts waan *lijkt* voor den buitenstaander, maar strikt logisch zielsgebeuren *is* voor den lijder zelf. Maar zulk theoretisch inzicht blijft

altijd min of meer hypothetisch zoolang men niet zelf praktisch de waarheid ervan heeft ervaren. En deze ervaring is moeilijk. Het is daarom een waarlijk onsterfelijke verdienste van Sigmund Freud haar te hebben vergemakkelijkt, door voor het eerst met een uitvoerig feitenmateriaal het positief bewijs ervoor te leveren, dat alle openbaringen van het onderbewuste: in de spelen van het kind, in droom- en waakfantasieën, in visioenen, neurotische symptomen, krankzinnigheid, in tal van „onwillekeurige" handelingen, zooals zich vergissen, verspreken, verschrijven, in gebaren, uitroepen etc. in werkelijkheid even logisch gedetermineerd zijn als onze gewone bewustzijns-inhouden, en dat zij, ondanks hun schijnbare zinloosheid en absurde toevalligheid, steeds precies blijken te passen in het aktueele systeem onzer overige ziels-openbaringen, mits wij maar de ontbrekende schakels kunnen hervinden en den sleutel bezitten op de geheimtaal, de symboliek van het onderbewuste denken. Dank zij de ontcijfering daarvan, voornamelijk door Freud en zijn volgelingen, zijn wij thans in staat door te dringen in dieper lagen der ziel dan tot dusver mogelijk was, en daar verband te ontdekken tusschen tal van verschijnselen die ons vroeger onverklaarbaar leken. En welke gevolgen zulk een grootsche verruiming onzer zelfkennis hebben moet, zal ieder inzien, die beseft dat het „Kent uzelf" de eenige grondslag is aller levenswijsheid.

II. De Droom. In dit boek zal ik mij uitsluitend bezig houden met de werking van het Onderbewuste in den Droom, en ik zal daarom ook alleen Freud's beschouwingen over den droom in het bijzonder tot uitgangspunt nemen. Ik merk evenwel op dat dezelfde logische wetmatigheid die den droom blijft beheerschen, ook geldt voor alle andere ver-

schijnselen waarin het onderbewuste zieleleven tot uiting komt. Ik beperk bovendien — eensdeels om niet verwarrend-uitvoerig te worden, anderdeels uit gebrek aan materiaal — het begrip „droom" tot die kategorie van droomen, waarvan ik meen te kunnen aannemen dat zij geheel, of tenminste overwegend, uit de psyche van den droomer zelf voortkomen. Ik schakel dus uit de telepathische droomen, suggesties of hallucinaties. De „demonische" droomen, die ik hierboven reeds aanstipte, behandel ik als producten der ziel zelf. Zoolang bij deze laatste soort van droomen de beïnvloeding door buitenstaande machten niet even positief bewezen is als bij de telepathische, lijkt het mij het veiligst voor althans het meerendeel ervan aan te nemen, dat zij op geheel dezelfde wijze als de „gewone" droomen tot stand komen. Want welbezien wijken zij daarvan alleen maar hierin af, dat zij den droomer buitengewoon onaangenaam zijn en brengt de analyse meestal gemakkelijk aan het licht, dat de zoogenaamde demonen niets anders zijn dan verschillende, maar al te goed gelijkende aspecten van het karakter van den droomer zelf. Ik merk hier tevens terloops op dat een psycho-analytisch onderzoek van de „onthullingen" en „berichten" van somnambules en geesten zeer waarschijnlijk aan het licht zou brengen dat dergelijke openbaringen veelal uit de psyche der mediums en van hun ondervragers stammen. In elk geval zou de schifting van het spiritistisch materiaal door zulk een onderzoek worden vergemakkelijkt. Hier is een terrein te ontginnen, even vruchtbaar als dat der mythologie en legende. En overigens, al kwamen de mededeelingen door geesten of de temptaties door demonen van buitenaf: God noch Duivel komen ongeroepen tot ons, dat wil zeggen, zonder dat ons eigen diepste wezen ze aantrekt. Dus blijft de verantwoordelijkheid,

onverschillig of de geest of demon feitelijk, dan wel slechts in gedachte bestaat.

Een historisch overzicht van de opvattingen van zelfs maar de moderne psychologen omtrent den droom, kan hier niet geboden worden. Maar ik neem als enkel voorbeeld om te doen uitkomen hoezeer nog allerwegen karakter en waarde van den droom worden miskend, de beschouwingen van Theodor Lipps. Ik kies zijn theorie, omdat zij eigenlijk de meest gangbare opvattingen in zich sluit, en omdat juist Lipps voor het overige een psycholoog is, die allerminst in materialistische vooroordeelen is bevangen; die zelfs aan het slot van zijn „Leitfaden der Psychologie" zeer „spekulatieve" metaphysische gevolgtrekkingen aandurft.

Lipps beschouwt den droom als een „gedeeltelijk wakker zijn". In den slaap is, volgens hem, de psychische „Erregbarkeit" *verzwakt,* ofschoon toch nooit geheel opgehouden. Daardoor kunnen voorstellingen somwijlen nog zulk een intensiteit verkrijgen dat zij over den bewustzijnsdrempel komen. Dit zijn dan steeds voorstellingen die ons „toevallig" meer dan andere hebben bezig gehouden, of die meer dan andere met onzen *aanleg* of ons *belang* strooken en *daarom* krachtiger zijn. Maar vóór alles zijn bij den droom lichamelijke prikkels van invloed. (Evenals volgens Wundt, Havelock Ellis en vele anderen). Toch ziet Lipps zeer goed in dat dit alles nog niet voldoende is om den droom te verklaren. „Wir werden hinzufügen müssen, dass im Schlafe auch „zufällig". d.h. *aus psychologisch nicht näher angebbaren Gründen,* bald diese, bald jene Gedächtnisspuren reproduzierbarer sind als andere." (pg. 309). Als kenmerk van droomen noemt hij dan in de eerste plaats het ontbreken van „ordnenden und regelnden Wirkung", en verder het wegvallen van „praktische Zwecke" (pg. 310). In het waakleven ontstaat de

regelmaat doordat bij een voorstelling „die Gegenvorstellungen, das Gegenwissen und die Gegenempfindungen ihr hemmend und korrigierend gegenüber treten" (pag. 310). In den droom echter is dit niet het geval, de voorstellingen volgen hier onbelemmerd op elkaar, naar gelang „die zufällig funktionsfähiger gebliebenen Assoziationen, und die zufällig leichter reproduzierbaren Gedächtnisspuren vorschreiben" (pag. 310).

Met ziet het: de vrijwel algemeen verspreide opvatting omtrent den droom, in wetenschappelijk systematische formuleering: de droom een verzwakt, verward, minderwaardig psychisch produkt, bij welks ontstaan het „toeval" de grootste rol speelt. Toch is het alsof Lipps een vermoeden heeft van het wezenlijk belang van dit proces. Hij plaatst het woord „toeval" tusschen haakjes en noemt met dit toeval in één adem datgene wat met onzen *aanleg* of ons *belang* strookt. En het toevallig opduiken dier voorstellingen noemt hij alleen toevallig bij gebrek aan „psychologisch nicht näher angebbaren Gründen", een beperking die, welbeschouwd, alle wezenlijke toevalligheid opheft.

De psycho-analyse nu heeft deze tot dusver niet nader aanwijsbare oorzaken ontdekt en daarmee bewezen, dat de droom niet een verward en onlogisch, verzwakt, ontwricht, verminkt en minderwaardig gedachte-dwalen is, maar een wel degelijk volgens zekere beginselen van orde gecomponeerd produkt van logisch, dat wil zeggen naar voorstelling en tegenvoorstelling, weten en tegenweten, voelen en tegenvoelen voortschrijdend denken. En niet alleen de slaapdroom, maar ook de waakfantasie, de mijmering, en zelfs het schijnbaar geheel verbandlooze, van de hak op den tak springende ijlen, dat zich van ons meester maakt zoodra we onze aandacht eens niet op iets bepaalds gericht

hebben, een toestand dien wij ieder willekeurig oogenblik kunnen laten intreden en die ons bewijst, dat wij feitelijk niet alleen des nachts, maar ook overdag onafgebroken „droomen".

Thans, in het kort geformuleerd, Freud's opvatting van dit onderbewuste denken. Volgens hem openbaart zich in den droom het onderbewust geraakte oer-egoïsme van de ziel. Overwonnen, vergeten, zoogenaamd „verdrongen" begeerten en wenschen blijven in het Onderbewuste woelen en werken, en trachten, waar zij maar gelegenheid vinden, het bewustzijn te overrompelen, om weer door te dringen en zich aktief te verwerkelijken. Freud meent dat deze „wenschen" van overwegend infantiel en sexueel karakter zijn. „Der Traum ist ein Stück überwundenen infantilen Seelenlebens sexueller Art". De droom nu stelt zulk een wensch, meestal in verkapten vorm, als bevredigd voor; dat wil zeggen de droom is „wenschvervulling", geeft ons wat het bewuste waakleven ons ontzegd. Het bewustzijn — of liever het „Vóórbewustzijn", dat Freud aanneemt als een tusschenstadium tusschen het volkomen onbewuste en het bewuste — tracht daarentegen van zijn kant het dóórbreken en botvieren dier verborgen begeerten te beletten. Het vervult de funktie van een „censuur", toegerust met al de vooroordeelen en principes onzer sociaal-religieuze kultuur, die het primitieve, onbemantelde egoïsme niet meer kan dulden. De werking dier censuur bestaat eenerzijds daarin, dat zij den droom zooveel mogelijk zoekt te verwarren, anderzijds hem zoo gauw mogelijk weer terugdringt, vergeet. Maar het Onderbewuste legt zich daarbij niet neer, het poogt de hinderlijke censuur te ontduiken. En het doet dit door in de eerste plaats gebruik te maken van een voor het bewustzijn moeilijk verstaanbare symbolen-

taal, door beelden aan te wenden waarin het bewustzijn geen erg heeft. Voorts door de zoogenaamde „verdichting" der stof, dat wil zeggen door in éénzelfde symboliek verschillende dingen tegelijk uit te drukken en zoodoende zeer bedenkelijke, zwaar-verdrongen wenschen zich te doen kenbaar maken in schijnbaar hoogst onschuldige beeldspraak. Tenslotte door „verschuiving" van inhoud en gevoel, dat wil zeggen door het begeleidende gevoel van den droom te verleggen van het belangrijkste, waar het eigenlijk om gaat, naar iets onbelangrijks en bijzakelijks. Wat wij dus droomen, de „*manifeste* droominhoud", is een dwaas-lijkend, verwrongen beeld van de eigenlijke „*latente* droomgedachten".

Ziehier, volgens Freud, de faktoren en beginselen die den droom vormen. Het onderzoek, de analyse van den droom heeft nu ten doel die latente gevoelens en gedachten, het zoogenaamde „complex" te ontdekken dat door den droomer naar het Onderbewuste verbannen, „verdrongen" was, daar in het verborgen bleef wroeten, een groot deel der zielskracht voortdurend in beslag nemend, en telkens pogend weer los te breken, om zoodoende tenslotte tot allerlei psychische afwijkingen te leiden, van de lichtste neurose tot den zwaarsten waanzin. Is eenmaal dit „complex" weer in zijn geheel bewust gemaakt, dan wéét de droomer waar het hapert, kan zich redelijk er tegen verweren, en is de kans op beterschap gegeven.

Het zal in de volgende Dialogen voldoende blijken in hoeverre deze theorie naar mijn meening te kort of te ver schiet, zoodat ik in deze Inleiding niet in bijzonderheden behoef te treden. Wel echter is het noodig althans de hoofdpunten nader te beschouwen, om den lezer te wennen aan een inzicht en een terminologie, die den onvoor-

bereide meestal bevreemden en dikwijls afstooten.

In de eerste plaats dan moet worden erkend dat inderdaad tallooze droomen duidelijke wenschvervullingen zijn. Zoo de meeste kinderdroomen en de honger- en dorst- en in 't algemeen op sterke orgaanprikkeling berustende droomen van volwassenen. Maar het woord „wensch" is ontegenzeggelijk door Freud eenigszins ongelukkig gekozen. Want ofschoon de taal van ons waakleven de woorden wensch en droom als synoniemen gebruikt, toch is niets gemakkelijker dan Freud's bewering te logenstraffen door droomen te verhalen waarin „kennelijk" géén wensch vervuld werd. Intusschen blijkt uit de analyse van dergelijke droomen, vooral wanneer zij „als protest" gedroomd worden, dat zij meestal wel degelijk een of anderen verborgen wensch bevatten. Maar bovendien moet men rekening houden met de zeer ruime beteekenis die Freud aan het begrip „wensch" toekent. Voor hem is „wensch" niet alleen de naar-lust-strevende-begeerte, maar ieder positief gedetermineerd streven: begeeren, impuls, opzet, dispositie, drang, wil, juist *afgezien* van het lust- of onlustgevoel, dat tenslotte de uiting begeleid. Holt definieert in zijn werk „The Freudian Wish" Freud's wensch zeer juist als een proces, een „course of action, which some mechanism of the body is set to carry out" (pg. 4), een wil, een streven, zooals dit tot aktie komt door zijn verhouding tot de omgeving, „a constant function, involving always the two things: living organism and environment" (pg. 59). Zoo beschouwd is de ziel de totaliteit van alle „wenschen", n.l. van alle disposities, alle mogelijkheden die op vervulling wachten: Aristoteles' Entelechie. (pg. 49). Wanneer men deze wijde beteekenis van Freud's wenschbegrip slechts in het oog houdt zal men spoedig genoeg bemerken dat het, zelfs in engeren zin, veel

algemeener toepasselijk is dan men aanvankelijk zou willen toegeven.

De droom „ein Stück überwundenen infantilen Seelenlebens sexueller Art". Deze stelling, voor Freud de kern zijner theorie, is de oorzaak van het stompzinnig doodzwijgen eerst, het dolzinnig verzet daarna, dat zijn vernuftigen en zuiver wetenschappelijken arbeid te beurt viel, niet het minst van den kant der officieele wetenschap. Freud „onthulde" iets dat men liever bedekt had gehouden. Onder de „verdrongen" complexen vormen — het spreekt vanzelf — de sexueele begeerten en al wat daarmede verband houdt, een zeer belangrijke groep. Het is dus begrijpelijk dat de pionieren in het onbekende gebied van het Onderbewuste het eerst en het menigvuldigst op de „sexualiteit" stuitten. En even begrijpelijk is het geweldig verzet dat deze ontdekking te weeg bracht; ik zeide het reeds: denken, óók het z.g. „wetenschappelijke", is voor het meerendeel der hedendaagsche menschen nog gevoelskwestie: goed-praten van vooroordeel, wegredeneeren van het ongewenschte.

Maar het feit is bewezen, en wij hebben dus deze nieuwe wetenschap te aanvaarden. En niet met een verontschuldigend „het is zoo, ik kan 't niet helpen" dat Freud ergens te pas brengt, maar dànkbaar, zooals iedere verruiming en verdieping van inzicht. Ik zeg uitdrukkelijk: wij hebben de *wetenschap* omtrent de belangrijke rol die de sexualiteit speelt in ons onderbewuste zieleleven, te aanvaarden; want het lijkt wel of sommige bestrijders meenen dat Freud en zijn school de zaak zelve in eere, of liever in meer dan rechtmatige eere, zouden wenschen te herstellen; dat zij, als Herakles, den eerst veilig gevangen en geknevelden Cretensischen stier — sexueel symbool bij uitnemendheid, zoowel in de verschillende godsdiensten en mythologieën als

in den droom — weer zouden willen bevrijden om hem zijn verwoestend werk te laten voortzetten. Doch Freud's ontdekking leert ons in werkelijkheid niets anders dan dat inderdaad — wat wij ook bij bewust, maar eerlijk, nadenken heel goed konden weten — de sexualiteit zooniet *de*, dan toch een der sterkste oerkrachten in ons *is* en *dus* zich als zoodanig doet gelden. Freud ontdekte, zooals Bleuler in zijn uitnemende apologie opmerkt, wat ieder goed psycholoog eigenlijk al wist, of had behooren te weten. Deze erkenning *kan* in sommige gevallen leiden tot een bevrijding dier kracht uit een onredelijken en onnatuurlijken toestand van onderdrukking en verdringing, maar sluit nooit den eisch in van een even onredelijke loslating in bandeloosheid. Integendeel, het „oprakelen" en „bewustmaken" van die verborgen sexualiteit heeft geen andere bedoeling dan haar slachtoffers van heimelijke erotomanen te maken tot welbewuste beheerschers van hun zielekrachten. Heeft men ooit hooren beweren dat de wetenschap dat „honger" een nóg oorspronkelijker en geweldiger drift is dan de sexualiteit, gevaarlijk en verwerpelijk is, omdat zij zwelgers en veelvraten zou verontschuldigen? Deze vergelijking is hier niet misplaatst. Jung, de Zürichsche verbreeder en verdieper van Freud's denkbeelden, heeft aangetoond dat bij zeer infantiele herinneringen vele, door Freud als sexueel beschouwde symbolen, eigenlijk hongersymbolen zijn, die eerst in latere phasen, nà de ontwaking der sexualiteit, een specifiek sexueele beteekenis kregen. De levenskracht staat aanvankelijk bijna uitsluitend in dienst van den honger, gaat dan, na de eerste levensjaren, gedeeltelijk over in sexualiteit en blijft daaraan gedurende het geheele verdere leven gebonden in telkens wisselende, hoogere of lagere vormen, die hoe ook „vergeestelijkt", toch nooit

het innerlijk genetisch verband met de oerdrift kunnen verliezen. De honger, als typisch stam-verschijnsel, ligt zoover achter ons, dat van deze drift slechts betrekkelijk zelden, althans niet overal en altijd, duidelijke reminiscenties in de droomsymboliek opduiken. Doch anders staat het met de sexualiteit. Openbare, nog onverdrongen sexualiteit was het typische kenmerk van de vóórchristelijke oudheid, van het tijdperk dat aan onze tegenwoordige kultuur onmiddellijk voorafging. En ook in het individueele leven zijn de honger-herinneringen meestal veel minder talrijk en sterk dan de sexueele. Vandaar dat normaliter de erotische symbolen in den droom en analoge verschijnselen zullen overwegen. Wat is nu, welbeschouwd, het „stuitende" in deze wetenschap? Met welk recht smaadt men mannen als Freud en Jung, terwijl men Schiller napraat: „Durch Hunger und durch Liebe, erhält sich das Getriebe"? Waarom verzet men zich tegen het woord „sexualiteit", terwijl men het woord „liefde" in precies dezelfde veelzinnigheid gebruikt die Freud en Jung voor hun geliefkoosden term „libido" opeischen? Ongetwijfeld is het *begrip* „libido", lust, begeerte, wellust, dat de psychoanalyse tracht in te voeren, eenigszins misleidend voor wie de *zaak* nog niet ernstig heeft doordacht. Maar is dit niet evengoed het geval met termen als „vitaliteit", met Spinoza's „zucht tot zelfbehoud", met Schopenhauer's „wil"? Ligt het niet in het wezen der taal zelf, als systeem van abstracte, verstarde, doode symbolen, dat ieder woord per se te kort schiet, en direct misleidend werkt, zoodra wij het anders opvatten dan als een slechts benaderende aanduiding van iets levends, dat wij eigenlijk alleen door levend meevoelen kunnen omvatten? Wanneer men eenmaal wéet dat de primaire uiting van alle leven is, en moet zijn, de drang om te

blijven leven en dus den dood te overwinnen door *zich* voort te planten, dan is het vrij onverschillig of men dien primairen drang vitaliteit, zucht tot zelfbehoud, libido of liefde — welk woord nota bene etymologisch van libido is afgeleid — *noemt*. En men kan dan, dunkt mij, zonder gemoedsbezwaren alle latere driften of „hoogere" verlangens tot deze oerkracht herleiden. Biologisch neemt de voortplanting bij de lagere dieren een veel belangrijker deel der levensfunkties in beslag dan bij de hoogere. Zoodra massa-productie van nageslacht niet meer noodig is, wordt de sexueele energie omgezet in andere funkties, die aanvankelijk duidelijk hun sexueele afstamming verraden. De eerste uitingen van kunst: versiering, zang, muziek, staan onmiskenbaar in dienst der directe sexualiteit: zij zijn lokmiddelen en treden op in den paartijd. Hun *ontwikkeling* leidt tot nieuwe, andere doeleinden, hun *oorsprong* is sexueel. Hetzelfde geldt voor den nestbouw. En zoo zal men bevinden dat heel onze kultuur, tot in haar hoogste geestelijke uitingen, te danken is aan de voortdurende vervorming, veredeling, of, zooals de psycho-analyse het uitdrukt: „sublimeering", van diezelfde oer-libido, wier eerste openbaringen zijn: honger en sexualiteit.

III. Het sexueele element in droom, taal, mythologie en religie. Wie zich eenigszins vertrouwd heeft gemaakt met dit inzicht, zal zich daarom ook niet verbazen, nog minder ergeren, over het feit dat Freud, wiens aandacht het eerst door het direct-sexueele in het onderbewuste leven getrokken werd, dien oervorm der libido ook werkelijk in *al* zijn materiaal op meestal overtuigende wijze weet aan te toonen; terwijl daarentegen andere psychologen niet minder overtuigend allerlei andere driften, neigingen, gevoelsstroomingen in het Onderbewuste vinden, die

schijnbaar weinig of niets met „sexualiteit" als zoodanig te maken hebben. IJdelheid, eerzucht, naijver, hoogmoedswaan, spelen in tal van droomen een hoofdrol; andere zijn vol van religieuze gedachten en verlangens, weer andere houden zich bezig met dood en eeuwigheid. En dikwijls vindt men dit alles in één enkelen droom dooreen.... precies als in de gedachten van den wakenden geest. Freud heeft deze omvormingen der oerlibido nooit ontkend; hij heeft alleen maar steeds den nadruk gelegd op de het diepst-verborgen, de aller-primitiefste drijfveeren der ziel; hij herleidde alle uitingen regressief tot hun eersten oorsprong, om vandaar uit hun ontwikkeling te begrijpen. Daardoor kreeg zijn theorie den roep van eenzijdigheid en is zij, vooral sints het optreden der zg. Zürichsche school, welke minder waarde hecht aan, althans minder nadruk legt op het sexueele moment, in het gedrang gekomen. Ten onrechte en onverdiend. Want men moge thans inzien dat die sexualiteit, die Freud als basis van het zieleleven aanwijst, voor een belangrijk deel nog slechts *symbool* is der inmiddels hooger ontwikkelde libidovormen; dat de oerkracht er *geheel en al* in is overwonnen, zal niemand kunnen volhouden die ook maar eenigermate eerlijk in eigen ziel durft kijken. Het is niet te ontkennen dat niet alleen oorspronkelijk, maar ook nu nog, al onze zielsberoeringen min of meer met de directe sexualiteit in verband staan. In tallooze gevallen is dit reeds voor het gewone bewustzijn duidelijk; en waar dit verband niet meer direct in het oog valt, brengt de diepte-psychologie het opnieuw aan het licht. Dit verband blijkt uit onze geheele kultuurgeschiedenis. Uit de primitiefste kunstwerken der oermenschheid, die hun ornamentiek voornamelijk aan sexueele voorstellingen ontleenen; en evenzeer uit de schijnbaar ongemotiveerde en overbodige

„grofheid" en „platheid" van een Shakespeare. Het blijkt overtuigend uit de menschelijke *taal*, die de woorden, de symbolen waarin zij onze gevoelens verbeeldt, onderscheidt in *mannelijke* en *vrouwelijke*, kennelijk al naarmate oorspronkelijk het betrokken voorwerp met een der beide geslachtsfunkties in verband kon worden gebracht; terwijl zij daarnaast nog meestal een neutrum kent voor het *kind*, en al wat evenals het kind als geslachtsloos kan worden gedacht. De taal, die volgens Kleinpaul haast tot in het belachelijke gesexualiseerd is en waarvan de tallooze „drastische" volks-uitdrukkingen in de droomsymboliek worden weerspiegeld. Maar het allerduidelijkst wel blijkt het uit het feit dat alle mythologie en iedere primitieve religie, in de eerste plaats weerspiegeling en uitbeelding is van het menschelijke sexueele leven en streven, zoodat wij er nog thans, evenals in tallooze sagen en sprookjes, — niettegenstaande de ijverigste pogingen van gansche geslachten om het „stuitende" er uit weg te nemen en zoodoende hun oorsprong te verdoezelen, — een direct-sexueele oerbeteekenis in kunnen herkennen en zelfs onderbewust onze concrete direct-sexueele aandoeningen veelal kleeden in mythologisch gewaad. Vandaar dat zoo tallooze schijnbaar onschuldige woorden, die ééns, in het archaische denken, een sexueele beteekenis hadden, niet alleen in den gewonen droom, en in de fantasieën van krankzinnigen en heksen als sexueele symbolen worden gebruikt, maar ook door niets vermoedende wakende en normale lieden bij zoogenaamde associatieproeven onmiddellijk met sexueele aandoeningen in verband worden gebracht.

In de religie is deze sexualiseering wel zeer duidelijk: de verhouding van man en vrouw vormt den grondslag van alle religieuze kosmogonieën. De oudheid kent eigenlijk slechts twee goden: man en

vrouw, geest(mens) en stof(*mater*-ia, moederlijkheid). Soms worden beiden als oorspronkelijk één, als een bisexueel wezen voorgesteld, zooals de Indische Atman, het oerwezen, dat „zoo groot was als man en vrouw in hun omhelzing", om zich eerst later in een mannelijke en vrouwelijke helft te splitsen, die dan door paring alle schepselen, ook den mensch, voortbrengen. Volgens de Indische Mythe nam de vrouwelijke helft, om aan de achtervolgende mannelijke te ontkomen, telkens de gedaante van een ander schepsel aan en werd dan telkens in zulk een anderen vorm bevrucht. Een droom zou niet duidelijker dan deze „barbaarsche" mythe kunnen uitdrukken dat al het geschapene verschijningsvorm is van de ééne godheid. Van de Babylonische oergodheden Tiawath en Apsu was, volgens sommige overleveringen, de laatste een afsplitsing van de eerste, van den oer-duisteren chaos, den „afgrond" van Genesis, waar*boven* de geest Gods *zweefde*. Het boek van Oannes, den met rede begaafden visch, die de Chaldaeërs onderrichtte in kunsten en wetenschappen, verhaalt dat in dien oer-afgrond ook bisexueele *menschen* leefden, met één lichaam en twee hoofden. Waar meer goden optreden dan het mannelijk en vrouwelijk beginsel, zijn zij of door henzelf geschapen, of met hen op een of andere wijze identiek: verbyzonderde onderdeelen hunner goddelijke attributen. De latere opvatting, dat alle goden eigenlijk, in hun diepste wezen, identiek zijn met de hoogste godheden of godheid, is m.i. niet zoozeer een uitvloeisel eener zekere denk-ekonomie van samensmeltende primitieve stammen of volkeren, die op den duur niet al hun verschillende goden konden handhaven; dan wel een logisch gevolg van werkelijk inzicht. Die samensmeltende stammen kónden hun oorspronkelijk verschillende stamgoden identificeeren, — zooals de Egyptenaren hun groot-

ste lokale godheden vereenzelvigden met Ra, den zonnegod, en zooals de Grieken tal van kleinere goden beschouwden als aspecten der grootere, — juist ómdat hun veelgodendom verbijzondering was van een oorspronkelijk algemeener en eenvoudiger gods-aanvoeling. Egyptenaren en Hindoes prijzen beurtelings ongeveer al hun goden als „de allerhoogste" en zij kunnen dit omdat zij ze feitelijk beschouwen als incarnaties van *het* eene allerhoogste. „Iedere God heeft uw gestalte aangenomen" heet het in een der hymnen aan Amon-Ra. En omgekeerd blijft, ook in het volgroeide monotheïsme, de behoefte aan verbijzondering, aan afzonderlijke uitbeelding van attributen, bestaan, en zijn daarom bijvoorbeeld in het christendom nog steeds de duidelijkste sporen van veelgodendom aanwezig en werkzaam.

Zoo staan dus feitelijk monotheïsme en polytheïsme steeds naast elkaar. De idee van den Alschepper, hetzij als bisexueele, hetzij als triadische, hetzij als enkelvoudige godheid gedacht, is niet uit een oorspronkelijker animistische demonologie, uit doodendienst, heldenvereering en totemisme *ontwikkeld*, en nog minder is het polytheïsme te beschouwen als een *ontaardingsvorm* van aanvankelijk monotheisme; maar beide bestaan naast elkaar; de demonologie, het polytheïsme als projectie van den mensch in de veelheid der omringende dingen afzonderlijk, het monotheïsme, het Alvader-geloof als projectie van den mensch in het heelal-als-eenheid. Juist voor den primitieven geest is het volstrekt niet tegenstrijdig, integendeel logisch noodzakelijk, naast het ééne Opperwezen tallooze kleinere „machten" te vereeren en tenslotte zelfs aan deze laatsten nog de meeste aandacht te wijden. Ook de kultuurmensch hecht praktisch veel grooter waarde aan zijn dagelijksch leven-in-het-klein, dan aan het leven-in-het-

groot, waarop hij zich slechts nu en dan eens bezint in vrije oogenblikjes.

Man en vrouw zijn de oergoden. Hoe zou de primitieve mensch zich een *scheppings*kracht anders kunnen verbeelden dan naar analogie van de menschelijke teelkracht? Zij is het hoogste goddelijke attribuut, en zooals Sha Rocco zegt in zijn „Sex-Mythology", „hence the creative organ became the symbol of the Creator and the object of worship among all nations of antiquity?" (pg. 12). De Triaden, voorloopers der Drie-eenheid, verpersoonlijken in de Aziatische godsdiensten het drieledig mannelijk orgaan, gesymboliseerd door de teekens △, T of een ander kruis. De T (tau), het kruis, is de sterke, levenschenkende Egyptische god, zooals hij staat, rechtop, met de vleugels gespreid, in volste kracht, gereed ter bevruchting, gelijk op oude tempelschilderingen. En zooals ook Christus op oud-christelijke afbeeldingen, niet *hangt* aan het kruis genageld, maar *staat,* vrij er vóór, met de armen wijd uitgespreid in het grootsche gebaar der omhelzing van heel de wereld, bereid haar het eeuwig leven te schenken: de oersexualiteit gesublimeerd tot alomvattende wereldliefde. Waarlijk geen onpassend symbool voor een Heiland wiens god „Liefde" is. Het kruis is de „levensboom" der Babyloniërs, aan welks groenende en vruchtdragende twijgen ook op oude schilderingen de.... Christus hangt. De boom waaronder de Germanen hun dooden begroeven en dien de christenen planten op hun graven als symbool van opstanding, herleving. Het kruis is ook, als het gelijkarmige Grieksche, of als het Swastikakruis, symbool der zon, der stralende, vurige, zengende liefde. En naast het kruissymbool en de andere phallische emblemen: de Indische linga, — het teeken van den grooten god Siva, dat in zijn vorm onmiskenbaar zijn sexueelen zin verraadt —, de torens,

zuilen, obelisken, minarets, steenpilaren, dolmen, totempalen, totemteekens zooals dieren, pijlen, bergpieken etc., zien we de vrouwelijkheid verbeeld en vereerd in de Yoni, den ovalen ring waarin de linga geplaatst wordt; in de Venusschelp, het sistrum (de ratel) van Isis, embleem der ongerepte maagd-moeder; in den granaatappel van Juno; in de bootvormige offerschaal van Astarte; in de delta ▽, de poort, de grot, de ark, de ellips, de gesloten slang en vele andere symbolen. In de crux ansata, het kruis met den ring — als linga in yoni — zien wij het symbool der *vier*-voudige godheid, van den drievoudigen man-god vereenigd met de éénvoudige vrouw-god, de ondeelbare Drie-eenheid in haar verbinding met de goddelijke Maagd-moeder der Babyloniërs en Roomsch-katholieken. Het Egyptische zonneschip waarin de zon zijn nachtelijke vaart naar de andere zijde van den oceaan volbrengt, — een voorstelling die wij ook, evenals de crux ansata, op de Keltische dolmen terug vinden, — vereenigt eveneens het mannelijke en het vrouwelijke symbool (zon en schip) en is als zoodanig zinnebeeld der eeuwige vereeniging en (weder)geboorte.

De namen van tallooze goden, helden, koningen, en evenzoo hun meest gebruikelijke epitheta, zijn grootendeels óf van direct sexueele beteekenis, óf aan den zonnedienst ontleend en dan indirect sexueel. Hun groote daden hebben meestal een duidelijk sexueel-creatorischen zin. En deze sexueele oer-beteekenis der natuurgoden blijkt niet alleen dikwijls uit hun naam en hun epitheta, maar ook daaruit dat zij in tal van religies óf direkt in den vorm van dieren, die in de droomsymboliek sexueele, althans „dierlijke" hartstochten voorstellen, worden vereerd, óf met dergelijke dieren in eenig verband staan — hetgeen dan vrij zeker bewijst dat zij er in nog vroeger tijd mede identiek waren. Deze

dieren waren de totems der oude gentes, die van hen heetten af te stammen; eerst later kwamen ook andere, symbolisch-bedoelde totems, zooals planten en mythische objecten, met den stamvader in verband staande, in gebruik. De zonnegod van Kis had de gedaante van een adelaar. Astarte, godin der vruchtbaarheid, had tot minnaars goden in de gedaante van een paard, een adelaar en een leeuw. Oannes, de reeds genoemde leermeester der menschheid, was een visch; Uz een geit; Merodach, de opperste lichtgod, vermoedelijk een stier. In de Hindoesche en Egyptische godenleer dezelfde totemistische uitingen: dieren, en vooral de bij uitstek „sexueele", stier, bok, ram, vogel, slang, zijn of versymboliseeren de belangrijkste godheden. En zelfs de Grieksche mythologie, met haar tallooze metamorphoses en mengwezens, is nog rijk aan rudimenten van diezelfde dier-aanbidding die de Grieksche schrijvers bij de Egyptenaren bespotten. Zeus neemt herhaaldelijk diergestalte aan, en juist steeds wanneer hij zich als (menschen)scheppenden god openbaart; zijn sexueele buitensporigheden behooren essentieel tot zijn karakter van allerhoogste godheid. Prometheus, die het hemelsche vuur, dat wil zeggen het leven, rooft in het uiteinde van een narthex-stok — hetzelfde embleem dat door de zinnelijke Bacchanten wordt gedragen — is identiek met den Vedischen Matarichvan, die den vuurgod Agni, in een stuk hout verstopt, naar de aarde brengt en den menschen daardoor licht en warmte en leven schenkt. Beide sagen verbeelden de voortbrenging van het vuur door het draaien van den vuurboor in het geholde hout, en deze handeling verbeeldt tevens de voortplantingsdaad zelf, de neerhaling van het goddelijk leven naar de menschenwereld, de vereenzelviging van mensch en god. De beide voorwerpen, boor en hout, dragen in verschillende talen

den naam der geslachtsorganen, en door alle eeuwen heen is het vuurboren beschouwd als symbool van levenwekken. In de Veda's wordt herhaaldelijk van het vuur gesproken als van „de druppelende vonk". Jung meent zelfs dat de ontdekking van het vuur een toevallig gevolg is van het spelend of religieus-ritueel nabootsen der sexueele vereeniging. De kinderen, die ons vragen hoe zij toch „geboord" werden, vragen wat de eerste vuurmakers wisten en wat nog thans tal van Afrikaansche stammen weten: boren en telen zijn symbolisch-identiek. Het vuur is het leven, zooals het ontspringt uit de oerlibido, de sexueele scheppingsdrang. Maar het vuur is óók de taal, de *Rede*. Als Atman den mensch en alle wezens heeft gedeeld, schept hij het vuur, door den vinger uit den mond te trekken: de geslachtsdaad verlegd naar het hoogste orgaan, het hoofd: de libido vergeestelijkt! En in het Sanskriet, zoowel als in het Grieksch, hebben de woorden „glanzen" en „spreken" denzelfden stam.

Ook in ander verband wordt het vuur tot leven: door den bliksem, den verzengenden, verteerenden, en door de bevruchtende zonnestralen, de pijlen van den vèr-werkenden Apollo, den „gouden regen" in welks gedaante Zeus Danaë bezocht.

Vuur en water (in de alchemistische symboliek △ en ▽!) hooren bijeen als man en vrouw. Of gaat de man niet in de vrouw onder als de vurige zon in zee? En evenzoo uit haar op. De zon is de stralende, brandende, borende, dóór-dringende mangod; de zee de barnende, barende, d. i. dragende (to bear), de moeder-god van al het zijnde, die alles gedragen heeft in haar oneindigen schoot, die alles omsloot met haar oceanen zooals het vruchtwater den embryo. En ook de stam van „dragen" is dezelfde als die van glanzen en spreken. Baren, spreken en

stralen vormen één oorspronkelijk begrip: het uitzich-zenden van.... leven. Wie eenmaal de concrete beteekenis dezer grandiose sexueele-natuursymboliek verstaan heeft, is niet in twijfel hoe hij de verschillende zonnemythen moet duiden; die weet ook wat hij verstaan moet onder den drank der onsterfelijkheid, den Nectar, het Soma, het Amrta. Die ziet in het „karnen der zee" met den berg Mandara, waardoor de goden het Amrta bereidden, gelijk beschreven wordt in het Mahabharata, geen zonderling sprookje, maar de meest gigantische sexueele natuurprojectie die ooit werd gedroomd. Die acht de voorstelling dat Khepera, de Egyptische Schepper — evenals Bramanaspati — goden en dingen voortbrengt door ze „uit te braken" niet zooals Spence „almost insensible" (M. of E. pg. 15), maar even zinrijk als de bijbelsche schepping door het „Woord" dat was in den beginne. Want „spreken, breken en braken" zijn alweer etymologisch nauw verwant en beteekenen „uitbersten" (Kleinpaul. Str. d. Spr. pg. 196). Alleen reeds dit taalkundige en symbolische verband van de oerbegrippen „stralen, spreken, baren en braken" stelt ons in staat enkele der meest bevreemdende verschijnselen van het droomleven, zooniet te verklaren, dan toch te helpen verklaren. Ik meen in de eerste plaats de z.g. „verlegging naar boven", d. i. de projectie van de geslachtsdaad naar de organen van het hoofd, die in tal van droomvoorstellingen onmiskenbaar is en praktisch in de perverse erotiek tot uiting komt; een verschijnsel dat Freud en Jung óók, en m.i. terecht, in verband brengen met de vóór-sexueele infantiele gewoonte van het vingerzuigen. In de tweede plaats de „sexueele landschaps- of natuurverschijnsel-fantasie" waarvan alle litteraturen der wereld rijke voorbeelden bezitten en waarvan ik eveneens reeds een enkel

staaltje aanhaalde. Het landschap, aarde en hemel, de geheele kosmos wordt beschouwd als analogon van het menschelijk (of dierlijk) lichaam. In tal van kosmogonieën ontstaat de wereld uit het lichaam van een god of dier. Zoo in de Scandinavische mythologie uit dat van den reus Ymir. Zijn vleesch is de aarde, zijn bloed de zee en de rivieren, zijn gebeente de bergen, zijn tanden zijn de rotsen en steenen, zijn haren de planten etc. Van deze en dergelijke beelden wemelen de mythen aller volken, en het zijn alweer vooral de sexueele organen (direkt en correlatief) die het liefst in de natuur worden geprojecteerd. De primitieve fantasie voelt zich, meer dan het kultuur-verstand, één met het heelal. Vandaar het matelooze, gigantische dezer verbeeldingen. En zoo wordt de mythologie ten slotte grootendeels een in hooge mate sexueel-gedetermineerde natuursymboliek, waarvan wij nog thans de duidelijke rudimenten terugvinden in onze sprookjes en in onze schijnbaar absurde en zedelooze droomen of in de fantasieën van waanzinnigen. Maeder verhaalt o.a. van een paranoialijder voor wien alle natuurverschijnselen: cyclonen, vulkanische uitbarstingen, overstroomingen etc. afhankelijk waren van de funkties van zijn eigen lichaam. Deze man voelde zichzelf als een *kosmische* macht; híj was de bron en beweegkracht van alles; uit zíjn oogen schoten de „bevruchtende stralen" (zonnemythe!), ja, alle uurwerken ter wereld ontleenden hun drijfkracht aan het kloppen van zíjn hart. Zijn vruchtbaarheid was mateloos, in alle vruchten zag hij nabootsingen, herhalingen van zijn eigen geslachtsorganen. (Jahrb. pg. 195). Zóó als deze paranoialijder dacht de mythe-scheppende oermensch, en op analoge wijze denkt de droomende — en zelfs wakende — kultuurmensch dikwijls nog heden.

Deze weinige, in het wilde gegrepen voorbeelden

van de oorspronkelijke sexualiseering der religies bedoelen slechts in het licht te stellen hoezeer het denken in de oudheid doortrokken was van antropomorphe, en grootendeels sexueele symboliek. Wel trachtten al vroeg priesters en wijsgeeren den zin dier symboliek te sublimeeren, maar zonder twijfel is zij steeds toch door de groote massa even concreet opgevat als nog thans door kinderen, krankzinnigen, dichters en grappenmakers. Zij werd geboren in die tijden waarin de hoogst denkbare zegen voor den mensch bestond in een overvloedig kindertal. In het Mahabharata en het Ramayana lezen wij van machtige koningen die zich jarenlang aan de zwaarste ascese en zelfkwellingen onderwerpen, *niet* om wijs en heilig te worden, maar alleen en uitsluitend om den goden zonen af te dwingen, en liefst niet minder dan honderd. Een mensch scheppen is inderdaad het hoogste wat de mensch wil bereiken, zoowel de zondige oude Adam als Goethe's fatsoenlijk-impotente Wagner, die zijn homunculus, letterlijk, sublimeert in een retort. Hindoes en Assyriërs hadden een afzonderlijke hel voor onvruchtbare vrouwen. Castratie was de vreeselijkste straf en vernedering en maakte den verminkte onwaardig in de „vergadering des Heeren" te verschijnen (Deut. XXII : I). Kronos ontmant Uranos, Zeus Kronos, en eerst dààrdoor zijn zij overwonnen, ontgoddelijkt. Besnijdenis is het teeken voor het verbond tusschen God en zijn uitverkoren volk. En de plechtigste eed is die, gedaan onder aanraking van het levend symbool van den Schepper.

Misschien leg ik op deze sexualiseering van mythologie en godsdienst (en taal) meer nadruk dan velen noodig zullen achten. Ik doe dit volstrekt niet omdat ik, op het voorbeeld van zoovele mythologen, die alles uit één oorzaak willen afleiden — uit

animisme, demonologie, magie, uit heldenvereering, uit zon-aanbidding of uit storm-en-onweer-vrees, uit taalsuggestie of verbastering, of uit welk eenzijdig beginsel ook — op mijn beurt „alles" tot het sexueele teruggebracht zou willen zien. Integendeel, ik ben overtuigd dat ook hier al deze en nog meer oorzaken samenwerken. Maar het is voor een goed begrip der droompsychologie noodzakelijk op het sexueele moment bijzonderlijk de aandacht te vestigen, juist omdat het steeds wordt miskend en zelfs opzettelijk verdoezeld en vervalscht. De nota bene „wetenschappelijke" pogingen om de mythologie te „zuiveren" van haar „grove, stuitende, schandelijke, weerzinwekkende en goddelooze" bestanddeelen, deze voor te stellen als „ontaardingsverschijnselen", terwijl het in waarheid essentieel-belangrijke elementen zijn, komen neer op berooving van haar wezenskern, letterlijk op castratie. Deze pogingen zijn psychologisch verklaarbaar, maar zij belemmeren alle werkelijk inzicht.

Zoo is de oerkracht, waardoor wij bestaan en waardoor wij ons bestendigen, de feitelijke band die mensch, wereld en God duurzaam *verbindt*, het wezen der *religie*. De godheid is ons man en vrouw, vader en moeder, in hun eerste, oorspronkelijke beteekenis; eerst daarnà en daarnaast eert men haar in andere, afgeleide ouderlijke eigenschappen, als goed, wijs, streng, voorzorgend etc. Maar grondslag van het religieus gevoel is navolging van den Vader, van het vurige, glanzende, redelijke, bevruchtende; en tevens heimwee naar het stil-ontvangende, dragende, koesterend ontvangende, oerduistere.

Geheel hiermede in overeenstemming is de psycho-analytische ontdekking omtrent het overheerschend belang van de ouder-voorstelling, het zoogenaamde vader- of moeder-complex, of van de

vader- of moeder-imago (beeld) in de onderbewuste ziel. Met deze termen wordt aangeduid het feit dat de gevoels- of gedachtengroepen die zich rondom het beeld van vader of moeder concentreerden, doordat zij van allerprilste jeugd af langen tijd de éénige en nog langer tijd daarna de overheerschende waren, aan de psyche een bepaalde richting geven en zóó sterk kunnen zijn dat zij het lot van den mensch nog op volwassen leeftijd grootendeels blijven beheerschen. Dat die sterke „binding" aan de ouders phylogenetisch-oorspronkelijk alweer van direct sexueelen aard moet zijn geweest en dus ontogenetisch in de infantiele ziel nog thans direct-sexueel *is*, kan niet ontkend worden door wie overweegt, dat bij de zwervende horden der oertijden bloedschande uit den aard der zaak allerminst een schande was, maar eer een noodzakelijk en vanzelfsprekend feit; en dan met onbevangen blik de hartstochtelijke liefde waarneemt van tallooze jongens voor hun moeder, meisjes voor hun vader, (en omgekeerd) en de jalousie die zij tegenover hun gelijkslachtige ouders (kinderen) betoonen. Maar is het dan wel te verwonderen dat bij verschillende volken de godsvoorstelling varieert al naar gelang der feitelijke verhouding tusschen ouders en kinderen in het gezin? Zoo kent het oude Jodendom, gewend aan aartsvaderlijke tyrannie, alleen den geweldigen Jehova, en eerst Christus, dat wil zeggen de Christus-voorstelling, verloste de menschheid van deze booze obsessie. Verlostte? Of leeft, ondanks het offer van den alleen maar liefhebbenden en vertrouwenden zoon, het verreweg grootste deel der christenheid nog steeds in de oude angstneurose voor 's Vaders onverbiddelijke geduchtheid, in de *vreeze* des Heeren?

Het Vadercomplex schijnt overwegend te zijn in de menschelijke ziel, en.... ook de God-vader-

gedachte is overheerschend in de religie. Maar toch is ook het Moedercomplex van zeer grooten invloed, en ook in de religie speelt daarom de God-moeder een belangrijke rol. In het primitieve veelgodendom is, zooals ik reeds hiervoor opmerkte, de God-moeder zelfs gelijkwaardig aan, in elk geval gelijktijdig met den God-vader. En dit is zeer begrijpelijk; want al is het denken „mannenwerk", en al moet de bewuste man-denker, de heerschende patriarch, het *eigen* beeld het hoogste stellen; zijn onderbewuste, aan de moeder gebonden libido, dwingt hem toch, óók de moeder-imago naar buiten te projecteeren als aanbiddenswaardige godheid. En nog steeds vinden die lieden, die krachtens hun sterk moedercomplex niet al hun troost en steun kunnen vinden in de idee van den machtigen God-vader, hun toeverlaat bij de genadenrijke Maria, zooals eertijds bij Isis, Astarte of Diana. Men kan het Jung veilig toegeven: „Die Religion ist die regressive Wiederbelebung von Vater- und Mutter-imago zum organisierten System" (Wdl. pg 85).

Ik zeide dat ook de doodsgedachte, vooral volgens Stekel, zich in het onderbewuste sterk doet gelden. Dit was te verwachten, want geen gedachte is den meesten menschen onaangenamer dan die aan den dood. Meer zal het bevreemden dat ook dit doods-complex evenals de religieuze gevoelens, tenslotte onafscheidelijk blijkt te zijn van de sexualiteit. Toch is het verband aanwijsbaar. Want de hoogste stijging der levenskracht beteekent tevens neerdaling naar den dood. Bij sommige lagere dieren wordt de paring onmiddellijk door den dood gevolgd; maar ook bij de hooger ontwikkelde wezens beduidt de voortplanting, het scheppen van een nieuw geslacht, de beginnende verdringing en ondergang van het oude. De scheppingsfunktie is een culminatie en dus begin van daling. En mede

dààrom is de *Zon* zulk een rijk symbool. Evenals de zon, de stralende, bevruchtende levenbrenger, opstijgt uit de oneindige zee, symbool van leven èn.... van den dood en.... de wedergeboorte — want zij daalt in haar neer, om den volgenden dag weer uit haar te verrijzen —; zoo ook keert de mensch na zijn hoogste stijging weer terug tot de oneindigheid waaruit hij ontsprong. Hij neigt ten doode; maar uit dien dood wordt hij herboren tot hooger en schooner leven. Zoo wordt het gevreesde einde een verlangd begin; vandaar ook vinden wij in den droom herhaaldelijk doodsangst en doodsbegeerte versmolten.

Doch het besef der wedergeboorte is, in oorsprong, voor het primitieve denken, al weder niet te scheiden van de voorstelling eener concrete geboorte, als gevolg eener concrete voortplanting. Die wezenlijke vereenzelviging met de godheid van den naar onsterfelijkheid verlangenden geest, die *zichzelf* wil *her*scheppen door éénwording met zijn oorsprong, kan in oer-menschelijk stadium alleen plaats vinden door een daadwerkelijk terugkeeren tot zijn bestaansoorzaak, d. w. z. door inkeer tot de eigen moeder. De zoo „stuitende", maar niettemin zoo algemeen verspreide en zoo duidelijk bij wel alle menschen aan te wijzen incestus-neiging is niet alleen uit latere wijsgeerige reflexie of uit religieus-kultureele symboliek te verklaren, maar moet op oorspronkelijk *concrete* begeerten berusten. En inderdaad: door de oermenschelijke bloedschande was het geschapene feitelijk één met den schepper en dus onsterfelijk. Doch alleen onsterfelijk als „stam", als „kudde"; slechts het mensch*dier* kent den dood niet. Voor de stijging van den mensch boven het dier uit, d.w.z. met zijn ontwikkeling tot individu, tot zelfstandig, op-zichzelf levend wezen, moest hij zich ontworstelen aan den

oorspronkelijken incestus, die hem ongedifferentieerd aan den moederstam bond, en door die bevrijding werd hij zich tevens *bewust* van zijn *beperkt* bestaan, van zijn sterfelijkheid. En nu eerst wordt de dood zelf de donkere moeder, waaruit men wordt herboren, want de geest *wil* eeuwig zijn, en na de individueele bewustwording wil hij individueel eeuwig zijn. En tevens begint nu de zwaarste geestelijke worsteling der menschheid: de strijd tegen den *feitelijken* incestus (die tot vreeselijkste misdaad wordt gestempeld) terwijl hij niettemin in *gedachte* symbool blijft van het diepste en hoogste geestelijke verlangen en als zoodanig telkens en telkens in mythologie of godsdienstige ritus als *heldendaad* of *heilige* handeling door denkbeeldige heroën of werkelijke priesters wordt verheerlijkt of bedreven. En zelfs den modernen mensch in zijn onbegrepen droomen.... verschrikt. Dàarom zegt Faust, eer hij door de „düstren Gänge" tot de „Mütter" afdaalt, dat hij „huivert". Hij weet het: „die Gefahr ist gross", het rijk der Mütter is de dood, de onderdompeling van den geest in de sfeer der „oerbeelden", waaruit hij weer verrijzen zal met Helena, het beeld der eeuwige schoonheid. Maar hij „huivert" voor het *woord* „Moeder" uit ongeweten Oedipus-ontzetting. Het klinkt „zoo zonderling"! Goethe zelf wist dien huiver niet te verklaren; maar.... hij schreef het woord neer, en ieder die het niet begrijpt, voelt toch dat het op zijn plaats is.

Ziehier de doodsgedachte, het eeuwigheidsverlangen in hun schijnbaar raadselachtig verband met den oermenschelijken incestus. Maar er is nog een andere uiting der doodsgedachte, de *vrees* voor de algeheele vernietiging, voor de opheffing van het bestaan. En ook déze schakeering ervan is nauw verbonden met de sexualiteit. Zij moet noodzake-

lijk de erotische *ontzegging* vergezellen. (Jung Wdl. 102.) Zich niet-voortplanten is *uit*sterven van den stam, maar wie niet vast staat in 't geloof, vreest heimelijk dat het dan tevens uit is met hemzelf.

Zijn nu door de ontdekking van dit verband tusschen infantiele (oermenschelijke) sexueele gevoelens en godsdienst of eeuwigheidsverlangen, deze verschijnselen ook werkelijk „verklaard"? In den zin van „verhelderd", „scherper belicht" zonder twijfel. Maar daarmede is het wezen van het godsbesef nog niet *begrepen*. Want al blijkt uit het verklaarde verband ook onomstootelijk dat de primitieve mensch — en het hedendaagsche kind en de onderbewuste kultuurmensch nog evenzeer — zich zijn god of goden „fantaseert" naar het beeld zijner ouders, dan is hiermee allerminst gezegd dat die fantasieën onwerkelijke „herschenschimmen" zijn. Immers in laatste instantie zijn die fantasieën niets anders dan openbaringen van den algeest in den individueelen geest. Wie heeft niet bij tijden gevoeld: „Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten"? Waarlijk, zulk een gevoel is niet alleen maar een waan, niet slechts „die sexualisierung des Intellektes" (Jung Wdl. 105) waardoor de mensch ijdellijk poogt zijn eigen geest tot almachtig schepper te verheffen. Neen, het is óók een inzicht waarin hij de uno mystica in waarheid bereikt. Voor den werkelijk in-zich-gekeerde bestaan geen sterfelijke individuen meer. De goden zijn één en de mensch is één met alle goden.

In de Egyptische Mythologie is de godin Nebit-Hotpet zoowel de moeder, de dochter als de vrouw van Tum. In het Christendom is de Vader één met den Zoon (Joh. X : 30). Bij de Isis-en-Mythras-mysteriën en in den Inca-dienst vereenzelvigt zich de mensch sexueel-symbolisch met de godheid. De

monnik, de priester, kiest de Kerk tot bruid; de non Christus tot bruidegom, en in tal van riten en gebruiken wordt de „geestelijke bruiloft" der unio mystica in niet moeilijk te herkennen materieel-sexueele symbolen voorgesteld. De unificatio, laatste proces bij de alchemistische bereiding van den steen der wijzen, heet het huwelijk van Koning en Koningin. De Brhadaranyaka-Upanisad (IV. 3. 21, aangeh. bij Silberer. M., pg. 226) vergelijkt de bereiking der hoogste innerlijke harmonie, direct met den roes der geslachtsvereeniging. Bij vele volken slaan ritueele feesten om in sexueele orgieën. Jung vond in de waanideeën van een krankzinnige brokstukken terug van de phallische symboliek der Mythras-liturgie (Wdl. pg. 94). Menig psychiater zal kunnen bevestigen dat lijders aan godsdienstwaanzin een opvallende voorkeur hebben voor sexueele voorstellingen en ikzelf deel hierachter een droom mede van een jong meisje, dat, in de meening een gewijde handeling te volbrengen, „zich te geven" aan het allerhoogste, de Babylonische tempelprostitutie nabootst.

Zonder twijfel heeft dit verlangen tot vereenzelviging met God óók tot ondergrond de behoefte om eigen armzalige machteloosheid door middel van autosuggestie op te heffen. Maar toch, ook in minder primitieven en afhankelijken geestestoestand blijft de unio mystica het hoogstbegeerde. En blijft zij verbonden met sexueele symboliek. Sexueele symboliek vervult de droomen en visioenen der heiligen, niet alleen wanneer zij door den duivel beproefd worden, maar vooral in hun toestanden van hoogste geestelijke extase, wanneer zij versmelten met den oergrond aller werkelijkheid, zooals de Boeddhist in zijn zelf-concentratie; zooals de „in-zich-zelf-beslotene" wijze van Plato, zooals, volgens Spinoza de wijsgeer die „klaar en duidelijk

begrijpt", d. w. z. die denkt met het denken-Gods-in-zich-zelf.

Zoo zet de mensch de infantiele gevoelens die hij voor de verwekkers van zijn individueele verschijning koestert, om in Godsliefde. Maar zijn de gevoelens en affekten die hij op deze wijze op de godheid overdraagt, niet eigenlijk slechts de allereerste uitingen van zijn goddelijk *wezen* zelf? Met andere woorden: is de neiging tot de lichamelijke ouders, en later tot bloedverwanten, vrienden, naasten, niet ten slotte wéérglans van wat Spinoza noemt: Gods liefde tot óns? In dit licht beschouwd vereeren wij den Schepper, den eeuwigen Voortbrenger, Onderhouder en Verwoester, niet ómdat wij als oermenschen onze eigen „dierlijke" en „lage" teeldrift op hem overdroegen, in hem projekteerden, maar omgekeerd: onze sexualiteit *is* de eerste openbaring van zijn goddelijke kracht in ons en daarom ook inderdaad „hoog" en venerabel. Goethe zeide eens in een gesprek met Eckermann (23 Febr. 1824): „Das Licht ist da und die Farben umgeben uns; allein trügen wir kein Licht und keine Farben im eigenen Auge, so würden wir auch ausser uns dergleichen nicht wahrnehmen". En zoo zouden wij noch God, noch vader, noch moeder en noch kind liefhebben, als wij niet eerst Gods liefde hadden in onszelf. De God-vader-gedachte is geen waan zonder meer, maar een waarheid even diep als de waarheid van den totemist, die God aanbidt als een dier waarvan hij gelooft af te stammen. Want de mensch stamt *inderdaad* van het dier af en het dier *is* de ons menschen het onmiddellijk voorafgaande en dichtstbijstaande verschijningsvorm van God.

En evenzoo is ons onsterfelijkheidsverlangen in diepste wezen niet een gevolg, maar de oorzaak van dien zoo bevreemdenden drang naar het nog em-

bryonale leven, die zich in vele droomen zoo onmiskenbaar manifesteert, het heimwee naar het verbonden-zijn met den oorsprong, het weer-opgaan in de oerbron des bestaans. De Oidipus-droom verbeeldt òf het ontzeggend, passief doodsverlangen, *terugkeer in den schoot der Moeder-aarde;* òf de aanvaardende, aktieve wil *zichzelf* te herscheppen. Er waren, en er zijn nog, volksstammen die hun dooden begraven in de houding van een embryo in het moederlijf. Rocco (Sex. Mythology. pg. 35) vertelt dat zich op het eiland van Bombay een rots bevindt, waarin een kloof die in verbinding staat met een grot in de diepte. Deze grot is de plek waar de Gentoo's zich zuiveren van hun zonden. Zij kruipen de grot in bij de benedenste opening en duiken weer op in de kloof.... herboren! Een dergelijke ceremonie is bij meer stammen in gebruik. Wie de sexueele opvatting dezer kloof- en grot-symboliek „gezocht" vindt, bedenke dat zij bij deze stammen bewust als zoodanig wordt begrepen en dat de christenen deze holen „Duivels scheeden" noemden. In mijn dramatisch gedicht „De Meermin" (Gids 1911) — geschreven in een tijd toen de psycho-analyse mij nog niet bekend was — vindt prins Donar de „Moeder" in een duistere grot, en in deze grot wordt hij geestelijk herboren. Ook de verdere détails van deze fantasie zijn voor den psycho-analyticus belangwekkend, hij zal er in alle opzichten den verlossenden „geboorte-droom" in herkennen.

Wij moeten aannemen dat de apotheose der sexualiteit, de vereenzelviging van mensch, heros en godheid in mythologie en religie, niet alléén maar een infantiele en oermenschelijke wenschvervulling is, een uiting van primitieve bruutheid en grootheidswaan; maar vooral en integendeel een eerste voorvoelen der wezenlijke waarheid, eerste openbaring van het transcendent goddelijke in ons. Wie

tot dit inzicht is gekomen zal zich niet langer ergeren aan het toch niet meer te ontkennen feit, dat het sexueele zulk een groote rol speelt in de onderbewuste gedachten. Jung analyseert uitvoerig eenige „diep-religieuze" gedichten van Miss Miller, die haar in halfslaap waren „geïnspireerd". Hij bewijst onweerlegbaar dat deze, poëtisch weliswaar van geringe beteekenis, maar dan toch naar bedoeling „verheven" zielsuitingen, feitelijk hun ontstaan danken aan een grootendeels onderbewuste, kortstondige verliefdheid dier dame, welke haar een zekeren charmanten zee-officier met fraaie stem, deed vereenzelvigen met God. „Es ist", zegt hij, „wie man will, beschämend oder empörend, dass die göttliche Sehnsucht des Menschen, die ihn doch eigentlich erst wirklich zum Menschen macht, mit einer erotischen Nichtigkeit zusammengebracht werden muss" (Wdl. pg. 81). Neen, dit is niet beschämend of empörend. Voelt niet elk die liefheeft déze liefde als bron en drijfkracht van al zijn denken en doen, ook bij 't schijnbaar geringste en onverschilligste? Is vergoddelijking van het geliefde wezen niet steeds het zuiverste kenmerk van waarachtige liefde? En waarop anders zou dit duiden dan op een *herkennen* van het goddelijke? Vinden wij niet werkelijk het goddelijke terug in alles wat wij met liefde tegemoet treden? *Er bestaan geen „erotische Nichtigkeiten"!* Al wat de Liefde bestraalt is gewijd. En Jung zelf zegt óók: „Wenn man sich im Gebiete des Erotischen bewegt, so wird es vollends klar, wie wenig das Objekt und wieviel die Liebe zu bedeuten hat" (Wdl. pg. 82). Het *lijkt* aanvankelijk misschien alsof het psycho-analytisch inzicht de religie ondermijnt, de godheid verlaagt tot een anthropomorphe fantasie. Maar zoo ergens, dan geldt wel hier het: weinig kennis voert van God af, veel kennis leidt tot Hem terug. Lucretius' woord: „de goden

zijn het eerst in den droom verschenen" is zeker volkomen juist: mythologie en religie zijn scheppingen van den droom. Of misschien beter, alle drie zijn kinderen van hetzelfde onderbewuste leven. Maar wij weten thans dat de droom een dieper realiteit heeft dan men zelfs in de oudheid kon vermoeden. Freud's ontdekking bevestigt feitelijk tóch het antieke geloof dat de droom openbaring der godheid is. Doch nù van den immanenten god, „wiens koninkrijk is binnen in ons".

IV. De sublimeering van de sexualiteit en van het sexueele symbool. Freud ontdekte, of vestigde in sterker mate dan zijn voorgangers deden, de aandacht op de sexueele symbolen en concludeerde op grond daarvan tot het bestaan van verdrongen, direct-sexueele begeerten, die onderbewust naar bevrediging bleven hunkeren en streven. Ik meen evenwel dat het, na de bovenstaande beschouwingen, voor de hand ligt dat een sexueel symbool *niet* steeds meer een direct-sexueele beteekenis *behoeft* te hebben, maar zeer wel uiting kan zijn van een zielstoestand waarin de oerlibido reeds feitelijk gesublimeerd is, zoodat de nog steeds gebruikte beelden niet meer aan concrete gevoelens, zelfs geen verborgene, beantwoorden. Het zal moeilijk zijn uit te maken wáár dit het geval is, misschien is het nergens *geheel en al* het geval, zooals wij veilig mogen veronderstellen voor bijvoorbeeld het Hooglied en de bedwelmend-erotische bruigoms- en jonkvrouw-fantasieën der middeleeuwsche heiligen. Daarentegen zal de christelijke kruis-symboliek voor vrijwel het meerendeel der tegenwoordige christenen haar sexueele suggestie verloren hebben: velen zullen in den man die „het kruis der wereld op zich nam", wel den verlosser zien uit de slavernij der ongebreidelde heidensche *zinnelijkheid* in het

algemeen, maar niet der *sexualiteit* in het bijzonder, en nog minder zullen zij geneigd zijn toe te geven dat zij hem juist in het symbool der sexualiteit vereeren. Zij weten evenmin wat het kruis eigenlijk beteekent als de moderne bruid weet waarop de „onschuldige" myrthe-bloesem zinspeelt, waarmede zij zich in het openbaar tooit. Toch is die symboliek volstrekt niet zoo „vergeten" als zij schijnt. Een jonge, ongehuwde vrouw verhaalde mij hoe zij in een hypnagogisch visioen [1]) aan den hemel het teeken des kruizes zag; waarbij een stem sprak: „Dit zal den Vrede brengen". Het *kruis* werd daarop omvangen door een *ellips* en verdween; de ellips opende zich wijder en ten slotte kwam er een *kindje* uit te voorschijn. Het Christuskind, dat de vechtende menschheid, maar tegelijk klaarblijkelijk het werkelijke kind dat haar eigen verlangend hart „vrede" zou kunnen brengen! Ofschoon deze vrouw de kruis-symboliek niet bewust kende, had haar Onderbewustzijn deze toch zeer juist in haar ongesublimeerde beteekenis weten toe te passen, al begreep zij *bewust* alleen den „hoogeren", religieuzen zin van het visioen. Even concreet werd het symbool opgevat door een ander meisje dat mij vertelde hoe zij in een droom — die ook overigens duidelijk erotisch was — een groot kruis in de lucht zag staan boven een eindelooze zee, waarin het rechtstandig verdween. Op de zijarmen van dit kruis zaten, als om de phallische beteekenis nog te versterken, twee adelaars, de vogels van den zonnegod, in de droom-symboliek welbekend. — Stekel verhaalt (Spr. d. Tr. pg. 64) van een vrouw die leedt onder haar onbeheerschte sexualiteit en in den droom zichzelf „aan het kruis genageld" zag. Wenschvervulling en straf tegelijk.

---

[1]) Fantasiebeelden die kort voor het in slaap vallen optreden.

Maar al is in deze voorbeelden de kruis-symboliek blijkbaar nog *dubbelzinnig*, ik wil gaarne toegeven dat aan een dergelijke, over het algemeen „vergeten", symboliek ook inderdaad een overwegend gesublimeerde, van het oer-sexueele verloste, beteekenis moet worden gehecht. Aan den anderen kant geloof ik dat tal van nog wèl duidelijk als „sexueel" te herkennen symbolen, in droomen een gesublimeerden of overwegend gesublimeerden zin *kunnen* hebben. Schijnbaar grof-sexueele, ja perverse en incestueuze droomen, waarvoor de droomers „zich (achteraf!) schaamden", bleken dikwijls volstrekt niet te wijzen op *werkelijke* begeerte naar de voorgestelde daad, maar integendeel te getuigen van een geestestoestand, waarbij die oerbegeerte reeds gesublimeerd *was*, waarin de ziel allerminst „ontzedelijkt" of „in tijdelijken waanzin" vervallen was, doch waarin zij op de volle hoogte stond van haar zedelijk inzicht en alleen daarin van de wakende ziel op-haar-best verschilde, dat zij niet als deze gehinderd en verward werd door de erbarmelijke huichelarij waarmede het fatsoen de krachtigste en schoonste beeldspraak pleegt te verbieden of aan banden poogt te leggen. Omgekeerd blijken weer tal van werkelijk sexueele droomen te worden gestoken in een symbolisch gewaad dat den argeloozen droomer niets doet vermoeden. Kortom: „die Sexualität des Unbewussten ist nicht das was sie zu sein *scheint*, sie ist bloss Symbol" (Jung, Wdl. pg. 371). En ik zou deze uitspraak willen uitbreiden tot het geheele zoogenaamde „archaische denken", dat niet meer archaisch *is*, dat wil zeggen niet wijst op een concreten, nog archaischen, atavistischen toestand van onzen geest, doch *grootendeels* symboliek werd van een reeds hoogere phase. Deze opvatting is van zeer groot belang voor de verklaring van vele droomen, vooral ook van die

van schijnbaar pervers of krimineel karakter. Doch hierover later.

Het zal misschien alweer velen voorkomen dat deze blootlegging van den sexueelen en archaischen grondslag van ons hoogste voelen en denken „overbodig" of zelfs „schadelijk" is. Vooral indien werkelijk dit sexueele en archaische toch reeds voor een deel maar „figuurlijk" en „overdrachtelijk" is geworden. Doch zulk een huiverigheid berust slechts op het heimelijk besef dat alle sublimeering nog maar onvolkomen is en op angst om een schijnbaar vernederende waarheid onder de oogen te zien. Maar men bedenke dat zoowel ons individueele zieleleven als onze gezamenlijke kultuur zich heeft ontwikkeld, is opgegroeid uit de menschelijke oeraandoeningen door een voortdurende differentiatie, verbijzondering, afsplitsing, arbeidsverdeeling van de verschillende zielskrachten. *Op*gegroeid zijn zij uit die oernatuur, maar daardoor niet aan haar *ont*groeid; de ongescheiden oerlibido vinden wij steeds weer terug in elk harer gedaanten, evenals men de oergodheid terugvindt in alle goden. Voortdurend richt zich deze oerkracht op nieuwe doeleinden. „Das Geheimniss der Kulturentwicklung ist die Beweglichkeit und Verlagerungsfähigkeit der Libido" (Jung Wdl. pg. 17). Maar hieruit volgt dat hoe sterker die libido aan één bepaalde phase gebonden is, in hoe geringer mate zij zich op een nieuw, hooger doel kan richten, of — in psychoanalytische taal — zich kan sublimeeren; al moet men zich hoeden voor de opvatting der libido als een „Kwantiteit" die zich in fractie's over verschillende terreinen zou kunnen verdeelen. Daarom schuilt in de sterke infantiele binding een groot gevaar, zoowel individueel als kultureel. En het gevaar is het grootst wanneer die binding, die vastlegging van zielskracht, ons onbewust blijft, doordat

zij in de sfeer van het onderbewuste leven werd „verdrongen". Tal van aandoeningen, driften, begeerten, heeft de mensch te overwinnen en te beheerschen om zijn hoogste geestelijke waarde te kunnen bereiken. Maar overwinnen, opheffen, sublimeeren behoort te zijn een adaequate *omzetting* van *kracht, overdraging* ervan op een ander doel, maar niet het verstooten en verstoppen van het vóórwerp waaraan die kracht is gebonden. Immers dit ware slechts *schijnbare* bevrijding. Het bewuste streven ware wel van een vijand verlost, maar daardoor zou zijn kracht nog niet met die van den overwonnene zijn toegenomen. Integendeel, het *verdrongene,* onderdrukte is niet overwonnen, maar werkt voort in het onderbewuste als een Titan in den Tartaros. Niets is gevaarlijker voor de psyche dan zich het niet gewenschte, meestal het als slecht of zondig gevoelde, zonder meer „uit het hoofd" te zetten. Schrikkelijk wreken zich de onttroonde goden in hun heimelijke verbanning; als woelige rebellen laten zij den onderdrukker geen oogenblik werkelijk genieten van zijn gehuichelde rust. En het schrikkelijkst wreekt zich de libido die niet liefderijk werd overgeleid op hooger doel, maar, gebonden aan het oude, door ouderlijke leugens, door religieuze of sociale dogma's, verworpen werd in zoogenaamde vergetelheid. Dan wordt de god tot een duivel. De ziel die haar complexen verdrong inplaats van ze bewust te doordenken en te onderkennen, de these en antithese harer neigingen, haar bipolariteit, zooals Stekel deze dubbel-funktie noemt, harmonisch op te lossen en hun kracht te sublimeeren, zulk een ziel is als een veldheer, die, oneenigheid bespeurend in zijn leger, de weerspannige troepen, inplaats van ze tot eenstemmigheid te brengen, afzondert en naar verborgen streken des land deporteert, elk in toom gehouden

door een overmacht van kwasi-betrouwbaren. Met het gevolg dat zijn leger, wel schijnbaar eensgezind, maar toch slechts met halve kracht verder trekt, bovendien steeds bedreigd door de kans dat een der „onschadelijk" gemaakte groepen toch nog op een gegeven oogenblik losbreekt en hem in den rug valt.

Ieder mensch huistvest in zijn onderbewustzijn tal van complexen, die hij met verlies van vrije zielskracht daar gebonden houdt. De dieptepsychologie moet hun binding ontdekken, de libido weer bevrijden en dienstbaar maken aan hooger doeleinden. Zoo beteekent de psycho-analyse inderdaad in de eerste plaats de „verlossing van den infantielen mensch", zooals Jung het uitdrukt (Wdl. pg. 409). Om een voorbeeld uit het individueele zieleleven aan te halen: het hierboven reeds aangestipte oudercomplex. Géén neiging is in onze kultuur zóó diep verdrongen als de infantiel-sexueele tot de ouders. Daarom is ook geen complex gevaarlijker dan dit, en tallooze analyses hebben de noodlottige uitwerking ervan op het latere huwelijksleven aangetoond. Deze infantiele gebondenheid aan de „imago", aan het beeld der ouders, dwingt de volwassen vrouw onbewust in haar echtgenoot den vader, den man in zijn vrouw de geadoreerde moeder te zoeken, en het gevolg moet meestal zijn dat zij elkaar als *man* en *vrouw* teleurstellen. En ook negatief kan het oudercomplex van diepgaanden invloed zijn: oudertyrannie, in de jeugd verkropt, kan een geheel leven verbitteren, en talrijk zijn de voorbeelden waarbij een zekere levenshouding of eenig neurotisch verschijnsel in laatste instantie gedetermineerd bleken door de infantiele verhouding van de persoon in kwestie tot een zijner ouders. En niet alleen de houding tegenover echtgenoot of medemenschen, maar zelfs de houding tegenover het geheele leven, de wereld, de godheid. Niet minder

gevaarlijk is de ban van het auto-erotisme, de concentreering der libido op de eigen persoon, haar vastlegging in eigen beslotenheid, die, gevolg meestal van liefdeloosheid en onbegrip der omgeving, den individu ongeschikt maakt om anderen lief te hebben. „Es ist die Unfähigkeit zu lieben welche den Menschen seiner Möglichkeiten beraubt" (Jung, Wdl. pg. 166). Ook deze neiging, onderbewust geworden, verdrongen, absorbeert en verlamt een groot deel der zielskracht. En.... leeft zich tenslotte tóch uit in den vorm van neurose of waanzin, wanneer de ziel, moede van haar vergeefschen strijd, voor zichzelf „vlucht in de ziekte".

Even verderfelijk, maar even verspreid, is de verdringing, d.w.z. de *mislukte* sublimeering, in het zieleleven der volken. Iedere primitieve ritus van oer-incentueus of althans grof-sexueel karakter, is niet alleen in *oorsprong* een menschelijke projectie, een anthropomorphe vergoddelijking, maar werd op den duur een poging om de nog *feitelijk* bestaande direct-sexueele neigingen te sublimeeren. Door overdracht op het symbool poogt men aan de slavernij der werkelijkheid te ontkomen. Het meest grandiose voorbeeld van massale verdringing biedt wel het christendom. De begeerde *overwinning* van het laag-sexueele en grof-materieele heeft hier wel allerminst tot werkelijke bevrijding en sublimeering geleid. Want wat zijn de kenmerken bij uitnemendheid juist der christelijke beschaving? Het ongebreideldste materialisme en de denkbaar huichelachtigste sexueele moraal! Zooals de neurose voor den individu de vlucht-voor-zichzelf in de ziekte is, zoo is het christendom de vlucht van de verbijsterde menschheid in de huichelarij. Het beteekent niet het sexueel-materieele begrijpen en opheffen, maar het verdoemen en verdringen en dùs innerlijk en naar waarheid als oorspronkelijk gerechtvaardigd

blijven voelen en begeeren. Uit dergelijken zelfbedriegenden strijd ontspringen al die martelende zielsconflikten die juist de fijnst-voelende individuen jagen in vertwijfeling en neurose.

De geslachtsdrift en de drang naar het materieele worden verwoestende duivels zoodra men ze onderdrukt, d.w.z. hun goed recht negeert; scheppende goden zijn zij zoodra de ziel ze in hun waarde erkent, eerbiedigt en adaequaat tot uiting komen laat. Dan worden zij van drift en drang tot redelijk willen en al de energie, die anders verloren gaat in wanhopigen strijd, wordt „vrij" tot andere taak.

Het christendom was een *reaktie* en ging daarom te ver, het wilde de woedende drift der oudheid *onderdrukken* en ketenen, inplaats van haar te temmen en op te voeden tot nuttigen arbeid. Het onderdrukken der sexualiteit was steeds *het* probleem voor het christendom. Er is ook geen onderwerp waarmede de kerkvaders zich méér bezig houden dan juist dit.

Hoe dieper men doordringt in de vergeten, verdrongen geheimenissen der psyche — die immers krachtens de biogenetische grondwet de herhaling te zien geeft der stam-zielsontwikkeling — hoe vrijer, hoe onbevooroordeelder men noodzakelijk tegenover mensch, wereld en God komt te staan. „Kent u zelf" wil zeggen: Kent u zelf zoo goed mogelijk, en niet voor een tiende deel. Men moet aan zichzelf *ontdekt* hebben, dat onze verhevenste godsliefde en eeuwigheidsverlangen in wezen één zijn met de teeldrift van bedwelmde kannibalen. Dionysische bacchanten, Babylonische tempelprostituées en hysterische heiligen; eerst dan wordt het „lage" gelouterd en het „dierlijke" veredeld. Men moet durven dóórdringen in zichzelf, in Het Zelf, niet krachtens een zichzelf-absorbeerende autoerotiek, niet om er zichzelf in te verliezen, maar

juist om er zichzelf te vinden en ten bate van de wereld te verlossen! Het is een ondergang, maar ook een opgang; het is de dood, maar ook het leven. „Die Gefahr ist gross". Maar het is geen zelfbedrog wanneer velen die het beproefden, door z.g. „geboorte-droomen" de hervinding van hun ware zelf, hun wedergeboorte, aankondigen, want àls wij werkelijk onbevreesd als Faust in ons allerdiepste zijn doorgedrongen en er onze alom gebonden en geknechte krachten hebben bevrijd, dan stijgen wij ook inderdaad als nieuwe menschen weer omhoog, met een nieuwe en machtiger liefde tot het Al, dat wij schenen te ontvluchten, maar vonden en herkenden in ons zelf. Eerst als wij onbevreesd onze vermeende „zonde" herkend hebben als onbegrepen deugd, weten wij voorgoed dat wij uit schijnbaar diepste verworpenheid kunnen uitgroeien tot de hoogte van den meest verheven wijze. Het moge moeilijk zijn om ons met den oorsprong waaruit wij ontspruiten, het verleden dat wij verloochenden en ontkenden, te verzoenen; tóch is tenslotte heel ons waarachtige streven steeds daarop gericht. En zooals Herakles, de naar Herageheetene, zijn groote daden alléén verricht onder den doem waarmede de godin, uit wier eigen borsten hij eens de onsterfelijkheid dronk, hem vervolgde; zoo scheppen alle moedige geesten hun werken om zichzelf te verlossen en zich tenslotte te verzoenen met hun goddelijke voedster. Kunstenaars weten het, beter dan anderen; want zij droomen niet alleen in den slaap, maar in hun kunst; de Muze is hùn Heiland. De droom is, zooals ik in mijn roman „De Stille Lach" uiteen zette, het prototype van het waarachtige kunstwerk, dat steeds het persoonlijke levensprobleem van zijn schepper tracht te realiseeren. De hoogste kunst is het diepst verinnerlijkt. En de tijd nadert waarin dit algemeener dan thans kan

worden begrepen; ook door de kunstenaars zelf.

Maar niet alleen de kunstenaar kan verlost worden. Eens kunnen wij allen vrij, dat is bevrijd van onzen eigen waan, staan tegenover onszelf en het Heelal. Dan „zal er geen verwensching meer zijn" (Joh. Apok. 22, 3) noch van onszelf, noch van anderen wier duisternis ons licht niet kan begrijpen. Dan zullen wij kunnen willen wat God wil, omdat, zooals Spinoza leert, het goddelijk Begrip en de goddelijke Wil één en hetzelfde zijn. Zonder zelfkennis echter geen begrip; zonder zelfkennis zijn wij als de armzaligen die zich vrij *wanen*, omdat zij zich wel bewust zijn van hun daden, doch niet van de motieven die hen er toe dreven. Zonder zelfkennis zijn wij als de velen, de al te velen, die oordeelen over anderen ómdat zij zichzelf niet durven zien.

V. De prospektieve funktie van den droom als stem des gewetens. Er werd tot dusver alleen gesproken over de oerdrift en de infantiele complexen in het Onderbewuste. Ik deed dit eensdeels om duidelijk te doen uitkomen dat het belang, hetwelk Freud en anderen er aan hechten volstrekt niet overdreven is, anderdeels om er nieuwe beschouwingen aan te kunnen vastknoopen. Want al is het thans onloochenbaar dat in ons onderbewustzijn een zeer omvangrijk infantiel materiaal ligt opgestapeld en een groote voorraad libido gebonden is aan allerlei reminiscenties van primitieve sexualiteit, al is het waar dat wij in vele opzichten weinig van den oermensch en moreel noch intellektueel niets hoegenaamd van een ouden Egyptenaar of Griek verschillen; dit inzicht mag ons toch niet doen vergeten dat wij per slot geen oermenschen, Egyptenaren of Grieken meer *zijn*. En ook geen kinderen. Met andere woorden dat in elk geval in den loop van

onzen individueelen groei en van onze stam-ontwikkeling een min of meer belangrijk deel onzer libido *wel* gesublimeerd werd en nog steeds beschikbaar is voor hooger sublimeering, dat er thans náást onze primitieve sexualiteit tal van andere krachten in ons werken, die niet langer in directen dienst staan van voeding en voortplanting. En ook déze gesublimeerde krachten moeten als *zoodanig* in ons Onderbewuste aanwezig zijn. Werd in het voorgaande het Onderbewuste eigenlijk in hoofdzaak beschouwd als een soort van deportatiekolonie voor teruggedrongen herinneringen en verbannen complexen, die hetzij spontaan, hetzij bij gelegenheid van een hevige emotie, een schok, een psychisch trauma, aanleiding kunnen geven tot geestelijke *storingen* en ziels*ziekten*, thans moet worden teruggekeerd tot de ruimer opvatting dat het Onderbewuste noodzakelijk nog oneindig veel méér moet omvatten, namelijk óók alle heugenis van vrije, niet-verdrongen libido, die zonder verzet weer in het bewustzijn kan opduiken. Wij moeten ons hier herinneren dat de *normale* toestand in het Onderbewustzijn volstrekt niet is een „verdrongen-", „onderdrukt"-zijn van mogelijke ziekte-kiemen, doch alleen een verzonken-zijn van, ook andere, indrukken beneden den drempel, en dat overigens in die sfeer van verzonkenheid ons zieleleven op dezelfde wijze wordt voortgezet en dezelfde innerlijke wetten volgt als het bewuste leven. Zoodat wij dus, wanneer het ons gelukken kon onze geheele Onderbewustheid te overzien, wij daar de weerspiegeling, of liever de voortzetting van ons geheele, daadwerkelijke zieleleven van volwassen kultuurmensch zouden moeten vinden. M. a. w. wij mogen, wij *moeten* verwachten dat het Onderbewuste normaliter voor het grootste en belangrijkste deel zich *niet* met infantiele herinneringen en

storing-brengende complexen bezighoudt, maar met den algemeenen oogenblikkelijken toestand waarin de ziel zich bevindt. En wel zich bezig houdt nièt in den zin van herdenking, maar in dien van voortbouwen, van geleidelijk groeien.

Hoe is nu deze verwachting overeen te brengen met het *feit* dat Freud b.v. aan den droom op grond van zorgvuldige analyses een *retrospektief* karakter meent te moeten toekennen, waarbij het materiaal inderdaad overwegend infantiel en sexueel bleek te zijn? Ik geloof dat deze omstandigheid hieraan is toe te schrijven dat het ongehinderde onbewuste leven, juist omdat het „normaal" is, normaliter ook niets van zich laat merken. Maar Freud, die voornamelijk droomen van neurotici onderzocht, van lieden dus wier onderbewuste zieleleven abnormaal in woeling wordt gebracht door infantiele complexen en wier „hysterie" juist bestaat in het „afweren" daarvan, móest dus wel bevinden dat die droomen een typisch retrospektief karakter hadden. Trouwens, ook de conflikten die ons nà onze kindschheid emotioneerden, ja, die, welke ons op het oogenblik bezig houden, *berusten* in laatste instantie toch steeds op *vroegere*, dikwijls tóch infantiele toestanden, zoodat ook in de droomen die van déze conflikten het gevolg zijn, al weer infantiel materiaal zal voorkomen. Doch dit neemt niet weg dat bij scherper analyse moet blijken dat de bedoeling van den droom in het algemeen, n.l. de funktie die hij vervult in ons psychisch proces, dan toch nièt is het *terugzien* op dit oude materiaal, doch een door de verwerking ervan voortgaan tot iets anders, n.l. de *oplossing* van het conflikt. Het terugzien is een bijkomstige noodzakelijkheid bij de voorstelling, de uitbeelding van het aktueele. Maar het wezenlijke karakter van den droom is *vooruit-zien* naar de toekomst. Ik zeg dit met zulk

een stelligheid niet alleen omdat het bestudeeren van eigen en anderer droomen mij dit reeds lang had doen vermoeden, maar omdat mij sintsdien is gebleken dat de onderzoekingen van Jung, Maeder en andere psychologen der Zürichsche school hen tot geheel dezelfde overtuiging geleid hebben. De droom is, of is overwegend, *prospektief;* hij behandelt op zijn eigenaardige symbolieke wijze het aktueele conflikt, bereidt de oplossing ervan vóór, of geeft haar duidelijk aan en wijst ons daarmede den weg naar de toekomst. En zoo zijn welbeschouwd ook de infantiele droomen der neurotici tenslotte tóch prospektief. Maar het *prospektieve* uit zich hier in een *regressie,* een herinnerend teruggaan tot de psychische traumata die de neurose veroorzaakten. De *toekomstige* katharsis, de zielezuivering, wordt hier *mogelijk* door een vèrgaand *terug* zien, zij wordt echter eerst *werkelijk* door een daaropvolgend *vooruitzien.* De droom wijst den weg naar de toekomst. Wel te verstaan: niet profetisch — althans normaliter niet — maar door ons het eigen leven te doen zien zóó als het *is* en niet zooals wij het ons wakend trachten wijs te maken; door ons een mogelijke reaktie, een bepaalde levenshouding aan te wijzen, ons een waarschuwing te geven, die in overeenstemming is met ons waarachtig karakter. In den droom *spreekt het Geweten.*

Ik heb deze stelling in de litteratuur niet zoo scherp geformuleerd aangetroffen, maar zij is, dunkt mij slechts de consequentie van den psycho-analitischen gedachtegang. „Das Unterbewusste ist die Verdichtung des historisch durchschnittlichen und haüfigen", zegt Jung (Wdl. pg. 53), en verzuimt er bij te voegen „onder meer", want het is niet in te zien waarom alleen „gemiddelden" van „herhaalde" ervaringen in het Onderbewuste zouden worden toegelaten; integendeel, de ervaring bewijst m.i. dui-

delijk dat tal van alléén staande ervaringen een herinnering kunnen nalaten die van machtige onderbewuste werking is. Maar waar het algemeene kennis en levenswaarheid betreft kunnen wij Jung's uitspraak als grootendeels juist aanvaarden. Dit „durchschnittliche" en „häufige" is evenwel niets anders dan die „psychische neerslag van indrukken en ervaringen" die reeds de „gewone" psychologie „geweten" pleegt te noemen.

Het Geweten is, het woord zelf duidt het al aan, het „Gewetene", d. w. z. de bewaarde herinnering van weten (bewustheid). Het omvat alles wat men eens *wist* en toen bij den overigen onderbewusten schat van *wetenschap* heeft opgestapeld. Als het Geweten spreekt, de daimon van Sokrates, de stem Gods die zieners, profeten, dichters, hervormers *in* zichzelf hooren (of in een geluidshallucinatie naar buiten projecteeren,) dan wordt slechts dit eens bewust gewezene opnieuw bewust.

Stekel geeft menig voorbeeld van dichters die het Geweten als een werkelijke stem *hooren*. Hebbel *zag* in een droom zijn voorvaderen, evenals, in zijn drama, Mariamne toen zij door Herodes gevonnisd werd. Rosegger *hoorde* hun stemmen: maar, zegt hij erbij: „sie leben in mir" (Tr. d. D. pg. 115). In Otto Ernst's gedicht „Der Ruf", na een droom geschreven, smelten de stemmen van ethisch en aesthetisch Geweten tezamen tot het gezang van een nachtegaal (Tr. d. D. pg. 62). Stekel beschouwt deze stemmen als infantiele herinnering aan ouderlijke verboden. Dit zal zeer zeker ook dikwijls het geval zijn. Maar mij zijn droomen bekend waarin de stem van het geweten niet is een gehoorzaam napraten, maar een inzicht, hetzij door God gegeven, zooals wel eens beweerd wordt, hetzij door eigen levenservaring en lectuur verworven, in elk geval zonder overwegend infantiele elementen.

De definitie die Heymans van het geweten geeft is met mijn boven aangeduide opvatting geheel in overeenstemming: „Das Gewissen ist, wie ich glaube, in sittlichen Angelegenheiten genau dasselbe, wie der gesunde Menschenverstand oder die *Intuition* in theoretischen: eine im algemeinen wohlbegründete, aber sich ihrer Gründe nicht bewusste Einsicht" (Ethik pg. 291). Heymans legt hier bovendien den nadruk op de analogie met de logische intuïtie, en juist de intuïtie immers leerden wij kennen als het doorbreken-tot-het-bewustzijn van de logica der onderbewustheid. Wij *moeten* aan het Onderbewuste, naast het *redelijke*, ook het *zedelijke* oordeel toekennen, en daarbij, op dezelfde gronden als bij het eerste, ook bij het tweede aannemen dat het, omdat het méér materiaal overziet en beheerscht, in het algemeen scherper en juister zijn moet dan het bewuste oordeel. Het geweten *moet* bezonkener en meer bezonnen zijn dan het naar beperkte gegevens redeneerende bewuste oordeel. Vandaar dat vrouwen dikwijls in kwesties van zedelijken aard intuïtief juister oordeelen dan mannen, die de zaak „verstandelijk beredeneeren". Met welke geijkte, maar eigenlijk zinlooze frase, men slechts erkent dat zulk een vrouw haar „geweten" laat spreken, en gemakkelijker laat spreken, dan een man gewoonlijk doet. Want deze intuïtie, dit „gevoel", zooals men het verkeerdelijk wel noemt, is in werkelijkheid volstrekt niet ònverstandiger dan het redeneerende bewustzijn, maar integendeel, juist veel verstandiger, omdat het veel meer òverziet, ìnziet en dòòrziet. Tenminste wanneer het het echte geweten is en niet, gelijk meestal, een nòg eenzijdiger vooroordeel dan het beperkte oordeel des verstands.

Doch slechts bij diepgaande analyse komen de verborgen bronnen van ons zedelijk oordeel aan het

licht. „In der sittlichen Beurteilung (haben wir zu tun) mit der *unbewussten* Anwendung verborgener, nur in diesen Anwendungen gegebener, jedoch durch Anlyse derselben ans Licht zu ziehender Kriterien". (Heymans, Ethik pg. 81). Of zooals Stekel zegt: „Gewissen ist die Summe der Hemmungen die sich zwischen Trieb und Handlung einschieben" (Tr. d. D. pg. 29).

Maar als het Onderbewustzijn niet alleen redelijk, maar ook zedelijk oordeelt, — wat o.a. ook al blijkt uit het mislukken eener posthypnotische suggestie die tegen het karakter van het sujet indruischt — zal de stem des gewetens ook niet slechts bij spontane waakintuïtie optreden, maar is het te verwachten dat dit evengoed moet plaats vinden in den droom. Inderdaad is dit het geval en wel in zoo sterke mate, dat ik geneigd ben niet de Freudsche „Wenschvervulling", maar de „Waarschuwing door het Geweten" te beschouwen als voornaamste kenmerk en wezenlijk doel van den droom, althans van die droomen, die zich duidelijk aan ons opdringen. Hebbel noemt in zijn Judith den droom „voorbereidend, waarschuwend en vertroostend". Tolstoi vindt in den droom een kriterium voor het peil van zedelijke volmaaktheid waarop hij staat.

Er is één bepaalde groep van droomen waarbij al heel duidelijk blijkt dat het Geweten ons er als het ware in op de proef stelt. Dit zijn de droomen over examens en gerechtszittingen of onvoorbereid optreden. Hun ethische beteekenis ligt meestal direct voor de hand. Stekel (Tr. d. D. pg. 55) wijst er op dat zij dikwijls een religieuzen zin hebben. Vooral bij dichters en dramaturgen zijn zij frequent. Welk dichter is ooit met zichzelf tevreden? In zijn hart wel te verstaan. Rosegger schreef in de voorrede van zijn drama „Am Tage des Gerichtes":

„Für uns ist jeder Tag ein Tag der Schuld,
Und jeder Tag ein Tag auch des Gerichtes".

Inplaats van „Tag" had hij veilig „Nacht" kunnen schrijven, temeer waar hij dit drama schreef naar aanleiding van.... een droom. Ook voor Ibsen is „dichten gericht-houden over zichzelf", een biecht met de bedoeling datgene wat hijzelf door*leeft* tot eigen en algemeen bewustzijn te brengen.

„Der Traum will Niemandem etwas sagen, er ist kein Vehikel der Mitteilung", zegt Freud (Vorl. pg. 261), al geeft hij toe dat de *latente* droomgedachten wel degelijk voornemens, waarschuwingen, overleg, voorbereiding en pogingen tot oplossing kunnen bevatten die door den droomvormenden „wensch" mede op sleeptouw worden genomen. (id. pg. 250). Maar ik meen veeleer dat dergelijke droomen, die volstrekt niet zeldzaam zijn, recht geven om, met Maeder, den droom juist te beschouwen als „Ausdrucksmittel des Unbewussten, als eine eigentliche Sprache zuhanden des Bewusstseins" (Ueber. d. Tr. pg. 4), als mededeelingen waardoor de ziel ons tracht te herinneren aan iets dat wij op het oogenblik noodig hebben te weten.

Men zou het minder teleologisch kunnen uitdrukken in de stelling: in den droom, die ons leven weerspiegelt, vertoont zich de zedelijke rem, wier bestaan wij wakend hadden vergeten. Doch waarom eigenlijk zou men trachten hier de teleologische terminologie te vermijden? De droom bearbeidt immers blijkbaar het aktueele conflikt waarin zich de ziel bevindt, en het Onderbewustzijn beziet dit conflict onbevangener en uit meer gezichtspunten dan het waakbewustzijn doen kan. Het componeert den droom op zeer kunstige wijze, het gedraagt zich als een Intelligentie van zeer groote scherpzinnigheid; het voert tooneelspelen voor ons op zoo vol van

levenswijsheid en van een zelf-kritiek zóó fijn-ironisch of zóó meedoogenloos-fel, dat, wie verstaan heeft, zichzelf ziet zooals hij îs in zijn diepste hart en.... zich naar dit inzicht kan richten. Dichters die, zooals Raimond in zijn allerbekoorlijkst sprookjesspel „De Alpenkoning en de menschenhater", zich van droomen en sprookjes bedienen om den mensch eens duidelijk zichzelf te doen zien en onomwonden de waarheid te zeggen, toonen alweer dit alles te weten. Het is zooals ik in mijn allegorisch gedicht „Epiloog" zeide: „Gij *zijt* zooals ge u droomt." Daarom: „There is no more effectual means for exploring the hidden dephs of one's own character than the careful interpretation of one's own dreams" (Holt, pg. 27). Waarom zouden wij dan dien zoo doelmatigen droomarbeid niet „opzettelijk" noemen en naar een doel gericht, ja doel*bewust*, al *lijkt* dit woord bij toepassing op een funktie van het *onder*bewuste misleidend? Wij weten immers dat de scheiding tusschen bewust en onderbewust niet essentieel, maar slechts gradueel is.

De droom bereidt in het algemeen de oplossing van het conflikt vóór, slechts zelden géeft hij de oplossing; maar dikwijls geeft hij waarschuwing of bemoediging, aanwijzing van de richting waarin de oplossing gevonden moet worden. Verreweg de meeste droomen zijn daarom vaag, verward en spoedig vergeten; zij zijn nog te ver van de oplossing verwijderd en daarom eigenlijk niet voor het bewustzijn bestemd. Zij interesseeren ons dan ook niet. Maar de positief waarschuwende of bemoedigende droomen zijn helder en blijven den wakenden geest vervullen; zij vragen om verklaring want zij komen precies op tijd, zooals de volgende analyses zullen aantoonen. Jung meent zelfs dat er droomen zijn van visionaire kracht, die niet alleen latere zielstoestanden, maar zelfs latere levensgebeurte-

nissen anticipeeren (Wdl. pg. 55). En waarom zou ons dit verwonderen; diezelfde gedeeltelijke hyperaesthesie die wij in den slaap dikwijls bezitten en die ons wel eens voor naderende ziekten waarschuwt, kan zeer wel een nog voor de gewone zintuigelijkheid verborgen verband van de ons leven beïnvloedende machten waarnemen en daaruit de vermoedelijke reaktie ervan op de uiterlijke levensomstandigheden afleiden. Juist in zulke kwasi profetische droomen spreekt het Geweten zeer krachtig; zij zijn zeer lucide, dringen zich onweerstaanbaar op en herhalen zich net zoolang tot zij begrepen zijn, of, onbegrepen, overslaan in de neurose. Soms spreekt het Geweten alleen door een stemming, soms schamen of bedroeven wij ons om droomen die wij *niet* verstaan hebben; het Geweten verricht zijn werk tenslotte zelfs buiten ons *mede*weten.

VI. De schijnbare verzwakking van het ethisch en aesthetisch bewustzijn in den droom. Men meent veelal dat in den droom het zedelijke en aesthetische besef verzwakt is. In haar algemeenheid is deze opvatting onmiddellijk te weerleggen alleen reeds door het constateeren van droomen met juist zeer sterke zedelijke en aesthetische aandoeningen. Wij kunnen in den droom sensaties ondergaan van „onuitsprekelijk" geluk. Weliswaar is deze aandoening dan dikwijls — niet meestal — schijnbaar uitsluitend aesthetisch, b.v. bij de aanschouwing van een wonderbaarlijk schoon landschap, maar de analyse brengt dan spoedig aan het licht dat die visueele schoonheid slechts het „beeld" was eener zedelijke. Maar er bestaat toch een kategorie van droomen wier manifeste inhoud zoozeer tegen onze aangenomen begrippen van fatsoen en moraal indruischt, dat het moeilijk schijnt er nog een zedelijken zin

aan toe te kennen; droomen waarin wij niet alleen op sexueel gebied de elementairste schaamte hebben afgelegd, maar waarin wij allerlei misdaden of daden van geweld begaan zonder eenige wroeging of smart, of zonder eenig medegevoel zien bedrijven door anderen: droomen ook van droevige gebeurtenissen, de dood van ouders, kinderen of vrienden, die ons in het geheel niet ontroeren. Op déze droomen beroept zich de leer dat in den droom ons zedelijk bewustzijn „verzwakt" is, dat de „oermensch weder in ons opleeft." Stekel (Tr. d. D.) vindt in tallooze droomen een „krimineel karakter", vooral in die van kunstenaars. „Sollte ich für alle Verbrechen des Traumes bestraft werden, es fehlte an Galgen und Zuchthäusern" schreef hem een bekend dichter, en een ander biecht dat hij in zijn droomen „wahrhaft bestialische Blutorgiën" aanricht onder zijn vijanden. Nu heeft Stekel zeer zeker aangetoond dat er een fundamenteele analogie bestaat tusschen het gemoedsleven van den neuroticus, den kunstenaar en den misdadiger. Alle drie leven voor een groot deel in een soort van psychisch Infantilisme (Tr. d. D. pg. 28) dat hen dwingt hun overmatig sterk driftleven, voor een deel bestaande uit „atavistische" neigingen, tot uiting te brengen, hetzij in neurotische symptomen, hetzij in kunstwerken, hetzij in reëele (mis)daden. En in zooverre is inderdaad de kunstenaar „Representant der Urzeit" (Tr. d. D. pg. 25). Maar men moet hierbij niet vergeten dat tot op zekere hoogte ditzelfde het geval is met ieder mensch. Evengoed als de kunstenaar heeft ieder mensch de conflikten uit te vechten tusschen zijn oerdriften en zijn ethische remmingen, en Stekel blijft m. i. in gebreke te bewijzen dat de krimineele droomen bij kunstenaars werkelijk veelvuldiger zijn dan bij gewone menschen. Geen vrouw, en maar weinig mannen, zullen Stekel's groote werk „Die

Sprache des Traumes" kunnen lezen zonder te gruwen van die hel van haat, wreedheid, zinnelijkheid, perversiteit en bloeddorst, die nog steeds ziedt in de verborgenheid van het menschelijk hart. Maar wie zou willen twijfelen, niet aan enkele beweringen of feiten, maar aan de algemeene juistheid van zijn beschouwingen, zal zijn twijfel voelen verlammen, wanneer hij slechts even zich tracht in te denken in den gruwel waartoe de hedendaagsche kultuurmensch *bewust* in staat bleek.

De oermensch lééft nog in ons. Een zeer „sensitief" kunstenaar vertelde mij dat als zesjarig knaapje zijn dierbaarste fantasie eene van duidelijk sadistisch en bovendien *archaisch* karakter was (het vertrappen van naakte slaven). Hijzelf erkende haar als uiting van conkreet atavisme. Bij menig even „fijngevoelig" auteur zal het „baasje willen spelen" en het „trappen op anderen" op dergelijk atavisme berusten. En tóch geloof ik dat Stekel c.s. in vele gevallen, de *konkrete* kracht dier atavistische neigingen overschat.

Hij vergeet te dikwijls dat onze droombeelden tegenwoordig óók, en in de hoogste mate, afhangen van de *taal*, feitelijk veelal op woordspelingen berusten — en onze taal is zelf een.... atavistisch verschijnsel, aan welks vorming onze oerdriften, en in de eerste plaats onze sexualiteit een buitengewoon groot aandeel hebben gehad. Ook ons beroep, de voorwerpen en praktijken die ons dagelijks omringen, zijn van grooten invloed. Zeker hangt de keuze van het beroep op haar beurt weer af van onze verborgen neigingen, maar het is toch dunkt mij, eenigszins overdreven het sterk krimineele van de droomen van b.v. slagers, advokaten en rechters overwegend op rekening te schrijven van hun atavistisch misdadigen aard.

Ter verduidelijking van wat ik Stekel's overdrij-

ving zou willen noemen enkele voorbeelden uit zijn „Träume der Dichter".

Als Otto Ernst (pg. 60) ergens in een huis op een bed een doode vrouw vindt die hij vermoord heet te hebben, en dan wekenlang onder den indruk van dien droom blijft, is het m.i. ongerechtvaardigd zoomaar te concludeeren tot een atavistische neiging tot lustmoord. Deze neiging *kan* één der determineerende factoren voor de keuze van het droombeeld zijn, maar het is zeer goed mogelijk dat een ander, en veel sterker motief ligt in bv. de gedachte aan een bepaalde vrouw die hij „*zedelijk* vermoord" heeft. Of in de gedachte aan zijn eigen ziel, of aan de muze, die hij misschien gevaar liep te „verkrachten".

Opwellingen van drift, eindigend in moord en doodslag (in den droom) bij een dichter die zich in het waakleven beheerscht (pg. 36) behoeft men nog geen botvieren van onderbewuste woestheid te noemen. Zijn zij niet veeleer waarschuwingen, die den dichter leeren dat hij zich nog niet *voldoende* beheerscht, die hem zeggen: „ziedaar waar het op uitloopt als ge zoo door gaat."?

Wie droomt dat hij met zijn zuster trouwt, verraadt daardoor nog niet per se een incestueuze begeerte. Want die zuster kan heel goed spelen voor een andere vrouw die de droomer wèl begeert, doch die hij wijzer deed slechts „broederlijk" lief te hebben. Aldus b.v. in den langen droom dien Stekel (pg. 156) meedeelt, waarin de droomer een doos met kleine kindertjes, die zijn zuster hem aanbiedt, omtoovert in een met witte rozen, die hij later, op haar verzoek, rood kleurt met zijn *hartebloed* — welke laatste schoone allegorie Stekel alweer op rekening schuift van atavistische bloeddorstigheid. — M. i. is het zonneklaar dat deze droom handelt over een liefde die de droomer rein, *wit*, broederlijk *wenscht* te houden, maar die, door toedoen van de

betrokken vrouw, *rood*, d. w. z. *hart*stochtelijk wordt.

Dat ook zeer „onzedelijke" droomen allerminst zonder moraal zijn en dus juist *geen* teeken van zedelijke ontaarding of van „doorbreken" van verborgen „slechtheid", maar veeleer als waarschuwingen van het geweten kunnen worden opgevat; bewijst de volgende droom van Baudelaire (Stekel, Tr. d. D., pg. 183).

De dichter bevindt zich in een bordeel. Lang voorspel, vol exhibitionisme en de meest schaamtelooze perversiteit. Tenslotte ziet hij een wonderlijk wezen, een misgeboorte, in elkaar gedoken en verdraaid, wier lichaam door iets als een zwarte slang van caoutchouc omwonden is. Zij vertelt hem dat die slang een uitwas aan haar hoofd is, dat zij aldus dragen moet omdat het anders te zwaar zou zijn en haar hoofd naar achter zou trekken. Baudelaire zegt (om aan te duiden dat hijzelf dat wezen is) dat hij bij het ontwaken in *verdraaide* houding in bed lag en eindigt met de opmerking: „De goede Minos zou, dunkt mij, erg in verlegenheid zijn als hij uit dézen droom nog *een moraal moest putten!*"

Mij dunkt niet. De moraal ligt er dik op, en de dichter voelt dit zelf, anders had hij het niet a priori ontkend, maar gezwegen. B. ziet kennelijk zichzelf; en de gigantische phallus dien hij medesleept door het leven en die zijn geheele lichaam in beslag neemt, *belemmert zijn geest* (zijn hoofd). De droom zegt alweer duidelijk: zóó zijt ge, en dàt is het gevolg".

Evenmin dus als het archaische, mythologische denken bij den hedendaagschen philosoof en theoloog bewijst dat zijn aktueel begrip nog *geheel en al* aan oervormen *gebonden* is, evenmin bewijst het gebruik eener krimineele symboliek het aktueel bestaan van oermenschelijke driften. Het *symbool* is

archaisch, atavistisch; de geest die het gebruikt, *behoeft* dit niet meer te zijn. Het *kan* voorkomen dat de droom-misdaad een misdaad *is*, want waarom zouden wij in den droom niet evengoed door zoogenaamde „slechte" neigingen (échte atavismen dan) overmand kunnen worden als in het waakleven. Doch waar dit het geval is zal het Geweten dan ook inderdaad worden geforceerd, en zal de droomer, evenals wanneer hij waakte, voelen dat hij „zondigt". De hierboven aangehaalde dichter, die „beestachtige moordtooneelen" aanricht onder zijn vijanden, verklaart dat dergelijke droomen bij hem steeds gevolgd worden door *vervolgings*droomen. Bij hem is dus blijkbaar de moord-droom uiting van werkelijk bestaande haat en wraaklust, en.... het Geweten zendt onverbiddelijk de Erinyen op hem af! Maar het meerendeel der moord- en doodslagdroomen, die *niet* gepaard gaan met duidelijk of verkapt berouw, zijn kennelijk slechts archaische symbolen voor veel minder of in het geheel niet bloeddorstige wenschen. Waarom den schrijver, die Stekel mededeelt dat hij in koelen bloede een collega heeft gedood (Tr. d. D. pg. 56) beschuldigen van atavistische moordlust? Er is m. i. niets of weinig anders in het spel dan diezelfde jalousie de métier, waardoor zoo menig artiest zijn confraters „afmaakt" in gesprek of kritiek. De *taal*-symboliek zelf, bij schrijvers in zwang, de woorden *strijden, aanvallen, verdedigen, in de bres springen, vernietigen* enz., suggereeren zelfs den zachtzinnigste bloedige tooneelen, die, onder invloed van diezelfde neiging tot vergrooting en overdrijven die zooals wij in de gigantische sexueele-natuurmythen zien, het archaisch denken eigen is, licht tot „sterk krimineele" fantasieën kunnen leiden. Hoe grif gebruikt men niet termen als: ik zou hem kunnen vermoorden; ik breek je de ribben, den hals; ik zal je ver-

morzelen enz. De droom zègt niet zulke dingen, maar *doet* ze, dat is zijn manier. Het veelvuldig droomen van gevangenissen bewijst volstrekt niet dat de droomer heimelijk voelt daarin thuis te hooren; maar is m.i. een allerduidelijkst symbool voor de geestelijke benauwing waarin zich de meeste kunstenaars gebracht voelen door hun dagelijksche omgeving. Havelock Ellis (De W. d. Dr.) verhaalt van een jonge vrouw die in haar droom verlangt dat haar minnaar haar zal worgen. Ik zie in dien wensch duidelijk gesymboliseerd het verlangen naar de echtelijke *omhelzing*. Misschien dat een verborgen masochistische neiging het schijnbaar zonderlinge symbool mede hielp bepalen; doch ik zou, op grond van dergelijke droomen, veeleer de hypothese durven wagen dat omgekeerd vele gevallen van masochisme en sadisme slechts pogingen zijn tot *realiseering* van zulk een *on*begrepen droomsymboliek. Hetzelfde, daad-maken van wat eigenlijk symbolische gedachte is, zal vermoedelijk de oorzaak zijn van tallooze werkelijke misdaden, evenzoo als, naar vele reizigers verzekeren, kanibalisme en menschenoffers dikwijls volstrekt niet op wreedheid, maar op diepgevoelde vroomheid berusten. — Zoo is ook het schaamtelooze exhibitionisme dat vooral dichterdroomen kenmerkt, stellig in de meeste gevallen niet een beeld van hun werkelijke „zedeloosheid", maar slechts symbool voor het feit dat de dichter, meer dan eenig ander mensch, zijn ziel pleegt „bloot te leggen". Men zij dus voorzichtig bij het beoordeelen van krimineele en onzedelijke droomen en late zich niet te spoedig verschrikken door eigen gewaande „slechtheid". Er komt inderdaad heel wat verborgen vuil voor den dag, maar niet zooveel als oppervlakkig lijkt. Want wij zijn in ons hart wel allen slechter dan wij ons voordoen, maar òòk beter. En in geen geval mogen wij psychopathen en kun-

stenaars, op grond van hun manifeste symptomen, droomhandelingen en fantasieën beschouwen als psychisch minderwaardig of ontaard. Integendeel, het zijn misverstand en kortzichtigheid waardoor kennismaking met de inzichten der psycho-analyse sommigen ontmoedigen, ja, „van zichzelf doen schrikken". De neuroticus behoeft zoomin als iemand anders zich te ontzetten over zijn slechtheid. Freud meent dat een hooge moraliteit éér tot psychoneurose leidt dan een lage, en Stekel, die zelf de trits: Neuroticus-kunstenaar-misdadiger opstelt, betoogt tevens dat hysterie en neurose juist heilzame en noodige ontwikkelingsfactoren zijn en allerminst degeneratieverschijnselen. De „angst voor zichzelf" en het „eeuwig berouw", die naar Stekel's opvatting de wezenlijke (verborgen) kenmerken der neurose zijn, bewijzen juist de ethische fijngevoeligheid der lijders.

Overigens, onze „beestachtigheid" moge dan wat grooter of kleiner zijn dan Stekel meent, ik beaam ten volle wat Stekel zelf aan het eind van zijn verschrikkelijk boek schrijft: „Und doch hat (diese Erkenntniss) etwas unendlich Tröstendes und Erhabenes. Sie zeigt uns die Menschheit im vollen Kampfe gegen die verborgene Kriminalität. Es ist gar kein Zweifel, dass dieser Kampf mit dem Siege der ethischen Bestrebungen enden wird und enden muss". In den droom, zelfs in Stekel's „krimineelen" droom, werken die ethische machten even zeer.

VII. Het wezen der droomsymboliek. „Reeds het feit alleen, dat we slapen, d.w.z. dat de sensorische banen, die in gewone omstandigheden een voorstelling van adaequaten aard als de prikkel tot stand zouden laten komen, geblokkeerd zijn, maakt symboliseeren onvermijdelijk", zegt Havelock Ellis (W. d. Dr. pg. 143). De prikkels, waarvan wij de oorzaak

niet kunnen waarnemen, moeten wel symbolisch worden verklaard door dat „beetje" oordeelskracht waarover wij, volgens de gangbare opvatting, in den slaap nog te beschikken hebben. Een bewering die m. i. geen steek houdt. Want waarom zou zich het droombewustzijn niet even goed de ware of althans analoge oorzaken der prikkels kunnen „verbeelden" als de gefingeerde symbolische? En bovendien, dat alle droomen van „prikkels" uitgaan is een dwaling. Wij hebben slechts het feit te accepteeren dàt het droombewustzijn overwegend symbolisch denkt, evenals eertijds blijkbaar het oermenschelijk waakbewustzijn deed. Hoogstens kunnen wij ons met eenige verwondering afvragen wat de reden ervan is, welken zin het heeft, dat de droom ons leven weerspiegelt, kritiseert, ons vermaant en raad geeft, op een wijze die wij gemeenlijk zôô slecht verstaan? Wie dit uitermate dwaas vindt, bedenke echter ten eerste dat de droom een uiting is van het Onderbewuste, dat zijn eigen taal natuurlijk wèl verstaat, zoodat droomen, ook al schijnen zij zinloos voor het bewustzijn, in het systeem van het onderbewuste denken tòch in elk geval hun adaequate logische werking uitoefenen. In de tweede plaats is het, zooals hierboven reeds werd opgemerkt, mogelijk en waarschijnlijk dat vele droomen, de vòòrbereidende, eigenlijk niet eens voor het bewustzijn bestemd zijn. Maar hoe dit zij, ook de àndere droomen, die wèl duidelijk tot het bewustzijn doordringen, verstaat men meestal niet; ofschoon zij kennelijk iets aan het bewustzijn *willen openbaren*. Men verstaat ze niet *omdat* ze symboliek zijn, maar zij zijn allerminst symboliek *opdat* men ze niet verstaan zal, zooals Jung (Wdl. pg. 10) beweert en zooals de Censuurtheorie van Freud schijnt te verlangen. Immers nog afgezien van de klare, niets verbergende, wenschvervullende kinderdroomen (die ook overigens bij

volwassenen niet zeldzaam zijn), en die andere kategorie van droomen die, evenals dubbelzinnige geestigheden, kennelijk *schijnbaar* iets verbergen om het *feitelijk* des te krasser voor den goeden verstaander uit te drukken; afgezien van al deze droomen zijn er nog tallooze andere van zoo eenvoudige, schoone en onmiddellijk treffende beeldspraak, dat het geen twijfel lijdt of deze symboliek *bedoelt* ons iets te *openbaren*, droomen waarbij geen spoor te ontdekken is van een „Censuur" die de beelden verwringt en het verklarend bewustzijn tracht te verwarren. Ik wil hiermede het bestaan eener censuur niet ontkennen, doch alleen er op wijzen dat zij geenszins bij *alle* droomen optreedt en dus géén *wezenlijk* kenmerk van den droom in het algemeen kan zijn. Natuurlijk zijn er droomen, waarvan de materie uit diep-verdrongen complexen geput is, uit gevoelens en begeerten, die het bewustzijn per se niet meer kennen *wil*. Het is dus zeer aannemelijk, dat wanneer de ziel deze gevoelens en begeerten in den droom tracht te uiten, diezelfde zielskrachten waardoor zij verdrongen werden, zich zullen verzetten tegen de poging om ze weer te doen opduiken. Dit wil dus zeggen dat dan onze ziel wel naar zelfkennis stréeft — want zij wil den droom bewust maken — maar tegelijkertijd die zelfkennis vréest en dus de eigen poging tegenwerkt. Welke tegenwerking zich dan zal vertoonen als de Freudsche censuur. *Niet* als ethisch „Geweten". Want zelfs al *waren* bepaalde verborgen neigingen ook voor het Geweten verwerpelijk, het zou ze daarom toch niet verdoezelen; integendeel, het is er juist om er tegen te waarschuwen. Maar de censuur die verstoppen wil en verwarring stichten, is hoogstens de kuddemoraal, die zeer wel met het waarachtig Geweten, het hoogste ethische inzicht, de persoonlijke levenswijsheid, in strijd kan zijn. Meestal echter is de

censuur niets anders dan ons vooroordeel, onze lafheid, onze angst voor onszelf, die werkt zoowel wanneer wij waken als wanneer wij droomen; zij uit zich dan het gemakkelijkst in diezelfde pose die de maatschappelijk „weldenkende" mensch tegenover zijn tegenstanders pleegt aan te nemen: verontwaardiging en a-priori verwerping. Uit den aard der zaak zal zich die tegenwerking het meest en in de sterkste mate voordoen bij zielszieken, de kategorie van droomers waarmede Freud, als psychiater, het meest te doen heeft. Maar de analyses van droomen van psychisch gezonde, zoogenaamd „normale" menschen, bracht mij tot de overtuiging dat althans bij hèn de censuur een meer ondergeschikte rol speelt. Het komt mij voor dat bij „normale" menschen — en in wezen dus ook bij „abnormale" — het bewustzijn géén opzettelijke moeite doet om de mededeelingen en openbaringen van de onderbewuste ziel onkenbaar te maken of weer terug te dringen; terwijl omgekeerd het Onderbewuste (als Geweten) niets liever doet dan zich zoo eerlijk mogelijk uiten, en ook daar, waar het „verdichting" of „verschuiving" toepast, geen opzettelijke moeite doet om het bewustzijn te misleiden. „Verdichting" is een op zichzelf staande funktie van het archaïsche denken; ook het waakleven is er vol van; zij berust op het feit dat *verschillende* gebeurtenissen denzelfden zielstoestand kunnen teweeg brengen en omgekeerd éénzelfde gebeurtenis verschillende zielstoestanden. Daardoor kan één symbool véélzinnig zijn en kunnen omgekeerd véél symbolen hetzelfde beteekenen. Aldus ook Silberer, die eveneens de hypothese eener censuur in Freudschen zin overbodig acht en de absurdheid van den droom voldoende verklaard acht uit „verzwakte apperceptie" en de vage veelzinnigheid der symboliek zelf. (Ueber Symb. pg. 680).

Een veelzinnigheid die geheel analoog is aan die der *woorden* van onze taal, wier werking, zooals Steinthal reeds opmerkte, berust op een „*Verdichtung* des Denkens", Wat Steinthal zeide van het woord: „es hebt eine Masse, und zwar oft eine sehr grosse, scharf und zart gegliederte Masse von Gedanken und an ihnen haftenden Gefühlen aus dem dunklen Grunde der Seele in die Helle des Bewusstseins, aber nur in, so zu sagen, zusammengepresster, *verdichteter* Form," geldt in nog hooger mate voor het beeld-symbool; dat daarom méér nog dan het woord „Vermittlerin der Seele mit sich selbst" mag heeten. (Ursprung d. Spr. pg. 133).

Dit algemeen psychologische feit der veelzinnigheid van het symbool is de oorzaak van het veelzinnig-bepaald („Ueberdeterminirt") zijn van droomen. En niet alleen van droomen, maar van *alle* kunstwerken, die steeds „nog zooveel meer beteekenen" dan de kunstenaars gewild hebben of weten. Hebben wij niet ook in het waakleven voortdurend gedachten „waar méér achter zit" dan wijzelf aanvankelijk meenden? Gebruiken wij niet voortdurend in ons gewone spreken beelden waar „alles uit te halen is"? Zijn niet tal van de schijnbaar eenvoudigste gedachten véélduidig alleen reeds naarmate van den klemtoon dien wij op de woorden leggen? Ik kan daarom in de „droom-verdichting" geen „list" zien van het Onderbewuste om de censuur te misleiden. En evenmin in dat andere deel van den „droomarbeid" dat Freud „verschuiving" noemt, de verlegging van den gevoelstoon eener gebeurtenis op iets anders, schijnbaar onbelangrijks. Want tenslotte beteékent zulk een onbelangrijk feit in den manifesten droominhoud immers steeds een psychisch wèl belangrijk iets, zoodat de sterke gevoelstoon die er op valt, wel degelijk voor het *droom*bewustzijn logisch gemotiveerd is, en dus ook hier niet van

Traum-*entstellung*, van verminking, mag worden gesproken.

Freud zelf voelt het ontoereikende van zijn woord „Entstellung". Want ofschoon hij op tal van plaatsen de verminkende werking der „censuur" als opzettelijk voorstelt, zooals waar hij schrijft: „der Traum ist darauf angelegt *unverstanden* zu bleiben" (Vorl. pg. 261) erkent hij op andere plaatsen niet alleen dat de „Entstellung" niet tot het *wezen* van den droom behoort (Vorl. pg. 135) — hetgeen immers ook al blijkt uit het bestaan van onverminkte, grif-erkende droomgedachten — maar zelfs dat de *Ent*stellung eigenlijk slechts *on*begrepen *Dar*stellung is (id. pg. 127). Uitbeelding echter op zoo diepdoordachte wijze als de droom feitelijk in praktijk brengt, vooronderstelt m. i. de *bedoeling* tot uiting, in geen geval die tot verbergen. En al is het, zooals ik reeds toegaf, zeer begrijpelijk dat zich soms krachten tegen die uiting verzetten, zoodat de bedoeling inderdaad verborgen blijft, deze krachten uiten zich niet als een bepaalde „techniek" der verminking die de vorming van den manifesten droominhoud zou beheerschen. Alle verminkingsfactoren die Freud beschrijft: verdichting, verschuiving en omkeering, blijken òòk werkzaam waar kennelijk géén verbergen bedoeld was; zij komen dan ook evengoed voor in andere verschijnselen als de droom. Zij behooren tot het *wezen* der *symboliek*. Nu is weliswaar ook de symboliek zelf, naast de censuur, voor Freud een verminkende, verbergende factor (Vorl. pg. 162), maar juist hieruit blijkt hoe dubbelzinnig eigenlijk Freud's begrip van „Entstellung" is. Immers dat bv. abstracte en kleurlooze woorden en uitdrukkingen in den droom door *beelden* worden vervangen, maakt wel dikwijls den droom absurd, maar geschiedt toch stellig niet met de bedoeling om de droomgedachte te verbergen.

Integendeel! En Freud zelf noemt dit proces dan ook zeer terecht „Rücksicht auf die Darstelbarkeit" (Tr. D. pg. 252). Maar waarom moet dan bv. een „omkeering" van verhoudingen en feiten in den droom, waarvan Freud alweer zelf zegt: „Wäre es doch umgekehrt gewesen, ist oftmals der beste Ausdruck für die Relation des Ich gegen ein peinliches Stück Erinnerung" (Tr. D. pg. 243) — per se een poging tot *verwarring* zijn, inplaats van juist een symbolische aanduiding van dien wensch? Ook een omkeering die berust op het verschijnsel dat sommige woorden oorspronkelijk een dubbele, *tegengestelde* beteekenis hadden — waarop Freud zelf heeft gewezen in zijn opstel „Gegensatz der Urworte", leidt wel tot verwarring, maar heeft haar toch niet ten doel. En zijn niet „conversies" (omzetting van een verdrongen affekt in een lichamelijk, symbolisch symptoom) en evenzoo „verschuiving", de verlegging van het verdrongen affekt maar een andere, maar symbolisch-analoge oorzaak, niet beide blijkbaar pogingen om zich te uiten, niet op misleidende, censuurontduikende manier, maar op de gewone manier die het onderbewuste denken nu eenmaal eigen is, de symbolisch-associatieve? Als een soort van „Entstellung" beschrijft Freud gevoelens van teederheid, hulpvaardigheid of vergevensgezindheid jegens een persoon uit den manifesten droominhoud, terwijl uit den latenten juist haat en onverschilligheid blijken. Freud noemt zulke droomen „huichelachtig". Ik wil alweer niet ontkennen dat men in den droom evengoed huichelen kan als wakend, maar behoeft dit bij dergelijke droomen wel steeds het geval te zijn? Kan zulk een droom niet — zooals mijzelf dikwijls gebleken is — ten doel hebben den droomer voor oogen te stellen hoe hij *behoorde* te zijn tegenover dien ander?

Ten slotte: indien er werkelijk zulk een systema-

tische en essentieele verminking bestond, waarom zouden dan de droomers juist met hun het sterkst „verdichte" droomen het graagst bij den psychoanalyticus komen? Het is bekend dat in de eerste droomen van een patiënt, wanneer het *bewuste* verzet nog het hevigst is, de verdichting van den droominhoud zoo sterk is dat deze droomen meestal de geheele ziekte-geschiedenis bevatten. Dit duidt m.i. op een sterke behoefte van den patiënt zich te uiten, *ondanks* zijn oppervlakkig bewuste kultuur-gêne en zelfverdedigend scepticisme, dat hem tracht te hinderen bij het luisteren of hem tracht te bewegen het tòch gehoorde a priori te verwerpen.

In deze enkele opmerkingen zijn, meen ik, twee zienswijzen scherp tegenover elkaar gesteld: Freud's opvatting van den droom als min of meer automatisch product van verdrongen wenschen, sexueel-atavistische of infantiele begeerten, en de hier door mij verdedigde, welke in den droom (althans vele droomen) ziet een *waarschuwing*, die een ethische *bedoeling* vooronderstelt. Het is mij onmogelijk aan te nemen dat ditzelfde onderbewuste, dat met zoo groote Intelligentie als ook Freud er aan toekent de prachtigste en zinrijkste droomen en fantasieën weet te scheppen, eigenlijk alleen maar zou funktioneeren om allerlei atavistische en „verwerpelijke" gevoelens op sluiksche wijze weder te ontketenen of lang-verkropte kinderlijke en meestal kinderachtige wenschen te vervullen. Ik kan niet aannemen dat het onderbewuste denken primitief en oermenschelijk *is*, al geef ik gaarne toe dat het belangrijke reminiscenties aan oerleven bevat. Maar als het onderbewuste denken als zoodanig *lager* stond, onvolmaakter was, dan ons wakende denken-in-begrippen, een kinderlijk aanvaarden van den eersten toevalligen inval als verklaringsgrond, dan zouden niet alleen de droombeelden dwaas moeten *schijnen*,

maar zouden bovendien hun *compositie* doorgaans onbeholpen en hun beteekenis kinderachtig moeten *zijn*. Dan zouden onze droomen ons als regel een geheel onjuist en in elk geval hoogst gebrekkig beeld van ons werkelijk leven moeten geven. En de psychoanalyse heeft immers juist aan het licht gebracht dat de dwaasheid en chaotische structuur van droom, waakfantasie of mijmerij slechts schijn is. Ik herhaal, ik geef gaarne toe dàt zich in den droom brute oerdriften, die thans zondig of misdadig heeten, kunnen manifesteeren — evenals in het waakleven — maar die manifestatie is niet de eigenlijke taak van den droom.

Het komt mij voor dat waar dit schijnbaar het geval is, òf de betrokken begeerten in den grond der zaak volstrekt niet verwerpelijk zijn, maar alleen door het kortzichtig en bekrompen bewustzijn wreed en onrechtvaardig werden gekortwiekt en verdrongen, òf dat zij weerspiegelingen zijn van ook bewust wel degelijk gevoelde hartstochten, die nu in den droom door het Geweten beeldend worden verwerkt, niet om er een wenschvervulling, maar om er een waarschuwing aan te kunnen vastknoopen. Juist dààrom is de begrepen droom van zoo groote opvoedende waarde, wijl hij niet preekt en redeneert en veroordeelt in abstracties, maar direct „voor oogen stelt" en het oordeel of vonnis uitdrukt in een zichtbaar beeld en vergezeld doet gaan van een — niet altijd bij het béeld — maar dan toch bij het verbeelde feit passend gevoel van smart of angst, of, in geval van vrijspraak, van bevrediging of verlossing, welk gevoel steeds beter, doordringender, overtuigender is dan een gesproken goed- of afkeuring. Ik geloof zelfs dat dit „voor oogen stellen" ook de ware bedoeling is der „wenschvervulling". Een wensch toch is de uiting van een altijd min of meer eenzijdige neiging, hartstocht. De

droom-wenschvervulling dient nu naar mijn meening slechts om ons het *bestaan* dier neiging *duidelijk* tot bewustzijn te brengen. „Ziedaar", zegt de droom, „wat ge daar vervuld ziet, dàt *is* uw ware begeerte, dat kunt ge nu niet meer loochenen". *Voorbeelden* werken beter dan preeken. Maar „alleen de *neigingen* zijn het voorwerp van zedelijk oordeelen" (Heymans, Ethik pg. 45). En zoo is dan, juist door die wenschvervulling, de mogelijkheid tot dieper zelfkennis gegeven en inderdaad maakt reeds de wenschvervullingsdroom-zelf dikwijls dadelijk van die mogelijkheid tot zelfkritiek en zedelijke beoordeeling gebruik, zooals ik in mijn analyses hoop te doen zien.

In den droom tracht dus het Geweten, wel verre van zich opzettelijk te verbergen, zoo duidelijk mogelijk te spreken. Telkens gebruikt het nieuwe beelden, die in een of ander opzicht beter, juister, verstaanbaarder zijn; zoodat droom-series dikwijls den indruk maken van een doorloopend logisch betoog, waarin de zaak waarom het gaat steeds scherper wordt geformuleerd en vorige onduidelijkheden nader worden toegelicht. „We zien dat het onbewuste element van het droomleven zijn bewust deel juist zoo behandelt als een goedige schoolmeester het kind, dat zijn les maar half geleerd heeft; hij geeft het steeds weer opnieuw aanwijzingen en brokstukken van het antwoord, die het domme kind pas op het allerlaatste oogenblik, of in het geheel niet snapt". (Havelock Ellis. W. d. Dr. pg. 44).

„Die Bildersprache ist die *deutlichste* unter allen ....sobald sie *verstanden* wird" zegt Kleinpaul (Sprache ohne Worte pg. 307). Doch wat is dan wèl de reden dat wij den droom gewoonlijk *niet* verstaan? dat wij zulke botte kinderen zijn? Ik geloof de kortzichtigheid van het bewustzijn eenerzijds en

de verzwakking van ons voorstellingsvermogen, tengevolge van het vastroesten in de woordentaal anderzijds. „Was wissen wir Stummgeborenen von der Meertiefen Sprache unserer Träume" klaagt een Duitsche dichteres (Stekel. Tr. d. D. pg. 59) „Da wir uns Laute einprägten haben wir das Idiom unserer Seelen verloren und nur ein Traum lässt es uns ahnen". Inderdaad, de oertaal onzer ziel was *het beeld*, en in beelden spreekt het archaisch denken van den droom nog thans. Wanneer de wakende apperceptie verflauwt bij vermoeienis of in den slaap, valt de geest terug in het beeldende oerdenken, dat „gemakkelijker" is, zooals Silberer het uitdrukt, dan het abstracte. Bij de ontwikkeling van het denken-in-woorden zijn wij meer en meer het denken-in-beelden ontwend. Toch niet geheel en al. Er is een waak-denken dat ons het archaische droomdenken weer kan leeren verstaan: de dichterlijke beeldspraak. Er zijn dichters die dit weten. Hebbel, de dichter die het diepst het wezen van den droom begrepen heeft, was het ook die zeide: „Es ist der Vorzug höherer Naturen dass sie die Welt mit allen ihren Einzelheiten immer symbolisch sehen". Symbolisch *zien* en symbolisch weergeven. Dichterlijk zien is het leven symbolisch droomen, en de dichterlijke beelds*praak* is daarom volkomen identiek met den zin van het archaische droom*beeld*. Het woord „weten" beteekent (Grieksch en Sanskriet) *„gezien hebben"*. Spreken misschien dáárom het Geweten en de moralisten bij voorkeur in gelijkenissen? Het gedicht is droom, en de droom is een gedicht, en wanneer wij van een goed gedicht moeten eischen dat wij zijn beelden „voor ons oog zien leven", dan is de gewoonste droom dichterlijker dan menige rijmelarij. Wie lacht om het kinderachtige en dwaze van droombeelden, herinnere zich hoe twintig jaar geleden het publiek placht te spotten

met de beeldspraak in Gorter's Mei, of hoe hijzelf, alleen door traditioneel ontzag voor het nu eenmaal officieel mooi genoemde, tal van beelden bij Homerus, in de Veda's of in den Bijbel bewondert. En hij bedenke dat de droomtaal niet tientallen, maar honderdtallen eeuwen oud is. En zoo hij dan ontdekt dat diezelfde droomtaal nog steeds in gebruik is in de hoogste poëzie, dan zal hij zich met verbazing en schaamte afvragen hoe hij ooit zijn droomen heeft kunnen geringschatten. — In den droom een vrouw voor te stellen als een boom of een bloem, als een rups, een spin of een kat, lijkt velen misschien wonderlijk, maar behoorde althans den kenner van mythologie en folklore, van die „Säkularträume der jungen Menschheit" zooals Freud ze noemt, evenmin te verbazen als den psycho-analyticus. Maar ook de leek met „dichterlijk gevoel" behoorde dergelijke beeldspraak niet te verwerpen wanneer zijn droom ze hem biedt, terwijl hij haar bewonderend aanvaardt in de Grieksche sagen of bij Shelley, Goethe, Heine. In een van Heine's laatste droomen *is* de vrouw die hij aan zijn eigen doodsbaar ziet staan een bloem. Waarom? De droom kan niet zeggen: zij is „*wie* eine Blume". En daarom doet hij méér, hij laat de bloem zien in de vrouw, hij laat de ziel aanschouwen dat op dit oogenblik het wezen van vrouw en bloem één *zijn*, wat wij in onze gewone begrippen-taal uitdrukken door het woordje „zooals". Wanneer wij lezen „De zee, de zee klotst voort in eindelooze deining", dan voelen wij direct dat hier de zee inderdaad symbool is der oneindigheid, wij zouden het zelfs voelen als Kloos het adjectief „eindeloos" niet gebruikt had. En wij weten dat de zee die symbolische beteekenis al had voor de Grieken, voor de Babyloniërs: de oerbron Thalat, Thalassa, waaruit alles ontstaan is. Doch waarom miskennen wij dan het directe zee-visioen in den

droom? Als Shelley, en ieder dichter met hem, zich vergelijkt met een gevangen vogel die zingt in zijn kooi, dan doet hij dit slechts omdat de vogel het symbool is der ziel en der liefde, niet alleen bij de oude Egyptenaren en bij wilden, maar nòg bij iederen dichter en.... droomer. Waarom zijn dan de vogels in onze droomen niets dan vogels? Wanneer iemand in den droom op een weerbarstig paard rijdt, waarom weigert hij dan daarin het beeld van zijn eigen ongebreidelden hartstocht te zien, zelfs al erkent hij dat hij daarvan werkelijk het slachtoffer is, terwijl hij precies hetzelfde beeld in precies dezelfde beteekenis aanvaardt zoodra hij het ontmoet in een sonnet van Dante of Petrarca? Waarom mag de droom het menschelijk leven niet voorstellen als een reis, een tocht, een wandeling, een vaart, maar accepteeren wij diezelfde beeldspraak in Dante's Comedia, Bunyans Pelgrimstocht, Shelley's Alastor, dit droomdicht bij uitnemendheid? Waarom *spreekt* men van „een vloed van tranen", maar acht men het absurd dat het verdrinken in den droom een ondragelijk verdriet zou kunnen versymboliseeren; terwijl toch Petrarca's visionair droomsonnet waarin hij Laura's dood voorvoelt, eindigt met het verzinken van den dichter in een vloed? Waarom lacht men bij de onderstelling dat de zaal, het huis, het paleis waarin wij in den droom vertoefden, onze eigen ziel, voorstelt, terwijl toch de poëzie van deze beeldspraak wemelt? Waarom noemen wij iemand koninklijk of kinderachtig of kattig, maar vinden wij het zot wanneer wij hem in den droom als koning, kind of kat tegenkomen? Waarom krioelt het in onze minnepoëzie van juist die beelden, die de psycho-analyse van het Onderbewuste als onmiskenbaar sexueele symbolen heeft ontdekt: de zon, het vuur, het licht, de pijl, de boom, de vrucht, de bloemknop etc.? Doch de voorbeelden van derge-

lijke „dichterlijke" droomsymbolen zijn ontelbaar; in de volgende analyses zal ik er verscheidene uitvoerig behandelen; de terloopsche aanduiding hièr bedoelt alleen op de treffende overeenkomst tusschen droom*beeld* en dichterlijke beelds*praak* te wijzen. Trouwens, de dichters zelf zijn van oudsher gewoon hun gedichten te beschouwen als „goddelijke inspiratie" of als „spontane" opwellingen uit het onbewuste. En beide opvattingen zijn juist. En onjuist tegelijk. Want natuurlijk „stijgen" de poëtische gedachten op uit het Onderbewuste, en er is ook niets tegen om ze, voorzoover zij ons waarachtigste wezen adaequaat uitdrukken „goddelijk" te noemen, evenals men het Geweten terecht Gods stem heet. Maar spontaan, zoo maar eventjes „ingeblazen" zijn zij zéker niet. Zelfs de eenvoudigste gedachte moet in het Onderbewuste zijn voorbereid en het zou zeker uiterst kortzichtig zijn van een schepping als bv. den Faust aan te nemen dat zij Goethe bij brokjes en beetjes werd ingefluisterd, zonder dat zijn intellekt er iets mee te maken had. In waarheid is elk fragment van den Faust het produkt van jaren-lange bewuste en onderbewuste verwerking en voortdurende zelfbezinning. En zoo moet het ook zijn bij ieder ander werkelijk groot kunstwerk. Maar zoo moet het tenslotte *wezenlijk* óók zijn bij *iedere* gedachte. Want iedere gedachte duikt, schijnbaar „spontaan" uit ons op. Verreweg het meerendeel van wat we spreken komt onmiddellijk, zonder zoeken of aarzeling voor den dag en is toch logisch. Maar dit wil zeggen dat de gedachte *ontstaat*, ontspringt, ontwelt in het Onderbewuste. *Wij denken feitelijk onderbewust*, en in ons Bewustzijn hebben wij alleen maar *gedàchten*, dingen die reeds *gedacht zijn*, kant en klare *producten* van het verborgen denken. De meening dat wij bewust denken berust dàarop dat wij, ten behoeve van de praktijk

van ons bewuste leven, telkens ons denken een bepaald *richtpunt* geven door de aandacht te concentreeren op één bepaald punt dat „verklaring", het licht des begrips, behoeft en ons daarom sterk „bewust" is. In werkelijkheid doet het bewustzijn bij dit „denken" niets anders dan storende invloeden weren, het materiaal schiften, *beperken*, terwijl het voor het overige geduldig afwacht welke logische associaties en conclusies uit de aldus geïsoleerde of bepaaldelijk saamgestelde gegevens, in verband met de nog veel talrijker onderbewuste praemissen, uit het Onderbewuste te voorschijn zullen springen. Het verschil tusschen het poëtische denken en het wetenschappelijke of praktische, bestaat alleen hierin dat bij het eerste de wijze van uitdrukking méér dan bij de laatste denkvormen aansluit bij het primaire *voorstellings*vermogen van den geest, terwijl het wetenschappelijke en praktische denken méér gebruik maakt van het secundaire, abstracte *begrippen*-stelsel, dat het Onderbewuste in den loop der menschelijke evolutie als hulpmiddel heeft geschapen en in de taal heeft vastgelegd, terwille van de mededeeling aan andere wezens. Ik zeg méér, en volstrekt niet uitsluitend. Want het poëtische denken gebruikt tenslotte óók begrippentaal en laat zich in hooge mate beinvloeden door de voorstellingen, welke door de *taal* en zelfs door den *klank* van woorden worden wakker geroepen. Omgekeerd bezigt het „begrippelijk" denken óók nog den primairen *beeld*vorm. Dikwijls gaan begrip en symbool merkbaar in elkaar over, bv. als wij suffen of ons in voorstadium van den slaap bevinden. Grillparzer (Stekel Tr. d. pg. 170) zag eens, *nadenkende* over een twist met zijn geliefde, die *twist* als een *schaakpartij* voor zich staan waarin hij haar schaakmat zette. En Silberer (Ueber die Symbolbildung en Phantasie und Mythos) geeft tal van aar-

dige en frappante voorbeelden van hypnagogische visioenen die nog vergezeld gingen van de gedachten (of den orgaantoestand) waarvan zij de uitbeelding waren. Het woord „begrip" zelf is een beeld, en men kan zich van zijn *zin* geen duidelijker „begrip" „vormen" dan door zich een hand *voor te stellen* die iets *gegrepen* heeft en *omvat*. En als wij in onze spreektaal zeggen „Ik vat het", en bij een snel en onverwacht begrijpen: „ik snap het" dan behoeven wij onzen droomdubbelganger niet belachelijk te vinden wanneer hij zijn begrip eener zaak versymboliseert door iets vast te grijpen. Ook in het waakleven vatten menschen in oogenblikken van diep begrijpen elkaars hand. Wat is ons „logisch" „verwerpen" anders dan *beeld*-spraak die in den droom veel gemakkelijker direct is uit te beelden? Wat is „besluiten" anders dan een bepaald geheel afsluiten van iets anders? „Dat doet de deur dicht" zèggen wij in een debat met anderen; in den droom, waarin wij charades opvoeren voor onszelf, met gestalten uit onszelf geschapen, sluiten wij misschien eigenhandig een zeer concrete deur. Daar *zien* wij ons zelf voort-„borduren" op een gegeven gedachte, daar *zien* wij iemand wiens bezoek ons niet welkom is „op ons dak vallen"; een ander die „voor ons dood moet zijn" voor onze oogen sterven; daar *zien* wij den „Augiasstal" van ons hart in al zijn afzichtelijkheid vóór ons; daar springen de leeuwen en panthers onzer begeerten lijfelijk op ons aan. In den droom brandt ons hart van liefdegloed. In den droom ziet het meisje haar vermomden minnaar als een roover of dief, herinnering aan den al-ouden vrouwen-roof. In den droom zien wij alle spreekwoorden voor ons uitgebeeld met dezelfde levendigheid als op de beroemde schilderij van den Boeren-Breughel, daar wordt ons de les gelezen op dezelfde wijze als op de oude zinneprenten en in de oude zinnespelen.

In den droom is heel ons voelen en denken beeld, allegorie geworden.

Zoo blijkt uit poëzie en droom dat het Onderbewuste wel nog steeds behoudt en gebruikt zijn *oer*-voorstellings*vermogen*, maar dit tevens verbindt met kennis en beheersching van de taal, van de z.g. logische begrippen. Ja, dat het deze zóó virtuoselijk beheerscht en ze zoo door en door in hun diepsten oorsprong kent, dat het ze met een dikwijls verbijsterend gemak in hun oerbeteekenis aanwendt en zoodoende diepe wijsheid verkondigen kan in schijnbaar zotte woordspelingen, waarin het zich even graag verlustigt als „geestige" menschen. Inderdaad, het Onderbewuste speelt en goochelt en toovert met woorden, zooals een volmaakt virtuoos met klanken. Het bewijs voor die virtuositeit van het Onderbewuste wordt geleverd door de psycho-analyse, waarbij het blijkt dat, evenals versprekingen en verschrijvingen, aanknoopend bij toevallige klank-associaties, diepen zin hebben, ook de barokke symboliek en wartaal van zelfs den zotsten droom zich volkomen dekt met de „begrippelijke" verklaring ervan in de taal van het waakbewustzijn. Droomen van schijnbaar de meest onsamenhangende dwaasheid blijken bij onderzoek op zeldzaam scherp- en diepzinnige wijze *opzettelijk gecomponeerd* te zijn en, in begrippentaal overgebracht, een diepe zedelijke beteekenis te hebben. De analyse *bewijst*, d.w.z. wijst duidelijk aan, dat er uit het Onderbewuste nooit „onzin" te voorschijn komt of er zit „methode" in, systeem, logica. En dit moest ook blijken, want die methode is tenslotte het werken van den Oerlogos zelf, die, onderbewust, evengoed zijn noodwendige richting volgen moet als bewust. Onze zintuigelijke waarneming moge in den droom en analoge toestanden „verzwakt" zijn, het Denken, de innerlijke geestesaktie, is het zeker niet. En wij

kùnnen het nog verstaan, wanneer wij slechts ernstig en geduldig luisteren, en kijken vooral, naar zijn beeldentaal, naar het Denken van den God-Vader die schiep, dat wil zeggen vormde, *beeldde*, en toen, niet zei of dacht, maar *zag* dat het goed was. Gelukkig dat die verborgen Logos nooit rust en telkens en telkens ons verstarrend begripsdenken verlevendigt, omverwerpt, hernieuwt, ofwel het in-woorden-gedachte nog eens in dieper en sterker beeldentaal uitdrukt, zooals in den droom.

In deze Inleiding heb ik getracht het belang van het psycho-analytisch onderzoek van den droom in het licht te stellen. Ik heb mij daarbij, naar ik hoop, voldoende onthouden van eenzijdig getheoretiseer. Ik zeg niet met Freud dat iedere droom sexueele en infantieele wenschvervulling is, niet met Stekel dat iedere droom een krimineel karakter heeft en de doodsgedachte bevat; niet met Adler dat iedere droom bisexueel moet worden verklaard; niet met Silberer dat iedere droom behalve oerdriften, ook hooger zielsvermogen openbaart; zelfs niet met Maeder en Jung dat iedere droom prospektief het loopend zielsconflikt behandelt. Ik geloof dat al deze eenzijdige opvattingen elk door tal van goedbewezen voorbeelden worden gestaafd, maar dat zij geen van allen recht geven tot absolute generalisatie. Zij zijn allen waar, op hun beurt, en in tal van onderlinge combinaties. Steeds dieper onderzoek der droomsymboliek zal dit ongetwijfeld leeren inzien. Droompsychologie, mythologie, vergelijkende taalkunde en kennisleer zullen echter moeten samenwerken om het archaïsche denken tot in bijzonderheden te begrijpen en al wat thans nog fantastisch moet lijken tot wetenschap te verheffen. Intusschen meen ik, zoo iets, dan zeker het goed

recht dezer soort van „wetenschappelijke fantasie" te hebben aangetoond.

Goethe en meer groote dichters hebben het geheim van het Onderbewuste vermoed; Hebbel heeft het geweten. Maar nog geen durfde het eerlijk onder de oogen zien. „O Gott, warum bin ich so wie ich bin! Das Entsetzlichste!" riep Hebbel nog (Stekel. Tr. d. D. pg. 235). Ieder mensch leek hem een basilisk die sterven zou *als hij zichzelf zag*. Dàt was tot nu de vrees der menschheid. Doch de tijd is gekomen dat de ziel zich kan, en dus zal, bevrijden. En de mensch die den moed heeft zichzelf te kennen, zal niet een stervenden basilisk, maar een herrezen Phoenix aanschouwen.

SAMENSPRAKEN

EERSTE AVOND

Analyticus: Of zijt ge het niet met mij eens dat per slot ieder mensch toekomt..... wat op hem toekomt?

Bezoeker: Och ja.... misschien. Maar de consequentie is zoo hard. Er is zooveel dat niet op ons toekomt, en het is moeilijk daaruit dan berustend af te leiden dat het ons dus ook blijkbaar niet toekomt. Enfin. — Hebt ge die mooie haardplaat al lang? Ik heb er nooit op gelet.

A: Zij heeft er altijd net zoo gestaan.

B: Ik zat er onder het spreken al voortdurend naar te kijken. Zie toch eens zoo'n Eva. Dat been, die heupen, wat 'n lijnen! En de gratie waarmee ze Adam den appel toereikt.... allerliefst. Zeg dàn eens: „Nee, dank je, ik lust niet". Dat gaat toch niet aan. Och, wat is het bekoorlijk! En kijk ze daar, een eindje hooger, eens zielig afdruipen uit het paradijs! Als stoute kinderen, betrapt op kattekwaad. Zij als 'n schuchtere Aphrodité.... ja, daar heb je 't.... nu schaamt ze zich, en met smart zal ze kinderen baren bovendien. Best, Adam krijgt 't ook niet makkelijk. En dat allemaal om zoo'n onnoozel appeltje, dat misschien niet eens rijp was. Ja, de vrouw is de zonde, waaruit alle jammer voortkomt. Maar wie wil zonder zonde zijn, en wie heeft zijn zonde niet lief? Zonder zonde en jammer zijn, zou.... zonde en jammer zijn. Maar prachtig werk, hoor. Mijdunkt, die oude smid moet zelf een Eva gehad hebben die hem een paradijs deed verliezen.... of een Beatrice die hem er een deed vinden.

A: Waarschijnlijk allebei.

B: Ik wou dat ik smid was inplaats van schilder.

A: Waarom? Ge kunt toch ook Eva's, en zelfs Beatrice's schilderen.

B: Om het ambacht, meen ik; dàt lijkt me zoo heerlijk. Waar vindt je het vuur van den scheppingsdrang zòò onmiddellijk versymboliseerd in het uiterlijk werk? Waar zijn forschheid, vastheid, zekerheid zòò vanzelf sprekende eischen? En als dan het werk tòch sierlijk blijft, zoo vol gratie als hier op deze haardplaat, dan zie je de overwinning, het meesterschap, de heerschappij over de stof zoo direkt voor oogen. Denk eens aan, zulk een teerheid, geboren uit vuur en ijzer. — Ik begrijp best dat smeden in vroeger tijden in haast koninklijk aanzien stonden. —

A: Het waren vooral de *wapen*smeden. Tegenwoordig is die waardeering overgegaan op de kanonnengieters. Maar wat zoudt gij als smid wel het liefste maken?

B: O, slagzwaarden! Geweldige slagzwaarden.... en dan het heft versieren met de fijnste ornamentiek. Zwaarden voor vorsten en helden. Het moet heerlijk zijn zulk een heft in de hand te hebben. Waarom glimlacht ge zoo ironisch?

A: Het klinkt wat zonderling, een zachtmoedig kluizenaar als gij zoo krijgszuchtig te hooren spreken.

B: En toch ben ik een vechtersbaas.... In mijn droom namelijk. Ik heb dikwijls gedroomd van veldslagen waaraan ik deel nam, zòò dat ik mij bij het wakker worden haast schaamde over mijn atavistische bloeddorstigheid. Ja, ik weet wel dat sommige droomen heel mooi en volkomen moreel zijn; maar in zulke vechtdroomen, om nu nog te zwijgen, of liever te spreken, van de sexueele droomen, kan ik tòch moeilijk iets anders zien dan het schaamteloos botvieren van overdag onderdrukte oer-instinkten, niettegenstaande uw wat men noemt overtuigend artikel over Droom en Geweten dat ge me laatst hebt voorgelezen.

A: En toch zijn zij „iets anders", in elk geval „nòg iets anders". En waarom zegt ge niet liever eerlijk „tot

hun recht komen" inplaats van „schaamteloos botvieren"? Ge moet ook niet vergeten dat droomhandelingen meestal, zoo niet altijd, symbolische voorstellingen zijn van *geestelijke* verlangens en dat in geestelijke zaken juist de sexueele symboliek van bijzondere kracht is. De Geest, m'n waarde, is het *scheppende*, en daarom staan voortplanting en religieus gevoel met elkaar in het innigste verband. Ik zou u droomen kunnen vertellen die schijnheilige „moralisten" walgelijk-onzedelijk zouden noemen, en die toch openbaringen waren van zuiverste godsvrucht. Maar laat ik niet mijn heele verhandeling gaan herhalen; ik wou nu alleen maar zeggen dat uw vechtdroomen heelemaal niet op onderdrukten vechtlust *behoeven* te wijzen.

B: Kom.... ik beklim stormladders.... ik woed als een razende Ajax onder drommen van vijanden....

A: Goed, maar *voelt* ge daarbij woede, haat, bloeddorst?

B: Neen, ik ben er heel rustig onder, ik zou haast zeggen: tevreden. Dàt lijkt me juist zoo bedenkelijk.

A: En ge verbeeldt u dan zeker een Caesar of Alexander te zijn?

B: Zoo hoog reikt mijn ijdelheid nooit.... werkelijk, kijk maar niet zoo spottend. — Ik voel mij gewoon maar „soldaat", zoo in 't algemeen; ik weet nooit welke mijn rang eigenlijk is. Overigens geef ik toe dat ik toch wel een groot veldheer zou willen zijn. Maar het lot heeft 't niet gewild. Mijn vader wou vroeger een officier van mij maken, maar ik heb mij met hand en tand verzet....

A: Waarom zegt ge dan dat het *lot* niet gewild heeft?

B: Bij wijze van spreken.

A: Er bestaat geen wijze van spreken, alleen maar een wijze van denken.

B: Vandaar dan zeker uw vitterij op wòòrden. — Maar ik begrijp nog steeds die wonderlijke tegenstrijdigheid in mij niet.

A: Er is niets tegenstrijdigs en wonderlijks in. Zou niet eigenlijk ieder man, onverschillig hoe hij denkt over het feitelijk militairisme, een groot veldheer willen zijn naar den geest, een held, die zegeviert over alle vijandelijke machten in hemzelf, een levenskunstenaar die zijn zielskrachten beheerscht en in schoonheid openbaart? Een heerscher, die het *heft in handen houdt,* het schoone heft van het sterke zwaard. En hoe zou uw geest dit verlangen naar zijn strijd juister kunnen uitdrukken dan door symbolen, in den concreten strijd van duizenden voorgeslachten geschapen en vastgelegd? Ik zag laatst ergens een bekend pacifist afgebeeld in een harnas en met een zwaard in de vuist, en als de teekening maar beter geweest was, zou ik werkelijk niet hebben gelachen. Ik herinner mij dat een auteur, die voor een goede zaak „een lans gebroken" had, mij vertelde hoe hij in den droom na een veldslag als officier — hij had meer eigendunk dan gij — gedecoreerd werd. De decoratie bestond in een dasspeld met een „pen" aan het einde. Ik meen dat ook Heine zichzelf graag een braaf soldaat noemt. En nu vraag ik u, wat zou uw geest, strijdend als „goed soldaat" anders kunnen voelen dan rust en tevredenheid, die ge nota bene woudt toeschrijven aan „verzwakt zedelijkheidsbesef"? Neen, waarde heer, ook gij wilt een triumfator zijn.... en tusschen haakjes, ook de *smid van uw eigen lot.* Ge weet dat zelf heel goed, en vandaar uw aarzeling toen ik vroeg of ge uzelf dan zaagt als een Caesar of Alexander. Maar ge bezit de zeldzame mate van zelfkennis om te beseffen dat ge in werkelijkheid nog maar een naamloos soldaat zijt, die zijn waren rang in het leven nog niet kent. Het ware te wenschen dat omgekeerd sommige machtigen der aarde tot het inzicht kwamen dat zij beter op hun plaats waren als huurkoetsiers. Maar intusschen maakt ge mij niet wijs dat ge stééds zoo bescheiden zijt.... Waarom verwondert het u zoo dat ik dit zeg?

B: Omdat mij toevallig juist die beide uitdrukkingen:

„zijn eigen lot smeden" en „het heft in handen houden", van ochtend door het hoofd speelden, terwijl ik mijn brood sneed.... hm, inderdaad met een mes dat een zilveren, mooi gedreven heft heeft.... ik let daar wel eens op, omdat het vrijwel de eenige luxe is die ik nog bezit.

A: Kijk eens aan, dààrom werd uw aandacht zoo geboeid door die haardplaat.

B: Och kom, toeval!

A: Toeval? Wat is dat?

B: Nu ja, dat weet ik niet. Maar ik geloof dan toch maar liever dat mijn oog op die plaat viel, heel eenvoudig omdat zij mooi is, en niet omdat dat onnoozele woord „smeden" mij door het hoofd spookte.

A: Waarom liet het toeval u dan niet „heel eenvoudig" naar iets anders kijken? Er zijn hier nog mooie dingen genoeg.

B: Toeval, stom toeval!

A: Ik zal u nog meer zeggen. Ge kwaamt te spreken over die haardplaat omdat ge het gesprek wilde afbreken. We waren tot de conclusie gekomen dat ons lot in laatste instantie slechts een weerslag is op ons eigen innerlijk willen, een reaktie op ons eigen karakter, en ik formuleerde dat in de paradox dat op ons toekomt wat ons toekomt. Met andere woorden, dat wij werkelijk de smeden zijn van ons eigen lot. Die conclusie woudt ge, om een of andere bewuste overweging, niet aanvaarden; ge verandert van chapitre en.... uw onderbewustzijn dwingt u tòch op precies hetzelfde onderwerp terug te komen.

B: Toeval, toeval! Ik kan, ik wil niet aannemen.... waarom lacht ge?

A: Om dat naïef-verraderlijke „ik *wil* niet".

B: Ik kàn niet aannemen, en ik wìl niet, herhaal ik, — omdat het onzin is, — dat alle uitingen van onzen geest zóó streng gedetermineerd zouden zijn....

A: Een béétje dus wel? Hebt ge ooit gehoord van een

planeet die „een beetje" de wetten van Kepler volgde? Of van een Logos die „een beetje" logisch is?

B: Het ondermijnt alle gevoel van vrijheid, het is griezelig, benauwend.... neen, ik moet mijn geestelijke vrijheid behouden....

A: Uw vrijheid zegt ge? Maar wat is die vrijheid die ge bedreigd waant, anders dan plompe willekeur, volslagen redeloosheid? De hemellichamen hebben hun vaste banen, en juist dàt geeft ons, niet waar, zulk een rustigen indruk van harmonie. Hoe jammerlijk dwaas zou ons het heelal voorkomen wanneer al die werelden zoo maar door elkaar dwarrelden! En gij zoudt waarlijk willen dat uw eigen geest niet alleen een dwaalster was in Gods geestelijk zonnestelsel, maar bovendien innerlijk een soort chaos, waarin allerlei brokstukjes van denkbeelden en losse woorden als meteoren rondzwierven, om eindelijk als verbandlooze massa, als „toevallige" associatie, ergens terecht te komen in het „gezichtsveld" van het bewustzijn? Ge neemt werkelijk zonder gemoeds- en verstandsbezwaren aan dat de uitingen van uw geest meerendeels op elkaar slaan als een tang op een varken? Maar dan gelooft ge immers feitelijk dat uw geest doorloopend krankzinnig is, of juister gezegd zòò, als leeken zich krankzinnigen voorstellen, maar zooals zij gelukkig evenmin zijn als gezond-zinnigen. Ik geloof eer dat de Logos logisch is in *al* zijn openbaringen.

B: Dat klinkt inderdaad heel logisch. Ik zou dus moeten aannemen dat ik onbewust vervuld was van allerlei gedachten, die zich lieten vastknoopen aan de symbolen: smeden.... strijden....

A: Aannemen? Ge *ziet* het, dunkt mij, en ge erkent het door al wat ge zegt. Er zijn blijkbaar nog meer begrippen die u bezig houden, bv. „heerschen".

B: Vreemd, alweer dat „heerschen"....

A: En het symbool „Eva".

B: Welja.... „Wijsheid" misschien ook?

A: Nu ge 't zelf zegt, zonder twijfel. Doch waarom spreekt ge van wijsheid? Het was toch immers de boom der „kennis" waarvan Eva plukte.

B: Een onschuldige lapsus.

A: Onschuldig? Voor iemand dien ik eens, om een zeker gebrek aan positieve kennis te verontschuldigen, hoorde citeeren: „Veelheid van kennis is nog wijsheid niet?" Geef maar toe dat ge door wijsheid wilt goedmaken wat u aan kennis ontbreekt. Wat trouwens nog niet zoo onwijs is.

B: Aardig gevonden! Dank u. In dit opzicht zijt ge ontegenzeggelijk een groot woordkunstenaar.

A: Dank u eveneens; uw tòng is ontegenzeggelijk overdag even slagvaardig als uw zwaard 's nachts.

B: Zulk een gênant ijdelheidje is dus voor het bewustzijn voldoende om het woord „kennis" maar liever te negeeren?

A: Het kan zijn.... ik weet niet hoe groot of hoe klein uw ijdelheid is. Maar misschien is er nog wel een andere reden ook.... juist hier, in verband met de paradijsmythe....

B: Ge maakt me nieuwsgierig.

A: Ik sprak me eigenlijk een beetje voorbij. Als ik dit nader verklaarde zou ik waarschijnlijk dingen aanraken waarover ge liever niet met mij zoudt spreken. Laat me dus maar zwijgen.

B: Best. Maar ik blijf toch in elk geval voelen dat die twee uitdrukkingen: „zijn lot smeden" en „het heft in handen houden", mij van ochtend geheel ongemotiveerd te binnen schoten, terwijl ik brood sneed.... nu ja, met dat mooie mes, dat is zoo.... en onderwijl piekerde over een droom, dien ik vannacht had, en dien ik u eigenlijk kwam vertellen.

A: Aha! dus ook omdat we schijnbaar over geheel andere dingen spraken, koost ge die haardplaat tot nieuw onderwerp uit, om u dichter bij uw droom te brengen!

B: Koos? Wat duivel, ik koos niets, zeg ik u. Waar

moet ik mij toch bergen voor het hinderlijk-volgen van uw speurzin? Ik verzeker u dat ik in de verste verte niet meer dacht aan mijn droom toen ik naar die haardplaat keek, zij heeft daarmee heelemaal niets te maken. Maar ik zal u den droom vertellen, omdat ik weet dat ge er pleizier in hebt droomen uit te pluizen.

A: Buitengewoon vriendelijk van u.

B: En natuurlijk ook, o doorgronder aller zielen, satansche ironicus, omdat juist déze droom mijzelf sterk interesseerde. Hij lijkt mij namelijk méér dan idioot.

A: Dat zal hij ook wel zijn, al is 't dan in anderen zin als gij bedoelt. Uw „namelijk" is overigens kostelijk. Mij dunkt dat iets idioots een verstandig mensch juist niet behoorde te interesseeren. Maar vertel uw droom; langzaam en vooral onopgesmukt, gewoonweg....ik zal hem noteeren.

B: Nu dan, ik droomde.... ge zult wel in uw vuistje lachen.... 't is een vermakelijk toeval, maar mijn droom was dezen keer werkelijk héél hoogmoedig.

A: Dat was te verwachten, anders zoudt ge daarnet niet zoo op uw bescheidenheid geroemd hebben.

B: Ge zult nog maken dat ik geen mond meer durf open doen. Maar enfin, ik heb me voor vanavond aan u overgeleverd. Daar gaat-ie dus:

Ik droomde dat ik wakker werd. Ik lag op mijn eigen rustbank, die tegen een wand staat, en merkte op dat die wand weg was. Ik kon evenwel haast niet zien door den verschrikkelijken slaap, die mij geheel verlamde; maar zag toch bij nadere beschouwing dat ik in een prachtige Egyptische omgeving was, met sierlijke zuilen, rijke kleuren, veel verguld enz. En alles werd nog mooier en wijdscher terwijl ik er naar keek. Ik zag toen aan iederen kant van den divan — en begreep niet dat ik ze niet eerder had opgemerkt — vier heel mooi gevormde, zuidelijk getinte, naakte meisjes of vrouwen geschaard staan, met rijk getooid en bejuweeld kapsel. Ik merkte dat ikzelf een hermelijnen mantel aan had en een

koningsstaf in mijn linkerarm. Ik lag op mijn rug.... en een kroon op het hoofd. De meisjes maakten allemaal tegelijk een heel eerbiedige, hoofsche buiging en gingen na eenige gracelijke bewegingen, eenigszins gehurkt met de handen op de knieën staan. Daarna rhythmisch op en neer wiegende, zeiden ze zacht en eerbiedig, maar eigenlijk schelmsch: „Sa-lo-mo", met den nadruk op *mo*, en sprongen toen allen tegelijk op de kanten van den divan, hielden bij wijze van eerepoort of lustprieel de handen over en weer tegen elkaar, en middelerwijl dook de heele historie weg in diepte en duisternis. Toen ik weer opdook, maakten ze dezelfde bewegingen als bij „Sa-lo-mo", maar zij spelden het woord nu nog veel nadrukkelijker, in een sarrend zangetje: „S-a-Sa, L-o-lo, M-o-mo, O, O, O!" Dat „O" gilden ze uit, blijkbaar als een extra hoon. Daarbij sprongen ze van den divan af en door den schok dook ik weer weg. Zij riepen mij nog eens het heele woord na in mijn duisternis. Dit heele geval herhaalde zich een paar malen. Ik was te apatisch om er een te pakken en bovendien erg bang dat dan mijn kroon zou vallen en breken, omdat die maar van gips was."

Dit was mijn droom; de verklaring is aan u.

A: Pardon, aan ú. Mij dunkt dat elk ten slotte zijn eigen problemen zelf moet oplossen. Ik kan u hoogstens wat helpen om er den weg in te vinden. Ik geloof overigens dat deze droom uiterst belangrijk is en dat er voor u veel van afhangt dat ge hem goed begrijpt. En dàarom ook komt ge er van avond mede bij mij, niettegenstaande uw gezond verstand, van te voren al heimelijk grinnekend van leedvermaak, klaar staat om elk woord dat ik zal zeggen „onzin" te noemen.

B: Het is de pijnlijke waarheid: ik onderwerp mij aan uw analyse met evenveel vertrouwen als waarmee ik naar een kaartlegster zou gaan.

A: „Zòu gaan?" Zeg toch liever eerlijk „ga". Ge hebt mij onlangs zelf verteld dat ge er eene bezocht had.... voor de „aardigheid" natuurlijk. En dat ge toen zoo ge-

lachen hebt omdat ze opmerkte: „Wel meneer, wat liggen er bij ù veel vrouwen, 't is 'n schande". Herinnert ge u wat ge toen, in scherts natuurlijk, tegen mij zeidet?

B: Met geen mogelijkheid.

A: U zei: „Was 't maar waar!" en „Van mij, armen drommel, moeten de vrouwtjes niets hebben."

B: Ja, dat is zoo, dat zei ik.... maar dwalen we niet af? Zouden we niet bij den droom blijven?.... Neen, dank u, ik rook niet.... symptoomhandeling natuurlijk.... hm, hij knikt maar.... hoort eens, jullie bent irritant met je geheimzinnige alwetendheid.... wat valt er nu weer te lachen?

A: Ge wilt liever bij den droom blijven? Maar m'n beste, wij zitten er al midden in. Of ziet ge niet dat zich in uw droom de „arme drommel", van wien „de vrouwen niets hebben moeten", verheft tot den *rijksten* koning, die de *meeste* vrouwen had?

B: Alleraardigst! — Ge houdt dus mijn droom voor een soort van Freud'sche wenschvervulling? Ja, maar hoort eens.... zelfs wat de vrouwen betreft zou ik dat, al zijn we onder ons, slechts tot op zekere hoogte toegeven. Maar ik meen dat ge mij en mijn levenswijze toch wel voldoende kent, om direkt te kunnen weten dat rijkdom mij zéker geheel en al onverschillig is.

A: Op zichzelf, ja, maar niet als middel. En „geheel en al"? Kom, kom! Doch dit nu even daargelaten.... het direct opvallende van uw droom is inderdaad de vrij plompe wenschvervulling. Maar daarin ligt volstrekt niet zijn eigenlijke beteekenis. Denk toch vooral niet dat droomen niets ànders zijn dan een soort van geestelijke enfants-terribles die onze geheime, als „ongeoorloofd" teruggedrongen wenschen en begeerten er uit flappen, die dan weer door de zoogenaamde „censuur" van ons bewustzijn zoo goed of zoo kwaad als 't gaat onkenbaar en onschadelijk gemaakt worden. Dat mag misschien in sommige pathologische toestanden het geval zijn, maar meestal is het niet zoo. Dat blijkt al daaruit dat wij

ons van de meeste „wenschen" die in den droom vervuld worden, ook wakend zeer wel bewust zijn. En dat overigens de wenschvervullingen zoo talrijk zijn is niet te verwonderen als men maar bedenkt dat eigenlijk àl wat in onze ziel lééft, niets anders is dan „wil", „streven", „begeeren", vulgair-gesproken: „wensch". Het uitbeelden van dien wensch is de zelf-kritiek van ons diepste zedelijke wezen; de stem van ons beter-ik, van ons Geweten, van God, zoo ge wilt. Waarschuwende engelen. Ge hebt slecht geluisterd naar mijn lezing.

B: Neen, toch niet; ik herinner me heel goed wat ge beweerd hebt. En het wonderlijke is dat ik dit zelf eigenlijk al dikwijls heb gedacht. En toch altijd weer die twijfel: 't is gekheid, droomen zijn bedrog. Zelfs vanochtend kwam de gedachte bij mij op: „Dat was mooi, daar moet toch iets in zitten"; maar hoe meer ik er over nadacht, hoe kinderachtiger ik hem vond. Neen, deze droom heeft mij werkelijk niets te vertellen.

A: Waarom zòcht ge dan naar zijn beteekenis?

B: Nu, laat dan eens zien of gìj die kunt opdiepen.

A: Weet ge wel heel zeker dat ge dit wilt?

B: Waarvoor zou ik anders bij u gekomen zijn?

A: Ik meen dat ge „toevallig voorbij waart gekomen".

B: Zei ik dat? Enfin, dat was een kinderachtige introductie. Ik ging expresselijk om mijn droom te vertellen en te laten verklaren. Menschen schijnen nooit eerlijk te kunnen zijn.

A: Vermoedelijk waart ge oneerlijker tegenover uzelf dan jegens mij, dat is meestal het geval wanneer iemand „aanloopjes" neemt om iets te vertellen, dat verraadt innerlijke onzekerheid; iets willen zeggen en het toch ook willen verbergen. Maar laten we met de analyse beginnen.

B: Ja, ik ben nieuwsgierig naar die waarschuwende stem Gods. Un homme averti en vaut deux, en een gewaarschuwde Salomo moet het ver kunnen brengen.

A: Waarom ter wereld wilt ge voor twéé gelden?

Wees maar liever uzelf alléén, daaraan hebt ge voorloopig meer dan genoeg.

B: Zoo niet te veel.

A: Mij dunkt, als ge eens begon — ge zijt immers zoo bijbelvast — met mij een paar spreuken van uw koninklijken dubbelganger op te noemen.

B: Best, wacht maar even.... Kijk, nu valt er mij juist geen enkele in die met dezen droom in verband kan staan.

A: Doet er niet toe. Zeg ze maar.

B: „Die een vrouw gevonden heeft, heeft een goede zaak gevonden" — „Er is een tijd voor alle dingen" — „IJdelheid, het is alles ijdelheid" —

A: Meer niet?.... ik geloof dat ge er nog een achterhoudt.

B: Ja maar, die is onzin.

A: Spreek onzin, niets is den droom-uitlegger liever.

B: „De hond keert weder tot zijn uitbraaksel, gelijk de gewasschen zeug tot haar wenteling in het slijk" —

„Duister zijn de wegen eens mans tot eene maagd" —

„Ga tot de mieren, gij luiaard...." meer weet ik er heusch niet....

„Smeed het ijzer terwijl het heet is".... maar dat is meen ik geen spreuk van Salomo.

A: Verzint ge deze laatste misschien alleen maar naar aanleiding van ons gesprek over smeden?

B: Neen waarachtig niet. Ik dacht er vanmorgen het éérst aan. Maar wat brouwt ge nu uit deze brokken?

A: Dat zal straks vanzelf wel blijken. Laat ik eerst maar het verhoor voortzetten. Ge hebt daarnet gezegd dat rijkdom u onverschillig is. Ik weet heel goed dat ge leeft als een halven askeet. En nu wil ik volstrekt niet beweren dat asketisme per se en altijd een geforceerde reaktie is tegen al te heftige begeerten, maar zonder twijfel waart ge toch vroeger minder afkeerig van weelde. Men wenscht niet iets te dooden of te negeeren, als het niet op hinderlijke manier leeft en zich opdringt. Als

kunstenaar zijt ge trouwens van nature prachtlievend. Van uw zilveren mes hebt ge geen afstand gedaan. En ik zou uw houding wel eens willen zien, wanneer iemand u duizend gulden bood voor het stuk dat ik laatst bij u zag.

B: Ik moet eerlijk bekennen dat mijn millionairs-fantasieën in een niet zoo héél ver verleden spelen.

A: Wat is eigenlijk uw bezwaar tegen rijkdom?

B: Rijkdom staat de wijsheid in den weg!

A: Daar hebben we 't al! Zie nu toch eens hoe praktisch en radikaal uw droom dit conflikt oplost: hij maakt u niet alleen tot den *rijksten* koning, maar tegelijk tot den *wijsten!* Hoort ge de eerste waarschuwing al?" „Oordeel niet eenzijdig! Zie naar Salomo; wijsheid is zeer goed te vereenigen met rijkdom en vrouwen!"

B: Kom, die „waarschuwing" lijkt mij even makkelijk als een „verzoeking" uit te leggen: „Zie naar Salomo, begeer gerust maar weer wat ge hebt afgezworen, je kunt tòch wel wijs worden."

A: Wie zegt u dat de ideale Salomo werkelijk naar weelde en vrouwen zou *verlangen.* Hij zou ze *bezitten* en het misschien alleen niet de moeite waard achten ze weg te werpen. — Maar nu ga ik u een paar vragen stellen om nog meer aanknoopingspunten te vinden. Antwoord vooral geheel onbevangen; kritiseer niet, maak u niet bezorgd over zin of onzin. Doet het woord Salomo u aan iets denken?

B: Aan Salomé.... een goedkoope associatie.

A: Houd uw kritiek bij u, zeg ik. — Ge laagt op uw eigen rustbank. Gaf die u een bijzonderen indruk?

B: Neen, hij was precies zooals in werkelijkheid, een oud, armoedig stuk meubel.

A: En wat denkt ge bij het woord „divan"?

B: Rijk, weelderig, wulpsch.

A: Vindt ge het niet vreemd dat ge u zaagt in een *Egyptische* omgeving?

B: Heelemaal niet. Ik dacht dadelijk: dat is Egyp-

tische stijl. Er bestaat immers geen specifiek Joodsche.

A: Waaraan denkt ge bij het woord „Egypte"?

B: Aan „rijk" en „mystiek".... „Antonius en Cleopatra".... „Joseph"....

A: Een *veldheer* dus en een onder*koning*, waarvan de een voor een vrouw bezweek en de ander standvastig bleef, of waarvan de een zijn leven door een vrouw in de war liet sturen, de ander niet. En de standvastige was een Jood, en een Wijze, als Salomo. Gij ziet uzelf als Salomo, maar als een Salomo die in hetzelfde gevaar verkeert als Antonius en Josef.... Stil maar. — Denkt ge bij die meisjes, die twijfelachtige meisjes.... ge zegt immers: „Of vrouwen",.... aan één bepaalde vrouw?

B: Neen, en ik kan u verzekeren dat ik ook niet de minste reden heb om aan een bepaalde vrouw of meisje te denken....

A: Goed, zeg vooral niets meer dan ge zelf wilt. Die meisjes doen u dus niet aan één vrouw denken. Maar dan toch wèl aan acht.

B: Nu nog mooier! Waarvoor ziet ge mij aan!

A: Voor een vrij ernstig man, rechtschapen echtgenoot en vader en wat dies meer zij.... ge wilt nog iets zeggen?

B: Er valt mij in dat ik wel eens een dergelijk kapsel gezien heb, op een schilderij, voorstellende een Oostersche bajadère. Ik dacht toen: prachtig van kleur, maar een leelijk type. Bijzonder gracieus, ziet ge, maar toch eigenlijk gemeen. Zoo heb ik ook eens, jaren geleden, een stelletje chanteuses gezien in een nachtcafé. Daarbij dacht ik hetzelfde; ik vond ze heel lief en verleidelijk, maar ik ergerde me toch; *ik spuwde ze uit*.... o, ik had er zoo genoeg van.

A: En hebt ge misschien in den laatsten tijd een caféchantant, variété of zoo iets bezocht?

B: Nooit meer. Maar een paar weken geleden was ik bijna met een vriend meegegaan.... de man bij wien de

schilderij van die bajadère hangt.... maar ik deed het per slot niet.

A: „Bijna", en „per slot niet". Het kostte u dus *strijd* om niet tot uw *uitbraaksel* terug te keeren. Maar ge hield het *heft in handen.* Daarom kwam het uitbraaksel vannacht bij ù. Maar zeg mij eens: waren die chanteuses er acht?

B: Dat zou wel aardig zijn, maar ge raadt helaas mis. Ik weet het niet precies meer, ik geloof tien of twaalf, maar zeker geen acht.

A: Dan moet die acht een zeer bepaalde beteekenis hebben.

B: Kijk, dat héeft de acht voor mìj ook inderdaad. Acht is zoo te zeggen mìjn speciaal getal. Als kind rekende ik altijd in een soort van achttallig stelsel. Bij acht hield alles op. Acht was voor mij alles, oneindig.

A: Ge weet zeker dat een liggende acht het wiskundig symbool der oneindigheid is?

B: Ja. Maar als kind wist ik dat natuurlijk niet. Zoudt ge meenen dat zulk een symbool hereditair in onze hersens kan zijn vastgelegd?

A: Ik zou het niet graag met stelligheid beweren. En wat overigens hereditaire hersendisposities met onze voorstellingen omtrent het oneindige of met al die andere ideeën, die blijkbaar a priori in onzen geest bestaan, te maken kunnen hebben, is mij absoluut onbegrijpelijk. Maar zij *zijn* er, vastgelegd of niet. Het is mij al dikwijls opgevallen dat kinderen in hun droomen gebruik maken van symbolen van mythologische, religieuse en sexueele beteekenis, waarvan zij bewust nog geen notie kunnen hebben. Het vierjarig zoontje van een mijner vrienden zei onlangs zoomaar uit zichzelf: „de zon is de vader, de maan is de moeder."

B: Waarom is dat zoo bijzonder?

A: Omdat inderdaad voor zoover ik weet haast nooit eenig volk in de zon de vrouwelijke en in de maan de mannelijke scheppingskracht heeft aanbeden, maar wel

omgekeerd. Doch we dwalen af. Ik wou alleen zeggen dat diezelfde drang naar het oneindige en eeuwige, die u later tot kunstenaar maakte, zich in uw jeugd al blijkbaar uitte als een soort van vereering van de acht.

B: Ik wil dat aannemen. Maar in het geval van mijn droom lijkt mij die drang naar het oneindige eigenlijk meer dan bedenkelijk. Goede hemel, ik ontstelde al van die àcht vrouwtjes die ik mij toe zou wenschen, en nu worden het er zelfs oneindig veel! Salomo was tenminste tevree met duizend.

A: Stel u maar gerust. Ge zult nauwelijks ergens één man vinden die niet in zijn droomen er een ruim voorzienen harem op na houdt. En beschouw dit niet als een bewijs voor de zedelijke zwakheid van den man. Hoeft volstrekt niet. Natuurlijk is het een uiting van zijn polygame oer-instinkt, vooral bij mannen in wie dit te ruw wordt onderdrukt. Maar dit oer-instinkt is immers zelf tenslotte òòk maar de in het materieele overgebrachte drang naar het ewig-weibliche in het algemeen; openbaring van de altijd gereedstaande scheppingskracht van den man, die voortbrengen wil niet slechts in één enkele bepaaldheid, maar in heel de veelzijdigheid van het Al. Daarom maakt een dichter, een droomer, al zijn verlangens en idealen tot vrouwen, Eva's of Beatrice's, om het even.

B: Dus die acht meisjes verraden nog niet per se dat ik door minderwaardige aanvechtingen bestookt wordt? Goddank, ik zou anders voortaan van geen vrouw meer durven droomen, Eva's of Beatrice's, om het even.

A: Niet per se, maar in dit geval toch wel „onder andere". Mij dunkt, die *wulpsche divan* waarin uw rustbank verandert onder de beschrijving, hun houding en gebaren, die eere*poort* en dat *lust*prieel dat hun *naakte* lichamen vormen voor uw nieuwbakken majesteit.... dit alles zegt genoeg. Maar denk nog eens rustig na over die acht, want stellig bergt zij nog meer mysteries.

B: He.... ik hoorde het commando „geeft acht". *) En nu „achting".... en, dat is gek....

A: Zeg het gerust.

B: Ik zag opeens twee saamgebonden handen voor me, die niet konden loskomen. En nu schiet de zonderlinge inval me door 't hoofd dat een acht bestaat uit twee stroppen.... Haha, ik kan niet ontkennen dat je aan de meeste vrouwen werkelijk een dubbele strop hebt, maatschappelijk en geestelijk. Die meisjes in dat café-chantant dansten in *twee* rijen en paradeerden zoo'n beetje als soldaten.... wel verdraaid, ze zongen een liedje met het refrein „geeft acht"!

A: Anders gezegd: „ik waarschuw je!". Nu ziet ge één van de aanleidingen die uw droom had om de acht te splitsen in twee maal vier. Waaraan denkt ge bij „vier"?

B: Aan vuur.... *) en botvieren.... een zinlooze woordspeling alweer.

A: Niet voor iemand die tusschen twee vuren staat en uit pure embarras de choix chanteusetjes achterna zou willen loopen.

B: Sapristi, 't wordt ernst.

A: Dat geloof ik ook, anders zoudt ge niet zoo luchtig schijnen. Uw uitbundig pleizier om den inval van dien dubbelen strop leek mij al een verdachte pose. Associeer eens iets met „strop".

B: Er valt mij niets in.

A: Kom, dat zegt ge maar.

B: Heusch....

A: Het duurt lang.... hebt ge nog niets?

B: Ik kom niet verder dan het simpele synoniem „strik".

A: Waarom aarzelde ge dan zoo lang dit te zeggen?

B: Omdat ik er bij dacht: „valstrik" en „strikvraag" en „wacht, nu laat-ie mij er in loopen".

A: Dat wil dus zeggen dat ge zélf voelt dat het beeld van dien strop of strik een kernpunt van uw latente

droomgedachten vormt. Mag ik nu eens eerlijk zeggen wat ik denk?

B: Zeker, het zou kinderachtig van mij zijn als ik nu terug krabbelde.

A: Dat die acht chanteuses u wel degelijk deden denken aan een bepaalde *vrouw en* aan een bepaald *meisje.* Ook dáárom spreekt uw droom van meisjes òf vrouwen. Ge hebt beiden lief en in beiden tezamen ziet ge de acht, de volmaaktheid. In uw vrouw en in.... *Eva Strikker* *)

B: Dat is heel sterk.... Het is waar, volkomen waar ....en ik sta versteld van zoo'n treffer. Ikzelf heb bij 't woord „strik" heelemaal niet aan haar gedacht.... ofschoon ik voelde dat 't mij zou verraden. Haar naam te raden, terwijl ge haar nauwelijks kent! Zeg eens eerlijk: wist ge iets van onze verhouding?

A: Niets.

B: Maar ge moet niet denken dat ik u daarnet wilde bedriegen. Ik zag toen die chanteuses als echte twijfelachtige meisjes, als symbool van zinnelijke begeerte, en in dàt verband heb ik heusch niet aan dat bepaalde meisje gedacht.... zij.... enfin, schwamm drüber, dit kan u verder niet interesseeren.

A: Het interesseert mij juist bijzonder. Gelooft ge nu heusch dat ge een „meisje" dat ge lief hebt niet precies even zinnelijk als uw eigen vrouw zoudt begeeren? Ge wilt u dat alleen maar wijs maken, omdat zij ù van hààr kant blijkbaar niet begeert. Daarom tracht ge haar te verhemelen tot een Beatrice, ofschoon ge heimelijk liever in Josef's plaats zoudt zijn en dan heel anders zoudt handelen. En de miskende begeerte, waarmee ge aan haar zoudt willen denken, zoekt nu een ander, ònbepaald doel, de vrouw-zonder-meer. Maar die vrouw is, of lijkt, in onze kultuur de prostituée. En dat ge dié zoudt begeeren wil uw besef van eigenwaarde wederom niet erkennen. Ziedaar uw conflikt. Al uw geestelijke en zinnelijke verlangens vloeien dooreen, en vandaar

ook de wonderlijke verdichting en veelduidigheid van uw droombeelden.

B: Ik.... ik voel dat het laf zou zijn te ontkennen dat ge gelijk hebt.... of tenminste gelijk kùnt hebben.

A: Zoudt ge nu niet òòk meenen dat de macht die u *verlamt,* die u *de handen boeit,* deze verbijsterde begeerte naar het eeuwig-vrouwelijke is? Er zijn meer asketen geweest die daarmee sukkelden, denk maar eens aan den heiligen Antonius. En zie eens hoe listig de verbannen rebel weet te argumenteeren!: „Die een vrouw gevonden heeft, heeft een goede zaak gevonden. Zeker, maar waarom zou ik niet òòk dat meisje begeeren? Er is immers een tijd voor alle dingen". Zoo spreekt Antonius, die zijn tijd verbeuzelde bij Cleopatra. Maar uw droom-Cleopatra *moet niets van u hebben,* en uw trots en ijdelheid keeren dit om tot een: ik begeer haar niet. Maar dan wil de schijnheilige droom-Jozef in zijn armzalige onbevredigdheid toch eigenlijk graag „terugkeeren tot zijn uitbraaksel". Totdat Salomo zegt: „IJdelheid, het is alles ijdelheid". In dubbelen zin: uw zelf*verheffing* tot koninklijken wijze, zoowel als de *lieftalligheid* van die verleidelijke chanteuses.

B: Ach houd maar op.... ja, wèl „duister zijn de wegen eens mans tot eene maagd". Ja, daar herinner ik mij dat ik al vroeger eens droomde dat ik het hoofd in een „strik" stak....

A: Het conflikt tusschen verborgen begeeren en bewust niet-willen-begeeren verwart u. Ge ligt daar apatisch; ge vertaalt een „ik *mag* niet" in een „ik *kan* niet." Ge weet geen weg en kunt u daarom ook niet bewegen. Ge wilt kennen en niet-kennen tegelijk. En dit is ook de reden waarom ge daarnet het woord „kennis" trachtte te verdringen.

B: Dat begrijp ik niet goed.

A: Gij wilt uw begeerte niet kennen. Maar uw begeerte wil dat meisje „kennen", in bijbelschen zin.

B: Dat is nu toch heusch te ver gezocht, dat wordt een spelletje met woorden.

A: Gezocht? En te ver? Het ligt vlak voor de hand! Maar zoo zijt gij, blinden. Overigens: woordenspel is het. Maar vergeet niet dat het Onderbewuste speelt met woorden zooals een schaakspeler met zijn stukken. Schaken is ook maar een spelletje en toch heeft iedere zet zin. Denk eens na: wààrom heet de boom in 't paradijs boom der „kennis"? De paradijsmythe is de oermythe der zich *bewust wordende* sexualiteit, d.w.z. der sexen, die elkaar *als zoodanig leeren kennen.* Door die kennis verliezen Adam en Eva het paradijs. Ge weet dat in het oude Babylon het paradijs een „dierentuin" was. Nu, door zijn kennis der voortplanting onderscheidt zich de mensch ook inderdaad van het dier dat zich onbewust voortplant en dus ook niet door die daad kan zondigen. Begrijpt ge nu dat ge niet zonder reden de Eva op mijn haardplaat bekeekt? en zulke bespiegelende troostredenen hield over de zonde?.... overigens ook niet zonder ....woordspelingen, die ge wel degelijk weet te waardeeren.... als ze maar uit uzelf komen.

B: Wonderlijk, wonderlijk. En ge spaart mij niet, moet ik zeggen. Uw vonnis is kras.

A: Mijn vonnis?

B: Ik geloof werkelijk dat ge mijn zielstoestand vrij juist hebt geanalyseerd. En toch.... Ja, ik voel mij vreemd in den laatsten tijd. Het is mij aan den eenen kant alsof ik *ontwaakt* ben, — ik kan het niet beter uitdrukken, — tot een hooger, machtiger leven, in een ruimer, *wijdscher,* oneindig *rijker* sfeer dan waarin ik vroeger leefde. 't Is of er een *wand* is *weggenomen* tusschen mijn *eigen armoedig* bestaantje en een *prachtige, mystieke,* ideëele wereld, waarin ik in werkelijkheid thuis hoor. En ik voel dat mijn liefde voor dat.... laat ik nu maar Eefje zeggen, mij tot die hoogte heeft gebracht.... ja zeker, zéker....

A: Verzeker nooit iets te nadrukkelijk, dan wordt ge

even geloofwaardig als een oorlogvoerende regeering die beweert voor de kultuur te strijden.

B: Maar ik ben moe, *verschrikkelijk* moe en kan al die nieuwe pracht en glorie nog *niet goed onderscheiden.* Ik blijf maar werkeloos, *apatisch.* Ik heb wel mooie gedachten, ik zie wel *mooie vormen,* maar ik kan ze niet *grijpen.* Ik durf niet, het is of dan alles opeens zal *verdwijnen....* ik ben *bang* dat alles voos en *ijdel* zal blijken, dat ik tenslotte niets dan *slijk* in mijn hand zal houden.

A: Net als in uw droom en uw invallen daarbij. Merkt ge niet dat ge dezelfde woorden gebruikt?

B: Ja waarachtig.... en dat voel ik toch eerst nù.

A: In die meisjes zòcht ge schoonheid, maar ge vond er toch nièt in wat uw wézen wil. Zij hooren in uw hoogste sfeer niet thuis. Zij *duwden* u ook telkens *omlaag* in *diepte en duisternis* zoodra uw gedachte te intiem met hen werden.

B: Maar ik heb ze tòch niet gegrepen!

A: Verhef u daar niet te zeer op. Ge waart alleen maar te apatisch daartoe. En te bang voor de gevolgen.... ook voor den materieelen strop.

B: Nu begrijp ik ook dat schelmsche „Sa-lo-mo" met die tergende O aan het slot. Het is een satansche hoon, een oordeel, een doem.

A: Ge hebt in het algemeen een scherpe zelfkritiek, en wanneer ge uzelf verheft tot koning en wijze, verzuimt ge niet u tevens ook te verlagen tot zijn nar, om het evenwicht te herstellen. Ge zijt een Faust en een Mephisto tegelijk. Zooals vele kunstenaars en neurotici: zij lijden tegelijk aan gevoel van minderwaardigheid en aan grootheidswaan.

B: Die duivelsche rakkers. Zij kapten me figuurlijk in mootjes, hun hoon laat niets meer van mij over, zij *vierendeelden* me. En weet ge waarom ze òòk twee rijen vormden? Ze *namen mij er tusschen!*

A: Wel, wìe sprak daarnet het vonnis, ìk of gijzelf?

Ge lacht nu, maar ge beseft toch dat uw grapjes evenzeer de waarheid raken als mijn ernst. Maar laten we nog dieper delven. Is het al tot u doorgedrongen dat ge uw scepter verkeerd houdt? Of zijt ge bijgeval *links?*

B: Ja, ik bèn links.... maar ik weet toch zeker dat ik, als ik werkelijk koning was, mijn scepter behoorlijk rechts zou houden.

A: Bravo, dat is een prachtig staaltje van gevoelseerlijkheid. Ofschoon ge gemakkelijk, door een beroep op uw linkschheid, zoudt kunnen volhouden een echte koning te zijn, erkent ge hiermede dat ge wel degelijk voelde in een valsche positie te zijn. Voor rechtschen beteekent „links" dat er iets niet recht, niet in orde is. Voor linkschen is „linksch" de goede zijde, als zij dat niet, zooals gij, uitdrukkelijk ontkennen. *) — Wat beteekent „gips" voor u?

B: Bros, prullig.

A: Juist. Ons werk is de „kroon van ons leven", niet waar. En wie den valschen Eroos dient, diens kroon zal niet zijn van gedegen goud, maar van prullig gips. O, ge bezit werkelijk een kostelijke zelf-ironie. Dat blijkt ook uit de nadrukkelijkheid waarmee de meisjes uw naam spellen.

B: De toon was ironisch genoeg. Ik kan 't er mee doen.

A: Ja, maar dat scandeeren!

B: Wat, zoekt ge ook dààr iets achter?

A: Natuurlijk. Gijzelf trouwens ook. Waarom zegt ge anders dat zij u in mootjes kapten, dat zij u *vierendeelden*? In die scandeering moet zonder twijfel een soort van vivisectie verborgen zijn. Zeg maar eens wat u invalt bij dat „Sa".

B: Salamander.... salpeter. En géén Sadisme, zooals ge natuurlijk verwacht na dat vierendeelen.

A: Wees maar niet bang, ik zal niet naar eventueele perversiteiten speuren, al zijn daarvan bij u natuurlijk evenals bij ieder ander mensch genoeg rudimenten te

vinden. Overigens herinnert ge me sterk aan mijn jongste zoontje die onlangs geheimzinnig beweerde: „ik zal 't je nooit vertellen ....dat ik gisteren gesnoept heb." En wat denkt ge bij „lo"?

B: Locomotief.... loop rond.

A: Bij „mo".

B: Motief.... bevrediging.... in het bijzonder dat ze mijn naam tenslotte toch hadden genoemd.... Dan valt mij nog in: motie.... en modder.

A: We moeten deze woorden nog wat verder naspeuren. De eerste drie behooren blijkbaar bij elkaar. Wat denkt ge bij „salamander"?

B: Taai, sterk, bestendig in 't vuur, magische kracht.

A: En „salpeter"?

B: Buskruit, uiteenspatten.... iets bijtends, satanisch.

A: „Locomotief"?

B: Wéér motief. Dan.... staal, kracht, beweging.

A: Bij „motie"?

B: Verandering.

A: Nu, ik geloof dat door deze associaties uw gedachtegang al voldoende wordt toegelicht. Alleen dat „motief"....

B: Het woord „motief" is voor mij om bijzondere redenen synoniem met macht, heerschappij. Het taaie, sterke, onverwoestbare, staalharde.... dat alles behoort bij mijn begrip van „koninklijk".

A: Let nu eens op: de woorden die u telkens het éérst invielen: Salamander, locomotief en motief, blijken de positieve symbolen te zijn van uw koninklijkheid; zij loopen uit op „bevrediging". De tweede reeks: salpeter, loop rond en motie, duiden het satanische tegendeel ervan aan, uw cynisme en onbestendigheid; zij loopt uit op „modder". Uw cynische verleidsters weten waarachtig wel wàarom ze zoo den nadruk leggen op dat „mo". Weet ge wat zij zeggen willen met hun sarrend eerbetoon?:

Geef acht! pas op, Salomo! heb achting voor uzelf,

haal u geen strop om den hals, boei uw handen niet, verlies uw kroon niet. Verstaat ge ons, o groote Salomo? Wij zeggen *O* en niet *E*, o machtige, wijze koning. Salomé's zijn wij, wij wulpsche danseressen, die u omlaag duwen met ons ijdel spel. Maar ùw naam eindigt op *mo*, versta dat wel, en mo is macht.... en modder, net naar ge verkiest. Als ge ons grijpt, o slaapzieke koning met uw scepter verkeerd, dan valt ge in de modder en verliest ge uw kroon, en die kroon zal zijn van gips. Verstaat ge dat? Nog niet? Dan zullen wij het nog eens wat nadrukkelijker herhalen. Ge zijt hardleersch, o Salomo, moeten wij u dan alles vòòrspellen? Goed dan: S. A. Sa — zeker, een machtig koning zijt ge, een salamander, bestand tegen het vuur der verleiding.... en toch, één vonk kan uw heerlijkheid uiteen doen spatten als buskruit. L. O. Lo — een man van staal zijt ge, van vurige, magische kracht, gij locomotief.... O, O die zich niet eens van de plaats kan bewegen.... och kom, loop rond met uw zelfverheffing! M. O. Mo. — Een machtig heerscher zijt ge.... maar 't kan verkeeren en ge wentelt in de modder, met ons, uw eigen uitbraaksel, o gij askeet, gij gewasschen zeug! O, O, O! Geef acht. Heb achting voor uzelf!

B: ....Vergeef mijn zwijgen.... het is mij wonderlijk te moede. Ik heb geen geringe neiging om u eens flink uit te lachen; maar ik kan het niet. Ik voel mij binnenste-buiten gekeerd en weet niet of gij dat gedaan hebt met uw duivelsche kunstgrepen, of ikzelf, door mij argeloos bloot te geven. Ik ga nu maar heen.... Ik moet dit alles rustig verwerken.

A: Maar verdiep u niet te veel en te opzettelijk in dezen droom. Ge weet nu over welk conflikt hij handelt, maar alles wat er nog meer in zit — en dat is vermoedelijk zeer veel — haalt ge er toch niet uit.

B: Ook niet met uw hulp?

A: In dit stadium onzer verhouding zeker niet. Er

zit een heel leven achter dat ik niet ken, ik moet bij u nog te veel met vermoedens werken.

B: Die overigens maar al te gegrond bleken.... Maar wat helpt mij dit alles?

A: Dat zult ge later ervaren. Ge zult nog meer droomen en ge zult steeds scherper kijk krijgen op het conflikt dat u dwars zit, en dan vindt ge ook eindelijk wel de oplossing. Zelfs déze droom duidt die oplossing al aan.

B: Hoe dan?

A: „Ga naar de mieren . . ." en „Smeedt het ijzer . . ."

B: Makkelijk gezegd. Adieu.

TWEEDE AVOND

B: Ik geef u en Hamlet graag toe dat er méér dingen in den hemel en op aarde zijn dan waarover wij droomen in onze filosofie.... misschien zelfs wel meer dan waarover gij vernuftelingen filosofeert in uw droomen. En de staaltjes van uw delverskunst, die ge mij verteld hebt, vind ik alleraardigst, om niet te zeggen belangwekkend. Ook uw analyse van mijn Salomo-droom heeft mij wonderlijk veel te denken gegeven. Maar....

A: Spreek uw maren toch gerust uit.

B: Het is juist de moeilijkheid ze te formuleeren. Ik heb zoo'n onbestemd gevoel van....

A: Toch geen angst?

B: Neen, dat stellig niet. Maar van.... tegenstand.

A: Ja, ik heb onlangs den Isis-sluier van uw ziel opgelicht, een klein tipje nog maar; en dat vindt ge nu achteraf een beetje onaangenaam.

B: Och neen, dat is het niet.... niet alléén tenminste. Misschien is het maar een, heel bekrompen, verzet tegen „iets nieuws". Maar m'n hemel, de meeste nieuwigheden zijn er dan ook naar!

Ik geloof wel dat er iets goeds zal zitten in uw psychoanalyse. Dat zeg ik m'n braven huisdokter na.... helaas niet een toonbeeld van zielkennis. Toen ik onlangs van u heenging dacht ik dat ik overtuigd was; en toch, nu, achteraf, komt mij uw heele diepte-psychologie opeens weer vrij mal voor en ik kàn maar niet zoo grif aannemen dat zij van zòòveel belang is als sommigen schijnen te gelooven. Alles lijkt mij gezocht en gekunsteld.... eerlijk gezegd bevalt het mij niet.

A: Waarom zegt ge niet liever omgekeerd, als ge toch zulk een nadruk meent te moeten leggen op uw eerlijk-

heid: „dit alles bevalt mij niet en daarom lijkt het mij gezocht en gekunsteld"?

B: Ge hebt gelijk. En, alweer eerlijk gezegd: ik zie eigenlijk niet eens in waarom waarheid ons ooit niet bevallen zou, zelfs al bevalt ze ons niet. Maar ik ben nu eenmaal hinderlijk kritisch en het liefst in de contramine, dat is een oude kwaal van mij.

A: Wel, wanneer ge die eigenschap werkelijk als een kwaal voelt, is ze al bijna een deugd geworden, of liever dan is het oneerlijke, zelfgenoegzame kritikasteren aan de hand van eigen voorkeurtjes, dat ge voor „kritiek" hield, bezig om te slaan in écht kritiseeren, dat wil zeggen: zuiver onderscheiden, waarbij men zich niet emotioneel a priori verzet tegen een *resultaat* dat men meent niet te wenschen, maar alleen intellectueel sceptisch staat tegenover alle *bewijsgronden.*

B: Een stadium van kritisch vermogen dat ons kritici verre is. Ach ja, wij moesten ons, om begripsverwarring te voorkomen, maar liever „vitters" noemen.... als er dan maar weer geen gevaar bestond ons te verwarren met een andere categorie van menschen, die met eerlijken en nuttigen arbeid hun brood verdienen.

A: Bravo, ge zijt goed opweg om te genezen. Ik begrijp nu meteen waarom ge in de laatste jaren geen kritieken meer hebt geschreven. We moeten een anderen keer eens debatteeren over het wezen der kritiek; want oordeelen is voor ons menschen, en volstrekt niet alleen voor kunstfitters, werkelijk het grootste en toch het minst vermijdbare kwaad. Je kunt best nalaten iemand die je beleedigt of je gevoelens kwetst te vermoorden, maar 't valt moeilijk dan niet plotseling allerlei hinderlijke en onaangename eigenschappen in hem te ontdekken. Ge moest eens weten hoe er door vele niet minder brave huisdokters dan de uwe en zelfs door nog veel bevoegder en gezaghebbender „zijden" geoordeeld wordt over de droomanalyse. Verregaande onzin, krankzinnigheid, idiote bevlieging, erotomanie

enz. Maar wat is hun: „spreek me er niet van" of „ik *wil* er niet van weten" anders dan verwerping op grond van a priori verzet? Het overstelpende bewijsmateriaal dat die „sommigen" tot dusver bijeen hebben gebracht wordt met verontwaardiging.... genegeerd, of — *het* onbedriegelijke kriterium van oneerlijke kritiek — door chargeeren ad absurdum gebracht.

B: Nu ja, „sommigen"; ik bedoel geen kleineering. Ik erken graag dat de scherpzinnigste psychologen er toe behooren, die minstens even bevoegd en gezaghebbend zijn als hun bestrijders. Maar wélke zotheid en wijsheid vinden niet tenslotte belijders en bestrijders onder de grootste vernuften? Mijn geringschattende toon sloeg eigenlijk meer op dat hinderlijk slag van menschen die tegenwoordig hier en daar beginnen op te duiken, en die niet kunnen zien dat je je hoed scheef opzet, je vulpen laat vallen, over een drempel struikelt, of goeden morgen zegt in den avond, zonder daarbij veelbeteekenende blikken te wisselen; en die, wanneer je argeloos vertelt dat je droomde in gezelschap van een kikvorsch in een kokosnoot naar New-York te varen, daarbij een gezicht zetten alsof je lot beslist was. Bij zulke lui voel je je alleronbehagelijkst. Zoodra je maar even een onwillekeurig gebaar maakt, zie je ze hun formule al prevelen: „Onbewuste symptoom-handeling" en houdt je je hart vast dat je weet-ik-wat voor een zielsgeheim verraden hebt. Ik beschouw, om u de waarheid te zeggen, hun manie-zèlf als een symptoomhandeling....

A: En volkomen terecht, waarde heer.

B: Een niet-te-bedwingen uiting namelijk van de onhebbelijkste nieuwsgierigheid en bemoeizucht. En van ijdelheid, die zichzelf machtig gewichtig vindt door als een woudlooper te exploreeren in die nieuw-ontdekte Dorado's van begraven schandaaltjes. A propos, denk niet dat ik dezen aanval bedektelijk tegen uzelf richt, omdat ge onlangs uw kunstjes op mij hebt kunnen vertoonen.

A: Vergeef me dat ik zoo vrij ben dit wèl te denken. Juist omdat ge het nóódig vindt het tegendeel te beweren. Al die heftigheid is eigenlijk verzet tegen mij. Doch dat is geen bezwaar. Ge hebt in den grond der zaak bovendien gelijk. Die menschen zijn hinderlijk. Weet ge op wie ze precies lijken? Op jonge medische studenten, die altijd den mond vol hebben met wetenschappelijk klinkende frases, de gewoonste dingen met vaktermen betitelen, en angstvallig speuren naar „symptomen" van al de ziekten en kwalen waarover ze het laatst iets hebben geleerd.

B: Hou op, ik ken ze! Als je zoo'n jeugdig medicijnman ontmoet, ziet hij je bij de eerste begroeting kanker aan, constateert na drie zinnen onmiskenbaren aanleg tot hersenverweeking, en denkt bij het afscheidnemen in zichzelf: „die geef ik geen zes maanden meer."

A: Maar het verschil tusschen hen en die even hinderlijke psychische symptoomjagers is dit: dat de eersten zich geregeld vergissen en de laatsten in zooverre gelijk hebben, dat het scheef opzetten van een hoed, het laten vallen van een vulpen en dergelijke dingen, of het droomen over wat dan ook, een psychische beteekenis *heeft*, een symptoom en symbool *is* van een misschien wel heel belangrijk psychisch gebeuren. Hun groote fout daarentegen is dat zij in hun onbeheerscht enthousiasme voor een nieuwe wetenschap, op onbescheiden wijze in die beteekenis trachten door te dringen, hun kennis ongevraagd en onnoodig toepassen, of nog erger, roekeloos met de muts naar een „verklaring" gooien. Bovendien denken zij er niet aan dat niet alleen zulke min of meer *opvallende* handelingen, maar welbeschouwd *alle* handelingen, gebaren, woorden, droomen — en ik durf haast de hypothese wagen: ook alle werkelijke gebeurtenissen in ons leven — evengoed uitingen zijn der psyche. Een ideaal-zielkundige moet de geheimen van uw hart kunnen doorgronden, of tenminste vermoeden en aanvoelen, naar aanleiding van *al* wat ge doet of laat,

zegt of verzwijgt. En als ge u bijgeval voor hem verborg, dan zou dit verbergen-zelf u al genoeg verraden. In de techniek der zielsontleding is zwijgen dikwijls nog het meest welsprekend.

B: Goddank dan maar, dat zulk een ideaal-psycholoog vermoedelijk even zeldzaam is als ieder ander ideaal-mensch.

A: Waarom eigenlijk? Hij zou u zeker niet lastig vallen met zijn dwarskijkerij, maar u hoogstens, als ge het zelf verzocht, er mede van dienst kunnen zijn. En hebt ge u soms ooit werkelijk onbehagelijk gevoeld als ge merkte dat iemand u begreep en meevoelde wat er in u omging?

B: Neen, integendeel. En mij dunkt, door weer hier te zitten lever ik daarvan het bewijs; ik begrijp niet waarom ik straks zoo tegen u uitvoer....

A: O, ik dacht anders dat ge ontkende dat uw aanval op mij gemunt was. Maar om bij de zaak te blijven: Zou een wereld waarin de menschen wat eerlijker en oprechter, wat opener voor elkaar waren, zoo ondragelijk zijn? Ge weet misschien dat Nietzsche het woord „mensch", de „denker", afleidt van „mentiri", liegen, iets voorwenden. Etymologisch en praktisch is dit verband een feit. „Leugenbeest" is geen scheldwoord maar een soortnaam. Maar wij voelen het als een scheldwoord, omdat wij het oorspronkelijk verband tusschen denken en liegen niet meer wenschelijk vinden. Angst om „doorzien" te worden is toch alleen maar verklaarbaar bij lieden die iets te verbergen hebben dat het licht niet zien mag; of liever dat zijzelf niet zien *willen*. Want àlles mag het licht zien, mòet het licht zien, voor wie zijn ziel wil leeren kennen. Wat zou een gezonde ziel vreezen? De „booze blik" deert haar niet, en de goede blik kan haar niet anders dan goed doen. De gezonde ziel zou tegenover mijn ideaal-psycholoog staan als een vroom man tegenover God, die immers naar zijn overtuiging òòk alles ziet, zonder hem daardoor het leven ondragelijk

te maken. Ja zelfs tegenover ieder mensch. Let maar eens op: ècht eerlijke menschen voelen zich steeds veilig, zelfs te midden van geboefte. Zij vertrouwen alleen op het goede, en daarom heeft het kwade ook geen vat op ze. Als zij probeeren te liegen en te huichelen vallen zij dadelijk door de mand. Freud zegt ergens dat hij, sinds hij zich met de psycho-analyse bezig houdt, bijna niet meer kan liegen zonder zich door een symptoomhandeling te verraden. Wat geeft ons een rustiger gevoel dan open en oprecht te zijn geweest, onverschillig tegenover wie? En waarin zit de louterende kracht van een biecht?

B: Ge hebt alweer gelijk, tenminste voor zoover ge spreekt over de gezonde ziel....

A: En die is òòk een ideaal, wilt ge zeggen.

B: En geen kleintje. Ik geloof niet dat ze ooit of ergens bestaan heeft.

A: Och, ik zou eigenlijk evengoed durven verdedigen, dat de *zieke* ziel niet bestaat, ondanks het hoongelach van zekere lieden, die altijd maar jammeren over toenemende zenuwziekte en krankzinnigheid. Gezond en ziek zijn zeer relatieve begrippen. Wat men een zieke ziel noemt, lijkt mij eigenlijk in den grond der zaak een ziel toe, die nog niet weet dat zij gezond is, dat wil zeggen een ziel die het gezonde in zich *miskent*. De zoogenaamd gezonde ziel daarentegen lijdt meestal vrij hevig aan de waanvoorstelling dat zij in geen enkel opzicht ziek is. En daarom zijn vele „flinke, gezonde" menschen dikwijls feitelijk oneerlijker in hun levenshouding dan de leugenachtigste hysterica. Doch deze en dergelijke paradoxen terzijde: ge hebt in elk geval dààrin gelijk dat het werkelijk onaangenaam kan zijn in handen te vallen van taktlooze symptoomjagers. Maar stel u gerust, zij kunnen gelukkig met al hun kwasi-scherpzinnigheid, die meestal niet anders is dan een vrij machinaal toepassen van een paar gebruikelijke termen en symbolen, waaraan de allereerst noodige

intuïtie en liefderijke verdieping ontbreken, heusch niet veel meer uit u halen dan ge zelf kwijt wilt zijn, of dan een eenigszins menschkundig man ook zonder dien poespas wel ontdekt zou hebben. Laat dus die lastige fanatici en pedanten gerust hun curiosité malsaine botvieren en zeg liever wat ge tegen de zaak-zelf hebt in te brengen. Maar laat mij u, voor ik haar vergeet, even een aardige symptoomhandeling van mijzelf vertellen. Een paar dagen geleden bezocht ik een vriendin die ziek geweest was. In den loop van het gesprek had ik haar eenige wat je noemt „harde waarheden" gezegd, naar aanleiding van een correspondentie die wij gevoerd hadden en waarvan ik vreesde dat zij onze vriendschappelijke verhouding misschien zou kunnen vertroebelen. Zij nam wat ik zeide heel lief op, maar ik dacht toch: er is iets blijven zitten. Naast mijn stoel stond een tabouret waarop een potplantje, dat ik haar zelf tijdens haar ziekte had gestuurd. Toen ik opstond om heen te gaan, stootte ik tegen de tabouret, de bloempot viel op den grond, in scherven. En nu gebeurde het volgende: Zij riep niet het gebruikelijke: „O hoe vreeselijk jammer", en ik niet het gebruikelijke: „O pardon, wat spijt me dat." Maar zij nam het plantje met de onbeschadigde kluit op en zei: „'t Heeft niets geleden". Toen zag ik haar aan en wist dat dit het antwoord was op mijn bezorgdheid. En ik zei zelf: „Ik zie gelukkig dat ik een potje bij je kan breken." Toen lachten we allebei en ik ging heen met het veilige besef dat er geenerlei verdere explicaties noodig waren.

B: Ik vind dit heel aardig; maar kan het, dunkt mij, ook best verklaren uit hàar wellevendheid en ùw Caesareaansche gevatheid, om slechte voorteekens door een frase om te keeren tot goede.

A: Pardon; haar wellevendheid had juist een spijtbetuiging vereischt, omdat zij immers het plantje van mij had gekregen. En mijn gevatheid uitte zich niet in die *woorden*, maar in het *omwerpen* zelf, waardoor ik

haar noopte door haar houding te *toonen* wat haar moeilijk viel te *zeggen.* — Doch dit zij hoe 't zij: breng uw grieven tegen de psycho-analyse maar eerst eens te berde.

B: Wel, mijn hoofdbezwaar is, geloof ik, dat het niet goed kan zijn zoo meedoogenloos in jezelf te wroeten. Ik zou zeggen, laat rusten wat eenmaal rust en wees blij toe dat je er af bent.

A: Vindt ge niet dat dit klinkt naar een ietwat kinderachtige gemakzucht en vooral.... medelijden met zichzelf?

B: Eigenlijk wel. En toch zou ik er bang voor zijn menschen te wijzen op allerlei dingen, die ze in zichzelf misschien niet eens vermoedden.

A: Juist, bàng, daar heb je 't alweer. Mijn hemel, ge spreekt vandaag, geheel tegen uw gewoonte in, als een hysterische juffrouw met zeven geheid verdrongen complexen.... Wat is er?.... Ge herinnert u toch wat we met complexen bedoelen?

B: Zeker, maar....

A: Wat beteekende dan die symptoomhandeling waarop ik u betrapte? Ik vermoed....

B: Houdt op, houdt op! Waar is mijn hoed, ik neem de vlucht.

A: Ja, wààr zou uw hoed zijn? Straks, als ge werkelijk heen wilt gaan, zal ik u zeggen waar ge hem verstopt hebt....

B: Verstopt? Ik? Hoe komt ge er bij? Hij ligt daar op dien.... neen, ik vergis me.... enfin.... ik dacht dat ik hem.... waar is-ie nou toch?

A: Ja, verstopt.... om te demonstreeren dat ge lang met mij wenschte te spreken.

B: Loop naar de weerga! Maar die hebt ge niet; ge zijt de ergste maniak van allen. Ik kwam maar even voorbij en wipte een oogenblikje in. Ik heb eigenlijk niet eens tijd.

A: Juist daarom woudt ge het u onmogelijk maken

weer heen te gaan. — Maar ge hebt dus vandaag juffrouw C.... ontmoet.

B: Hoe ter wereld weet ge....?

A: Wel, toen ik sprak van die juffrouw met zeven verdrongen complexen, zag ik u zoo verbaasd, haast „betrapt" kijken, dat ik begreep dat ge werkelijk iemand gesproken moest hebben op wie mijn kwalificatie van toepassing is. En omdat ik weet dat deze dame op de vlakte is, lag de combinatie voor de hand. Zij heeft u dus gewaarschuwd voor ons „gevaar".

B: Zij zegt dat zij diep ongelukkig is geworden door de psycho-analytische behandeling.

A: Ik geloof graag dat zij heel ongelukkig is. Maar weet gij hoe ze vroeger was, en hoe ze zijn zou zònder die behandeling? Waarschijnlijk is zij niet „afgereageerd", is zij te vroeg er mee opgehouden. Overigens, menschen kunnen zich alleen zélf ongelukkig maken, en zij kunnen zich ook alleen zélf genezen. Een arts kan daarbij slechts eenigszins den weg wijzen. En nu wil ik aannemen dat haar arts hierin misschien te kort geschoten is; wat bewijst dat tegen de diepte-psychologie zelf? Ter *zake*, m'n waarde.

B: Goed. Ik zei dus dat het mij verkeerd lijkt zoo in jezelf te wroeten, als een baggermolen alles op te woelen wat al goed en wel bezonken is, wakker te porren en te sjorren wat sluimert.... slapende honden.

A: Waarom denkt men toch altijd in de eerste plaats aan slapende *honden?* Als er nu eens bijgeval *engelen* sliepen? Desnoods met die honden naast zich? En als die baggermolen, behalve modder nu ook eens goudzand opdiepte? Maar natuurlijk, juffrouw C.... heeft u waarschijnlijk meegedeeld dat alles neerkomt op „grove zwijnerij", niet waar?

B: Haar eigen woorden.

A: Ik zou gemakkelijk kunnen zeggen: Daaraan ziet ge waar bij haarzelf de schoen wringt. Maar dat zou misschien onbillijk, in elk geval voorbarig zijn. Want

ofschoon hààr complexen bij de analyse blijkbaar zich in overwegend sexueele symbolen uitten, hoeft dit immers nog niet per se te bewijzen, dat haar zielsziekte op niets anders berust dan gemis van concreet-sexueel leven. Ge weet uit mijn lezing hoe ik daarover denk. Misschien spreken we daarover later eens wat uitvoeriger, want ook uw eigen verzet lijkt mij te berusten op angst voor ongewenschte onthullingen.

B: Ge raadt het. Ik moet eerlijk erkennen dat ik soms droomen heb die ik niet graag in fatsoenlijk gezelschap zou vertellen.

A: En die ge niet in verband gebracht zoudt willen zien met uw Beatrice.

B: Zoo is het.

A: Maar om terug te komen op uw bezwaar tegen dat wroeten en opwoelen en wakker maken. Vergeet niet dat zulke woorden gevaarlijke metaforen zijn zoolang we nog niet weten wat er eigenlijk in het Onderbewuste gebeurt.

B: Daar zegt ge iets heel waars. Overigens geneer ik me niet om er aan toe te voegen dat ik zelfs wat er in het Bewustzijn gebeurt niet begrijp.

A: Geen wonder. Maar al zijn Bewustzijn en Onderbewustzijn beiden in wezen even onbegrijpelijk of ondefinieerbaar, ze zijn beiden toch ook even *feitelijk*. En zelfs wanneer we afzien van iedere bespiegeling, blijft het feit niet te ontkennen dat het Bewuste en het Onderbewuste met elkaar in verband staan, zòòdanig dat telkens elementen of complexen van het eene naar het andere verhuizen. En wanneer deze circulatie een feit is, dan is het toch onredelijk om aan de dingen, zoodra of zoolang ze zijn weggedoken in het Onderbewuste, een geringer belang toe te kennen dan wanneer ze eventjes aan de oppervlakte komen. Ge laat u daartoe ook alleen verleiden doordat ge u het Bewuste en het Onderbewuste als *tegengesteld* in eigenschappen voorstelt, inplaats van als een continu proces. Omdat ge in

het Bewuste steeds onrust en beweging waarneemt, waant ge dat in het Onderbewuste rust en stilstand, bezonkenheid, slaap heerschen. Maar deze gevolgtrekking is volkomen ongerechtvaardigd. Integendeel, alles wijst er op dat het Onderbewuste evengoed voelt en denkt als het Bewuste, dat alles er evenzeer in voortdurende beweging en groei is; en dat alles wat uit het Bewuste naar het Onderbewuste verhuist, daar allerminst „bezinkt" en „tot rust komt", maar integendeel blijft werken en voortwerken. En dat wel àl naar zijn aard ten goede of ten kwade.

B: Eigenlijk ben ik het geheel met u eens. Ge behoeft mij zelfs niet met anecdotes aan te komen van geleerden, wien de lang gezochte oplossing van hun problemen plotseling als een „inval" kant en klaar gegeven of in den droom geopenbaar werd. Want ook het gewone dagelijksche leven is vol van dergelijke feiten. En zelfs een boer gaat zich, als hij niet weet wat hij verbouwen zal, nog „een nachtje er op beslapen".

A: En bij kunstenaars is het al een mode-frase geworden dat de ware kunst uit het „Onbewuste" komt. Wat natuurlijk wààr is, doch waarbij alleen bedacht moest worden, niet alléén de kunst, maar alles, àlles wat geboren wordt, wat aan het licht komt, oorspronkelijk al ongeboren *leefde* in het verborgene.

B: Ge hebt gelijk.

A: Dus ge erkent dat het Onderbewuste *werkzaam*, en zeer krachtig werkzaam is, of tenminste zijn kan. Ook dat er zich processen in afspelen van veel grooter omvang dan gewoonlijk in het Bewuste. En dat het resultaat van die processen terugkeert tot, of tenminste terugwerkt op het Bewuste?

B: Ik moet het wel toegeven.

A: Maar behoort ge dan niet òòk toe te geven dat het van het allergrootste belang voor ons is om ook die verborgen werkende faktoren te leeren kennen en hun werking, voorzoover die ten kwade is, tegen te gaan?

Of beaamt ge soms niet dat het: „Kent u Zelf" de eenige voorwaarde is van alle wijsheid? Zelfkennis is het eerst noodige.

B: Zeker beaam ik dat. Kijk, dat is grappig. Hier gebruikt ge zelf het woord „kennis", als beginsel nota bene der „wijsheid". Anders dan in uw opmerking van onlangs over de Paradijsmythe.

A: Anders. Maar in wezen is toch ook hier het „kennen" symbolisch-sexueel. Denk eens na: wat is zichzelf kennen anders dan zichzelf *scheppen* door de dubbele auto-erotische daad van zichzelf *in zichzelf opnemen* eenerzijds en *tot zichzelf inkeeren* anderzijds?

B: Nu, nu, zijn zulke termen niet zuiver overdrachtelijk bedoeld? Hebben die nog iets te maken met wat wij onder sexualiteit verstaan?

A: Zeker zijn zij overdrachtelijk, dat wil zeggen, hun oerbeteekenis is op hooger, of zoo ge liever wilt, àndere, zielsinhouden *overgedragen*. Maar het is goed, noodzakelijk zelfs, om het oorspronkelijk verband niet uit het oog te verliezen. Want wat voor òns hooge abstracte filosofemen zijn, die schijnbaar onze sexueele gevoelens in het minst niet raken, waren in de kosmogonieën van Indiërs, Egyptenaren, Babyloniërs, Grieken en al die oude volken drastische voorstellingen van concreet-sexueelen aard. En de *taal* dier tijden leeft nog altijd voort in onze onderbewuste, ja evengoed in onze bewuste beeldspraak. Wie dat niet terdege begrijpt, moet voortdurend „schrikken" van zijn eigen fantasieën en droomen wanneer hun beteekenis wordt uitgelegd. Maar we dwalen af; ik wilde u vragen of het, waar wij toch ons „Zelf" moeten kennen, niet een bekrompen kortzichtigheid zou zijn van dit „Zelf" het meest verborgen, maar grootste en belangrijkste deel uit te sluiten?

B: Zeker zou dit bekrompen en kortzichtig zijn, o Sokrates. Ik voel hoe langer hoe duidelijker dat men inderdaad — zooals ge in uw lezing meen ik al gezegd hebt — het Onderbewuste niet moet beschouwen als een

kast of kelder waarin de dingen, die niet dadelijk noodig zijn, voorloopig worden opgeborgen.

A: En zelfs al ware dit zoo, dan behoorden wij er toch tenminste prijs op te stellen er geen *rommel*kast van te maken.

B: Het is jammer dat we over verhoudingen als tusschen het Bewuste en het Onderbewuste altijd in beelden moeten spreken.

A: Waarom? Ons heele denken is tenslotte niets dan beeldspraak. En het beeld van zoo'n bergkast is in zeker opzicht niet eens zoo kwaad. Weet ge wel dat de droom, en de dichtkunst evengoed, de ziel heel dikwijls voorstelt als een zaal, een huis, een paleis, een kerk, zelfs een hotel? En is het in dit verband niet aardig dat zelfs in de terminologie der officieele, academische zielkunde het punt van overgang tusschen bewust en onderbewust de „drempel" genoemd wordt? En geloof me, vele „wetenschappelijke" mannen houden even consequent aan dergelijke, toch altijd hinkende, beelden vast alsof het heel concrete dingen waren. Maar nu we ons toch aan beeldspraak omtrent het in-beelden-sprekende wagen, geef ik u de volgende in overweging:

Stel u geest en buitenwereld eens voor als een Amoebe, zwemmend in een vloeistof waarin nog allerlei andere voorwerpen zweven. De Amoebe zal telkens met een ander punt van haar lichaam met zulk een voorwerp in botsing komen. Welnu, dit telkens wisselende punt der periferie noemen wij Bewustzijn. Bij den schok der botsing opent het zich — de mond der Amoebe — en schreeuwt direct op z'n Cartesiaansch: „Ik neem iets waar, ik neem in mij op, dus bèn ik." Dan verzwelgt het 't vreemde voorwerp: d. w. z. er is nieuwe ervaring, nieuw materiaal toegevoegd aan het *Onder*bewustzijn. Het volgend oogenblik opent zich de Amoebe op een ander punt.

B: Een heel aardig beeld. Feuerbach's „Der Mensch ist was er isst" in het psychische vertaald! En als uw

Amoebe langzamerhand de heele wereld heeft opgeslokt? Is zij dan voorgoed verzadigd? En blijft zij dan voortaan eeuwig *on*bewust, of *onder*bewust, of *boven*bewust?

A: Ik geloof dat het zinloos zou zijn dan dergelijke woorden te gebruiken. Intusschen ben ik blij dat ge het woord *boven*bewust noemt, want men zou het Onderbewuste net zoo goed dièn naam kunnen geven. Ik geloof dat alleen al het woordje *onder* bij velen een verkeerde, naar geringschatting neigende dispositie suggereert. Wie het onderbewuste zoeken, kan men met Mephisto toeroepen: „Versinke denn, ich könnte auch sagen: steige!"

B: Volgens uw Amoebe-beeld zou men ook van een *binnen*bewustzijn kunnen spreken.

A: Mij best. Maar denk er aan: spin een beeldspraak nooit verder uit dan ten opzichte van het ééne punt van analogie, terwille waarvan ge haar koos. Ik wilde met mijn Amoebe-beeld alleen maar zeggen dat ik het Bewustzijn opvat als een variabele funktie van den totalen geest, waardoor deze zich aan de buitenwereld oriënteert; de verplaatsbare mond, waarmee hij nieuw voedsel opneemt. Ik had ook kunnen zeggen: De geest is een bol, die op de plek waar hij in aanraking komt met een vreemd voorwerp, plotseling licht geeft en daarna de aangevoerde energie in anderen vorm in het binnenste van den bol opstapelt. Men kan zich dan voorstellen dat die vermeerderde energie van den bol op haar beurt weer terugwerkt op de lichtgevende capaciteit van het oppervlak. Maar bij beide beelden is het Bewustzijn plaatselijke en tijdelijke funktie, orgaan van een veel omvangrijker, dieper liggend wezen, het eigenlijke Zelf.

B: Accoord. En de bol die „zichzelf wil kennen" moet zijn licht ook naar binnen richten. Dit is volkomen waar, wanneer inderdaad de Geest, het Ik, het Zelf, de Ziel, een besloten combinatie van Bewustzijn en Onderbewustzijn is. Maar er is nog een andere mogelijkheid.

Namelijk deze: dat ons Onderbewuste niet is *ons* Onderbewuste, maar *Het* Onderbewuste, of nog juister Het Albewuste, een soort reservoir waarin alle Bewustzijn, alle Iks, hun ervaring deponeeren en zoo noodig er weer uit opdiepen. Om in uw beeldenspraak te blijven zou dan de voedingsvloeistof het Onderbewuste, het Heelal, Godzelf voorstellen, en de daarin rondzwemmende Amoeben de individueele Iks, die alleen maar zoo variabel *zijn*, omdat zij inderdaad niets anders doen dan alsmaar *eten*.

A: Mooi! Ge zegt daar bijna precies wat ikzelf geloof. Maar ik zei het niet, om u niet het wapen in de hand te geven als zou ik u met metaphysica en onbewezen mystiek willen imponeeren. Maar nu ge zelf deze conceptie aandurft, kan ik zonder vrees voor onvruchtbaar gekibbel mijn geloof preciseeren. Ik geloof dat wat wij zoo in de wandeling ons Ik, onze persoonlijkheid noemen, bestaat uit een stipje Bewustzijn, met een sfeer van betrekkelijk gemakkelijk bereikbare Onderbewustheid om zich heen. De totale werkingssfeer strekt zich theoretisch wel uit tot in het oneindige, maar praktisch houdt ons individueele ikgevoel min of meer spoedig op. Feitelijk doordringen de Ik-sferen der verschillende individuen elkander dus voortdurend in het Onderbewuste, en zij kunnen dat ook bij gelegenheid doen in die sferen, die nog zòò dicht bij het bewustzijn liggen dat hun inhoud normaliter kan worden opgediept. Vandaar de schijnbaar wonderbaarlijke contacten tusschen verschillende geesten bij hypnotische, spiritistische, occulte verschijnselen.

B: Ik ben heel blij in u een geloofsgenoot te vinden. Maar.... nu sta ik weer sterker in mijn bewering dat het misschien niet goed is àl te diep in het Onderbewuste door te dringen. Immers het: „Kent u zelf" slaat dan maar op een stipje plus een kleine stralingssfeer.

A: Pardon, theoretisch is die stralingssfeer oneindig groot en zoodra wij maar met ons bewustzijn een nieuwe

laag ontdekken en onderzoeken, wordt die als het ware bij ons Ik geannexeerd. Dit nieuwe Ik wordt daarbij steeds „onpersoonlijker", omdat men in dieper lagen, in wijder kringen steeds meer andere Ik-sferen doorkruist. Steeds algemeener wordt alles wat men vindt, men diept tenslotte als eigen herinnering òp de oergeschiedenis van een geheele menschheid, en vindt dan dàarin het oppervlakte-leven van zijn bewuste persoonlijkheid gedetermineerd. Het „zelf" dat men kennen moet, blijkt te zijn de Ziel der Menschheid, ja, in laatste instantie — want wàar is de grens? — het zelf van het Heelal, den geest Gods. Ook ik ben blij dat ge u als geloofsgenoot ontpopt. Want nu ge het Onderbewuste als een feitelijk onbegrensd reservoir van ervaring opvat, moogt ge u eigenlijk niet verzetten tegen mijn stelling dat uit het Onderbewuste de stem Gods het zuiverst tot ons spreekt.

B: Goed. Maar ik ben nog niet overtuigd dat deze wijsheid voor iedereen toegankelijk, laat staan toelaatbaar is. De duivel is er ook nog. En de kennis van zìjn verborgen praktijken kon voor de meeste menschen wel eens schadelijker zijn dan....

A: ....dan de kennis van Gods wil? Maar laten we, nu heelemaal zonder Metaphysica, eens nagaan tot welke ongerijmde consequenties uw vrees voor afdaling in de diepte, hetzij dan de diepte van het Ik of van God, of voor mijn part van den duivel, leidt.

B: Best, laten we tot den „vasten bodem der realiteit" terugkeeren, of anders gezegd: wat meer gewende en versleten beeldspraak gaan gebruiken.

A: We zijn dus zoover, dat ge toegeeft dat de geest, die *opzettelijk* zich afwendt van het Onderbewuste, duidelijk blijk geeft zichzelf eigenlijk *niet* te *willen* kennen, met andere woorden, liever speelbal wenscht te blijven van de in het verborgen „wroetende" krachten die hij in zich heeft toegelaten of die er misschien al van oudsher in waren. Dat zijn leus: „Laat ze met rust"

feitelijk beteekent: „laat ze ongestoord hun gang gaan."

B: Het is zoo. En ge zult er wel gelijk in hebben dat ook mijn verzet berust op den wensch om iets voor u en mijzelf te verbergen. En wat mijzelf betreft geef ik toe dat het zijn nut kan hebben dat slapend gedierte, dat bij nader inzien niet slaapt, voor den dag te halen om het weg te jagen of behoorlijk te dresseeren; maar ik blijf vreezen dat de meeste anderen hun keffertjes voor Cerberossen zullen aanzien en van ontsteltenis over hun eigen verdorvenheid zullen vergaan.

A: Het is niets dan een belachelijke arrogantie van u wanneer ge u voor „beter" of „sterker" houdt dan andere menschen. O, die verwaten zucht tot esoterische geheimleertjes! Maar bovendien, de analyticus kan zoo'n wanhopige leeren beseffen dat kwaad en zonde toch maar betrekkelijkheden zijn, en dat een kwaad, d. w. z. iets dat in de harmonische ziel niet thuis hoort, in elk geval gemakkelijker valt te bestrijden en uit te roeien wanneer men het *kent*, dan wanneer men het niét kent, of nog erger, niet wìl kennen. Ge hebt er blijkbaar geen idee van hoe verwoestend de werking zijn kan van gevoelens, verlangens — en alweer: het zijn volstrekt niet altijd hònden — die eens, omdat zij lastig waren of ongeoorloofd leken, naar het Onderbewuste werden verbannen en tegen wier opduiking het bewustzijn zich blijft verzetten. Het meerendeel der krankzinnigen bestaat uit zulke ongelukkigen: het bewustzijn dat niet buigen wilde is bij hen gebroken, en dikwijls onherstelbaar. Ik las onlangs een brief van een man, wiens drie zoons in den oorlog gesneuveld waren. Hij schreef dat de gedachte er aan hem krankzinnig zou maken en dat hij daarom al het mogelijke deed om haar te *verdringen* en te *vergeten!* Gelukkig vergeet je zòòiets niet zoo makkelijk, maar àls die verdringing hem lukte, zou hij zéker binnen korten tijd werkelijk krankzinnig of tenminste zwaar zenuwziek worden. — En zoo is het altijd: verdriet dat wij „vergeten", hartstocht dien wij „onder-

drukken", alles wat wij op geforceerde wijze verdoezelen en verdonkeremanen, wordt kiem van geestelijke ontwrichting. En omgekeerd, diept men een verborgen complex òp, dan volgt ook de verlossing. Het is best mogelijk, dat men dan aanvankelijk een beetje ontstelt van zichzelf, maar tenslotte is niets zoo heilzaam voor menschen die „met zichzelf overhoop liggen" d. w. z. die vechten tegen verborgen demonen, dan helder te leeren begrijpen, dat zij zìjn zooals zij gewòrden zijn, maar wòrden zooals zij worden wìllen. Dan verlaat hen alle overdreven zelfverachting en moedeloosheid, zij worden zich bewust van hun oneindige kracht. Onbevangen van hoofd en hart zien zij hun geest in zijn natuurlijken groei, en hoe meer z.g. gebreken en zwakheden zij in zichzelf ontdekken, hoe krachtiger zij tegenover zichzelf staan en hoe zachter tegelijkertijd hun oordeel wordt over hun medemenschen.

B: Alles goed en wel; maar geldt dit niet in het bijzonder voor ziels*zieken,* — pardonner moi le mot — voor wie zulk een vivisectie levensvoorwaarde is? Maar waarom ook *gezonden* zoo uitdrukkelijk opmerkzaam maken op het onderbewuste zieleleven? Bij hen werken de verborgen krachten toch immers in hoofdzaak ten *goede.* Waarom ook bij hèn bekijken, besnuffelen, ingrijpen? Kan hier het nuchter intellekt niet doodend werken? En maakt het bovendien niet te zelfingenomen? Zijn wij per slot wel belangrijk genoeg om zoo met ons zelf bezig te zijn?

A: Nuchter intellekt? Goede hemel, welk armzalig complex dringt u zulke dwaze woorden en zoo'n minachtend toontje op! En welk een valsche bescheidenheid! Als „kent u zelf" doel aller wijsheid is, wat is dan het middel? Mij dunkt „kennen", in zich opnemen, begrijpen, *intelligere,* al wat tot het „zelf" behoort. En als ge werkelijk iets gelooft van uw geloofsbelijdenis van zoo even, dan beteekent het voor u letterlijk: „ken alles, ken God". Concentreert de Boeddhist zich op-

zichzelf uit zelfingenomenheid? Ik kan u zeggen dat telkens wanneer ik het geluk heb mijzelf te vinden, dit *vinden* eigenlijk een *opgaan* is in een wijder, onpersoonlijker sfeer. Ik zie dan de ziel, niet meer de *mijne*, en ken slechts objectieve goed- of afkeuring, of liever bevestiging of ontkenning, zonder ingenomenheid of verachting.

B: Zeker, zeker.... maar er zijn tòch dingen die het niet verdragen bekeken te worden.... het gevoelsleven is soms zoo teer.... het breekt, het vergaat bij het bekijken....

A: Niet bij het *bekijken*, maar bij het *nuchter* bekijken, en het begluren uit curiosité malsaine. Maar wat ter wereld dwingt u zòò te kijken?

B: Maar het intellekt ìs nu eenmaal dikwijls koud en hard.

A: In Godsnaam, hòelang hebt ge met juffrouw C gesproken! Het intellekt, m'n waarde, is koud noch warm, hard noch week. Het is eenvoudig een mikroskoop. En een *goed* mikroskoop heeft zuivere lenzen, die scherpe beelden geven, waardoor elk armelijk gevoel dat er onder komt in al zijn armelijkheid zichbaar wordt. Ziedaar wat de zoogenaamde subtiele gevoelsmensch niet velen kan. Maar wat inderdaad mooi en goed en rijk is, kan onder het mikroskoop van het intellekt alleen nog maar bewonderenswaardiger, grootscher en goddelijker worden. Wat zegt ge dààrop, gij zonderlinge Spinozist — daarvoor hield ge u immers een paar maanden geleden nog? — die het vandaag zoo koppig opneemt voor al die zielige zwakkelingen, wie nooit één straal doorgloeid heeft van zijn diepen Amor Dei intellectualis, maar die zich toch verstouten modder te werpen naar elk wiens mikroskoop onbevlekte glazen heeft. Begrijpen, intelligere, is zien, in het licht der eeuwigheid, is schouwen met het oog van God. En het teedere bloempje dat dien zonneblik niet kan doorstaan....

B: Het is zoo, het ìs zoo.... dat heeft geen recht van bestaan. Ik capituleer. Maar ik blijf vreezen dat de

zwakkelingen, die bang zijn voor hun eigen armelijkheid, verreweg in de meerderheid zijn.

A: Dat zìjn zij; zeker. Nog altijd geldt het „de wereld wil bedrogen worden". Maar wij zijn tenminste één stap verder; wij kunnen er namelijk niet meer met een gerust geweten achter voegen: „ergo laten we haar bedriegen". En bovendien, ge zijt waarlijk te pessimistisch in uw meening, dat het zieleleven der meeste menschen zòò armelijk zou zijn dat hun angst voor zichzelf werkelijk gegrond is. In hun diepten ligt dikwijls heel wat verborgen rijkdom opgestapeld. En dààrop te wijzen kan toch zeker geen kwaad. Ge zijt bang dat dàt ze weer te ijdel zal maken? Maar ijdelheid is steeds een teeken van zelfbedrog; beter zelfkennis kan dus in geen geval de ijdelheid versterken. Neen, waarlijk, het is goed en heilzaam om eerbiedig in de krypt van het Onderbewuste, waar uw heiligen begraven liggen, ter biecht te gaan; om in de onderwereld af te dalen en er de schimmen van uw verleden te aanschouwen; om als Aladdin met de Wonderlamp de verborgen schatkamer te openen en er uw ongeweten rijkdom te inspekteeren.

B: Is er geen andere wijze om in die krypt, die onderwereld, dien schatkelder te komen, dan door den droom?

A: Zeker. In waakfantasieën, in extase, dichterlijke inspiratie, delirium, toevallen, onder narcose evengoed. Maar eigenlijk zijn deze toestanden toch ook vormen van droom.

B: Ge noemt daar delirium.... ja, natuurlijk kan men door dronkenschap „naar den kelder gaan", maar ik betwijfel of dat wel de *schat*kelder is dien ge bedoelt.

A: Precies dezelfde. Zouden anders wel zooveel armen aan levensblijheid aan den drank raken? Zij vinden er vreugde en schoonheid, maar omdat zij, inplaats van met behoorlijk licht voorzien bedachtzaam de trap af te dalen, er in het donker zijn afgerold, grijpen zij in het wilde naar goud en naar stof en vuil en brengen

maar zelden iets moois mee naar boven. Maar toch.... vergeet niet dat bv. Verlaine van zijn tocht „naar den kelder" terugkwam met zijn „Sagesse". En de Romeinen zeiden toch niet alleen maar voor de grap: „in vino veritas", — al is het: „de wijn in de kan, de wijsheid uit den man" even goed waar. En wat de extase en de epileptische toevallen betreft: het is ook alweer niet voor de grap dat allerlei wilden hun epileptici vereeren als wijzen en dat de Grieken hetzelfde woord gebruiken voor een „razende" en een „ziener".

B: Het rustig nadenken over den gewonen slaapdroom lijkt mij dan toch wel de methode, waarop men de meeste kans heeft goud mee naar boven te brengen.

A: Mij ook. Maar nu ge toch eenmaal gecapituleerd hebt, zal ik u van mijn kant een concessie doen. Ziet eens, ge maakt tòch met eenig recht verschil tusschen zieken, die genezen moeten worden, desnoods met een paardenmiddel, en gezonden. Voor die gezonden, die betrekkelijk gezonden dan, is het inderdaad niet noodig zoo buitengewoon veel aandacht aan hun onderbewustheid te schenken. De meeste menschen staan daartoe te veel in het praktische leven. Bij hen komt de geringe zelfkennis die het beperkte, uiterlijke Ik behoeft, op voldoende wijze vanzelf, onderbewust tot stand. Als zij maar gezond zijn en blijven, dat wil zeggen, vrij van àl te gevaarlijke verdrongen complexen, dan leven zij op hun manier gelukkig en tevreden, en ik zal de laatste zijn om hen dat te misgunnen. Zij brengen het waarschijnlijk toch nooit tot ware zelfkennis, en een oppervlakkige zelfontleding — die zij zeer terecht „peuteren" aan zichzelf noemen — kan alleen maar hun quasi evenwichtige zelfgenoegzaamheid aan 't wankelen brengen.

En ik wil nog verder gaan. Zelfs wie het „kent u zelf" in zijn waren zin verstaan heeft, zal wijs doen nooit het Onderbewuste te forceeren. Hij zal zich b.v volstrekt niet bezorgd maken over onverklaarde symptomen of over droomen die hij weer vergeten heeft, al is hij

overtuigd van hun waarde. Hij weet immers dat het nog onverklaarde en vergetene niet wèg is, maar tòch zijn werking verricht, en als hij eenmaal vertrouwen heeft gekregen, éérlijk vertrouwen in de krachten die in hem werken, dan kan hij ook rustig en gelaten: „Gott lassen walten" zooals Meister Eckhart wil. Hij weet ook uit ervaring dat het Onderbewuste, wanneer het zich werkelijk manifesteeren wil, zich niet door het bewustzijn làât afwijzen, maar net zoolang aanklopt tot het wordt opengedaan. Een vage droom, die onmiddellijk weer vergeten wordt, héeft waarschijnlijk ook geen bijzonder belang voor het bewustzijn; maar een droom van groote waarschuwende beteekenis, of een die een oplossing aangeeft voor de aktueele levens-problemen, waarin we ons bevinden, komt altijd precies op tijd, is klaar en duidelijk en dringt zich onafwijsbaar op.

B: Ik herinner mij wel heel klare en opdringerige droomen, waarvan ik toch niets begreep.

A: Omdat ge hun symboliek niet verstond. Maar dan bleven die droomen ook aanhouden totdat ge op een andere manier aan hun verlangen voldaan hadt. Waarschijnlijk hadt ge geestelijke energie kunnen besparen wanneer ge dadelijk hun beteekenis hadt ingezien.

B: Ja, die symboliek, daarover moet ge mij toch eens wat meer vertellen. Wat ge in uw lezing gezegd hebt over het verband daarvan met de poëzie trof mij bijzonder.

A: Met het meeste genoegen zal ik u wat dieper in de symbolentaal van het Onderbewuste inwijden, en het zal heusch niet lang duren of ge zult inzien, dat die volstrekt niet raarder is dan de beeldspraak waarvan het bewuste denken zich bedient. Het verschil is alleen maar dat ge u van de raarheid dezer laatste nooit meer rekenschap geeft omdat ge er aan gewend zijt.

B: Nu, ik verheug me op de kennismaking. Maar nog één ding zou ik u graag vragen: waarom komt een zoo belangrijke wetenschap als uw diepte-psychologie eerst

nù opduiken? Kijk, dat ze komt in een zoo verwarden tijd als deze, een tijd van zoo wanhopig zoeken en tasten naar alle kanten, dat is òòk een van de redenen waarom ik er zoo sceptisch tegenover sta. Of zoo ge liever wilt, het was één van de schijn-argumenten waarmede ik mijn onredelijke antipathie trachtte te rationaliseeren. Ik dacht: dat is natuurlijk òòk weer zoo'n idioot moderniteitje, zoo'n malle bevlieging van een paar halfgeniale fantasten.

A: Ziet eens hier, die stemming is volkomen te begrijpen. Want welbeschouwd is die coïncidentie ook volkomen begrijpelijk. Al dat wanhopige zoeken en tasten in het moderne geestelijke leven, in kunst, godsdienst, ethiek en mystiek, is immers in wezen niets anders dan verkapt verlangen naar het eigen Zelf, in dien wijden zin waarin wij beiden het opvatten, verlangen naar het oneindige in ons dat ons verbindt, ja, vereenzelvigt met het Al. Het is de onrust van den geest die den moed begint te krijgen in zichzelf te schouwen. De hedendaagsche menschheid begint te beseffen dat wie zichzèlf *zoekt* het Heelal *vindt*. Vandàar die hang vooràl naar het Boeddhisme en de uitloopers ervan. Een standaarddroom van vele menschen is dat zij radeloos ronddwalen in een groot huis, kamer in kamer uit, gang in, gang uit. Zoo zoekt de menschheid in het „Huis des Vaders", „waarin vele kamers zijn" naar wijsheid, en raakt daarbij verdwaald in menige doodloopende gang van dwaasheid. Maar dat hindert niet; waarschijnlijk bevinden wij ons op het oogenblik in een stadium van geestelijke ontwikkeling waarin wij voldoende rijp zijn om kalm en bezonnen den doolhof te exploreeren. We naderen een tijdperk waarin de mensch de kracht zal hebben eerlijk te zijn tegenover zichzelf. Waarschijnlijk léven er zelfs al hier en daar eerlijke menschen.

B: Die zullen er beroerd aan toe zijn.

A: Natuurlijk, maar dat hindert ook al niet. Tot dusver stond de mensch geestelijk nog te laag om het

slechte, of laten we toch liever zeggen het onharmonische in hem te *overwinnen;* daarom moest hij wel trachten het te *verstoppen* en te *vergeten.* Maar door het doordringen in het Onderbewuste zal hij zich op den duur uit zijn zwakheid bevrijden. Hij zal er een schatkelder ontdekken van verborgen schoonheid.... die schoon is, ook al ligt ze misschien dikwijls onder stof, roest en schimmel.

B: Ik hoop dat ge gelijk hebt en dat die ontdekking werkelijk niet te vroeg kwam.

A: Nòòit is een ontdekking te vroeg gekomen. En.... denk eens na.... wie heeft de ontdekking gedaan? Vanwààr komt elk inzicht? Uit het Onderbewuste zelf immers! Een kind dat voldragen is zorgt er zelf wel voor dat het geboren wordt. En de diepte-psychologie heeft staan kloppen, al eeuwen lang, aan de poort van het bewustzijn, net zoolang tot de moderne psychologen de deur hebben open gezet. Eigenlijk is het Onderbewuste niet *ontdekt,* maar *heeft* het zich *geopenbaard.* En nu schouwen wij in onszelf; en dààr is de wereld, zoo als zij van oerbegin af was, en nog altijd zweeft er over de wateren dezelfde geest Gods die eens sprak: „Er zij licht." God sprak het eens tot de wereld, en hij spreekt het nòg, ieder oogenblik. En de mensch zal luisteren, of hij wil of niet, en zich tenslotte herinneren dat hij werd geschapen naar Gods evenbeeld, en dat ook in zijn geest elk oogenblik een heelal herschapen wordt.

Uw hoed ligt op de vensterbank, achter het gordijn.

DERDE AVOND

A: Wel, als ge dan zelf niets hebt, zal ik u maar eens wat verschillende droomen vertellen, dan weet ge meteen zoo'n beetje wat u te wachten staat als ge u aan mijn analyse onderwerpt.

B: Uitstekend. Begin dan maar met mij in te wijden in de droom-symboliek. Is het waar dat in den droom bepaalde voorwerpen of dieren of feiten als *vaste* symbolen voor bepaalde zielstoestanden zijn te beschouwen?

A: Waar en niet waar. Wáár is het dat bv. een groot aantal voorwerpen door hun vorm uiterst geschikt zijn om als symbolen voor bepaalde zaken — meestal sexueele — te dienen en daarvoor dan ook blijkbaar van de primitiefste tijden af gebruikt zijn. Maar niet waar is het, althans naar mijn meening, dat zulk een symbool per se altijd juist die ééne beteekenis moet hebben. Alles hangt af van het verband met de overige droom-elementen. En bovendien, ieder mensch heeft naast een min of meer *algemeene*, ook nog een *persoonlijke* symboliek, die afhangt van de waarde die verschillende zaken speciaal voor hém hebben. Bij iedere verklaring dient men met dien zuiver individueelen factor rekening te houden. Denk bv. aan de *acht* in uw Salomodroom. Trouwens men moet de droomtaal niet zoozeer opvatten als een starre *symboliek*, maar meer als een soepele *allegorie* van precies hetzelfde karakter als de dichterlijke beeldspraak. Allegorieën zijn tegenwoordig een beetje uit de mode. Maar blader eens in oude zinneprenten; telkens zult ge allegorieën ontmoeten, waarin het beeld „verstandelijk bedacht" lijkt, nageteekend naar een woord of zinswending. Dergelijke prenten zijn volkomen analoog aan de allegorie die aan vele droo-

men, hun voor het modern verstand zoo zonderling karakter geeft. Wij zien er de ziel op haar levensreis verbeeld als een pelgrim, of als een gedaante die een lamp of flambouw draagt, die „geloof" of „wetenschap" of een dergelijke zoogenaamde „abstractie" voorstellen. Wij zien haar zitten in een bootje en tegen den stroom van haar tegenspoeden oproeien. Of wij zien hoe zij aan een koord wordt voortgetrokken door een engel. Wij zien haar door dikke muren of diepe afgronden of oceanen gescheiden van haar ideaal. De stormen des levens, de bliksemflits der goddelijke verlichting, zij worden er even direct afgebeeld als zij in onze droomen wòrden voorgesteld, en wij komen er dezelfde draken en monsters van hartstocht en dwaling tegen. Botticelli's Laster sleept zijn slachtoffer *bij de haren erbij;* net zoo zou je het kunnen droomen. Daaraan kun je zien dat dergelijke allegorieën *niet* „bedacht" zijn, in den zin waartoe moderne of mode-kunstfitters — die zelf niet denken kunnen, en daarom gemoedsbezwaren hebben tegen „gedachten in de kunst" — dit woord trachten te deprecieeren, maar integendeel oorspronkelijke beelden der ziel, dezelfde beelden waarmee de droom zijn inhoud dramatiseert. En het is heel aardig om te zien hoe bijvoorbeeld allerlei versleten „overdrachtelijke" uitdrukkingen en zegswijzen en spreekwoorden in den droom weer in visueele voorstellingen worden omgezet.

B: Nu, daarbij kan hun kracht, dunkt mij, alleen maar winnen. Ik heb dikwijls gedacht: wat is onze taal toch eigenlijk wanhopig star, dood geworden. Het is alsof de menschen bij hun spreken niet meer voelen wat de woorden die zij zeggen, eigenlijk beteekenen voor hun innerlijk aanschouwen.

A: Juist, zij spreken een woord uit, en meenen dan iets begrepen te hebben. Zij vergeten dat die klank eerst innerlijk moet worden omgezet in een voorstelling of een heel complex van voorstellingen; dat daarbij voor ieder mensch andere associaties in het spel komen, en dus

ieder woord, àls het nader geïnterpreteerd wordt, voor ieder mensch een andere beteekenis heeft. De droom ontduikt die moeilijkheid door bij voorkeur direct in de oertaal, het visueele beeld, „figuurlijk" te spreken. Men moet dit weten en er dan even aan wennen. Een droom is bijvoorbeeld nooit, of alleen in kleine fragmenten, verhalend, en daarom komen vergelijkingen er nooit in voor in logische termen als „of — of" en „zooals". Men voelt b.v. dat men een lei *is*— en vindt zichzelf dan bij het ontwaken half krankzinnig — omdat men inderdaad aanleiding heeft zijn eigen ziel op dit oogenblik met een schoone lei te *vergelijken*. Of wel men heeft de keus tusschen twee dingen of gedachten. Het Onderbewuste stelt ze dan beide in den droom als tastbaar beeld *naast* elkaar voor, of laat u elk van beide mogelijkheden in denzelfden nacht *na* elkaar droomen. Van personen die karaktertrekken of eigenschappen onderling met den droomer gemeen hebben, maakt het Onderbewuste menggestalten. Een of ander spreekwoord wordt op verrassend drastische wijze „in beeld gebracht".

B: Daarvan herinner ik mij juist een aardig voorbeeld. Ik droomde eens dat ik een vredig huisje zag naast een spoorwegviaduct. Er kwam een trein aanrazen en vlak bij het huisje vloog hij uit de rails en plofte neer op het dak. — Ik vertelde dien droom aan het ontbijt, en een gast, een dame die den vorigen dag onverwacht gekomen was en die ik eerlijk gezegd liever niet had weergezien, zei toen lachend: „als ik die trein maar niet ben, die hier de boel zoo plotseling overhoop kom gooien". Ik hield m'n mond, maar dacht: Je zegt het; eigenlijk ben je mij maar al te rauwelings *op mijn dak komen vallen.* *)

A: Dat is werkelijk heel aardig. Natuurlijk zou een grondige analyse uw heele verhouding tot die vrouw aan het licht brengen en zou het bv. blijken wààrom zij zich juist vertoonde als trein, en nog wel een razende. Zij was waarschijnlijk per trein gekomen; maar er zal nog wel meer achter zitten. Maar in elk geval geeft zulk

een eerste inval zonder twijfel het heele karakter van den droom weer.

Zoo vertelde een dame mij dezer dagen dat zij in haar droom op reis was met een grooten *hoeden*doos, waarin, onzichtbaar, haar eenig dochtertje zat. *) Aan een station stapte de *doos* uit om met een ander *kind* te gaan spelen. Daarop gaat de dame haar radeloos zoeken, en vindt eindelijk het kind, niet meer een doos, terug met bebloed gezichtje, en het tweede kindje achter haar.

Deze droom is veel ingewikkelder dan ik hem hier vertel, blijkbaar een z.g. „geboortedroom", gebaseerd op het verlangen naar een tweede kind, vooral begeerd als speelmakkertje voor het ietwat eenzelvige meisje. Maar ik deel hem hier alleen mede om de eigenaardige beteekenis, die de moeder zelf gaf aan de hoedendoos. Zij zag daarin het symbool voor het feit dat zij meestal haar dochtertje al te angstvallig onder haar *hoede* houdt en van verkeer met andere kinderen *afsluit;* terwijl zij dan weer, als reactie, overslaat in plotselinge roekeloosheid. „Wees *op uw hoede* voor uw eigen overdreven zucht om te *behoeden*", zei de droom. En deze, door de droomster zelf gevonden verklaring, is voor mij de belangrijkste, al is natuurlijk de sexueele evenzeer van kracht. Ge ziet hier meteen een voorbeeld van algemeen geldige symboliek die tegelijk een individueele beteekenis heeft.

B: Ik herinner mij een soortgelijken droom. Een kennis van mij droomde eens dat hij een bril op had zonder glazen. Dat was in een tijd toen hij zich onder allerlei invloeden een zeer geëxalteerd-religieuze levensopvatting had opgedrongen. Ik had hem in gesprekken overtuigd dat hij dezelfde gemoedsresultaten kon bereiken door nagenoeg ieder ander religieus of filosofisch dogma te aanvaarden, en dat het dus verreweg het verstandigst was maar uit eigen oogen te blijven kijken. Ik dacht toen: Het lijkt wel of die droom hem zeggen wil: de bril waardoor je de wereld bekijkt is een nutteloos onding, je kunt haar net zoo goed weggooien.

A: Waarschijnlijk de juiste verklaring.

B: Een ander maal droomde hij dat hij op een hooge rots stond, die onder hem begon te wankelen en te verschuiven. Hij zag toen opeens vóór zich, de twee ringen, waaraan ik in mijn atelier gymnasticeer, greep die en bracht zich zoo in veiligheid, terwijl de rots verzonk.

A: Ge had hem door uw scepsis *den vasten grond onder de voeten weggetrokken.*

B: Dat voelde ik er ook wel in. Maar met die ringen weet ik geen raad.

A: Nu, ten eerste gaf uw bestrijding hem toch ook weer een nieuw *houvast.* En verder koos hij als beeld uw ringen, omdat zijn geest, met zijn starre, rotsvaste dogma's, de lenigheid van den gymnast het meest ontbeert. Geloof me dat hij in zijn hart er naar verlangt om net zoo vrij als gij of ik, zijn geest tusschen hemel en aarde te laten zweven en acrobatiseeren.

B: Dat is prachtig gevonden, si non è vero. Maar het is waar, dat voel ik, hoewel ik het beeld even idioot vond als hijzelf. Wat zijn wij toch ergerlijk lichtvaardig in ons „idioot-vinden"! Nu zal ik u vertellen dat deze man ook lichamelijk „stijf" is, en zwak; hij zou zich zeker niet boven de macht kunnen zetten en als hij de zwik probeerde, zouden zijn armen uit zijn schouders breken.

A: Ziet ge wel? Reden te meer voor hem om u uw ringen heimelijk te benijden, zòò sterk te benijden, dat zij voor zijn gevoelsleven dingen van belang zijn geworden. Hier hebt ge en passant al weer de Freudsche wenschvervulling: hij zou graag even gezond en sterk zijn als gij. Maar zooals ge ziet, krijgt ook hier die „wensch" door mijn verklaring een veel dieper zin, een moreele waarde.

B: Ge hebt gelijk. Maar laat me nu eens wat beeldspraken hooren uit uw eigen verzameling, zooals ge mij beloofd had.

A: Zooveel ge maar wilt. In deze cahiers staan er genoeg. Een heel geestige allegorie werd mij juist dezer dagen medegedeeld; eveneens door een vrouw. Zij reed op haar fiets een *hoogte* af. Het ging heel stumperig, hortend en stootend. Toch *keek zij niet waar het haperde.* Ten laatste hield zij stil bij haar *kruidenier* en daar eerst zag zij tot haar verbazing dat haar wielen geen banden en velgen hadden; zij *reed alleen op de spaken.* Zij besloot toen terug te keeren, weer *de hoogte* op, waar haar fietsreparateur woont.

B: Een echte droom-grap: op spaken rijden; allerzotst. Maar wat ziet ge daarin voor allegorisch?

A: Dat er iets in het leven van die vrouw niet vlotte, niet rouleerde, maar dreigde *spaak te loopen.* Toen ik haar dit zeide, erkende zij eerlijk dat zij soms het vage gevoel had dat haar leven een veel te *materieele* richting nam; dat haar dagelijksche huishoudelijk gehaspel haar *omlaag* haalde, maar dat zij meestal *de oogen maar daarvoor sloot,* zij wilde er liever niet aan denken. Merkt ge wel hoe zuiver en krachtig hier het diepere Geweten spreekt? „Als ge struisvogelt, niet zien wilt waar het hapert, loopt het spaak met je." Hier ziet ge weer allerduidelijkst hoe het onderbewustzijn onverbiddelijk het probleem blijft verwerken dat zij wakend tracht te verdringen, en onverbiddelijk de eenig juiste conclusie trekt.

B: Werkelijk prachtig.

A: Curieus is, dat op die *hoogte* niet alleen de werkelijke fietsreparateur woont, maar ook een vriendin van haar die zij om haar *hoog geestelijk leven* bewondert. De sfeer van die vriendin behoorde zij te zoeken, niet die van haar kruidenier.

B: Merkwaardig, ga door, ga door.

A: Ik heb mijn cahier maar door te bladeren. Luister:

Een lief, argeloos jong meisje droomt dat ze in een klein schuitje een rivier afzakt. Vòòr haar drijft een dergelijk bootje, waarin haar vriendin. Aan den oever zit een man te hengelen. Zij denkt: „o god, hij zal ophalen

en haar een vischje in het gezicht gooien." Maar haar vriendin komt veilig voorbij, waarover zij groote verlichting voelt. Dan komt zijzelf aan de beurt. De hengelaar haalt nu werkelijk op en zwaait een klein zilvervischje tegen haar linkerwang aan, wat haar hevig doet ontstellen, maar achteraf toch niet als onaangenaam gevoeld wordt. Zij drijft verder in een droomerig-gelaten stemming, *weet niet waarheen.*

Ook deze droom is veel ingewikkelder dan ik hem hier vertel. Hij is vooral ook dààrom merkwaardig omdat hij, zelfs in deze korte formuleering, wemelt van de meest ondubbelzinnige sexueele symbolen, de boot, het water, de hengel, de visch, waarvan dit meisje de beteekenis absoluut niet vermoedde en die ik mij wel gewacht heb haar uit te leggen. De quintessens voor hààr was, dat die hengelaar, bij oppervlakkige analyse, al dadelijk te identificeeren bleek met een vriend, van wien haar vriendin dacht of hoopte dat hij naar hààr *hengelde.* De bezorgdheid voor het lot van die vriendin was puur egoïsme; het lieve kind wou natuurlijk zelf het vischje hebben, en kreeg het ook, tot ontsteltenis van haar onschuldigen jonge-meisjes-schroom en tevens tot bevrediging van haar sluimerende erotiek. Maar, er bleken allerlei bezwaren tegen een verloving. Het is nog niet het *rechte!* Zij weet niet *waar het heen moet.* Maar 't is nu eenmaal zoo ver, dus.... geduldig afwachten.

B: Welja, wie in het schuitje zit moet meevaren.

A: Ge neemt me de woorden uit mijn cahier. Het staat er. Ik zei het haar net zoo, en zij antwoordde, dat die woorden werkelijk precies haar stemming weergaven.

B: Ik hoop van harte, dat zij met haar schuitje eindelijk in de veilige haven beland is.

Maar vertel mij nog eens: waarom verschijnen de droom-acteurs zoo dikwijls vermomd ten tooneele? Zoo'n hengelaar bijvoorbeeld, waarom was die niet onmiddellijk voor dat meisje te herkennen?

A: Sommigen, zooals Freud zelf, schrijven dit toe aan

een tendenz van het bewustzijn om den droom onverstaanbaar te maken, of aan een list van het droombewustzijn, waardoor het bepaalde zaken, die het bewustzijn niet weten wil, toch doorsmokkelt. Bij vele droomen van zielszieken, die immers ziek zijn omdat zij dingen verstoppen, *lijkt* deze onderstelling ook juist. Maar hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij alledaagsche droomen van heel „normale" menschen, waarbij niets te verbergen valt en waar de eventueele „ontmaskering" het bewustzijn in geen enkel opzicht onaangenaam is. Dit meisje bijvoorbeeld hoefde zich volstrekt niet te verhelen dat zij van dien bepaalden vriend droomde en toen ik het haar zei, verzette zij zich niet in het minst; het geheele conflikt was haar volkomen bewust. Ik geloof daarom dat die maskerade een veel algemeener en heel eenvoudige reden heeft; en wel deze: Alleen bij oppervlakkige beschouwing handelen droomen over concrete gebeurtenissen en concrete personen, en kunnen de droom-acteurs als representanten van die personen worden opgevat. Maar zelfs in dit z.g. objectieve stadium brengt de sterke stofconcentratie van den droom met zich mee dat éénzelfde droom-acteur dikwijls verschillende rollen tegelijk speelt. Wat Freud noemt „de *Verdichting*", het slaan van twee of meer vliegen in één klap. Vandaar de talrijke menggestalten die we in droomen tegenkomen, menschen die b.v. de gelaatstrekken hebben van den een, maar houding, kleeding of stem van den ander. Freud neemt voor den „droomarbeid" òòk nog aan een willekeurige *verwisseling* van personen; en als laatste hulpmiddel tot „onkenbaarmaking" de z.g. „*Verschuiving*", n.l. het verstoppen van den belangrijksten inhoud in juist de minst-belangrijke droomgebeurtenissen. Maar ik geloof dat men in die Freudsche factoren van den Droomarbeid geen „*opzet* tot vervalsching" moet zien; maar dat zij vanzelf voortvloeien uit het feit dat de droom, behalve zijn oppervlakkige min of meer objectieve beteekenis, ook nog een diepere, subjectieve

heeft, waarbij *alle* spelers in laatste instantie de zielsconflikten van uitsluitend den droomer zelf weerspiegelen en elk een bepaald aspect van de ziel van den droomer uitbeelden. Het masker dient dus als een aanduiding van *analogie;* het wil dus als het ware zeggen: ik *lijk* eenigszins op die en die bepaalde persoon, en sta er objectief beschouwd ook wel mede in verband, maar in wezen ben ik een symbool van uzelf. Zooals bijvoorbeeld uw danseresjes u objectief deden denken aan bepaalde chanteuses, een bajadère en een bepaalde vrouw; maar in dieperen, subjectieven zin uw eigen begeerten voorstelden.

B: Het lijkt me nog een beetje ingewikkeld. Maar ga door met uw charmante charades, dan zal ik de zaak misschien vanzelf wel beter gaan begrijpen.

A: Ja, dat is eigenlijk wel de beste methode. Ge zult gauw genoeg vertrouwd raken met de vaardigheid van den droom om dramatische voorstellingen te scheppen uit de meest abstracte gedachten, en met zijn talent om allerlei begeerten en ziels-eigenschappen vorm en gestalte te geven. Men *ziet* in den droom *per analogie* wat men voelt. In den droom heeft zoodoende de meest afgezaagde beeldspraak nog dramatische kracht. Ge kunt er zonder blikken of blozen uw „trouw" in verbeelden door een hond, of een vrouw door een kat, een spin, een slang, of een andere vrouw, die oppervlakkig niet op haar lijkt, enz.

B: Waarom ook eigenlijk niet? Als uw theorie juist is, zijn immers die beelden eigenlijk primair, *voelde* men oorspronkelijk de vrouw in zeker opzicht *als* een kat, een spin of een slang, en heeft dàarom de latere beelds*praak* haar met die dieren *vergeleken.*

A: Hier heb ik een droomer, die in zijn kamer een klein, trouwhartig hondje ziet spelen. Door het open raam komt een groote, prachtige cypersche kat binnen om het diertje te verslinden. Maar meteen springt een andere, precies zoo geteekende, maar nog grootere kat,

die blijkbaar al in de kamer *was*, te voorschijn en gaat de indringster te lijf.

B: En waaruit maakt ge op dat hier de trouw en de vrouw in het spel zijn?

A: Het door den droomer gebruikte woord „trouwhartig" wijst er al op. En dan werd deze droom vooraf gegaan door een andere van zeer onverbloemd erotisch karakter. Dit tweede bedrijf is daarvan, zooals meestal, de waarschuwende conclusie. Ik zeide, zonder ook maar iets van 's mans intiemer leven te kennen (het was een waagstuk dat ik deed om het psycho-analytisch inzicht in de droomsymboliek eens op de proef te stellen, want deze droomer had mij „willekeurige, fantastische interpretatie" verweten), ik zei: ge hebt een vrouw lief, dat is die *grootste* kat (is het niet kostelijk, dat „cypersche", de *cyprische Venus!)*, die reeds in uw ziele-kamer aanwezig is. Die kamer, waar het trouwe hondje speelt, is haar domein. Maar dan komt haar *jongere zuster* om uw trouw in gevaar te brengen. En dat gevaar is groot, want het hondje is maar heel klein. Doch uw liefde voor de oudste verzet zich toch en tracht de indringster te dooden. Vermoedelijk zijn de twee zusters van wie in uw droom sprake is, in werkelijkheid jaloersch op elkaar....

B: En? Het was zoo?

A: Precies zoo. En ik had mijn droomer meteen overtuigd dat ik niet zoo maar een willekeurige gooi er naar doe bij mijn droom-uitlegging.

B: Een aardig buitenkansje, zoo'n treffer, die zoo bewijskrachtig is.

A: Het slot is ook aardig, ik zal 't er maar bij vertellen, het is òòk bewijskrachtig.

De twee katten vechten verschrikkelijk, de droomer kan het niet aanzien, is *bang* dat de kleinere kat zal worden afgemaakt, maar weet dat zij als dat niet gebeurde, het hondje zou opvreten. Hij gaat nu met zijn kleinen jongen, die opeens naast hem staat en die geheel

verbouwereerd is door het geval, de kamer uit. Buiten tracht hij den jongen op een ander chapiter te brengen.

B: En hoe hebt ge dit uitgelegd?

A: Ik zei hiervan: Uw liefde voor de oudste zal overwinnen, maar de verdrijving van de jongste doet u erg pijn. Ge hebt haar wel niet *gezocht*, want zij is uit eigen beweging bij u gekomen, maar ge zijt toch zooveel van haar gaan houden, dat ge met haar mee lijdt.

B: Maar wat kan het beteekenen dat de kleine kat het hondje wou opvreten? Dit lijkt mij een zonderlinge uiting van liefde.

A: Werkelijk? Denk eens na. Het was een trouw*hartig* hondje. En heeft niet Dante eens gedroomd dat zijn *brandend hart* door Beatrice werd *opgegeten?*

B: Ei, daar zegt ge iets! Dus zou hem dat door het hoofd gespeeld hebben?

A: Neen, want hij kende dien droom van Dante *niet;* ik vroeg hem er natuurlijk dadelijk naar. Maar ook Dante ontleende het beeld aan oudere troubadours, en bovendien is het feit dat aan de beeldspraak ten grondslag ligt oer-oud. In het hart zetelt oorspronkelijk de moed, de kracht; en wie het hart van een verslagen vijand opat, nam daardoor diens moed en kracht over. Toen het hart zetel der liefde werd keerde men het beeld om en liet zijn eigen hart door het geliefde wezen opeten om daarin de eigen liefde over te dragen. Het geval van dezen droomer was geheel analoog aan dat van Dante: hij had de oudste zuster lief, maar hij vond tevens de jongste lief genoeg om er beducht voor te zijn, dat hij zijn liefde voor de oudste op haar zou overdragen, m. a. w. dat zij het hart zou opeten dat aan de oudste toebehoorde. Tusschen haakjes: hieruit ziet ge dat ook Dante's droom heel goed „echt gedroomd" kan zijn.

B: Mijn hemel, wàt is zulk een simpele droom toch rijk. En nu die „kleine jongen"?

A: Een uiterst doorzichtig symbool.... waartegen de

menschen zich toch alleronredelijkst verzetten. Het heeft in den droom meestal precies dezelfde beteekenis die de volksmond er ook aan toe kent, de phallische. Vox populi vox Dei. Er zijn méér uitdrukkingen in de zoogenaamde „platte" volkstaal, die even sterk beeldend zijn. Zij stammen allemaal uit de oudste mythologieën. En wie er den neus voor ophaalt, moest eens ernstig en eerlijk er over nadenken wààrom Amor zoo'n naakt, klein pijlschietertje is! *)

B: Nu.... is dat niet misschien tòch wat fantastisch?

A: Dat zoudt ge niet zeggen als ge honderden droomen ontmoet had waarin deze phallische beteekenis van „het kind" eenvoudig onmiskenbaar is. En ook hìer is zij dunkt mij niet te loochenen. Ik zei u al dat het voorspel van dezen kattendroom van een uiterst drastische sexualiteit was. In dit voorspel trad Cupido op in zijn meest onverhulde gedaante.

B: Maar in hoeverre is dan dit naspel *waarschuwend?*

A: Wel, in het voorspel stelt het Onderbewuste dezen droomer de vervulling van zijn begeerten alweer plompweg voor oogen. Dat wil eenvoudig zeggen: Zie toe! dìt begeert ge. Ontken dit nu niet, bedrieg uzelf niet met mooie praatjes; wat ge daar in uw droom doet, dat ìs wat ge zoudt *willen* doen. Mààr, zegt nu de stem van het Geweten in het naspel — nu zult ge ook zien wat ge *behoort* te doen. Ge moet uw hart niet langer laten verscheuren door deze *dierlijke* begeerten. Laat de vrouw die ge lief hebt wel uw heele hart bezitten, maar bindt uw sexualiteit *niet* aan haar, want zij begeert u niet wederkeerig. Laat in de kamer van uw liefde voor hààr uw sexualiteit niet toe, m. a. w.: ga van haar weg met uw kleinen jongen. Het is hoog tijd, want hij is blijkbaar al heelemaal de kluts kwijt. *Breng hem op een ander chapiter!*

B: Ge meent dat hij dìe bevrediging bij een andere vrouw moet zoeken?

A: Neen, absoluut niet. Er staat niet: breng hem bij

een andere *kat*, maar op een *ander chapiter*, d. w. z. op heel iets anders, iets van anderen *aard*. Het beteekent: *sublimeer* uw verkeerdelijk aan deze vrouw gebonden libido, gebruik haar voor een hooger doel, voor uw werk, voor uw kunst.

B: Het zou mooi en troostrijk zijn als zulk een uitlegging wààr was....

A: Zij wàs waar, en de droomer zelf heeft dat dan ook later ingezien en volmondig erkend. En — de natuurlijke consequentie van werkelijk inzicht — in de praktijk toegepast.

B: Een gentle hint aan mìjn adres. Enfin.... Maar blader niet te lang. Mij dunkt dat ge wel op iedere pagina van uw cahiers iets interessants zult vinden.

A: Hier dan: een paar droom-woordspelingen:

Een dame, heusch een heel nette dame, heeft een droom die speelt in een „oude, vieze stad". Zij weet die stad niet anders aan te duiden dan door woorden als: „vies, donker, plasserig, net of zij alleen maar uit afgelegen hoekjes bestaat". Deze droom werd niet geanalyseerd, maar de dame herinnerde zich later den naam van het stadje: Piseck.

B: Ik begrijp niet....

A: Zìj begreep ook niet. Maar vertaal Piseck eens in het Hollandsch?

B: Kostelijk!

A: Deze dame kon die woordspeling onmogelijk „toevallig" noemen. Maar zij verzekerde mij dat zij, ofschoon zij het woord honderde malen genoemd had, toch nooit bewust aan die vertaling had gedacht. Wat ik best wil gelooven. — Een andere woordspeling:

Een man ziet een geliefde vrouw voor zich met een *koperen* hoed op het hoofd. Ik vraag hem wat hij denkt bij het woord „koper". Hij antwoordt onmiddellijk: *„koop 'r"*, en heeft daarna geen enkele associatie meer. De overwegingen van dezen man bleken volstrekt niet zoo cynisch als het wel lijkt. Hij wilde haar trouwen,

maar moest daarvoor een groot offer brengen. Het besluit *kostte* hem zeer veel, maar hij voelde dat hij alles *er voor over moest hebben.* Deze droom was niets dan dat ééne beeld, die ééne korte krachtige raad: doe het. Ik zei dan ook: „Goed, koop'r, en betaal haar met uw beste goud."

B: Ik hoop dat hij er geen slecht koopje aan hebben zal.

A: Voor zoover ik het beoordeelen kan is daar weinig kans op. —

Een ander droomer staat met een ideale geliefde aan een venster. Hij kust haar en merkt dat zij hem onderwijl zijn horloge afneemt. Hij is daarover verrukt en ontwaakt met een gevoel van innige dankbaarheid.

B: Wat is dat? Ik zou haast zeggen een herinnering aan een of ander nachtelijk avontuur. Maar die zonderlinge blijdschap en dankbaarheid?

A: Deze jonge man had nooit een dergelijk avontuur gehad. Maar die onbekende vrouw bleek zijn verloofde te zijn. Zij hadden elkaar voor *eeuwig* trouw gezworen, voor hen *bestond geen tijd meer.* — Ge ziet het: beteekenis en gevoel kloppen precies met elkaar. Ook de gedachte dat hij in haar tegenwoordigheid niet op zijn horloge mag kijken, is hier van invloed.

Weer een ander ontmoet een meisje dat hij liefheeft en begint een gesprek. Maar zij verstaat hem niet. Hij probeert allerlei talen, ook Russisch en Zweedsch, die hij in 't geheel niet kent. Eindelijk schiet hem te binnen dat hij *Engel*-sch moet spreken en nu verstaat zij hem direct. Verklaring: hij beproeft *al het mogelijke* en *onmogelijke* om haar liefde te winnen, maar beseft dat zij alleen een engel waardig zou zijn. *)

B: Hoe allerliefst.

A: Nu een heel mooie. Een jonge vrouw wandelt in een lange laan. Op het eind daarvan woont een „schilder", waar zij verf moet halen om iets op te knappen. De weg schijnt geen einde te nemen en zij zegt moede-

loos tegen een andere vrouw die haar vergezelt: „'t is ook zoo vèr.... vèr!"

Deze droom is zeer diepzinnig. Ik heb geen gelegenheid gehad hem in al zijn détails te onderzoeken. Maar de woordspeling ligt hierin, dat aan het einde van de laan waar zij bijna dagelijks wandelt, een hotel-restaurant staat waarvan de eigenaar „Verver" heet. Dit hotel is een bekend tramstation, m. a. w. zoowel het eindpunt als het begin van een reis. Deze jonge vrouw droomt blijkbaar van haar eigen levensweg. Aan den eenen kant is het een gewone wenschvervulling dat die weg zoo *lang* is. Aan den anderen kant is zij innerlijk gehavend, en moe; en eerst aan het eind van den weg kan zij rust en verkwikking vinden. Dààr.... vèr, vèr.... woont de groote Verver, die haar kan opknappen en troosten en versterken in zijn goddelijk restaurant, waar de nieuwe reis begint, waar Dood en Leven samenwonen.

Want het is een droom van *gelijktijdigen* levenslust en doodsverlangen. En als ge nog nader bewijs wilt: vlak bij het bewuste hotel is het kerkhof waar een kindje van haar begraven ligt. Bij dat kindje wil zij zijn. Maar de weg is nog zoo lang. Gelukkig, want de andere kindertjes hebben haar nog noodig. En nog meer het ongeborene, waarvan zij pas in verwachting is, dat de groote reis nog moet beginnen; het is òòk nog zoo ver.

B: Maar.... gelòòft die vrouw dat werkelijk? Gesteld eens dat zij b.v. atheïste was.... waar blijft ge dan met die verklaring?

A: Dan droomde ze dit misschien tòch, want al *gelooven* menschen deze dingen ook niet, zij *hopen* ze in ieder geval. Allemaal. En deze vrouw zeker. Ik was eens, nà dien droom, in haar huis en zag daar het portret van haar gestorven kindje. Er onder stond geschreven: „Niet verloren, maar vòòrgegaan." *)

B: Het is maar het beste dat ik mijn pietluttig getwijfel 't zwijgen opleg. Waarom trachten we eigenlijk altijd ons kinderachtig spel van maren en

bezwaren een air te geven van wetenschappelijke grondigheid?

A: Vraag dat aan de „mannen der wetenschap". Overigens heeft ook deze manie haar nut. Zij dwingt ons op onze hoede te blijven voor werkelijk overijlde conclusies en vermeende intuïties. Geneer u voor mij niet; ikzelf zoek dikwijls zelfs na de meest overtuigende verklaringen naar nog andere mogelijkheden. — Wilt ge nog een paar charades hooren?

B: Natuurlijk.

A: Ziehier een voor mijn gevoel zeldzaam mooie, omdat de beeldspraak zoo onmiddellijk raak is en eigenlijk geenerlei verklaring meer behoeft. Dergelijke heel eenvoudige droomen duiden er naar mijn meening op, dat het probleem waar het om gaat bij den droomer tot een al bijna volkomen bewuste oplossing is gekomen. Zij sluiten dan meestal een bepaalde ontwikkelingsphase af en openen een nieuwe. Er gaat een groote zedelijke kracht van uit. — Luister: een jonge vrouw, die langen tijd „zoekende ziel" was, en daarbij in hooge mate afhankelijk was geworden van allerlei andere menschen, heeft jarenlang tegen die afhankelijkheid geworsteld. Als zij eindelijk haar zelfstandigheid gedeeltelijk heeft veroverd, droomt zij dit:

„De aarde lag in rust en was alleen bewoond door mijn vrienden waar ik op steun. Deze leefden allen op zichzelf in een cirkel, op gelijke afstanden van elkaar verwijderd. Ikzelf was het middelpunt der aarde. Maar dat bleef niet zoo; telkens en telkens weer viel ik van uit mijn middelpunt tegen een van mijn vrienden aan.. De een hard, de ander zacht, maar ieder duwde mij terug; niemand verdroeg mijn last. Toen stond ik alleen, rechtop, op mezelf als een enkele boom in het veld en ontwaakte met een wonderbaar gevoel van bevrijding en geluk."

Haar eenige associatie omtrent dezen droom was een gedicht van Henriëtte Roland Holst:

O ik benijd hem die zonder de menschen kan leven
die staat op zichzelf als een boom in een veld,
maar ik kan zoo niet, mijn aard gaat naar de stem die zich
paart aan mijn stem
naar heel het zich kruisend gebeur en de zachte gemeen-
schap der menschen....

B: Dat is mooi, en zooals ge zegt, op zichzelf al volkomen duidelijk. En wat goed gezegd, een paar woorden, geen enkel te veel, en toch een heele levenswijsheid er in. Grandioos-eenvoudig. En.... daar komt mijn scepsis weer.... stàât zij nu werkelijk als zulk een boom in 't veld?

A: Innerlijk wel. En éénsz al zij inderdaad zoo staan in realiteit, want zij heeft zichzelf zoo gezien en *het geluk er van gevoeld.* Daarom is het niet maar een wenschvervulling of vermaning zonder meer, al associeert zij er nog bij: „Maar ik kan zoo niet", doch een belofte, een profetie, in zekeren zin reeds een constateering. Het is een echte „bevrijdingsdroom", die, al anticipeert ze het feit der volkomen verlossing, haar toch gedeeltelijk al meebrengt.

— Hier hebt ge er nog een, even kort en kernachtig: Een man droomt dat hij afscheid neemt van zijn moeder en zijn eigen kinderen, om alleen de wijde wereld in te gaan. Hij kust ze allen heel teeder en gaat dan heen, zonder om te zien, in een gevoel van gewijde rust.

B: Moet ik hier aan Jezus denken, die moeder en familie verliet?....

A: In zekeren zin ja. De droomer zelf dacht er ook aan. Maar de zaak zal u zonderling lijken als ik u vertel, dat de moeder van dien man al lang dood was en als ik er u attent op maak dat zijn vrouw nog leeft en dat hij van hààr géén afscheid nam.

B: Hoe zit dat in elkaar?

A: Wel, tusschen dezen man en zijn vrouw had nooit een diepe verstandhouding bestaan, ofschoon zij veel

van elkaar hielden. De oorzaak hiervan lag voornamelijk bij den man, die abnormaal zwaar belast was met een zoogenaamd „moeder-complex", d. w. z. die in zijn jeugd zich zòò sterk aan zijn moeder gehecht had, dat die neiging ook later zijn heele onderbewuste geestesleven bleef beheerschen. Hij zocht in zijn vrouw onbewust zijn moeder terug, maar bleef onbevredigd, omdat zij in werkelijkheid heel andere eigenschappen had. Door de psycho-analyse leerde hij dit inzien, kwam hij tot *het begrip dat te groote ouder-binding eer een vloek is dan een zegen,* dat hij zijn vrouw nooit „gevonden" had, omdat zijn libido nog „vastlag" bij zijn moeder (en, via haar ook bij zijn eigen kinderen, die hij op zijn beurt evenzeer verteederde als zijn moeder het hem gedaan had). Daarom droomt hij dat hij, zonder zijn piëteit voor haar te verliezen, afscheid van die moeder neemt, d. w. z. zijn libido, zijn vermogen tot liefhebben uit haar ban *bevrijdt.* Hij zal nu stellig zijn vrouw vinden en haar accepteeren *zooals zij is* en niet zooals hij haar tot dusver krachtens die dwangneiging wenschte. En dit: elkaar begrijpen en waardeeren zooals men *is,* kan alleen een goede, waarachtige, waardige basis voor verstandhouding en huwelijksliefde zijn.

B: Dat is zoo. Ik geloof dat de huwelijken voortaan maar door de psychiaters gesloten moesten worden, na behoorlijk onderzoek naar de wederzijdsche oudercomplexen.

A: Een veel gezonder denkbeeld dan dat van onderzoek naar lichamelijke gebreken en ziekten. Het is ontstellend hoeveel huwelijken absoluut mislukken eenvoudig doordat het liefdevermogen van een van beide partijen of van allebei in den ban staat van infantiele neigingen tot een der ouders, die men onbewust in de echtgenoot wil terug zien. Een vrouw met een sterk vadercomplex is diep ongelukkig met een overigens uitmuntenden echtgenoot, maar die in geen enkel opzicht op dien vader lijkt. Totdat zij zich uit dien dwang los-

maakt en haar man leert zien als een eigen persoonlijkheid met eigen recht op waardeering van zijn karakter. Niets is dwazer en funester dan in anderen te *leggen* wat men graag in ze zou zien.

B: Men hoort wel eens van huwelijken die door de psycho-analyse „uit elkaar gehaald zijn". Mij dunkt, er moesten er méér door bevestigd worden.

A: Dat is waarschijnlijk ook zoo, maar men maakt, als altijd, alleen maar ophef van z.g. mislukkingen. Als men dergelijke gevallen van scheiding eens nader kon bekijken, zou het naar mijn meening moeten blijken dat in die huwelijken ook werkelijk iedere redelijke basis van verstandhouding ontbrak en dus scheiding inderdaad het eenig afdoende middel was om het conflict op te lossen. Maar laat ik doorgaan met mijn voorbeelden. Wat zegt ge van de spitsvondige beeldspraak in dézen droom:

Een moeder ziet haar zoon een *valschen wissel* teekenen en geraakt daardoor in hevige agitatie. Het bleek dat die valsche wissel niets anders voorstelde dan het contract waarmede hij zich tot een nieuwe betrekking verbond. Inderdaad was zij ernstig bezorgd dat deze *verandering* van betrekking en woonplaats een *verkeerde* daad zou blijken te zijn. Deze jonge man schreef haar in het *Duitsch*. En de Duitsche woorden *falsch* en *Wechsel* leenen zich nog onmiddellijker voor de droom-woordspeling.

B: Neem me niet kwalijk, maar dat vind ik een perfide manier van waarschuwen. De arme ziel.

A: Vergeet niet dat het Onderbewuste tenslotte die arme ziel zelf is.

B: Of had die moeder misschien reden haar zoon in een of ander opzicht te wantrouwen?

A: Niet de minste. Maar het Onderbewuste plaagt, treitert of hoont ons nooit zonder zeer geldige reden. Ge weet hoe ik denk over *buiten* ons bestaande spotgeesten en kweldemonen; ik beschouw ze als fantasieën

van een slecht, of liever laf, geweten; van een geest die niet eerlijk-verantwoordelijk durft te zijn voor eigen gedachten. En het Onderbewuste van deze oude dame koos, naar mijn meening, dit geraffineerd kwellende beeld om haar eens duidelijk te doen voelen: zòò overdreven en verdraaid vat ge alles in uw zwaartillendheid op, dat ge van de allergewoonste dingen de verschrikkelijkste gebeurtenissen maakt en in staat zijt om uw alleszins respectabelen zoon tenslotte voor een wisselvervalscher te houden. — Deze dame leed namelijk aan neiging tot zelfkwelling.

B: Ja, dan moet ik toegeven, dat de droom ad rem was.

A: Nog een staaltje van direct juiste beeldspraak, tegelijk een bewijs voor het secundair karakter van physieke prikkels. Een man droomt dat hij door een hond in den vinger wordt gebeten. Het beest laat hem niet los en hij trekt het voortdurend met zich mee. Hij ontwaakt en bemerkt nu dat zijn vinger tusschen zijn knieën gekneld is. — Deze man zat inderdaad vreeselijk *in de knel*, en wel, zooals ge uit de gebruikte symbolen wel begrijpt, tengevolge van een liefdesconflikt. — Deze zelfde man droomde een ander maal dat hij *angina* had, hij ontwaakte uit dien droom werkelijk *benauwd* en *angstig*. Hij was toen ook aardig in de *engte* gedreven, hij voelde zijn *keel dichtgeknepen*, zooals hij zei.

B: Mooi,.... ga door, ik durf u haast niet te onderbreken, zoo goed zijt ge op dreef.

A: Een man, sinds een paar jaar van zijn vrouw gescheiden, droomt enkele weken na haar dood dat hij met zijn kinderen naar de begrafenis gaat. Hij neemt plaats in het eerste volgrijtuig, tegenover hem zitten zijn beide zoons, zeer correct gekleed. Naast hem zijn dochtertje, allerslordigst en paskwillig toegetakeld, en hijzelf voelt dat zijn gekleede jas hem absoluut niet past. „We zien er onmogelijk uit," denkt hij, en zoo rijden zij

heen. Gelukkig neemt niemand notitie van zijn zonderling toilet.

B: En wat stelt die vertooning voor?

A: Hijzelf had de begrafenis *niet* bijgewoond, zijn kinderen wel. De droom vervult nu ten eerste de tòch innerlijk gevoelde behoefte om zijn voormalige vrouw mede te begraven, maar wijst er hem meteen op dat zulk een officieel optreden geheel *onpassend* zou zijn geweest.

B: Nu nu, dàt is toch heusch te gezocht.

A: M'n waarde, maken in onze maatschappij niet de kleeren den man? En kent ge een pijnlijker situatie, een hulpeloozer gevoel van „een figuur slaan", d. w. z. een verkeerde houding hebben, wanneer uw toilet niet in orde is bij een gelegenheid waarop het juist bij uitstek correct behoort te zijn?

B: Zòò bezien kunt ge gelijk hebben. Maar.... nu loopt ge er toch in. Want waarom was dan zijn dochtertje *ook* zoo gek toegetakeld?

A: Dat zal ik u dadelijk zeggen.

B: Uw glunderheid voorspelt een buitengewone overwinning.

A: Ik heb dien heer gezegd — wat niemand wist en wat ikzelf nooit vermoed had —: dat zijn dochtertje nog minder bij die begrafenis thuis hoorde dan hijzelf, omdat zij geen kind was van zijn gescheiden vrouw, maar een buitenechtelijk.

B: En....

A: Het was zoo. Niemand wist het en daarom lette niemand op hun toilet.

B: Dat is werkelijk treffend. — Zou deze droom ook in verband kunnen staan met de gênante droomen van naakt of half-gekleed zijn?

A: Misschien. Freud wijst er wel op dat deze typische droomen, waarbij dan òòk meestal de omstanders geen notitie van onze verlegenheid nemen, van infantiel-exhibitionistisch karakter zijn, herinnering aan werkelijk

naakt loopen in prilste jeugd. Maar ik geloof dat de reden, waarom de droom van de herinnering gebruik maakt, alweer niet ligt in terug-begeeren van dit infantiel genot (al was dit zonder twijfel zeer intens, wat je bij iedere baby duidelijk kunt waarnemen) maar in den oogenblikkelijken gemoedstoestand. Dit blijkt ook daaruit dat zulk een scène, volgens Freud zelf, nooit wordt bijgewoond door personen uit onze jeugdomgeving maar steeds door „vreemden". Naar mijn meening treedt deze droom op telkens wanneer wij ons innerlijk arm en naakt voelen en bang zijn dat de „wereld", dat zijn de „vreemden", dit zal merken. De „wenschvervulling" is dan dat de „menschen" er ook inderdaad geen notitie van nemen; de „waarschuwing" is „je bent armzaliger dan je schijnt." Eén geval is mij bekend waarin de spiernaakte droomer niet beschaamd was, maar trotsch. Doch bij dezen naaktlooper versymboliseerde zijn ontbrekend toilet zijn streven naar een „natuurlijke" levenswijze.

Maar ik ga door: Een droom op het thema: gekwetst zijn. Kon ook tot titel hebben: Non tali auxilio. Speelt bovendien half in het waakleven.

Een jonge vrouw gaat, in werkelijkheid, naar een bejaarde, *moederlijke* vriendin met de bedoeling van haar raad en steun te halen in een moeilijk conflikt. Zij spreekt die vriendin, maar kan er toch niet toe komen haar in het vertrouwen te nemen. Bij het afscheid zegt ze geheel „onwillekeurig" *u* tegen haar, ziet dat dit haar vriendin pijnlijk aandoet en vindt dit vervelend, omdat het heelemaal niet in haar bedoeling lag haar te *kwetsen.* — 's Nachts droomt zij nu, dat zij haar eigen *moeder* ziet, in *verminkten, uiteen gescheurden* toestand. Zij denkt, zonder eenige ontroering of griezel: „Ik kan het niet helpen; hier moet ik niet zijn", en gaat heen. — Wakker geworden verbaast zij zich over de verregaande en brute ongevoeligheid van ons bewustzijn in den droom.

B: Ge hebt haar natuurlijk „uit den droom geholpen".

A: Het was hier precies als altijd in dergelijke gevallen: het beeld dier verminkte moeder was zuiver „beeld" van den psychischen toestand van haar moederlijke vriendin, en ontroerde haar daarom ook *niet* als een werkelijkheid. Deze vriendin, op wie dit meisje een „moeder-overdraging" had, d. w. z. in wie zij een „tweede moeder" zocht, was innerlijk nog meer verminkt en verscheurd dan het meisje zelf. Vandaar haar instinktief besef: bij hààr moet ik eigenlijk niet zijn, zij is wel de laatste die mij helpen kan, laat ik maar liever geen toenadering zoeken, laat ik op een afstand blijven. — Dit durfde zij overdag niet openlijk zeggen en dààrom versprak zij zich bij het afscheid-nemen. Zij gaf op dat zij zich versprak omdat zij vermoeid was en niet goed meer op de aanwezigen lette. Inderdaad de aanleiding, maar niet de oorzaak van dat afwerende „U" waarmee zij „zonder het te kunnen helpen" haar vriendin *gekwetst* had.

B: Ik zwijg maar. — Of neen, daar valt me naar aanleiding van dat „U" net een aardige verspreking in. Ik zou van iemand die me sterk interesseert, bij gelegenheid eens een kiekje nemen. Gisterenavond vertelde mijn vrouw mij dat hij haar een bezoek gebracht had en ik zei toen: Was ik nu maar thuis geweest, dan had ik hem van *binnen* (inplaats van vanmiddag) kunnen kieken.

A: Heel aardig. In ruil een even enfant-terrible-achtige die ik een half jaar geleden hoorde bij een familie waar ik een soirée bezocht. In een overigens onschuldig schertsend gesprek in tegenwoordigheid van mij en een andere dame, zei de gastheer tegen zijn vrouw: „Nu, laten we daarover niet kibbelen op den laat*sten* (inplaats van laten) avond." Ik dacht: dat is bedenkelijk. En vandaag hoor ik dat hij gaat scheiden, om te trouwen met die andere vrouw. — En daar valt er mij nog een in: Een jong meisje, omzwermd door een aantal aanbidders, waaronder een paar zeer gefortuneerde, antwoordt mij

op de schertsende vraag of ze nog niet aan trouwen denkt: „ik ben nog niet genoeg voor*berekend* (inplaats van voorbereid).

B: Werkelijk heel aardig.

A: Nog eentje dan maar: Een pas gehuwde vrouw annonceerde mij eens zonder het zelf te weten, dat zij in verwachting was, door mij te beschrijven hoe zij bij een vriendin op bezoek kwam juist toen daar het kindje *gebaard* (gebaad) werd. Toen zij eenige weken daarna het groote nieuws kwam vertellen, kon ik zeggen: dat wist ik allang.

B: Leuk. Er schiet mij nu opeens een verschrijving te binnen die mij indertijd geweldig gepuzzeld heeft. — Ik inviteerde eens een dame, met wie ik vrij druk correspondeerde — ik gaf haar correspondentie-les — om de volgende week een dag bij mij te komen doorbrengen. Eigenlijk deed ik dit met een soort van onverklaarbaren tegenzin, maar ik had het haar nu eenmaal beloofd. Twee dagen later gebeurde er iets waardoor ik verhinderd werd haar te ontvangen. Ik schreef haar dit direct. Na weer een paar dagen liet ik een gewonen lesbrief volgen, waarin over de uitnoodiging niet meer werd gerept. En een paar weken later ontvang ik, tot mijn stomme verbazing, zoowel mijn uitnoodiging als mijn afzegging als „onbestelbaar" terug. *Beide* brieven had ik verkeerd geadresseerd; wat mij nog nooit was gebeurd; ook de derde brief was behoorlijk terecht gekomen. Ik hield dit voor een soort van bestiering.

A: Het is een aardig voorbeeld, dat heel duidelijk demonstreert dat het Onderbewuste duvelsch goed weet wat het doet. Ge had bewust al eenigen tegenzin; ge woudt die dame eigenlijk graag ontmoeten, voelde tegelijk eenig gevaar en wou ten laatste uzelf wijsmaken dat zij u onverschillig was, maar dat ge haar alleen liet komen om uw woord niet te breken. Voor die sofistery zwichtte uw bewustzijn, maar uw onderbewuste Geweten

bleef op zijn hoede en verijdelde de samenkomst tòch; zorgde bovendien door de tweede „vergissing" u een mal figuur te besparen.

B: Ik moet eerlijk bekennen dat mijn Geweten het bij het rechte eind had, die samenkomst zou werkelijk verre van verstandig geweest zijn.

A: Dank u, die bekentenis is van belang. Ik geloof dat de meeste dergelijke „gelukkige toevallen" inderdaad „bestieringen" zijn.... van het eigen Geweten namelijk. —

Als zulke versprekingen en vergissingen u interesseeren moet ge het boekje van Freud over den „Invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven" maar eens lezen *). Maar ik zal u tot slot nog één geval geven; het omgekeerde van den droom der gekwetste moeder, n.l. een dwanggedachte van het waakbewustzijn, als gevolg van een droom. Dit overkwam een man die „nooit droomt". Hij spotte altijd zoo'n beetje met de bewering dat iedereen altijd droomt en menschen die „nooit droomen" het alleen maar dadelijk weer vergeten. Hij werd nu door een waakgedachte aan een *vergeten* droom herinnerd, inderdaad de eenige manier om hem praktisch van de onjuistheid van zijn stelling te overtuigen. Het geval was aldus:

Hij was op reis en in de buurt van de Duitsche grens. Bij Zevenaar in den trein gestapt, overviel hem na een paar minuten de onverklaarbare angst „dat hij de grens zou overgaan", ofschoon hij natuurlijk heel goed wist dat dit niet zoo maar ongemerkt gebeuren kon. Redeneeren hielp niets, zoodat hij een conducteur vroeg of hij in den goeden trein zat. Het geruststellende antwoord nam zijn angst *niet* weg. Nog eens informeerde hij bij zijn medepassagiers, daarbij voelend dat hij — veelbereisd man, die zich nooit op reis agiteert — zich allerkinderachtigst gedroeg. Maar dan flitst opeens de herinnering door zijn hoofd dat hij driemaal achtereen gedroomd heeft, dat hij zonder pas over de Duitsche grens was

geraakt en in den pijnlijken angst verkeerde van te zullen worden gesnapt.

B: Wel een curieus bewijs voor de continuïteit van waak- en droomleven.

A: Niet waar? Zoo vatte hij het ook op, en dat was voor hèm het interessante van het geval, behalve de wetenschap dat hij dus blijkbaar tòch droomde. Van een nadere verklaring waarom hij juist dàt droomde wilde hij niet weten. Hij zei terloops dat hij zòò'n afkeer had van het Duitsche dwangregime en Duitsche vrijheidsverkrachting, dat het werkelijk een schrikbeeld voor hem was dat hij in dezen tijd in Duitschland zou moeten reizen. Wat ik verder over zijn droom wou „vernünfteln" „kon hem niet schelen".

B: Voor u natuurlijk een waarschuwing dat hij juist iets zeer belangrijks verborg.

A: Zeker. Hij droomde „nooit", niet omdat hij, zooals dergelijke menschen zich dan verbeelden, psychisch zoo gezond was, maar omdat hij met ijzeren wil bepaalde complexen naar het Onderbewuste verdrong. Nu was er tòch een doorgebroken in den vorm van een *dwanggedachte* (alles behalve een teeken van psychische gezondheid!) en nu zei hij hautain dat de verklaring hem niet schelen kon. — Ik heb dus erg tot mijn spijt, niet dieper op dezen droom kunnen ingaan. Maar voor mij staat vast dat men niet driemaal achtereen iets droomt, met een dwangvoorstelling tot besluit, zonder dat dit op een heel ernstig conflikt wijst.

B: En hebt ge geen vermoedens?

A: Jawel. Ik weet dat deze droomer zich een paar weken vòòr die dwanggedachte, heimelijk een *vrijheid* had veroorloofd die in de oogen van sommige anderen *geen pas gaf*. Hij was *te ver gegaan*, hij had *een grens overschreden*. Uit dien herhaalden droom spreekt duidelijk een lang, misschien van kindsheid af, opgekropte verbittering om „gemis aan vrijheid". Zijn daad zelf was welbeschouwd hoogst onschuldig; op zichzelf kon hij

daarin geen reden vinden tot zelfverwijt. Zij werd echter tot een obsessie, alleen omdat zij verheimelijkt was. Want zulk een verbergen is in strijd met ons zelfrespekt, dat frank en vrij wil doen wat wij zelf voor goed houden. Maar zooals ik zeg, deze verklaring is hypothese, de erkenning van den droomer zelf ontbreekt.

B: Driemaal is scheepsrecht. Dit geval herinnert mij er aan hoe ik zelf onlangs drie malen achtereen hetzelfde droomde, en nog wel in één nacht. Ik droomde niets anders dan dat ik „in gedachte" een sigaar aanstak — ge weet dat ik niet meer rook. — Daarbij dacht ik dan telkens: Enfin, hij is nu eenmaal aangestoken.... maar dan vond ik dat kinderachtig, en alle drie de keeren wierp ik de sigaar direct weer weg. Toen merkte de Verzoeker dat hij 't aflegde en pakte zijn biezen. — Maar, ik volg zijn voorbeeld; 't is laat geworden.

A: Ja voor vanavond is 't genoeg. Zorg dat ge den volgenden keer zelf iets te vertellen hebt.

VIERDE AVOND

B: Als ge een oogenblikje tijd voor mij hebt, zal ik u laten hooren wat ik vannacht heb gedroomd. Het was een droom die me eerst niet de moeite waard leek, maar achteraf bedacht ik, dat hij juist misschien voor ù interessant kon zijn. Ik mis er namelijk alles in wat volgens u de droomen hun beteekenis geeft, het waarschuwende, raadgevende, vooruitziende; ik zag er niets in dan een doodgewone reflex en ik geloof dat ik letterlijk ieder element ervan zelf precies kan verklaren.

A: Ik ben benieuwd. Want ik houd vol dat de meeste droomen, — en misschien wel alle, zonder eenige uitzondering — wel degelijk een prospektief karakter hebben, zich bezig houden met de oogenblikkelijke zielsproblemen van den droomer, er een oplossing voor aanwijzen, of ten minste naar een oplossing ervan zoeken.

B: Ook zulke droomen, waarvan alles direct tot de meest banale herinneringen in indrukken der laatste dagen is terug te brengen?

A: Ja.

B: Ook als zij tegelijk onmiskenbaar op physieke prikkels berusten?

A: Ja, ook dan. — Was uw droom duidelijk?

B: Zeer duidelijk.

A: Dan wàs hij belangrijk, daar kunt ge van op aan. Dan tracht hij waarschijnlijk antwoord te geven op een of ander probleem dat u vervult.

B: Dat had hij ten minste behòòren te doen, want ge moet weten dat ik uitdrukkelijk om antwoord gevràògd had. Ik heb in deze dagen veel nagedacht over onze laatste gesprekken en ik moet u eerlijk zeggen, dat mijn aanvankelijke antipathie heeft plaats gemaakt voor een

zeer welwillende neutraliteit. Maar ik zou graag meer zekerheid hebben. En nu schoot mij gisteren, terwijl ik in bed lag, te binnen: „Kerel, vraag die toch aan den droom zélf!" En toen ging ik slapen met dit voornemen: „laat ik vannacht droomen wat ik doen moet om te genezen".

A: Als 'n Griek in den tempel van Asklepios! Maar wat mankeert u?

B: Niets. Maar ik zit in een beroerd psychisch conflikt, dat me nerveus en melancholiek en futloos maakt. Enfin, ge weet dit al, door mijn eersten droom heb ik het u verraden. Op dàt conflikt doelde ik. — Nu, en toen droomde ik dien droom, die nergens antwoord op geeft. Of, laat ik niet onbillijk zijn.... ik had òòk gedacht: „ik wou dat ik eens iets droomde dat duidelijk in strijd is met de droompsychologie, iets waarin heelemaal geen wenschvervulling voorkomt, dat heelemaal niet sexueel is en dat in alle bijzonderheden met het huisbakkenste nuchtere gezond-verstand is te verklaren." En aan dit verlangen voldoet mijn droom werkelijk.

A: Aha! een protestdroom dus! Ik ben heel blij dat ge daarmede aankomt. Protestdroomen zijn charmante verraders, zij spelen ons altijd juist de mooiste „bewijzen" in handen.

B: Wat? Protestdroom? Is dat een speciaal type van droomen?

A: Zeker. Zij zijn heel gewoon. Wanneer men wakend tegen iets in verzet komt *droomt* men dikwijls weerleggingen. Natuurlijk een directe „wenschvervulling". Het is mijzelf herhaaldelijk gebeurd dat ik na het denken over beweringen of theorieën die mij aanvechtbaar leken, dingen droomde die mijn twijfel schenen te bevestigen. *Schenen,* want meestal bracht de analyse aan het licht dat ik toch ongelijk had. Onlangs daarentegen droomde mijn vrouw een protest dat gerechtvaardigd was, omdat de bewering waartegen het gericht was, werkelijk onjuist is. Zij had namelijk ergens gelezen dat men in den

droom nooit kleuren ziet. En dadelijk droomde zij nu van een schilderij, een herfstlandschap met de prachtigste kleurschakeeringen. — Maar vertel uw eigen protestdroom.

B: Goed. — Ik bevind mij, met een ander, *dien ik niet ken en niet zie,* in een *groot huis.* Er is in dat huis — dat weet ik — een geheimzinnige zaal, die geheel donker is en haast nooit betreden wordt. Iedereen is er schuw voor als voor een spookhuis. Maar wij, mijn onbekende metgezel en ik, zullen er wakend den nacht doorbrengen om er „te luisteren naar het leven"....

A: Waarom blijft ge steken?

B: Het klinkt zoo vreemd nu ik het vertel.... luisteren naar het leven....

A: Ge meent misschien het „lawaai" van de spoken of zoo iets?

B: Dat zal wel, maar in mijn droom verwachtte ik heelemaal niet spoken te zullen zien of hooren; enfin. Daarop bevinden wij ons in dat donkere vertrek; ik weet, ofschoon ik niets zie, dat het heel groot, rijk en prachtig is. Ik dwaal er rond, in den blinde, met een gevoel van.... hoe zal ik het noemen.... ontzag, wijding; maar zonder eenige vrees. Ik hoor allerlei mysterieuse geluiden om mij heen, geritsel en geklapwiek, ik denk aan ratten, vleermuizen en nachtvlinders. Er strijkt iets langs mijn gezicht. Dan opeens heb ik héél even de sensatie van *wakker te worden* in mijn eigen bed en voel ik dat een zacht beest mij rakelings langs het gelaat vliegt. Dan ben ik weer in de donkere zaal, denk: „dat moet uit zijn", sta op en steek een klein staanlampje aan dat op een schoorsteen staat. Daarmee licht ik nu rond door het vertrek, maar blijf in de buurt van den schoorsteen. De kamer is heel groot, wanden zie ik niet, ramen zijn er niet, het lijkt eigenlijk een zwarte eindeloosheid. Ik herinner mij niet bepaalde voorwerpen gezien te hebben, maar had toch den indruk van ongekenden rijkdom, iets van een verborgen schatkamer. Ik zag

toen een vleermuis hangen aan een zolderbalk — overigens was er geen zoldering. — Ik weifelde even, greep toen het dier beet en terwijl ik het in de hand hield veranderde het in een wesp. Ik wierp het door 't schoorsteengat naar buiten. Daarop zag ik een zwaar-geplooid, donker gordijn, dat toen ik naderbij kwam, als door een lichten tocht openwoei. Er kwam toen een deur te voorschijn en midden op het paneel zat een prachtig-geteekende vlinder, een soort van nachtpauwoog, die ik met intense bewondering bekeek. Het „oog" leek mij haast nog geheimzinniger dan een werkelijk oog. Het was of het mij aanstaarde en biologeerde. Ik voelde verlangen om de deur te openen en tegelijk een grooten schroom. Het drong daarbij plotseling tot mij door dat ik in het huis was van een goeden vriend van me, bij wien ik wel eens logeer. En opeens hoorde ik van achter die deur, en van boven komend, zijn stem roepen: „Goed dat jullie gekomen bent". En daarna: „Hier staat de thee". Ik voelde nog even dat dit een heerlijke lafenis was, een soort van belooning voor het moedig doorwaken van dien nacht, en werd toen wakker. Ik hòòrde nog dat het dienstmeisje een kop thee neerzette op het tafeltje naast de kamerdeur, eer zij klopte om mij te wekken.

A: Ge vindt dien droom, hoop ik, toch zelf òòk prachtig?

B: Zeker, maar alleen uit een.... ik zou haast zeggen artistiek oogpunt. Ik vind hem knap gecomponeerd.... een mooi schilderij, met slechte verf geschilderd. En dat het Onderbewuste dàt kan vind ik heusch al respektabel. Maar, méér dan schilderen met wat toevallig gevonden verf lijkt het mij niet. Wilt gij probeeren er iets van „belang" uit te halen, gaat uw gang, ik zal mij met 't meeste genoegen laten overtuigen. Maar laat ik u dan éérst een reeksje nuchtere feiten opsommen die ik voor de onbetwistbare aanleidingen van die kunstige fantasie houd.

A: Graag.

B: Nu dan:

1. Eergisteren rommelde ik op een ouden zolder, waar ik anders nooit kom en waar het heel donker is.

2. Op dien zolder vond ik een doos met opgezette vlinders, waarbij o.a. een nachtpauwoog.

3. Ik las 's avonds mijn jongens sprookjes voor, eerst uit Grimm over een spookhuis, daarna Aladdin en de Wonderlamp.

4. Op 'n zomeravond, maar dat is een paar jaar geleden, fladderde er in ons portaal een vleermuis rond. Toen mijn vrouw mij riep, kwam ik met een staanlampje om bij te lichten. Wij vonden toen het diertje aan een zolderbalk hangen, ik greep het en bracht het naar buiten.

5. Voor een dag of acht logeerde ik werkelijk bij dien vriend. Zijn huis is vrij weelderig ingericht. Er is ook een kamer met allerlei collecties, vlinders, opgezette beesten etc.

6. Wij worden 's morgens altijd gewekt door het dienstmeisje, dat dan een kop thee voor ons neerzet buiten de deur.

Voilà! Wat mij eigenlijk het meest interesseert is dit: of die droom ontstaan is in dat ééne oogenblik waarop het meisje het woord „thee" uitsprak.

A: Dat is best mogelijk. Dat wil zeggen: het schijnt inderdaad dat droomen, wel niet ontstàán, maar toch tot bewustzijn kunnen komen in één ondeelbaar oogenblik. Overigens net als waak-gedachten, die ons immers ook als bliksemstralen door het hoofd „flitsen". Het katalyseerende, verlossende feit wordt dan meestal als laatste element in den droom opgenomen, vormt als het ware het „pakkend slot". Waarom? Wel, omdat het er geschikt voor was. Was het *niet* geschikt geweest dan had men doorgeslapen en gewacht op een betere aanleiding.

B: Dat klinkt heel plausibel, maar.... 't is gemakkelijk te zeggen.

A: Minstens even gemakkelijk als dat een ingewikkelde fantasie zich zou vormen rondom en terwille van een alleronbenulligst feit. *)

B: Dat is zoo. Overigens wordt in dézen droom de slotscène er gewoon maar, zonder eenig verband met het voorgaande, aan toegevoegd.

A: Ge vergat nog een andere physieke aanleiding, namelijk dat er een nachtuiltje of vlieg langs uw gelaat vloog, u half wakker maakte en dat ge dààrom droomde van die vleermuis. Misschien ook werd ge later gestoken door een mug en maakte ge „daarom" de vleermuis tot een wesp.

B: Ge accepteert dus dan toch dergelijke physieke prikkels als droomaanleidingen?

A: Zeker! En ik accepteer al uw andere *aanleidingen* ook. Ik ontken alleen dat zij de *oorzaak* of het *doel*, de *doel-oorzaak* van den droom zijn. Waarom droomt ge niet van de vijftig andere vliegen en muggen die u dien nacht lastig vielen? En waarom maakt ge van die hypothetische vlieg juist een vleermuis, een associatie die ge nota bene opdiept uit een gebeurtenis van jaren geleden? Ge moogt wat mij betreft de sensatie dat u iets langs het gezicht strijkt, ook toeschrijven aan een onwillekeurige spierbeweging of een storing in den bloedsomloop, aan een z.g. orgaangewaarwording dus. Er zijn psychologen die nagenoeg alle droomen tot zulke orgaangewaarwordingen, meestal indigestie „herleiden". De prodromische, „vooruitloopende" droomen, die ons waarschuwen voor een bepaalde ziekte, geven daarvan al heel mooie voorbeelden: de tijdens het waakleven nog onmerkbare werkingen in het bedreigde orgaan worden in den slaap waargenomen en maken dat wij droomen van een ziekte die wij eerst later werkelijk krijgen. Menschen met gestoorde hartwerking droomen dikwijls van zweetende paarden die zich afjakkeren om tegen een steilte op te komen of iets dergelijks. Zeker een goed symbool voor 't zich vermoeiende hart. Maar alweer: waarom

juist zùlk een beeld gekozen? Ik geloof zeker dat die keuze gedetermineerd wordt door de toepasselijkheid van het beeld op den psychischen toestand van den droomer. Niet onwaarschijnlijk zijn de hartkwalen van zulke droomers niets anders dan de organische conversies van de verdrongen kwalen van het psychische „hart". *)

B: Maar ik heb toch wel eens, niet in den droom, maar in waaktoestand, plotseling visioenen die blijkbaar alleen maar een weerslag zijn van een of andere orgaangewaarwording. Bv. ik fantaseer iemand die zit te eten en voel dan dat ik honger heb. Toen ik onlangs met zware hoofdpijn te bed lag, had ik het duidelijk visioen van een stier met een slachtmasker voor den kop, en van een man met een moker, die op het punt stond de pin in zijn hersens te drijven. Bij gelegenheid van een darmcatarr zag ik, juist toen ik een onheilspellend gerommel in mijn ingewanden hoorde, een kermis met een wild hossende menigte voor mij. En nog maar een paar dagen geleden verscheen mij, terwijl ik wakker in bed lag en verlangde te slapen, een schip dat onder zeil ging.

A: Wel, dat zijn heel aardige en leerrijke voorbeelden van hypnagogische visioenen. Het is duidelijk dat zij hun aanleiding vonden in orgaangewaarwordingen. Maar ik geloof werkelijk dat zij toch nog meer beteekenen. Men zou ze als droomen moeten analyseeren. Want merkt ge wel dat het feitelijk niets anders dan droomen zijn? *) Het schip „dat onder zeil gaat" is volkomen analoog aan bv. den trein in het voorbeeld van onlangs, die „op 's droomers dak viel".

B: Daaruit blijkt dus eigenlijk dat wij ook wakend droomen. Zonderling, dat ik dit vroeger nooit zoo beschouwd had, ofschoon dergelijke visioenen bij mij uiterst frequent zijn.

A: Maar laten we tot uw echten droom terugkeeren. Uw onderbewustzijn heeft u iets willen zeggen. Ge hebt het iets gevraagd, en het heeft geantwoord. Het kan dit

blijkbaar het best doen — den vorigen keer gaf ik u daarvan al voorbeelden genoeg, — door gebruik te maken van beelden, en het is, dunkt mij, wel eenigszins verklaarbaar dat het daartoe bij voorkeur beelden kiest die u nog versch in het geheugen liggen, die uw bewustzijn dus zoo te zeggen nog makkelijk voor het grijpen heeft. Ik zeg: *„kiest"*, want er zijn steeds nog duizenden andere beelden en herinneringen beschikbaar, zelfs in een even dichtbij gelegen sfeer.

B: Best, maar bewijs mij dat maar eerst eens.

A: Ik zal 't probeeren. Als ik u laat zien dat de gebruikte beelden *precies* passen bij één bepaalden gedachtegang, een stemming, een gemoedstoestand waarvan gij zelf het bestaan in u erkent, zult ge dàn toegeven dat zij niet toevallig door elkaar warrelden, maar door een redelijk denkend wezen, een *Intelligentie*, niet alleen kunstig werden in elkaar gezet, maar ook opzettelijk werden *gekozen?*

B: Dat zal ik dan bezwaarlijk meer kunnen ontkennen.

A: Mooi, dan heb ik mijn zaak gewonnen. Want ik voor mij doorzie uw droom al heelemaal.

B: Ik brand van nieuwsgierigheid.

A: Nog even geduld.... Ik zou namelijk eerst wel graag willen dat ge mijn vermoedens, zonder het zelf te weten, van te voren bevestigde.

B: Hoe moet ik dàt kunststukje klaarspelen?

A: Door mij, terwijl ge nog geheel en al onbevangen zijt, terwijl ge nog niets weet van hetgeen ik vermoed, te antwoorden op een paar eenvoudige vragen.

B: Met genoegen.

A: Hoe heet die vriend, bij wien ge wel eens logeert?

B: Schipper.

A: De auteur bij geval van „Levensrichting" en „Bevestigingen"?

B: Ja, dezelfde.

A: Wat denkt ge u bij een schipper?

B: Nu, de man die het hoogste gezag heeft aan boord,

die het schip bestiert, zijn koers bepaalt en naar zijn bestemming brengt.

A: Wat denkt ge bij „schoorsteen"?

B: Luchtkoker.... een communicatie met de buitenwereld.... in mijn droom was die schoorsteen de éénige opening naar buiten, ik heb u, geloof ik, gezegd dat die kamer geen ramen had.

A: Ge houdt waarschijnlijk veel van thee?

B: Thee? Het is mijn levens-elixer. Dat mijn droom mij een kop thee als heerlijkste lafenis voorspiegelt, is het eenige verstandige dat ik er in vind.

A: Noem mij eens een inval bij het woord thee.

B: Theos.

A: Mooi. Da's andere thee.... maar de èchte. Ik dank u, ge hebt mijn eerste intuïtie door ieder woord bevestigd. Ge kunt nu den zin van den droom zélf wel zien, dunkt mij.

B: Het spijt mij. Ik schijn een os in de psychologie... een thee-or dan, want, ik slobber thee als een os, dorstend naar de waterstroomen des Heeren.

A: Dat was een „hijgend hert", even opgejaagd als vermoedelijk ùw ziel... waarom kijkt ge daar zoo van op? de méeste menschenzielen zijn wat buiten adem. Maar voelt ge dan nòg niet dat uw droom, behalve een schijnbaar toevallige reflex van allerlei verwarde waarnemingen en indrukken, *tegelijkertijd* is een wèldoordacht tooneel-arrangement van ons gesprek over de dieptepsychologie? Waarin u bovendien het antwoord waarom gij vroeg, wordt gegeven?.... Hoort ge het donderen in Keulen?

B: In Keulen? Neen, hìer.... Ik.... waarachtig, ik zie het.... ge hebt gelijk.... ik voel dat ge gelijk hebt,.... het groote huis....

A: Het Huis des Vaders, waarin vele kamers zijn. Ge zult er wel méér door gedwaald hebben in uw droomen. Ge waart vannacht in den Geest, in uw eigen goddelijken geest. Gìj, dat wil zeggen uw „gewone", bewuste Ik,

waart er samen met uw onbekenden dubbelganger, het *on*derbewuste Ik; en ge hebt er samen gewaakt in de duistere oneindigheid van het Onderbewuste om er te luisteren naar het waarachtige leven. Ge hebt zonder vrees in die donkere schatkamer van Aladdin, die ieder ander schuwt, rond gedoold. En toen ge er *gehinderd* werd door een vleermuis zijt ge *wakker* geworden. Wat wil dat zeggen? Dat ge met vol bewustzijn wilde gaan *zoeken* naar het hinderlijke beest. En daarom staakt ge de lamp aan op den schoorsteen. Herinnert ge u mijn vergelijking van den geest met een Amoebe? Ook die Amoebe had één opening naar buiten, die tevens het bewustzijn voorstelde. En in mijn tweede vergelijking was het bewustzijn het lichtgevend punt. Welnu, in uw droom staat het licht bij de opening! Ge zoekt, *in den omtrek* van den schoorsteen, ge waagt u nog niet verder. Maar ge vindt toch al een vleermuis, ge vondt een demon die u plaagde.... en *ge werpt hem uit.* Zòò moet ge genezen: Zien, grijpen en uitwerpen. Dat is het antwoord. En na die zuivering komt ge voor een verborgen deur. Maar de gordijnen wijken vanzelf wanneer ge vertrouwend nadert. En dan staat ge voor den mysterieusen *vlinder,* het zinnebeeld dat de poort versiert der.... *psyche,* en met een heiligen schroom overweegt ge of ge daar wel binnen moogt gaan. En dan hoort ge de stem van den grooten Schipper *), den „Bestierder die alles zijn *richting* geeft", die daar*achter* woont en daar*boven,* u toeroepen, dat het *goed* was dat ge kwaamt. Hij is uw „goede vriend". En de mijne, want hij *bevestigt* alles wat ik u onlangs trachtte duidelijk te maken. En dan ontwaakt ge, om *genezen* te worden met den nektar des levens, thee, het drankje van den theos.

B: Dat is prachtig.... Maar wat, wat is de vleermuis, die een wesp was, en die er uit moet? De vleermuis, 't grove, blinde beest.... en toch zoo zeker en gracelijk in zijn beweging.... de wesp, òòk elegant.... de sluipwesp.... haar steek verlamt.... ik zag haar

angel. — Ja, wat heb ik aan dergelijke invallen? Ik heb eens een gedicht gelezen, dat heette „De Vlinder". Het was van een eenzamen hovenier, die heel zijn leven wachtte op de terugkomst van een schoonen vlinder die op een keer in zijn tuin verdoold was. En toen hij oud en blind was geworden, hoorde hij eindelijk zijn wiekslag ruischen en stierf. Maar wat hij voor zijn vlinder gehouden had, was een vleermuis geweest.

A: Goed onthouden! 't Is een gedicht van mijzelf!

B: Hé, dat is waar ook, nu herinner ik 't mij.

A: O, uw droom is een wonder van diepzinnigheid, ik heb zelden mooier droom gehoord. Uw liefde zoekt haar ideaal. Maar eer zij dit vinden kan moet het drogbeeld ervan worden uitgeworpen. Twee neigingen worstelen in u, ééne tot den schijn, ééne tot het wezen. En dit is uw probleem: welke van uw liefden is de *ware:* welke is de vlinder, welke de vleermuis-wesp? Ziet ge nu wel dat het erotische zelfs in dézen droom een rol speelt? En denk niet dat het maar toevallig is, dat hier het laag-erotische versymboliseerd wordt in den dubbelvorm vleermuis-wesp, de combinatie van het geestelijkplompe en het lichamelijk-elegante, het rondfladderende en het sluipende, met den venijnigen, verlammenden *angel;* terwijl de hoogere Eroos wordt voorgesteld door den stillen nachtpauw*oog.* Angel en oog zijn *beide* in de droompsychologie bekende sexueele symbolen; maar het oog is hier blijkbaar symbool van hoogere, gesublimeerde liefde.... het oog is de spiegel der ziel, niet waar? En dit oog was geheimzinniger, dieper dan ge ooit zaagt.

B: Ja ja, ik herinner mij eens in zulk een oog te hebben gekeken.... zulk een blik vindt je in 't leven nooit meer terug.

A: In het leven? O, ik wist wel dat ge dacht aan den Dood. Dat heiligste der heiligen, achter de donkere gordijnen en de gesloten deur, waar de Theos woont, is niet alleen de diepere ziel, maar *tegelijk* de Dood. Ja

de thee, die u geschonken wordt, is wel degelijk het levenselixer, de drank der onsterfelijkheid.

B: Ik dàcht aan den dood.... maar hoe weet gij het? Ik ging toch in die kamer om te luisteren naar het *leven.*

A: Alweer door dien vlinder, den *nacht*vlinder.

B: De vleermuis is òòk een nachtbeest.

A: Daaraan hebt ge gelijk, hij verbeeldt ook werkelijk een dood in overdrachtelijken zin, den geestelijken dood.... ook als verlammende, moordende wesp. Maar de vlinder is, *ook mythologisch,* het symbool der onsterfelijkheid, d.w.z. van dièn Dood, die het ware Leven is. De vleermuis is het satanische in u, de vlinder het goddelijke.... en wie zichzelf niet kent, verwisselt die twee machten voortdurend, ziet de een telkens weer voor de andere aan.

B: Merkwaardig. Ook de vlinder in dat gedicht van u heette, als ik mij wél herinner „De vlinder van den Dood".

A: Ja. Ziet ge nu wel hoe in uw schijnbaar zoo eenvoudigen droom tot uiting komt een heele wereld van diepe en veelzinnige gedachten? Wat zit er al niet in! Een zuivere weerspiegeling van ons gesprek over de verhouding van het bewuste en het onderbewuste. Uw eigen verlangen naar onderzoek, naar dieper zelfkennis, duidelijker en oprechter dan ge het tot dusver wakend hebt doen blijken. Dan het erotische conflikt tusschen vlinder en vleermuis-wesp. Ten slotte het religieuze onsterfelijkheidsverlangen, culmineerend in het in u opnemen van de goddelijke scheppingskracht. Het verbaast mij niet dat die droom u in een stemming van gewijde stilte brengt.

B: Ik zit verstomd. En die droom was bedoeld als een protest!

A: Ziet ge ook dat hij letterlijk *alles bevestigt* wat ge juist wilde loochenen? De wenschvervullingen, zoowel als het sexueele element? En dat bovendien nergens het huisbakken, nuchtere gezond verstand minder heeft in

te brengen dan juist hier, waar ge er alles mee dacht te verklaren?

B: Ik zou beschaamd staan als ik het niet zoo aardig en zoo mooi vond. Ik ben heel blij om dit experiment.

A: Ik ook. En als alles u nog niet duidelijk is, als ge ook door dézen droom niet de concrete oplossing voor uw conflikt vindt, wanhoop dan toch volstrekt niet. Wees maar blij dat u droomen als deze gegeven worden, en wacht rustig af.

B: Misschien tot ik oud en blind ben als die hovenier?

A: Waarom zoo ongeduldig? Ge hebt jaren noodig gehad om u ziek te maken; denkt ge nu maar dadelijk in een paar dagen te genezen? Ge moogt al dankbaar zijn dat ge tenminste den *wil* hebt om te genezen; dat kunnen de meeste zieken niet met eerlijk geweten zeggen. Weet ge wat Goethe eens schreef aan Frau von Stein? „Mijn liefde is meer dan een hartstocht, zij is een *ziekte*, waarvan ik *niet wil genezen.*" Hij heeft dan ook lang geziekt, eer hij zijn vleermuis herkende.

B: Ge wilt daarmee zeggen dat de vleermuis dat meisje.... *Eva* is?

A: Onder andere. Maar ook Eva is tenslotte symbool. En ook de vlinder is Eva.... zooals gij haar ziet. Zij is ook uw eigen vrouw. En in laatste instantie is àl wat ge ziet uw eigen zelf.

B: Wonderlijk, wonderlijk.

A: Ik geloof dat ge genezen zùlt, want ge zijt oprecht, het is eigenlijk uw aard niet om op den duur kiekeboe te spelen met uzelf. En ge hebt zelf*vertrouwen*. Dat is de eerste voorwaarde voor zelf*kennis*. Alleen wie den vlinder *zoekt* zonder de vleermuis te *vreezen*, zal.... thee drinken.

B: Wonderlijk, wonderlijk, dat symbolen zooveel verschillende beteekenissen kunnen hebben! Toch moet ik toegeven dat de zin er niet door u ingelegd is, doch alleen maar uitgehaald. Kom, hebt gezelf niet een voorbeeld van een dergelijken, veelzinnigen droom?

A: Eigenlijk is nagenoeg elke droom even veelzinnig, als je maar geduldig zoekt. Maar uw droom doet mij denken aan een droom in van Suchtelen's roman „De stille Lach"; ik bedoel Joost Vermeer's zwemproef door den oceaan van het leven, van de liefde en van den dood. Ik zal hem u voorlezen.

B: Maar, neem me niet kwalijk, hebben dergelijke door den auteur verzonnen droomen wel eenige waarde voor de analyse?

A: Waarom niet? Het staat ten eerste te bezien of de droomen die in dat boek voorkomen, niet voor een groot deel „echt" zijn; maar ten tweede: waarom zou een schrijver, die toch immers precies voelt hoe zijn creatie dènkt, niet net zoo goed voelen hoe zij droomt? De schrijver van den „Stillen Lach" had heelemaal niets te „verzinnen", maar alleen wakend na te droomen, of misschien wel in-eigen-droomen-te-verzinnen wat Joost Vermeer gedroomd zou hebben als hij geleefd had. En ik weet zeker dat hij zelf achteraf, bij de analyse van die droomen, even verbaasd heeft gestaan over hun diepzinnigheid, als bij de analyse van zg. echte.

B: Nu, laat maar eens hooren.

A: Ook Freud en andere psycho-analytici hebben „verzonnen" droomen geanalyseerd en, zooals te verwachten was, bevonden dat zij hun thema op dezelfde wijze verwerken als de echte, of liever dat zij per slot òòk echte zìjn. Zoo slaan de beelden in Vermeer's droomen telkens op vroegere voorvallen of uitingen waaraan de auteur bij het neerschrijven ervan absoluut niet gedacht heeft. Eenvoudig omdat hij zich zoodanig in zijn stof had ingewerkt dat Joost Vermeer, met al zijn conflikten, in zijn eigen Onderbewustzijn leefde, en hij zich dus kon herinneren wat Vermeer zich zou hebben mòeten herinneren. — Maar hier is dan die droom:

„Ik stond aan den zoom der zee. Achter mij hing mist; vage schimmen waren er om mij heen: Bertha, Verschoorl, Albrechts? Ik tuurde uit over de golven; zij

gingen hoog, maar niet woest; een geweldige oneindigheid deinde er vóór mij, rustig, harmonisch. Boven de zee was het helder: een avondhemel, tintelend van roode sterren.

Opeens zag ik Albrechts duidelijk naast mij uit den mist te voorschijn treden. Hij gaf mij een krant, en ik las hardop:

„Van zijn hand verschenen eenige niet onverdienstelijke studies over de inheemsche sprinkhanen; ook de (veenmol?, in elk geval een ondergronds wroetend dier) mocht zich in zijn bijzondere belangstelling verheugen."

Hier grinnikte Albrechts, ik begreep dat ik mijn eigen doodsbericht las en vond het ongepast dat hij dit blijkbaar als een parodie opvatte. Maar ik las door:

„Hij bereikte den leeftijd van 365 jaar."

„Dat klopt," dacht ik, „ik ben dus net precies één jaar." En daarbij voelde ik mij heel klein en kinderachtig. (Had gisteren tegen P. gezegd dat ik 36 en een half was!) Ik zei tegen Albrechts:

„Goed, maar vooral nog niet plaatsen, want Venus moet nog opkomen."

Albrechts lachte daarop weer en zei: „Kijk toch! daar staat je Troosje al klaar". Toen keek ik in zee en ik zag een rotsigen overkant, en daar stond, eenzaam op een klip, een geheel naakte gestalte. Ik had dezelfde bedwelmende gewaarwording als eens bij die droomvlucht. Het was Toosje niet, ook niet Tilly of Elisabeth, ook niet de Venus Anadyomene. Ik riep luid: „Iphigenia!", sprong in zee en worstelde met alle macht tegen de golven op. Ik verbaasde mij daarbij dat ik niet moe werd; — 't was mij of er bij iederen nieuwen slag nieuwe *krachten* in mij *geboren werden*. Ik hoorde Albrechts roepen: „Pas op de haaien". En een stem sprak: „Hij (of zij?) zal (er door?) komen." Ik dacht: „Ja, mijn schoenen zijn net zoo zwaar als toen ik mijn zwemproef deed". En ik zag even het vriendelijk gezicht van den zwembaas, die riep: „Haal op! joch!"

Ik zwom, het water ruischte. Ik was dicht bij de gestalte, zij had tóch de oogen van Liesbeth. Zij had opeens een licht, mouseline kleedje aan; in haar hand hield zij een witte bloem. Zij stond er onbeweeglijk en glimlachte: als het meisje van de Magnolia's. Ik hoorde fluisteren: „Kom nu maar" — En ik zwom, ik zwom; het water rond mij ruischte, spatte, ziedde; de branding sloeg over mij heen, maar ik zag onafgebroken haar lichtend gelaat, met de oogen van Elisabeth. Ik zwom, maar had het zalige gevoel van toen, toen ik zweefde in de armen van den engel. —

Ook deze droom is een leven waard."

B: Ja, ik zie wel dat hier verschillende verklaringen parallel loopen, dat hier een geweldige „verdichting" heeft plaats gehad. Het valt mij op dat de, laat ik maar zeggen „ethische strekking", die bij de meeste droomen het diepste verborgen lijkt, hier juist het duidelijkst is: ofschoon aan den anderen kant toch ook het sexueele niet, zooals in mijn droom van het Theehuis, verstopt wordt.

A: Niet waar? Maar Vermeer was een man die weinig voor zichzelf te verbergen had, in elk geval éérlijk aan zijn sublimeering werkte. Daarom zijn zijn droomen zoo doorzichtig en komen zij direct met de hoofdzaak voor den dag. Vermeer kent zijn conflikt en verstopt dus geen enkel element ervan; hij tracht zich niet, zooals gij, wijs te maken dat hij zijn geliefde niet begeert, en nog minder tracht hij zijn begeerte als zondig of zwak te verdringen; hij worstelt alleen maar om de kracht haar te beheerschen, haar van tegenstander tot vasal te maken; dan zal zij vanzelf geen „begeerte" meer zijn naar de vrouw-als-vrouw, naar de Eva, maar „liefde" tot de vrouw-als-symbool, tot de Beatrice, de Muze, de Wijsheid, de Schoonheid; tot het eeuwige, oneindige, transcendente, aan gene zijde van den Oceaan beidende „Ereignis", waarvan al het „Vergängliche" aan déze zijde maar een „Gleichnis", een droomsymbool is.

Zie nu eens de verschillende beelden: de *zee*, die *hoog* gaat, maar niet *woest; oneindig, rustig, harmonisch.* En daarboven de *heldere* hemel, tintelend van *roode* sterren. Dit is hartstocht, maar die bezig is te klaren, te veredelen. Dan de verwachting van de opkomst van *Venus*, de laatste hoop; de *naakte vrouw;* de *sprong in* zee met dien vertwijfelenden, dubbelzinnigen uitroep „*Iphigenia*", waarmede hij Elisabeth, de „eenzame priesteres" der kunst bedoelt, wier naam beteekent: „de door *kracht* barende" en die hij versmaad had door kracht te winnen, door geweld tot de zijne te maken; eindelijk het *zwemmen* zelf, met het *zalig* gevoel van te *zweven* in de *armen* van een engel. Alles louter sexueele symbolen, die een gewone Freud'sche wenschvervulling uitbeelden. — En toch, tegelijk, en in veel intenser mate, verbeelden zij Vermeer's doods- en wedergeboorte-verlangen. Hier hebt ge de zee, de oer-oceaan, in diepste beteekenis: de oneindige *moederschoot*, waaruit alles is voortgekomen. Joost staat aan den rand der *eeuwigheid*, als een *kind* *) bereid tot haar terug te keeren. Hij staat er in gezelschap van zijn *hartstocht* (de vulgaire Bertha), zijn *geloof* (de kinderlijke dominee Verschoorl) en zijn *cynisme* (de twijfelende zwetser Albrechts). En met een stille ironie, waarin cynisme toch nog den boventoon heeft, overziet hij, als een stervende, zijn leven. Het lijkt lang, 365 *) jaar; Freud zou zeggen: hij wenscht dus tòch oud te worden, hij voorspelt zichzelf het leven van een Methusalem. Maar na het lezen van zijn levensrelaas voelt hij zich *klein*: wat heeft hij in die lange zes-en dertig-en-een-half jaar gedaan? Niet veel zaaks, zegt het cynisme, en hij voelt zich kinder*achtig*. Let wel, niet kinder*lijk*, zooals de zuivere, mooie houding tegenover de wachtende moeder zou zijn geweest.

Maar hij *gelooft*: hij zal niet ondergaan eer Venus, nu het helderste licht, is opgekomen. Het is Toosje, om hem te *troosten*, zegt het cynisme; maar zijn geloof wéét nu dat het niet Toosje, noch een van zijn vroegere lief-

den is, maar de naakte Waarheid, het zuivere ideaal dat hij alleen worstelend, door eigen bij elken tegenstand wassende kracht, kan bereiken. En weer roept het cynisme, maar nu toch al meer als vriendelijke waarschuwing, dat hij op moet passen voor de *haaien* (prachtig symbool voor de verscheurende, naar de diepte trekkende begeerlijkheid!). Hijzelf voelt wat die haaien beteekenen: zijn *schoenen*, waarmede hij op de *aarde* staat en door de modder loopt, trekken hem omlaag. Maar de bemoedigende stem van het Geweten zegt hem dat hij het proefstuk, het „examen" dat zijn leven was, goed zal bestaan; hij zal „erdoor" komen, en dat beteekent niets anders dan dat Zij zal komen. Het komt in droomen dikwijls voor dat wij ons iets dat gezegd wordt niet goed herinneren, d.w.z. op twee wijzen herinneren. Een duidelijke aanwijzing van de dubbelzinnigheid van dergelijke uitspraken. „Joost zal door zijn examen komen" is identiek met „Zij zal komen," zij, zijn levensdroom, het meisje van de Magnolia's, dat hij heeft liefgehad en waarin hij nu het mysterie van het Ewigweibliche aanschouwt: de oplossing van het vergankelijke symbool in de eeuwige waarheid.

B: Ja, ge weet het alweer even fraai uit te leggen als een échte droom. En in elk geval begrijp ik nu hoe Vermeer er onder kan schrijven: „Ook deze droom is een leven waard".... al laat hij er Godzelf in figureeren als een zwembaas, infantieler gedachtenis.

VIJFDE AVOND

B: Een vruchtbare week, kwantitatief tenminste; ik heb vier droomen voor u opgeschreven. Ik geloof dat zij in zekeren zin verband houden met wat we over den droom van het Theehuis spraken. Maar zoo glorieus en troostrijk als die was, zoo ontmoedigend en vernederend zijn deze alle vier. Hier hebt ge de eerste:

Ik droomde dat ik fietste: ik moest naar een doel, een tram of een trein. De tocht was vol bezwaren, groote moeite met weg en wind. Een jongen die me zag worstelen zei: „Goed zoo, dat doe je kranig". Maar telkens kwamen nieuwe moeilijkheden onder mijn wielen. Ik heb een gevoel dat ik eindelijk ergens aankwam, maar dat toen die tram of trein voor mijn neus weg ging.

A: Nog al eenvoudig, vindt ge niet? Wat haalt ge er zelf uit?

B: Een algemeen aspect van mijn tocht door het leven en de ijdele hoop dat deze of gene, al was het desnoods maar 'n slagersjongetje, moge oordeelen dat ik er mij maar kranig doorheen sla. En het vermoedelijke vooruitzicht van àls ik mijn doel bereik, nog net te laat te komen.

A: Ja, die algemeene stemming zit er zonder twijfel in. Maar zoo héél ontmoedigend en vernederend is déze droom alvast niet. Vergeet niet dat ge een gevoel hebt alsòf ge uw doel wel eens niet, of te laat, zoudt kunnen bereiken. Maar ge weet dat niet zeker. En is het zòò vernederend om op een klein beetje aanmoediging te hopen als je zoo heel erg je best doet? Een enkel „goed zoo" komt 'n mensch zoo nu en dan wel toe.

B: Ja, nu en dan, vooral niet te dikwijls. Hier hebt ge den tweeden droom:

Ik ben te voet met andere mannen. Maar die stijgen te paard en rijden weg. Ik zit nu zelf op een koppigen muil-ezel en kan niet meekomen. Intusschen verandert het dier in een gewonen ezel. Daar komt opeens de Prins aanrijden — niet Prins Hendrik, maar 'n échte — Goeie genade! die kan rijden! 't Is of hij zweeft boven zijn zadel. Ik stuntel daar rond op mijn grooten hond; want de ezel is een hond geworden.... en die slinkt hoe langer hoe meer onder mij weg, tot ik op den grond sta met 'n lastig keffertje tusschen de beenen. Ik neem 't maar naast me en loop verder.

Ziedaar, als ge dàt dan niet vernederend vindt! Daar zit ik aan den grond: is er jammerlijker verval denkbaar?

A: Pardon, ge zat niet aan den grond; ge liept verder. En ge bewondert dien Prins. Welke reden is er dan voor u om er aan te wanhopen dat ge eens net zoo meesterlijk zult rijden als hij; wanneer ge het goede paard maar vindt? — Een aardige droom, net een sprookje van Grimm.

B: Ik vind hem niet aardig vòòr ik mijzelf als dien echten prins kan zien, en dat kan ik op 't moment helaas niet. Maar op zichzelf zijn die metamorphoses wel merkwaardig. Komen die veel voor? En wat zouden ze hier eigenlijk beteekenen? Nog iets concreets, behalve wat ik er al in voel: een toenemende décadence, verslapping van mijn.... ja wat eigenlijk? mijn werkkracht, mijn... enfin, de kracht die ik besturen, beteugelen moest; die mij draagt en....

A: Prachtig, ge raakt daar, al tastend, juist de diepste beteekenis van het paardrijden. Het paard is de „kracht die ons draagt", onze diepste levenskracht, de libido in haar ruimste beteekenis, van de concreet sexueele tot de abstractst gesublimeerde toe. De dieren die gij achtereenvolgens berijdt zijn blijkbaar verschillende aspecten van uw lagere sexualiteit en als wij het nader onderzochten zou het best kunnen zijn dat zij in historische

volgorde concrete vrouwen voorstellen die in uw leven een rol gespeeld hebben, of het karakter van uw neiging jegens hen.

B: Drie.... 't zou kunnen.... sacré nom.... 'n prettige biecht, te moeten erkennen dat je hebt liefgehad als 'n koppig muildier, 'n sullige ezel en een hond....

A: De volgorde der metamorphoses is ook aardig. Ge voelt zelf heel terecht dat die in zekeren zin werkelijk vernederend is. Gij vat, als kunstenaar, blijkbaar het paard op in zijn hoogste beteekenis, als Pegasos; in den Prins die het zoo meesterlijk berijdt, ziet ge uw eigen ideale Zelf, de hoogste Eroos in u. Maar uw eerste rijdier is de muil-ezel, de *bastaard*, van edele en lage afkomst tegelijk; het tweede is de ezel zonder meer, het altijd bronstige beest van Dionysos; dat is stellig een décadence zooals ge zegt. Dan wordt het een groote hond, ook een bruut libido-symbool, en tenslotte een hond*je* dat u niet meer dragen kan, maar integendeel u *hinderlijk* tusschen de beenen loopt. — Maar, zooals ik al zei: het lukt u tòch om verder te komen, en.... ge ziet en bewondert den Prins.

B: Ja, ja, ge kunt gelijk hebben, het paard is werkelijk een prachtig libido-symbool. Paardrijden is de edelste mannelijke sport. Kunst: gesublimeerde hartstocht, liefde met vleugels. De mythologie weet het wel.

A: Zeker, denk ook maar eens aan den menner van Plato's zielewagen; het ééne paard is wild en lastig, het andere volgzaam: de lagere en de hoogere Eroos, de hartstocht en de liefde.

B: Hé, ik herinner mij nu opeens dat ik een poos geleden, wel een jaar, denk ik, in elk geval vòòr ik met u over mijn droomen sprak, òòk al droomde dat ik een prachtig, wild paard zag, dat bereden werd door een klein, naakt ventje. Cupidootje! Hij deed het meesterlijk en hield het beest kranig in toom en ik benijdde het ruitertje verschrikkelijk. „Als ik het zòò maar kon", dacht ik. Net als nu. En hoe wonderlijk dat het nooit

in mij is opgekomen dezen droom in verband te brengen met dat sonnet van Dante, waarin hij zichzelf vergelijkt bij een wild paard dat door *Amor* wordt bereden! *)

A: Het beeld zal wel meer door dichters gebruikt zijn. Luister eens even naar dit sonnet van Petrarca, dat ik onlangs vertaalde; het is blijkbaar onder invloed van Dante's sonnet geschreven:

Zoo dol verdoold is mijn verdwaasd begeeren
Nu Zij, nog niet gestrikt in Amor's koord,
Ter vlucht zich wendde en los en luchtig voort
Vliegt voor mijn draf dien 'k niet meer kan beheeren;

Dat het, hoe meer mijn roep het poogt te keeren
Ten rechten weg, hoe minder naar mij hoort.
En 't baat niet of mijn wil het zweept en spoort,
Wijl liefde zijn weerspannigheid deed meeren

En 't met geweld den toom mij heeft ontrukt,
Zoodat ik in zijn heerschappij moet blijven
En 't mij, ondanks mijzelf, ten doode rijdt;

Ach, àl om dien Laurier, waarvan men plukt
Een vrucht, wier bitterheid slechts kan beklijven,
Zoodat ze ons droefnis, méér dan vreugd bereidt.

B: Dat is een mooi sonnet, vooral het eerste beeld. De laatste terzine lijkt me een beetje duister. Waarom verandert hier het achtervolgde paard opeens in een Laurier? Dat lijkt me een wat gezochte toespeling op den naam Laura. En is het niet onlogisch dat hij zich van de vervulling van zijn begeerte tenslotte meer droefenis dan vreugd belooft?

A: Volstrekt niet gezocht, heelemaal niet onlogisch. Zoo'n verandering van beeld is in de poëzie, *evenals in den droom*, iets heel gewoons. Is zij niet volkomen analoog aan de metamorphoses van uw eigen libido en de

tallooze soortgelijke in de mythologie? Maar ik zal u maar meteen voorlezen wat ik ter verklaring onder deze vertaling schreef. 't Is een goede waarschuwing voor u, voor geval ge uw Pegasos weer eens gaat bestijgen. Ziehier:

„Petrarca verbeeldt Laura herhaaldelijk als een „laurierboom", een beeldspraak die mythologisch gegrond is en ook zielkundig een diepen zin heeft. In verschillende mythen en sprookjes is de „boom", de vruchtdraagster, het symbool der vrouw en der zinnelijke begeerte. Bij den dichter slaat deze, voorzoover zij onbevredigd blijft, om in een geestelijke liefde tot de kunst, die op haar beurt weer dikwijls ontaardt tot ijdele zucht naar roem. Dit is de eigenlijke beteekenis der mythe van Apollo en Daphne. Apollo, die Daphne begeert, *maar haar niet kan bereiken,* verandert haar in een *laurier*boom, d. w. z. in het symbool van de kunst en van den roem. En ook voor Petrarca was Laura zulk een symbool geworden. Maar Petrarca voelde niet alleen op later leeftijd, toen hij zijn berouwvolle opdracht schreef, het ijdele van zijn roemzucht, maar ook reeds in den tijd toen hij en zijn liefde voor Laura „het babbeltje voor alleman" waren. En dit blijkt m. i. zeer duidelijk uit deze laatste terzine, die volgens beroemde commentatoren nota bene „smakeloos" „valsch van beeldspraak" en „zonder verband met het voorgaande" is. In werkelijkheid past de terzine volkomen bij Petrarca's *dieperen gedachtegang.* Zijn dolle begeerte, voorgesteld als hollend paard, jaagt toomeloos de geliefde na (het vluchtende paard dat aan zijn lasso, Amor's strik, ontkomen is). Maar Petrarca weet innerlijk dat deze vluchtende niet alleen de vrouw Laura is, maar ook de te heftig nagejaagde wereldsche roem, de laurier, die tenslotte den eerzuchtige meer verdriet dan vreugde schenkt."

B: Goed zoo! zeg ik nu eens, dàt is kritiek. En de hemel beware mijn arm hoofd voor den lauwerkrans!

A: O gij schijnheilige! Alsof ge hem niet liever zoudt dragen dan zelfs een doornenkroon!

B: De kronen maken den man niet; kijk maar rond in Europa, bij de vorsten en de dichters. En al droeg ik de stekeligste doornenkroon, daarmee was ik nog geen Christus. Ergo bedank ik liever voor de eer.

A: De kroon van Salomo hebt ge overigens toch wel geambieerd.

B: Zwijg ervan. Die was van gips.

A: Er schieten mij net een paar regels te binnen van den Twelfthnight van Shakespeare: uit de ontboezeming van Hertog Orsino wanneer hij Olivia gezien heeft:

„That instant was I turned into a hart
And my desires, like fell and cruel hounds
E'er since pursue me".

Hier verschijnt dus de door hartstocht gekwelde ziel als een opgejaagd hert.

B: Aktaion! die Diana begeerde, door haar in een hert veranderd en toen door zijn *eigen* honden verscheurd werd!

A: Precies hetzelfde beeld.... Er is nog een ander merkwaardig sonnet van Petrarca, waarin de geliefde door een dier wordt voorgesteld. Luister:

Ik zag een witte hinde op 't groen tapijt
Tusschen twee stroomen; gouden horens had
Ze, en haar beschutte schaûw van lauwerblad
Voor vroege zon; het was in lentetijd.

Zoo zoet was de aanblik van haar majesteit,
Dat ik, om hàar te volgen, àl vergat;
Zooals de vrek, bij 't zoeken van zijn schat,
In zijn verdwazing zorg noch moeiten mijdt.

Maar rond den schoonen hals: „Geen raak' mij aan!"
Vlamde 't in diamanten en topazen;
„Mijn Caesar maakte mij voor altijd vrij."

Reeds rees de zon naar 't midden van haar baan;
Nog staarde 't oog in onverzaad verbazen....
Toen 'k in een vloed verzonk.... en heen zwond zij.

In dit sonnet, blijkbaar de beschrijving van een droom, ziet Petrarca zijn geliefde als een witte hinde, symbool van reine onschuld. De twee stroomen, de Sarga en de Durenza, duiden het terrein van zijn liefde aan. Let verder op de andere mythologische en poëtische droomsymbolen; de gouden horens, emblemen van de kuische Diana; het lauwerblad; de lentetijd als symbool der jeugd; het midden van de baan, net als bij Dante het 35ste jaar; de vloed — van tranen — waarin Petrarca verzinkt bij Laura's verdwijnen.

B: 't Is werkelijk als in een verdichten droom. Verdicht in dubbele beteekenis, de poëtische en de Freudsche. Maar waarop slaat die eerste terzine?

A: Op een legende omtrent herten die driehonderd jaar na den dood van Caesar gevangen werden, met rond den hals een band waarop geschreven stond: Nole me tangere, Caesaris sum; raak mij niet aan, ik behoor aan Caesar. Ge voelt natuurlijk dat Caesar hier „God" beteekent. Ook al een typisch droomsymbool dat veel voorkomt; de keizer of koning in den droom is altijd de heerschende, rechtende of straffende godheid. Laura is aan God gewijd, Petrarca schrijft het sonnet in het voorgevoel van haar dood. Ja, dit sonnet is wonderlijk rijk aan droom-elementen.

Maar ik herinner mij nog enkele voorbeelden van nog directer metamorphose, waarbij het beeld onder de hand, zienderoogen, in een ander overging, net als in uw droom. *) Zoo droomde een jonge man van een kikvorsch met een dikken staart, die, uitschuifbaar als een verre-

kijker, uit z'n achterlijf stak. Dit beest veranderde in een zwarten kater en daarna in een jongetje, *dat onder het loopen steeds grooter werd.*

Deze gedaanteverwisselingen — duidelijke omschrijving eener erectie — speelden zich af in een historischen droom, die in chronologische volgorde tegelijk de geschiedenis van den droomer weergaf. Kikker, kat en jongetje verbeeldden er de concreet-sexueele libido van dien droomer in verschillende phasen, zoowel momenteel als historisch. De phallische beteekenis van dien kikkerstaart ligt voor de hand. Het kleine Cupidootje, dat zienderoogen groeien kan, kent ge al. Denk hierbij eens aan de sprookjes waarin prinsessen moeten trouwen met kikvorschen, of andere ondieren, die dan in het bruidsbed veranderen in schoone prinsen. Typisch beeld voor den sexueelen angst van vele vrouwen vòòr het huwelijk. — In uw eigen Theehuis-droom duidt, zooals ge u zult herinneren, de metamorphose van vleermuis in wesp een dubbelslachtigheid aan, maar misschien òòk een phasen-opvolging....

B: Maar al te juist. Dat is toch duidelijk, ik zag haar eerst als kwasi-vlinder, dat wil zeggen: alleen maar schoonheid; maar later als verlammende sluipwesp. En ze héeft gestoken, in meer dan een opzicht.

A: En nu had ge, meen ik, nòg meer droomen?

B: Ja, en die sluiten, zooals ik al zei, òòk aan bij ons gesprek van de laatste week. We hadden het toen over het *prospektieve* karakter van droomen. Ge hebt toen gezegd dat de meeste, misschien wel *alle* droomen zich bezig houden met de groote problemen van het *heden* en wijzen naar een oplossing ervan in de *toekomst,* althans op een of andere manier een oplossing trachten voor te bereiden.

A: Juist, dat heb ik gezegd.

B: Maar nu heb ik dan toch deze week twee droomen gehad, die dunkt mij alleen betrekking hebben op mijn *verleden.*

A: Natuurlijk! Ge woudt alweer in de oppositie zijn. Nauwelijks noem ik het woord *pro*spectief, of ge gaat naar huis en droomt, om mij in t' nauw te jagen, twee „zuiver *retro*spectieve" droomen! Dat was te verwachten.

B: De eerste droom was een herinnering aan mijn schooltijd, de tweede aan de periode, nu ongeveer tien jaar geleden, toen ikzelf docent was te E. Den eerste: dat ik schooljongen ben en examen moet doen, heb ik wel meer gehad. Ik zie er niets anders in dan een doodgewone herinnering aan een bijzonder ellendig oogenblik, dat toevallig een beetje dieper indruk gemaakt heeft.

A: Doodgewoon? Toevallig? Words, words, m'n waarde. Wààrom ter wereld zou er een beeld in ons opkomen dat alléén maar herinnering was? Neen, ik geloof niet aan zuiver retrospectieve droomen. Zelfs al wàs zoo'n droom niets dan herinnering, dan nòg zou hij dunkt mij de bedoeling hebben er ons tegenwoordig leven mee te kunnen *vergelijken*. Niet dat men zijn verleden *ziet* is van belang, maar wel dat men uit dien aanblik conclusies trekt voor heden en toekomst.

B: Maar waarom komen er dan toch zooveel retrospectieve elementen in droomen voor?

A: Omdat de tegenwoordige toestand, het aktueele conflikt waarmee het Onderbewuste zich bezig houdt, òf zijn oorsprong vond in het verleden, òf analoog is aan andere toestanden en conflikten van vroeger tijd. Het Onderbewuste moet dus zijn materiaal in zoo'n geval wel voor een groot deel halen uit verre herinneringen, dikwijls zelfs uit den eersten kindertijd, ja, lach niet, uit den embryonalen tijd, waarin de eerste grondslagen voor het latere voelen en denken gelegd werden. Dit is vooral het geval bij ernstige psychosen, die langzaam ontstaan zijn door jarenlang opkroppen, verminken, of terugdringen van gevoelens. Door de analyse van infantiele droomen of fantasieën is men dikwijls in staat den eersten oorsprong van zware zielsziekten te ontdekken.

B: 't Is waar: ik herinner mij voorvallen uit mijn jeugd; vernederingen, onrechtvaardige straffen, die mij nog kunnen ellendig maken en doen zieden van woede. Hoeveel oud zeer moet er dan wel niet ook onderbewust zitten. Men zou dus hier feitelijk kunnen zeggen dat de *retro*spectieve droom de *pro*spectieve bedoeling had de oorzaak der ziekten aan te wijzen en zoodoende de genezing te bevorderen.

A: Zonder eenigen twijfel. De zaak is echter niet zoo heel eenvoudig. Want die aanwijzing is dikwijls allesbehalve duidelijk en komt eerst aan den dag bij diepgaande analyse. En wel omdat de zieke ziel zich meestal nòg sterker dan de relatief-gezonde tegen werkelijke zelfkennis verzet. *Een èchte zieke wil niet genezen.* Hij heeft zichzelf juist ziek gemaakt, d. w. z. hij is „in de ziekte gevlucht" voor zijn eigen probleem. Hij is een koppig kind dat men eerst ad oculos en met onomstootelijke duidelijkheid moet demonstreeren dat het ongelijk heeft. En dan geeft het misschien nòg niet toe. Denk aan Goethe's brief aan Frau von Stein, waarin hij zegt niet van zijn liefde te *willen* genezen. Als ge dus zegt: het Onderbewuste komt met een oude of infantiele herinnering aanzetten om u gelegenheid te geven de ziekteoorzaak te ontdekken, dan hebt ge wel gelijk; maar ge moet daarbij niet vergeten dat er dikwijls tevens een ander deel van den geest klaar staat om die ontdekking te beletten, om het corpus delicti weer te verstoppen.

Maar afgezien van deze genezingstendenz geloof ik, dat droomen zich ook met het verleden bezig houden eenvoudig omdat het materiaal geschikt is om er den tegenwoordigen toestand in te weerspiegelen. En dit laatste zal ook wel het geval zijn met uw twee retrospektieve droomen van deze week. Kom er maar mee voor den dag.

B: De eerste droom was dat ik een examen moest doen en daarvoor leelijk in de rats zat. Ik werd ondervraagd door een ongemakkelijk heer. In twee vakken, ik

weet niet meer welke.... ik heb een vage herinnering dat ik daarbij lijnen trok op een vel papier. De examinator zei geloof ik: „dat gaat zoo niet," of „dat lijkt naar niets" of iets dergelijks. Hij was meneer R.... een oude leeraar van mij, uit de tweede of derde klas der H. B. S. ....die overigens heelemaal niet streng was, maar me alleen altijd vermaande als ik onder zijn les figuurtjes zat te teekenen in mijn cahiers. In de derde klas ben ik blijven zitten.... niet op zijn vak, maar op twee andere. Ik zeg dat hij mijnheer R was, maar hij had het gezicht van mijn vader.

A: Ge hebt wel eens meer over uw vader gesproken. Ge hebt veel van hem gehouden zeker?

B: Ja, zeer veel. Hij was een man van enorme werkkracht en energie, en ook van onuitputtelijke goedheid. Ik heb hem mij altijd tot voorbeeld gesteld. — Ah, ik begrijp waar ge heen wilt. Ge wilt zeggen dat mijn examinator, mijn vader, den goddelijken Vader voorstelt?

A: Natuurlijk. De Oer-schepper, aan wien gij, als kunstenaar, een voorbeeld neemt en die uw werk keurt, met onuitputtelijke goedheid, maar tegelijk met ongemakkelijke gestrengheid.... enfin, wat men zich zoo gewoonlijk voorstelt van dien examinator bij uitnemendheid. Ik vrees dat ge reden hebt weinig tevreden te zijn over uw werk in den laatsten tijd.

B: Weinig? Heelemààl niet! Het *lijkt naar niets* wat ik uitvoer. 't Is een *god-vergeten* schande zooals ik werk tegenwoordig. Ik ben al maanden lang aan *twee* schilderijen bezig en 't schiet maar niet op.

A: Aan *twee*, zegt ge?

B: Ja, aan twee. Ik had ze allang af moeten hebben, misschien raak ik ze nu niet eens meer kwijt.

A: O gij miserabele *lijntrekker!* Begint ge nu te snappen wat de Vader u te zeggen had?: „Als dat zoo door gaat, die slapheid, en als ge onnoodige lijntjes blijft teekenen, figuurtjes buiten de les, inplaats van te doen wat des Vaders is, dan zult ge zakken op die twee schil-

derijen, er mee blijven zitten, en zelf ook blijven zitten waar ge zijt!" Hebt ge nog iets te zeggen?

B: Neen meneer de rechter, ik moet het vonnis aanvaarden. Het spijt me, maar wat ge zegt is de harde waarheid. Maar wat zal je er aan doen, er zijn tijden waarin je nu eenmaal niet kùnt....

A: De geest kan alles, wat hij werkelijk wil.

B: Dat zei de oude nicht bij wie ik als jongen in huis was ook, wanneer ik een slecht rapport meebracht, en dan beriep ze zich op James Watt en dergelijke individuen. Maar zelf zou ze met den besten wil nog geen koffiemolen hebben uitgevonden. Ik zei haar dat eens, het deed haar erg verdriet, maar ze kon het niet tegenspreken.

A: Ja, zulke opmerkingen klinken arrogant, maar... enfin, vertel eerst maar uw tweeden droom.

B: Ik geloof dat ik dien maar liever voor mij houd. Eén zoo'n afstraffing lijkt mij heusch voldoende voor een verrukkelijken dag als heden. Waarachtig, al wandelde ik dwars de hei over naar B. dan was ik 't nog niet vergeten. — Hebben droomen over examens altijd zulk een penibele beteekenis?

A: Ook wel eens een bemoedigende, of zoo ge wilt wenschvervullende, wanneer namelijk alles goed gaat. De examendroom is een zoogenaamd „typische". Hij wijst op onzekerheid, op het besef dat men in een of ander opzicht niet goed is voorbereid, op vrees dat men intellektueel of moreel te kort schiet. Een dergelijke symboliek hebt ge al leeren kennen in de droomen van slordig of niet gekleed zijn. Dàár vroeg het geweten: is uw gedrag, zijn uw manieren tegenover de wereld wel in orde? De examendroom vraagt: kunt ge u verantwoorden voor uzelf, in laatste instantie voor God. Dezelfde beteekenis hebben de droomen waarin men moet „optreden" of waarin men door een of anderen rechter gevonnisd wordt. Zij zijn niet alleen typisch, maar ook bij bepaalde personen stereotyp, d.w.z. telkens

terugkomend, wanneer de droomer zich in een analogen toestand van twijfel aan zichzelf bevindt *). Maar als ge dan met uw vierden droom toch niet voor mijn rechterstoel durft te verschijnen, zal ik u maar eens een retrospektieven droom van mijzelf vertellen.

B: Wel, dat is een goed idee.

A: Een droom, die bijzonder leerrijk is, voor mijzelf . . . en voor u misschien ook, juist in verband met uw wrok tegen James Watt en dergelijke „individuen". . . . waaronder uw vader ook behoorde.

B: Dank u, dank u. Begin maar liever.

A: Het was toevallig òòk een schooldroom, ik had hem een poosje geleden.

B: Nu, ik hoop van harte dat ge lekker gestraald zijt.

A: 't Was geen examendroom, maar een *spijbel-* en *huiswerk*-droom. Luister: Ik moet naar school, maar merk dat het al te laat is, bovendien heb ik mijn huiswerk niet af. Ik denk: „ik zal dat eerst gaan afmaken en dan spijbelen, daarna kan ik 's middags gewoon naar school gaan". Ik blader in een agenda en zie een schrikwekkend lange lijst van onafgedaan huiswerk. Ik zit daarop voor een schrijfmachine en maak een Duitsche thema of zoo iets, ik zie korte regels onder elkaar. Ik sta op, kijk op mijn horloge; het is half elf. Denk: nu spijbelen. Wordt wakker.

B: Goddank, dàt zie ik alvast, dat ook gìj niet zonder zonden zijt.

A: Gelukkig niet, anders had ik u misschien allang gesteenigd.

B: En nu tuchtigt ge mij alleen maar met een Spaansch rietje.

A: Alleen wanneer ge er zelf om vraagt. Of dwing ik u soms om hier te komen?

B: Neen, dat is waar. Uw grootmoedigheid zou er mij haast toe brengen mijn laatsten droom toch ook nog te vertellen. Maar éérst de analyse van uw eigen droom. Ge moet dus, als de theorie klopt, in den laatsten tijd

vóór uw droom iets verzuimd hebben, en uw droom komt u dat verwijten.

A: Natuurlijk, dat is de kern. Maar de bijkomende omstandigheden zijn zoo buitengewoon interessant dat ik ze u uitvoerig zal vertellen.

B: Niets liever, dan heb ik tenminste nog een paar aangename laatste oogenblikken voor de slot-executie.

A: De analyse dus. — Voor ùw pleizier — want ge schijnt dit altijd nog van belang te vinden — geef ik eerst de nawijsbare elementen van den manifesten droominhoud. Ziehier: Mijn oudste jongen is deze maand naar de H. B. S. gegaan. Hij had 's avonds in mijn kamer, als gewoonlijk, zijn huiswerk zitten maken; zeer ijverig.

B: Neem gij een voorbeeld aan den Zoon, gelijk ik aan den Vader.... behoor te doen.

A: Spot maar niet, want dat dòe ik al in menig opzicht. Maar verder: Ik had den vorigen dag een bediende onder handen genomen die gespijbeld had. Dus *aanleiding* genoeg om aan mijn eigen schooltijd te denken. Ge moet weten dat ik als jongen al zeer weinig notitie van mijn huiswerk placht te nemen en minstens twee halve dagen per week verspijbelde.

B: Zoo, zoo. Mij dunkt dat dan de droom te kennen gaf dat gìj wel allerminst het zedelijk recht had om spijbelende bedienden standjes te geven.

A: Zeer juist, dat zegt de droom ook, onder andere. Maar dat „andere" is veel belangrijker. Luister verder. Den dag van mijn droom was ik thuis gebleven, ik voelde mij moe en had besloten een paar dagen vacantie te nemen en wat te gaan fietsen.

B: Aha! spijbelen!

A: Pardon. Op zichzelf was dat geen spijbelen te noemen. Ik had rust *noodig*. Ik had bovendien nog *recht* op vacantie en het werk liet toe dat ik juist die dagen van dat recht gebruik maakte. Ik had mij dus in dìt verband heelemaal niets te verwijten. Ik was dan

ook 's morgens heel welgemoed op mijn fiets geklommen en maakte een tocht tot 's avonds zeven uur.

B: En toch verwijt de droom u dat ge spijbelt?

A: Dat verwonderde mij aanvankelijk ook. Tot ik begreep wat dat *huiswerk* beteekende. Ik zag, zooals ik u zei, getypte vellen, met *korte* regels en had het gevoel een *Duitsche* thema te maken. Welnu, ik ben bezig een *Duitsch* drama in *verzen* te vertalen. Dit *werk* verricht ik altijd te *huis*. Telkens wanneer ik een scène in klad voltooid heb en behoorlijk doorgewerkt, typ ik haar over in het net. Op deze vertaling doelde dus mijn droom. En toen schoot mij plotseling te binnen dat ik in het begin van het jaar mij had voorgenomen om vóór 1 October een zeker gedeelte te voltooien. Hiermee scheen de zaak „verklaard", ik droomde dit in den nacht van 28 op 29 September, over twee dagen zou het 1 October zijn en een groot brok van wat ik had willen vertalen was nog onvoltooid. Een zéér groot brok, zòò groot dat ik er minstens een dag of tien iederen dag een paar uur in mijn gewone tempo aan zou moeten werken om het af te kunnen krijgen.

B: Mij dunkt dat de droom u dan wel wat eerder had behooren te waarschuwen.

A: Dat leek mij ook. Ik vond mijn droom hoogst onredelijk. Ik had dit werk niet uit luiheid opzettelijk verwaarloosd, maar alleen omdat ik ander werk te doen had.... het lange lijstje op de agenda. En bovendien, wat deed het er toe of dat brok precies op dien datum af kwam! Het was maar een termijn dien ik mijzelf gesteld had om eenigszins een houvast te hebben bij de beoordeeling van den tijd dien het geheele werk mij kosten moet. Het kwam er niet precies op aan. En nù had ik rust noodig. En waarvoor dient die vermaning nu er toch immers absoluut niets meer aan te doen is, nu het afmaken van dat brok eenvoudig *onmogelijk* is? Ik kwam voor het eerst in opstand tegen mijn droomgeweten. Praat maar toe, dacht ik, ik ga fietsen. En ik fietste wel-

tevreden en dacht aan den heelen droom niet meer voor ik 's avonds thuis was. Toen, na den eten, terwijl ik rustig een sigaar zat te rooken, overdacht ik dit: Kijk, daar heb ik nu feitelijk mijn gelofte verbroken, en toch spreekt mijn geweten mij vrij. Dus mocht ik het. De droom wilde zeggen: spaar je de moeite van dergelijke geloften, je houd er je toch niet aan, en *hoeft* er je ook niet aan te houden. — Ik ging zitten lezen, maar het lukte niet. Mijn uitlegging bevredigde mij niet, ik voelde dat er iets niet in den haak was. Er moest iets van meer belang achter zitten. Waarom bemoeit zich het Onderbewuste met zulk een onnoozele belofte, waarvan het vergeten en verbreken van niet het minste belang was? Omdat het een zedelijk *beginsel* betrof? omdat de grondslag der zelftucht er mede gemoeid is? Omdat het tenslotte toch onmannelijk is een gelofte, die men zichzelf nu eenmaal gedaan heeft, zonder noodzaak te verbreken? Maar er wàs noodzaak, overmacht, een massa ander werk dat méér haast had.... — Ik redeneerde wel een kwartier lang in mijzelf. Toen kwam mijn zoontje binnen en begon zijn huiswerk te maken. Wel ja, dacht ik toen opeens: „Indess ihr Komplimente drechselt, Könnt' etwas nützliches geschehn". En tegelijk realiseerde ik, dat ik in den droom *feitelijk eerst* het huiswerk *maakte* en *daarna* ging spijbelen. Ik *deed* dus in den droom het *onmogelijke!* En toen viel mij in dat ik zelf wel eens tegen dezen en genen die „overwerkt" is zeg: „de geest kan alles wat hij wil", net zooals ik daarstraks tegen u zei, en ik moest hartelijk in mijzelf lachen: „kijk, daar heb je nu je straf voor het àl te positief stellen van dergelijke waarheden. Je Onderbewustheid plaatst je nu zelf voor een onmogelijke taak en zegt: asjeblieft, ga je gang maar eens mannetje, je hebt zoo opgeschept over de macht van den geest, laat de jouwe nu zijn kunsten eens vertoonen." Ik nam toen plotseling het besluit om nu als een gehoorzaam knaapje te doen wat mijn meester verlangde. Ik zou dien avond

en den volgenden dag aan de vertaling werken, een afspraak om den 30sten 's middags te gaan fietsen zou ik afzeggen.... dan had ik tenminste mijn goeden wil getoond....

B: Braaf mensch, ik zou in uw plaats zeker niet op zulk een gedwongen manier hebben kunnen werken.

A: Gedwongen? Ik heb nooit in mijn leven gewerkt in een gevoel van zòò volkomen *vrijheid*. Niettegenstaande alles scheen samen te spannen om mij te hinderen. Eerst maakten de kinderen een uur lang een heidensch spektakel op hun slaapkamer boven mij. Ik wou hun plezier niet bederven en liet ze hun gang gaan. Toen werd er piano gespeeld en gezongen bij onze buren. Daarna kwam er bezoek bij mijn vrouw en hoorde ik in de kamer hiernaast een drukke conversatie. Alles wilde hinderen, maar niets bleek bij machte te hinderen. Ik werkte aan één stuk door, en alles ging met een ongelooflijke vlotheid. Ik schreef maar neer, nadenken was niet noodig, de moeilijkste passages kwamen vanzelf. En nog dienzelfden avond was het wonder gebeurd, het onmogelijke volbracht, de vertaling van het heele brok lag kant en klaar gereed. Ik keek op mijn horloge: het was *half elf*. Ik was zòò frisch dat ik daarna nog eenig ander werk afdeed, zoo met het idee: 'n toegiftje hoort er toch bij. Den volgenden morgen typte ik het fragment in het net en 's middags fietste ik toch. Ik heb nog nooit zòò prettig gespijbeld.

B: Dàt wil ik gelooven! Blij als Herkules na z'n twaalf karweitjes, denk ik. Het is werkelijk wel héél merkwaardig; ik noem het niets minder dan een wonder. En als het mij gebeurd was zou ik zeker voorgoed overtuigd zijn van wat gij noemt: de oneindige macht van den geest. En vooral van den ernst der droomwaarschuwingen.

A: En nu ik de gelukkige ben, twijfelt ge?

B: Ja. Want kan het niet zijn, dat gij u onwillekeurig, om uw droomtheorie, die in gevaar scheen, te redden,

eens een buitengewone inspanning getroost hebt? Die prestatie op zichzelf is natuurlijk merkwaardig genoeg. Maar ge zoudt nog moeten bewijzen dat het Onderbewuste *wist* dat ge het zoogenaamd onmogelijke tòch zoudt kunnen volbrengen als ge maar eenmaal gehoorzaam aan het werk ging.

A: Ik geef u toe dat het absolute bewijs dààrvoor niet is geleverd, tenzij ge de omstandigheid dat het werk voltooid was op den tijd in mijn droom aangegeven, daarvoor wilt laten doorgaan.

B: Die coïncidentie kan toeval zijn.

A: Zeker, dat kan ze ook. Maar ge zult het mij hoop ik niet kwalijk nemen dat door dezen droom mijn vertrouwen in de.... ik zou bijna zeggen alwetendheid van het Onderbewuste, zeer versterkt is.

B: Dat begrijp ik. En ìk leer in elk geval weer eens dat 'n mensch bergen werk kan verzetten.... àls hij kan.

A: Als hij wìl.

B: Van „verzetten" gesproken; vroeger geloofde ik dat het geloof werkelijke bergen kan verzetten....

A: Dat kan het ook.... maar wij hebben het geloof niet, zelfs al gelooven we 't. Het gaat u als Heine, dien het zoo bedroefde dat hij zich den Johannisberg niet achterna kon laten komen. Trouwens mij ook, of ik had den Laarderberg dien ik dagelijks moet opsjouwen, allang naar de Mookerhei verplaatst. Met mijn geloof in de Almacht van den Geest is het kennelijk ook maar la-la. Zoo is een stereotype droom van mij dat ik, *alleen door te denken,* voorwerpen, b.v. mijn vulpen, kan bewegen, maar als ik in werkelijkheid de proef nam....

B: ....zou het u lukken. Of is het niet uw geest die uw pen bestuurt?

A: Mooi, ge krijgt den slag beet. Maar ik kan in dien droom ook *menschen laten doen wat ik denk*.... en dàt lijkt mij vooralsnog een vrij povere grootspraak.

B: „Vooralsnog", dus in wezen niet. Wie weet wat nog gebeurt, en vooralsnog is die illusie blijkbaar

sterk genoeg om u de kracht te geven tot werken. —

En nu krijgt ge mijn laatsten droom: Ik stond voor een klas, een bijzonder lastige klas en ik had het wanhopige gevoel dat ik de jongens niet baas was. Ze deden maar alles wat ze wilden, liepen tusschen de banken door, gingen de deur uit, floten, schreeuwden; 't was een janboel en ik stond er maar machteloos bij. Vooral één rakker was bijzonder ongezeggelijk. Hij zat aldoor een meisje aan haar vlechten te trekken en kon haar maar niet met rust laten.

A: En klopt dit tooneel met herinneringen aan uw eigen docententijd?

B: Eigenlijk niet. Ik kon altijd heel goed orde houden. Een hoogst enkelen keer viel er wel eens iets voor, maar altijd bleef ik de baas. Wel vond ik mijn baantje vervelend en verlangde ik altijd er af te zijn. Ik dacht daarom: deze droom is een vage herinnering aan dien beroerden tijd. Ik heb toen mijn baantje er aan gegeven, zonder geldige reden, dat is mij dikwijls verweten, en nu fabriceer ik een goed motief in den droom. Ik kan geen orde houden, voilà, reden genoeg voor een docent om op te krassen.

A: Lijkt dit u niet wat kinderachtig?

B: Maar wat dan?

A: Geef me het rietje maar weer eens! De harde waarheid is, beste kerel, dat ge met al uw theoretische wereldwijsheid als een futlooze schoolmeester voor gek staat tegenover uw eigen baldadige hartstochten. denk eens hoe ge waart tien jaar geleden, in een omgeving nota bene, die u niet aanstond. Toen deed ge tòch uw plicht en hield orde onder de rakkers. Nu zijt ge vrij en onafhankelijk, en hoe staat ge daar nu?

B: Au, au, het is werkelijk genoeg, ik zal in geen week meer rustig kunnen zitten.

ZESDE AVOND

B: Ik had een onbeteekenend droompje, maar ik zal u éérst vertellen van een heel eigenaardige sensatie, die mij vanmiddag overkwam. Ik trad mijn atelier binnen en voelde toen opeens dat mijn *beenen werden vastgehouden.* Ik schrok daarvan niet, maar dacht: „Daar heb je 't weer, 't is vervelend, dat gebeurt nu ieder oogenblik". Daarbij was ik geheel en al in den waan, dat het mij onder het loopen telkens overkwam dat ik aan de beenen vastgehouden werd of in elk geval zòò'n zwaren tegendruk ondervond, dat ik niet kon vooruitkomen en alle menschen mij inhaalden en voorbij streefden. Dit duurde maar een oogenblik, toen kon ik mij weer bewegen en wist ik ook, dat dit mij in werkelijkheid nog nòòit overkomen was, doch dat ik dezen zelfden toestand vroeger wel eens in den droom had doorgemaakt; met bijzondere intensiteit zelfs pas ongeveer een maand geleden. Vindt ge dit niet wonderlijk?

A: Zoo heel erg niet. Ge hebt toch zeker wel eens meer het gevoel gehad dat wat ge in den droom doorleefde werkelijkheid was; of omgekeerd, dat ge overdag opeens meent te droomen?

B: Het laatste wel, zelfs heel dikwijls.

A: Natuurlijk. Want feitelijk droomen wij immers den geheelen dag door, maar merken dat alleen niet zoo op, omdat wij te veel door onze waakgedachten in beslag zijn genomen. Maar zoodra wij even onze aandacht wat minder uitsluitend tot dat waakleven bepalen, begint onze „fantasie" te werken, of liever merkbaarder te werken, dan worden we „droomerig" en komen in dat tusschenstadium van slaap en waken, waarin de werkelijkheid ons vreemd, veraf of vaag lijkt. Sommigen zeg-

gen dat deze toestand optreedt, wanneer de wakende geest „vermoeid" is en dus vanzelf in zijn aandacht verslapt. Dat zal ook dikwijls wel een meewerkende oorzaak zijn. Maar in 't algemeen geloof ik dat niet zoozeer vermoeienis als wel eenzijdige concentratie oorzaak is van dien wakenden droomtoestand. Men kan zich daarbij zoo sterk „naar binnen keeren" dat de buitenwereld verflauwt en onwerkelijk lijkt. Dit gebeurt dikwijls bij de waakfantasieën van eerzuchtigen en hoogmoedigen. Ook geleerden en kunstenaars kennen zulk een toestand van „uncommunicable dream". Het leven gaat dan „langs hen heen", net als bij krankzinnigen. Bij mijzelf neem ik dit dikwijls waar; wanneer ik „verdiept" werk, ben ik maar „net eventjes wakker", en verzen schrijven kan ik alleen wanneer ik „heelemaal weg" ben. Omdat men dan feitelijk „in het land der droomen" is en daarin leeft als in een werkelijkheid, krijgt de èchte werkelijkheid min of meer het karakter van iets *on*werkelijks. Velen kunnen zich naar eigen willekeur in dien toestand brengen door zich op een of andere gedachte te concentreeren. Maar hij kan ook te weeg worden gebracht door een toevallige waarneming van iets waaraan de droomfantasie bijzonder gemakkelijk houvast vindt. Ik geloof dat telkens als wij, zonder opzettelijke concentratie, opeens dat gevoel hebben van: „hé, 't is net of ik droom", ons Onderbewustzijn een nadrukkelijke „keuze" doet uit waakwaarnemingen, die het bijzonder geschikt acht om ze in een droom te verwerken. Feitelijk droomen wij dus op zoo'n oogenblik werkelijk, of liever zijn wij bezig aan de voorbereiding van een droom, die ons misschien eerst dagen later bewust zal worden.

B: Die opvatting lijkt mij heel plausibel. „Hoe is het leven droom, en droom het leven zoo gelijk". Ik denk dat ook dikwijls.

A: Het meest vertrouwde gevoel van allen die gewend zijn in een eigen gedachtesfeer te leven, en voor wie het

innerlijke leven minstens even veel beteekenis heeft als het uiterlijke.

B: Is het waar dat men ook kan droomen in een droom.

A: Zeker kan dat, maar ik ken er geen voorbeeld van. Wel heb ik een droom van een vrouw, die tijdens den droom het gevoel had alsof een deel van het gedroomde een droom was. Zij was in verwachting en droomde dat zij boeken droeg van een jeugdvriend van haar; wat haar verwonderde *omdat haar man er bij was.* Later vraagt een vriendin haar, in dienzelfden droom, of zij zich het geval van die boeken herinnert; waarop zij antwoordt: *„Ja, dat was een droom!"* Deze jeugdvriend was een *auteur,* ge begrijpt dus wat de „boeken" die zij „draagt" beteekenen.

B: Natuurlijk, en ook dat haar man nu niet juist de aangewezen persoon is om de vervulling van die jongemeisjes-illusie bij te wonen.

A: Maar ziet ge wel, hoe sterke gevoelens, van smart, van twijfel, van verwondering, tenslotte altijd op hun plaats zijn in den droom?

B: Maar nu het gevoel dat het gedroomde werkelijkheid is. Ik zei zooeven dat ik deze sensatie niet kende, maar ik bedenk daar dat ik haar wel degelijk ken, en zelfs in buitengewoon sterke mate, ofschoon alleen maar in één bepaalden vorm. — Ik droom namelijk dikwijls — laat ik liever zeggen, droomde, want in den laatsten tijd waren die droomen zeldzaam, ofschoon ik u er straks een van deze week vertellen zal — dat ik vlieg of zweef. Het is de heerlijkste gewaarwording die ik ken. Als kind was ik zòò vertrouwd met dien droom, dat ik mij ook wakend verbeeldde dat ik vliegen kon.

A: En hebt ge het dan nooit in werkelijkheid geprobeerd?

B: Neen, maar niet omdat ik twijfelde. Eens was ik op het dak geklommen, en mijn nicht stond in den tuin en riep: „hoe kom je er in godsnaam weer af". Ik dacht

toen: „Ik kon best naar beneden zweven, zooals Psyche van de rots; maar och, waarvoor moet zij weten dat ik dat kàn?" Ik klom toen langs de gootpijp omlaag. — Ik had altijd het gevoel: „laat ik het maar niet doen, ze zullen het gek vinden." Wat is de verklaring van den vliegdroom?

A: Dat er in de celweefsels waarop het slapende lichaam rust een of andere stoornis optreedt, die een zekere mate van gevoelloosheid te weeg brengt. Het gevolg is dat men geen steunpunten meer onder zich voelt en zich daarom verbeeldt in de lucht te zweven.

B: M'n waarde heer, ge wilt een loopje met mij nemen.

A: In ernst, deze „verklaring" is gegeven. En ik erken dat zulk een plaatselijke gevoelloosheid heel goed een physieke aanleiding zou kunnen zijn, die het optreden van vliegdroomen vergemakkelijkt. Een andere theorie brengt het vliegen of zweven terug tot de ademhaling, en weer een andere tot de geslachtsdrift, beiden wegens het rhythmische der beweging. Overigens *is* de vliegbeweging volstrekt niet altijd rhythmisch, maar dikwijls, bij mijzelf *altijd*, continu. Voor de ademhaling geldt hetzelfde als voor die gevoelloosheid, en wat de laatste theorie betreft: ik kan niet ontkennen dat ik herhaaldelijk vliegdroomen heb hooren vertellen die een onmiskenbaar sexueel karakter hadden. Trouwens, de *vogel* is in de droomtaal een veelvuldig voorkomend sexueel symbool. Ook in de mythologie en de zeden van verschillende volksstammen. Dat wist ge als kind al, toen ge in den ooievaar geloofde. Dan is er nog de theorie die de vliegsensatie beschouwt als een infantiele herinnering aan het „gedragen worden" als baby.

B: Maar wat houdt ge voor de wàre beteekenis?

A: Wat zoudt ge zelf daarvoor houden?

B: Wel, voor mij was vliegen altijd hèt symbool voor omhoog streven, zich verheffen boven het alledaagsche.

A: Natuurlijk, dat is het. Eerzucht en Godsverlangen. *) Psyche wordt van de barre rots der realiteit

opgeheven en zweeft naar het paleis van.... Eroos, den zoon der.... Schoonheid. Ziedaar meteen het verband tusschen hoogvliegen, erotiek en kunst, dat ge al voelde toen ge als jongen in uw dakgoot zat. — Ook voor mij is de vliegdroom van jeugd af aan de heerlijkste dien ik ken, ofschoon ik er niet het gevoel bij had ook overdag te kunnen vliegen. Bij u moet dit een bijzondere reden hebben. Een vriend van mij heeft wèl een soortgelijke sensatie: tijdens den vliegdroom zegt hij namelijk tot zichzelf: „laat ik nu toch vooral onthouden hoe ik het doe, zoodat ik het overdag òòk kan."

B: Maar één ding verwondert me, dat namelijk de meeste menschen als zij een vliegdroom hebben, die sensatie juist *niet* prettig vinden. Is ù dat nooit opgevallen?

A: Zeker wel. De meeste droomvliegers voelen zich onzeker, angstig, hebben het gevoel dat zij zullen vallen of dat zij door iets zwaars naar beneden getrokken worden.

B: En hoe zou dat dan komen?

A: Nu, alle menschen zijn in sommige oogenblikken en in zekere mate hoogvliegers, hebben idealen, bezitten in elk geval de eerzucht om iets hoogs te bereiken. Maar zoodra zelfs maar in den droom dit verlangen vervuld wordt, zegt hun geweten hen dat ze eigenlijk meer willen dan ze kunnen. Zij kunnen wat zij gewoon zijn te noemen „den vasten bodem der realiteit" niet verlaten zonder onmiddellijk onzeker te worden, en onzekerheid wordt al heel gauw tot angst. Het gewone, alledaagsche, trekt hen dadelijk weer naar beneden. Tusschen haakjes: ook hier heeft de wenschvervulling eigenlijk een waarschuwend karakter: „je beweert hoog te willen vliegen, maar kijk eens hoe 'n lafaard je bent zoodra je nog geen drie voet boven den grond zweeft!" — Die vriend van mij heeft géén angst; integendeel, zijn idealen zijn echt en sterk, maar hij heeft wèl het besef dat zijn dagleven er niet voldoende aan beantwoordt en dat geeft zijn

Onderbewustheid hem iederen keer nog eens opnieuw te verstaan. Waarschijnlijk wil zoo'n halsstarrige herhaling zeggen dat het inderdaad in zijn *eigen macht* ligt om zijn waakleven meer in overeenstemming te brengen met zijn innerlijk karakter. *Hij* zegt dat de „omstandigheden" hem neerhouden, hem beletten „de vleugels uit te slaan". Zijn droom zegt hem dat dit kleinmoedig zelfbedrog is. En zijn droom zal wel gelijk hebben, want het Geweten eischt nooit het onmogelijke van ons. Denk maar aan mijn Huiswerk-droom.

B: En wat zou er dan wel steken achter mijn sterke sensatie van òòk overdag te kunnen vliegen?

A: Dat moet in nauw verband staan met de omstandigheden waaronder ge in uw jeugd hebt geleefd. Ge waart bang dat de menschen het gek zouden vinden. Ik denk dat die vrees u niet alleen in dit geval gekweld heeft, maar zoo ongeveer bij al wat ge dacht of deed, dat boven het gewone uitging. Ge moet in een omgeving geleefd hebben die u niet begreep; daarom hield ge al uw gedachten en idealen voor uzelf, verborgt ze zorgvuldig voor anderen. Ge waart een échte hoogvlieger, in den droom *èn in werkelijkheid*.... wanneer zijt ge begonnen te schilderen?

B: Dat weet ik niet meer. Ik krabbelde natuurlijk van klein kind af. Maar ernstig, met bewusten wil te werken, begon ik als burgerscholier, heel in stilte.... het is precies, precies zooals ge zegt.... ik was toen onder menschen die mij absoluut niet begrepen, voor wie ik alles wat er in mij omging met de angstvalligste schuwheid moest verbergen. 't Was een obsessie voor me, dat: „ze begrijpen 't toch niet, ze vinden alles gek wat ik zeg of doe."

A: Ziet ge wel dat ge in *werkelijkheid deed* wat uw droom „vliegen" noemt, namelijk leven boven het alledaagsche uit? Maar ge deedt dat in het verborgene, de anderen hoefden het niet te weten, omdat ze 't gek zouden vinden. 't Klopt precies, niet waar?

B: Precies. En hier is juist het goede punt om u mijn droom van deze week te vertellen. De verklaring hebt ge me al van te voren gegeven. Ziehier:

Ik ben in een zaal met een dame, die ik als meisje gekend heb en van wie ik toen vergeefs heb gehouden. Ik zeg: „ik kan zweven, kijk maar". En nu werk ik mij, onder moeizame wendingen, maar schijnbaar gracieus, omhoog, tot ik eindelijk de zoldering raak. Mijn gedachte is daarbij voortdurend: „als ze maar niet merkt dat 't mij moeite kost."

A: En hoe was die zweef-sensatie? Even heerlijk als vroeger?

B: Neen, niet meer. Ik was wel niet angstig, maar toch onzeker; alsof ik zelf niet meer geloofd had dat ik het nog kon.

A: Voelt ge wel dat dit precies de stemming is waarmee ge tegenwoordig tegenover uw eigen artistieke werk staat? Ge wilt werken, zweven, vliegen zooals vroeger.... maar uw wil is niet zuiver meer; ge wilt het met een bijbedoeling, om die vrouw te imponeeren.

B: Dat is zoo. Maar zij laat zich niet imponeeren, al duikelde ik voor haar in de lucht als een vliegmachine. Het is verlammend, je kunsten te vertoonen op die manier.

A: Op die manier, zeker. Maar het is heelemaal de bedoeling niet van kunst om menschen, laat staan vrouwen, te imponeeren, of iets ter wereld te bereiken of te veroveren. Laat het wijfjeslokken over aan mestkevers en salonhelden. Zoodra je op zulke bijgedachten raakt *moet* je op den duur verlammen.

B: En aan je beenen worden vastgehouden als je je atelier weer eens wilt binnengaan! Vliegen uit! Zweven nog maar zoozoo! Als 't zoo door gaat droom ik mij over een maand in een rolstoel.

A: Als 't zoo doorgaat. Maar over die mogelijkheid zou ik maar niet te veel piekeren. Ge krijgt nog al

aardige waarschuwingen en laat u vrij gewillig de les lezen!

Als iedereen zijn hysterische symptomen zoo gauw doorzag als gij, zouden er heel wat minder zenuwzieken zijn. Uw verlamming is een poging om „te vluchten in de ziekte". Ge voelt u om psychische redenen niet in staat om te schilderen en fingeert nu een physieke, die uw onmacht verontschuldigt en verklaart. Wie lam is kan ook werkelijk zijn atelier niet binnen gaan. Zoo doen alle neurotici. Een mijner kennissen kreeg, nadat hem iets gezegd was dat hij „liever niet hooren wilde" een hevige oorontsteking, die hem een paar weken lang doof maakte. Op zijn ziekbed kwam hij tot inzicht; toen ik hem bezocht zeide hij: „Ja, wie niet hooren wil moet voelen". Maar de ontsteking kon intusschen niet zoo een, twee, drie genezen; hij beschouwde nu zijn pijnen verder maar als een verdiende straf en verdroeg ze heldhaftig.

B: Komt het veel voor dat men op zoo'n manier zijn psychische gevoelens omzet in lichamelijke symptomen?

A: Heel veel. Alle zenuwzieken doen het, soms op de zonderlingste wijzen. Natuurlijk kunnen bestaande organische disposities er toe meewerken om een bepaalden vorm van zulk een „conversie" te weeg te brengen, maar de eigenlijke oorzaak is toch steeds psychisch. De een projecteert zijn remmingen en conflikten in zijn beenen, de ander in zijn hart, zijn hoofd, zijn ingewanden, al naar 't valt. Ik herinner mij dat ik zelf vroeger, in tijden van zorg en benauwenis, veel last had van een hysterische keelpijn — denk aan de Angina-droom — die nooit voor medicijnen wijken wilde, maar alleen voor inzicht.

B: Dus ook mijn verlamming.... maar laten we van mijn eigen persoontje afstappen en weer wat praten in het algemeen. Maar zeg mij nog eerst even waarom ik niet de eigenlijke vrouw zie aan wie ik dacht, maar een andere die ik vroeger kende?

A: Omdat zij dit met de tegenwoordige Eva gemeen heeft, dat gij haar vergeefs liefhebt. En dan vooral: om-

dat gij de tegenwoordige innerlijk niet meer kent; ge ziet haar, ge wilt haar nog altijd zien, als het *jonge meisje van vroeger*, ge weigert te erkennen dat zij als „dame" van u vervreemd is. Het *meisje* liet zich destijds vermoedelijk wèl gemakkelijk imponeeren.

B: Haar kamer hing vol met mijn werk. Hou maar op. Iets anders.

A: Laat ik dan, nu we het toch over *bijzondere* droomsensaties hebben, eens een voorbeeld geven van het déjà-vu-gevoel in den droom, de „paramnesie". Het gevoel dat men iets reeds eens precies zoo doorleefd heeft, dat u uit het waakleven wel bekend zal zijn, komt ook in den droom voor, en ik geloof dat in die droomsensatie ook tevens de verklaring ligt voor de sensatie in waaktoestand. Ik herinner mij een droom van een jongen man, waarbij dit gevoel dààrop berustte dat hij *inderdaad* het gedroomde feit, of liever het feit waarop de droom doelde, reeds vroeger op geheel analoge wijze had beleefd.

B: En hoe verklaart ge daaruit de overeenkomstige sensatie in het waakleven?

A: Wel, ik veronderstel dat men, wanneer zoo'n gevoel van „déja vu" optreedt, een gebeurtenis bijwoont of iets waarneemt dat de voorbereidende droomwerkzaamheid — die zooals ik u al zei, altijd op den uitkijk is, — goed kan gebruiken voor de samenstelling van een droom, die analoog van strekking is aan een vroegeren droom. Dat echter van deze omstandigheid alleen het vage herkenningsgevoel tot het bewustzijn doordringt, dat dit dan natuurlijk onmiddellijk logisch motiveert door het op de omgeving over te dragen.

B: Dit lijkt mij niet zoo'n slechte verklaring. *)

A: Die jongeman dan van wien ik sprak, had een verwarden, erotischen droom waarin een meisje en twee mannen voorkwamen. Hij voelde dat hij hetzelfde reeds vroeger had *doorleefd*. Ik zei hem dat dit dan ook inderdaad zoo zijn moest. Bij de analyse nu waren deze

dramatis personae niet moeilijk te identificeeren met een meisje waarop hij, zonder succes, verliefd was en twee opeenvolgende medeminnaars. En na de juistheid van de analyse te hebben toegegeven, erkende hij dat hij eenige jaren geleden werkelijk verliefd was geweest op een *ander* meisje, maar ook uit haàr gunst door achtereenvolgens *twee* medeminnaars was verdrongen.

Een ander droomer verhaalde mij eens een droom waarin hij duidelijk voelde hetzelfde reeds eens *gedroomd* te hebben. Hier gold het dan ook niet zoozeer een werkelijk door*leefd feit*, maar het wederopduiken van een bepaalde stemming jegens een vrouw, welke jarenlang was verflauwd. In dien eersten, haast vergeten tijd van geluk had hij geleefd „als in een droom". En nu het oude gevoel weer terug kwam herinnerde hij het zich *in* een droom *als* een droom. Hij wist bij de analyse ook te zeggen, wanneer hij dien vergeten droom had gehad, het tijdstip was precies dat van zijn eerste ontmoeting met die vrouw.

B: Wat gaat het toch wonderlijk toe in onze droomen; en ten slotte blijkt toch alles logisch in elkaar te zitten. Weet ge waarover ik ook graag iets zou hooren? Over het gevoel van wakker zijn in den droom. En dan het wéten dàt men droomt. De laatste sensatie treedt, als ik mij wel herinner bij mij alleen op wanneer ik iets heel raars, griezeligs of angstwekkends droom.

A: Blij dat ge 't zegt. Dat is namelijk ook mìjn ervaring. Ik vat beide verschijnselen op als een onderstreping van het waarschuwend karakter van den droom. Als men wakker wordt in den droom, kàn dit zeker het naderen van werkelijk ontwaken aankondigen, dus op een orgaan-gewaarwording berusten; maar het beteekent naar mìjn meening meestal ook letterlijk: wees wakker! let op!.... *)

B: Bij de interpretatie van mijn eigen Salomo-droom kwam dat alvast prachtig uit!

A: En het weten dàt men droomt dient naar mijn idee

om te voorkomen dat de droomer door te groote ontroering, schrik of angst wordt verbijsterd. Het is of het Onderbewuste zeggen wil: „Die dwaze of verschrikkelijke scène die ge nu doorleeft, moet u vooral niet in de war brengen, het is maar een zinnespel dat ik voor u vertoon. Denk daar aan, ge zijt niet werkelijk een dief, een moordenaar, een monster; ge zakt niet werkelijk in een moeras; ge loopt niet werkelijk met een indianentooi op het hoofd halfnaakt over het Damrak; het is maar verbeelding, *uit*beelding van iets *in*nerlijks.... enfin, een droom. Begrijp dat vooral goed, inplaats van u angstig of ontstemd van den uiterlijken schijn mijner vertooning af te wenden." *)

B: Juist, dus inderdaad onderstreping der waarschuwing door het Onderbewuste zelf. Maar zou het niet ook zijn op te vatten als een soort van interventie van het Waakbewustzijn? Dat medelijden met ons heeft, omdat het Onderbewuste zoo onbarmhartig met ons solt en nu tusschenbeide komt en zegt: „Hoort eens, trek 't je maar niet zoo aan, 't is maar een droom en droomen zijn bedrog, larie." Is dat niet meer in overeenstemming met het feit dat men — tenminste ik — meestal dadelijk na die sensatie ontwaakt, en ook met het gevoel van opluchting, van bevrijding dat men dan altijd heeft?

A: Dat „altijd" betwijfel ik. Men voelt wel het eerste oogenblik met een zucht van verlichting „dat 't maar een droom was", maar is daarom nog volstrekt niet van den droom af en de eigenlijke stemming ervan blijft dikwijls nog lang nawerken. Naar uw opvatting zou in deze gevallen, tenminste in het laatste, het Waakbewustzijn tijdens den droom optreden, dus gelijktijdig werkzaam zijn met het Onderbewuste, misschien vlak vòòr of in het oogenblik-zelf van het ontwaken. Ik zal heelemaal niet beweren dat dit niet mogelijk zou zijn, het omgekeerde: dat het Onderbewuste werkt tijdens het waakdenken, zien wij immers duidelijk genoeg plaats vinden. Maar hoe dit ook zij, ik geloof in elk geval niet dat de

werking van het Waakbewustzijn tijdens den droom zeer belangrijk kan zijn, ver boven een gewoon constateeren zooals: „ik droom", of een eenvoudige kritiek, als: „dit is niet waar" uitgaat. En ik heb den indruk dat, wanneer men *opzettelijk* zijn kritisch waakbewustzijn wakker wil houden, het resultaat een teleurstelling is. Een enkele maal heb ik wel eens dergelijke proeven genomen, dat wil zeggen, bij het gaan slapen mijn waakbewustzijn gelast kritisch op den gang van mijn droomen te letten tijdens het droomen zelf. Ik bereikte dan wel dat ik *wist*, dat ik droomde, maar de kritiek leek naar niets en na het ontwaken kon ik bovendien bijna nooit een werkelijk diepen zin in zulk een droom vinden. Het was of de acteurs van het Onderbewuste dan niet onbevangen genoeg hadden kunnen spelen. Bij droomen waarin het Waakbewustzijn, *on*opzettelijk optreedt, zou het behalve — zooals ik straks al zei — een vermomming van het Onderbewuste, het échte waakbewustzijn kunnen zijn, dat door het Onderbewuste alvast tijdens den droom te hulp werd geroepen, omdat anders datgene wat het te zeggen had voor den ontwakenden droomer nog veel onbegrijpelijker geweest zou zijn.... Maar als ge even geduld hebt zoek ik een voorbeeld op.... hier heb ik een vrij aardig.... een droomserie van één nacht, en van mijzelf.

1ste droom.

Ik droom van een wiskundig probleem, waarover ik dienzelfden avond met een vriend had gesproken en waarvan ik zeer weinig begreep. In den droom echter zag ik alles met den hoogsten graad van klaarheid vòòr mij. Na het ontwaken blijft dit gevoel van volmaakt helder begrip nog een oogenblik bestaan, ofschoon ik van den inhoud van den droom niets meer weet dan dat het ging over „machtsverheffing" — waarmee het werkelijk gevoerde gesprek niet te maken had.

2de droom.

Ik ben een schooljongen .... volgt een groot, verward fragment dat ik niet kan verklaren. Dan dool ik door een geweldig paleis, leeg, vervallen en vervuild. Overal verspreid liggen er doode, rottende beesten: honden, katten, muizen, vogels, waaruit wurmen en slangen kropen. Ik verbaasde mij er over dat zij niet stonken en dacht — hier begint de interventie van mijn kritisch bewustzijn, werkelijk of schijnbaar: — „Dit is nu het demonenspel waarover Van Eeden schrijft. *Ik droom* en *hoef dus niet bang te zijn.*" Ik bleef dan ook werkelijk geheel zonder vrees, òòk zelfs toen een wanstaltig lijk van een stekelige rat mij plotseling naar de keel vloog. Ik sloeg het beest van mij af en dacht: „Eigenlijk is dit heelemaal *niet* verwonderlijk, maar *volkomen logisch,* het kan *dus* ook best zijn dat ik *niet* droom, maar *wakker* ben." Daarop word ik inderdaad wakker doordat mijn jongste zoontje, die bij mij in de kamer sliep, mij riep. Ik nam mij nu krachtig voor om scherp op de logica van den volgenden droom te letten.

3de droom.

Ik droom nu dat ik door Jantje gewekt word en opsta om hem te helpen — zooals werkelijk gebeurd was. Maar ik bevind mij in een *onbekende* kamer, waarin *twee* bedjes staan. In het tweede bedje zit mijn andere jongen, Frank, die apart sliep, recht overeind. Beide kinderen zijn *lastig* en *spreken door elkaar.* Ik denk: „Wacht, opletten! nu droom ik dus, *want* ik slaap bij Jantje alleen, *maar onlogisch* is dit toch niet." Tegelijk echter twijfel ik er aan òf ik wel inderdaad met Jantje alleen slaap en voel mij zeer verward. Ik hoor nu geluid op de trap en ga kijken. Ik zie een jongen die hard weg holt en grijp hem beneden in de gang. Ik vraag: „Wat dee je daar?" Hij: „Stelen." Ik: „Wat heb je dan gestolen?". Hij: „Vraagt u dat *liever* boven op het bureau." Ik: „Maar dan moet ik je immers aangeven, en dat hoeft niet

als je 't mij nù zegt." — Daarop is de jongen verdwenen en ik voel mij wanhopend omdat mijn droom zoo *duidelijk* en *logisch* is. Nu loopt een heer de trap op *naar boven;* het is *klaarlichte dag.* Ik roep hem na: „Meneer, kunt u mij ook zeggen of ik droom?" Hij: „Dat weet ik niet." Ik: „Maar kan dat dan?" Hij: „Ja zeker kan dat. Maar ik heb een broer, die als hij droomt, wel eens zijn rechter oog met zijn linker *oog* dicht houdt." Daarop lacht hij en verdwijnt haastig de trap op, terwijl ik denk: „Maar mijn hemel, dit is allemaal hoogst logisch en absoluut waarschijnlijk!" Terwijl ik daar sta schiet me te binnen: „Ik heb dien dief *gedroomd,* om later te kunnen vertellen dat ik een dief gepakt heb." Ik voel daarbij sterk dat ik in een politie-*post* ben en bij de *recherche* behoor. En verder: „Ik zal het den *postdirecteur* zeggen, dan zal hij mij bevorderen". Daarbij stijgt mijn wanhoop ten top. „Het is allemaal logisch, logisch" zeg ik, en bij iederen keer dat ik dit zeg trek ik hard aan een touw, dat ik houd voor het koord van de bel die boven op het dak van mijn huis staat. Hierop word ik wakker.

Deze droomserie is voor mij langen tijd vrij duister gebleven. Het is ongeveer acht jaar geleden dat ik haar opschreef en ik kon er toen niets van maken, althans niet van den derden droom. Ik schrijf dit nu daaraan toe dat ik, inplaats van in Nr. 3 rustig en passief de oplossing van 1 en 2 af te wachten, opzettelijk en uit pure wetenschappelijke nieuwsgierigheid, een theoretisch probleem er tusschen gegooid heb, nl. de kwestie of Waak- en Droombewustzijn tegelijk kunnen funktioneeren. Nu onlangs kwam mij deze oude droom weer in handen en toen zag ik opeens de volledige verklaring van 3. Droom 3 geeft inderdaad antwoord op mijn theoretische vraag. Alleen blijft het voor mij nog twijfelachtig of de „opzettelijkheid" van mijn voornemen om op de logica van mijn droom te letten, wel wezenlijk „wille-

keurig" was en niet een noodzakelijke voortzetting van de voorgaande droomen, dus eigenlijk een dwangbevel van mijn Onderbewustheid.

B: Hoezoo?

A: Wel, let maar eens op. Wordt niet direkt al in den eersten droom kennelijk *gevraagd* om *intellektueele verheldering?* En in den tweeden droom treedt dan ook inderdaad een kritische intelligentie op. Maar is die mijn „Waakbewustzijn? Is het oordeel van die intelligentie *logisch?* Ja, en neen! Het zòu logisch geweest zijn wanneer ik mij tijdens den droom ervan bewust was geweest, dat ik het kwasi-*doorleefde* als symboliek *begreep.* Maar van uit dit psycho-analytische standpunt oordeelde die kritische intelligentie tenslotte toch *niet.* Daarom lijkt zij mij nu toe een schepping te zijn van mijn Onderbewustheid, die mij in de schijngedaante van het waakbewustzijn tegen dergelijke experimenten waarschuwde.

B: Maar dat zou niet kloppen met uw eerste onderstelling dat uw opzettelijke vraag eigenlijk wel een gedwongen kon zijn.

A: Toch wel. Want de inval om met mijn waakbewustzijn den droom te controleeren, kwam niet zoomaar in dàt oogenblik voor het eerst in mij op. Het probleem hield mij daarvòòr al bezig. Onmogelijk is het dus niet dat de heele droomserie daarop betrekking heeft. Aan den anderen kant slaan 1 en 2 blijkbaar òòk op andere problemen, die evenwel uit 3 zijn verdwenen. 1 en 2 geven samen deze waarschuwing: „Leer de demonische, afschuwelijke krachten die er nog in je zijn, *begrijpen* inplaats van ze te *vreezen;* het zijn *doode overblijfselen* en zelfs als er eens een schijnt te herleven kunt ge die gemakkelijk van je afslaan. Zuiver het groote paleis der ziel van dien rotten rommel. Zoo zult ge u tot *macht* (over uzelf) *verheffen.*" Maar in droom 3 wordt dit thema niet voortgezet. Het aktueele zielsprobleem dat door die doode beesten wordt versymboliseerd is uit

3 verdwenen; 3 is alleen een antwoord op mijn theoretische vraag.

B: Maar ge hebt het in dien droom toch, behalve over uw kritisch bewustzijn, toch ook over kinderen, een dief, een meneer die goochelt met zijn oogen, een postdirecteur.... daar zal toch wel wat meer uit te halen zijn.

A: Neen, tenminste het lukt mij niet. Al die dingen behooren uitsluitend tot het antwoord. Luister maar eens goed:

Mijn *twee* kinderen stellen vóór het Onderbewuste en mijn Waakbewustzijn. De jongste, Jantje, die geregeld bij mij is als ik slaap, is het Onderbewuste, de andere, die *normaliter* dan *niet* bij mij hoort, is het Waakbewustzijn. In den droom nu maakt Jantje, het Onderbewustzijn, mij *wakker* in de bekende „onbekende" kamer. Ik zie dan ook Frank, mijn Waakbewustzijn, wakker *overeind zitten.* De kinderen zijn echter lastig en *spreken door elkaar!* Het Waakbewustzijn begint dadelijk te constateeren dat ik „dus droom"; het Onderbewustzijn werpt er tusschen dat die toestand „tòch niet onlogisch is". Resultaat: dat ik nu twijfel aan de *werkelijkheid* en mij *verward* voel.

B: Prachtig, prachtig! Nu de dief.

A: De dief stelt voor een of ander hypothetisch complex, dat uit mijn Waakbewustzijn — het bureau *boven* — gevlucht is naar het Onderbewuste — het *benedenhuis.* — Ikzelf, die hem grijp, ben thans het Waakbewustzijn-in-den-droom. Immers, wanneer ik, nog in het Onderbewuste vertoevende, den dief tot bekentenis kan brengen, hoef ik hem later niet voor de *be*wuste vierschaar in de bovenverdieping te brengen. Dit is inderdaad volkomen logisch, net zooals ik het in den droom ook zeg. Maar omdat ik tijdens den droom tòch niet dit verband begrijp, maakt die logica mij juist wanhopig. De dief zegt dan ook heel verstandig dat ik *liever boven* moest onderzoeken wat hij gedaan heeft, dus als ik echt wakker ben.

B: Het klinkt ongelooflijk. Maar ik geef toe dat deze uitlegging, al lijkt zij op het eerste gehoor nog zoo spitsvondig en gekunsteld, eigenlijk sluit als een bus.

A: Nu komt die heer, natuurlijk een dubbelganger van mij, namelijk mijn *echte* Waakbewustzijn, dat op *klaarlichten dag* pleegt te funktioneeren. Hij is op weg naar *boven*, want daar hoort hij thuis. Deze dubbelganger deelt mijn droomverwarring niet. Immers hij weet bij ervaring dat die toestand, waarin men niet weet of men droomt dan wel wakker is, kan vòòrkomen.

B: Mooi, mooi.... maar die krankzinnige woorden van hem.

A: Die krankzinnige woorden zijn in werkelijkheid zoo logisch als het maar kan. Wie is de *broer* van het Waakbewustzijn? Dat ben Ikzelf-in-den-slaap! Wat zijn de *oogen* waarmede mijn geest kijkt? Het bewustzijn en het Onderbewustzijn! En nu heb ik in den slaap de dwaze, *belachelijke* grap uitgehaald om door *mis*bruik te maken van mijn linkeroog — het waakbewustzijn — het *goed* gebruik van mijn *rechter-oog* — het onderbewustzijn, het *rechte*, goede oog tijdens den slaap — te *belemmeren*. Vandaar mijn wanhoop, en als ik in mijn kamer terug kom, vind ik de kinderen niet meer, met andere woorden, ik heb *noch* mijn bewustzijn *noch* mijn onderbewustzijn meer tot mijn beschikking. *)

B: Kostelijk. Dat is nog eens onzin met methode!

A: En het slot is het besef dat die dief maar een opzettelijk verzonnen comediant is om mijn speurend waakbewustzijn — van de *recherche!* — eens een gelegenheid te geven er over op te scheppen dat het zoo flink op zijn *post* is. De *directeur* van het huis, alias ikzelf, zal dan wel wat meer respekt voor hem hebben.

B: Maar welbeschouwd is deze droomserie, al is dan misschien het oorspronkelijke probleem in den laatsten droom ter zijde gesteld, een schitterend voorbeeld van het vernuft van het Onderbewuste. Ge doet het werkelijk te kort wanneer ge het slot alleen opvat als een ironi-

sche zelfbespotting. Dat is ook in strijd met uw eigen opvattingen, als ik die tenminste wèl begreep. Waarom ziet ge in dat slot niet veeleer de in vollen ernst gegeven belofte dat de „Groote Postdirecteur" werkelijk „bevorderen zal", dat wil zeggen tot „een hooger geestelijk stadium" zal verheffen, ieder die flink op zijn post is, die, zooals 1 en 2 al verlangden, tot klaarheid brengt wat er duisters en demonisch' in hem spookt?

A: Best, dat zìe ik er ook wel in, en in zooverre geef ik toe dat droom 3 tòch aansluit bij 1 en 2. Maar de hoofdbeteekenis lijkt mij toch nog steeds deze: dat men door opzettelijk ingrijpen van het wakend intellekt tijdens den droom, wanhopig in de war raakt. Men moet stil en eerbiedig schouwen, zooals gij deedt toen ge den nachtpauwoog ontdekte in het goddelijk Theehuis.

B: Ja, dat schijnt wel. Maar.... neen.... het is toch prachtig....

A: Een nieuw gezichtspunt?

B: Waarom vergeet ge die bel? Mijn hemel, de beteekenis van het slot is deze: De droom, *iedere droom, is logisch,* logisch, logisch, *onverschillig* welke bewustheids- of onderbewustheidsvorm er in optreedt, en *niettegenstaande* ge de normale droomfunktie belemmert. *Wat* ge ook droomt en *hoe* onzinnig het ook lijkt, het *is alles logisch.* Dat is een waarheid die als een *bel* hoorde te luiden over het land, die ge moest verkondigen van de *daken,* om alle geesten, die moeten schoonmaak houden in hun zielspaleis, te verhelderen.

A: Ei, dat accepteer ik! Ik ben blij dat ik u opeens zoo volkomen overtuigd zie. Zeker, die interpretatie is juist. Daar ziet ge weer eens hoeveel er kan steken zelfs in droomen die ons aanvankelijk niets zeggen. Dezen droom heb ik eerst zeven jaar na dato behoorlijk verklaard en zelfs nu voegt gij er nog iets aan toe waaraan ik niet gedacht had.

B: Kijk, daar ben ik niet weinig trotsch op.

A: Zeven jaar geleden al had ik moeten schrijven over

de redelijkheid van het droomleven. Toen wist ik dus onderbewust reeds wat mij later door Freud en anderen bewust gemaakt is.

B: Zou het zoo niét tenslotte bij ieder inzicht gaan? Ligt 't niet steeds al lang in ons te wachten tot de een of de ander, misschien toevallig, een tooverwoordje uitspreekt?

A: Maar nu valt mij zelf nog een andere verklaring van dit slot in. De postdirecteur is, zooals ge zelf gezegd hebt, een beeld van God. Een postbode of postambtenaar verbeeldt dikwijls den Dood en het luiden van klokken het doodsklokje. Ik druk dus hier blijkbaar de hoop uit na een leven van „op z'n post zijn" door den dood tot een hooger phase op te stijgen, „bevorderd te worden". *)

B: Magnifiek! Die hoop is bovendien *logisch* ook!

A: Dank u voor die bemoedigende woorden. Ik zal u beloonen met nog een enkel voorbeeld van kritisch opletten in den droom. — Ik had mij bij 't slapen gaan weer eens voorgenomen scherp toe te zien. Het resultaat was een uiterst verwarde droom, waaruit ik na zorgvuldige analyse niets anders kon opdiepen dan een wenschvervulling van tamelijk laag allooi. Maar gedurende den geheelen droom was ik mij bewust van de tegenwoordigheid van een onzichtbaar man, die „griffaar" of „sectaar" heette en mij op hinderlijke wijze in den weg zat, een soort van indringerige dwarskijker. Ik dacht: „dat is zeker zoo'n *plattelands-notaris;* als ik wakker ben zal ik eens nagaan of die woorden ook bijgeval werkelijk voorkomen in het Vlaamsch."

Bij het ontwaken begreep ik natuurlijk onmiddellijk dat de indringerige dwarskijker met den dubbelen naam griffaar — griffier, schrijver — en sectaar — snijder, ontleder — niemand anders voorstelde dan ondergeteekende *plattelands*bewoner, die gewoon is allerlei droomen te *noteeren* en te *ontleden.*

B: Wat een geest, wat een vernuft! — Maar meent ge

dat ook hier uw vooropgezette kritische houding het Onderbewuste belette zich duidelijk te uiten, zoodat het u tot straf niet lukte een dieperen zin in uw droom te ontdekken?

A: Misschien. Zéker voel ik mij daaromtrent niet. Het kan ook best zijn dat mijn Onderbewustheid mijn voornemen juist dankbaar aangreep, om mij door bemiddeling van dien dwarskijker eens zeer nadrukkelijk er op te wijzen, dat ik meer dan ooit op mijn hoede moest zijn ten opzichte van het object dier wenschen, die in den droom symbolisch vervuld werden. Het gold hier een „vleermuis" die ik behoorde „uit te werpen", zooals gij dat deed in uw eersten droom. In mijn bewustzijn had het beestje zich langen tijd voorgedaan als „vlinder", maar langs analytischen weg was het ontmaskerd. Geen wonder dus eigenlijk dat mijn „wenschend en begeerend" Ik allesbehalve vriendelijk gestemd was jegens dien lastigen griffaar-sectaar, die het in de gaten had gekregen.

B: Neen, geen wonder, ik ben er maar al te zeer van doordrongen dat wij menschjes té graag onzen uil voor een valk en onze vleermuizen voor vlinders aanzien, om ons intellekt bijster dankbaar te zijn wanneer het ons onbevangener leert kijken. — Ik ga heen.

A: Wacht nog even, er valt mij net een aardig voorbeeldje van droomlogica in.

Een pasgehuwde vrouw gaat met „hoofdpijn" naar bed en ontbiedt den docter. Na zijn bezoek droomt zij dat zij naar zijn woning fietst omdat zij *vergeten* heeft hem te vragen *wanneer* zij weer *op mag staan*. Reeds in haar droom vindt zij dit onlogisch. Zij treft hem in *gezelschap* en doet daarom haar vraag *heel schuchter*. — Waarop berust hier het gevoel van het onlogische? Op het besef dat haar gedrag tegenover dien docter in werkelijkheid onrationeel was. De zaak is dat zij hem eigenlijk niet had willen consulteeren over haar — waarschijnlijk bovendien gesimuleerde — hoofdpijn, maar over haar

vermoeden van zwangerschap. Maar zij voelde zich zelfs onder vier oogen nog te zeer in „gezelschap". Zij heeft uit *schuchterheid* déze vraag niet *durven* stellen en maakt zich nu wijs dat zij een àndere heeft *vergeten.* Maar die andere, wèl uitgesproken vraag verraadt meteen de verzwegene, zij is er n.l. de omkeering van. Zij *vraagt* wanneer zij mag *opstaan:* dat is onlogisch, want zij wil eigenlijk *weten,* wanneer zij *„komt te liggen".*

B: Ziet ge wel? Logisch, logisch, logisch! Luidt de bel maar! Adio, ik heb alweer voor een week te denken.

ZEVENDE AVOND

B: Een buitenkansje voor u. Een „waarschuwingsdroom", zoo duidelijk als maar kan. Zoo zult gij hem tenminste opvatten. En dat weer juist nadat ik onlangs zoo aan het waarschuwend karakter van den droom had getwijfeld.

A: Natuurlijk. Denk aan uw „protestdroom", die tenslotte een volkomen bevestiging bleek van alles waartegen ge protesteerde.

B: Enfin, hoe het zij, en al heb ikzelf nuchterder verklaring ervoor dan de stem van een beschermengel, ik wil toch graag erkennen dat ik aan dezen droom niets meer of minder te danken heb dan het leven van mijn heele gezin.

A: Geen kleinigheid.

B: Zonder dien droom waren we vannacht allemaal gestikt in de infernale dampen van onze regeeringskolen.

A: Goede hemel, vertel eens gauw.

B: De droom op zichzelf beteekent niets. Maar zijn resultaat, gij zult wel zeggen: zijn bedoeling, was dat ik wakker werd, den damp rook en nog net den tijd had om de deur naar onze huiskamer te sluiten en de ramen open te smijten. Ge weet dat de trap naar onze bovenverdieping in de huiskamer is. Bij de vermaledeide koude van de laatste dagen waren we gewoon 's avonds de trapdeur open te zetten en zoo de warmte door onze slaapkamer en die van de kinderen te laten cirkuleeren. Gisteren-avond deden wij dat weer, maar het meisje heeft toen de kachel gevuld met eierkolen en daarna de bovenklep laten open staan. Die kolen schijnen veel gas te ontwikkelen; misschien stond de wind ook op

den schoorsteen. In elk geval, toen ik later naar beneden ging was de kamer al vol giftigen walm, de groene vlammen sloegen de kachel uit.

A: Wel, ik wensch u van harte geluk met zoo'n goeden afloop.

B: Maar nu de droom. Die was heel eenvoudig, maar misschien in sommige opzichten voor u toch wel merkwaardig:

Ik liep ergens in een bosch. Ik moet daarvòòr ook al gedroomd hebben, maar ik weet alleen dat die voorafgaande droom, qua droom, heel gewoon was. Maar in dat bosch begon het *on*gewone. Ik merkte opeens met verbazing dat ik *liep* inplaats van op mijn fiets te zitten. „Waar is mijn fiets toch" dacht ik. „Hoe kàn dat, dat ik hier zonder fiets ben?" Die bevreemding werd voortdurend sterker. „'t Lijkt wel of ik droom", dacht ik. Toen kwam ik bij een soort gehucht. „Dit is de Lage Vuursche", wist ik, maar tegelijk voelde ik duidelijk dat het de Lage Vuursche niet was. Daardoor wist ik opeens heel zeker dat ik werkelijk droomde. Ik liep nu verder en voelde onderwijl ook inderdaad alles vager, droomachtiger worden. Tegenover de uitspanning gekomen vond ik de laan naar Hilversum verstopt door wagens, groote, zware wagens met vurige, trappelende paarden ervoor, die toch niet verder kwamen; een lange file; 't heele verkeer gestremd. „Wat moeten al die *kolen*wagens hier", dacht ik. „Mijn hemel, daar kom ik nooit doorheen". En 't werd al vager, ik liep als een slaapdronkene. Het duizelde me, en ik dacht: „Nu mòet ik wakker worden, *anders kom ik niet meer thuis.* Wakker worden!" Maar er kwam een ontzettende loomheid over me; ik zag niets meer dan een futuristische warreling van paardekoppen en kolenzakken en wielen, en daartusschen door wankelde ik verder. Ik voelde de nachtmerrie komen. *„Nu of nooit, wakker worden!"* wilde ik schreeuwen, maar ik hoorde mijzelf alleen maar als heel in de verte kreunen. *„Ik wil, ik wil"* wou ik zeggen.

Maar ik kon niet. Toen viel ik voorover; mijn hoofd bonsde en suisde, alles duizelde weg; ik voelde, precies als bij een flauwte, mijn bewustzijn wegslippen. En toen.... was ik niet wèg, maar wakker, rook het stikgas, sprong mijn bed uit, een beetje duizelig, maar nog goed bij mijn positieven. Er was nog maar weinig damp in de kamer; mijn vrouw, die verder van de deur slaapt, rook het wel toen ze ontwaakte, maar had er nog geen hinder van. Maar over een kwartier was het waarschijnlijk te laat geweest. — Is dit niet merkwaardig?

A: Méér dan merkwaardig. En ik vind het ondankbaar de goede bedoeling van uw droombewustzijn zoo te miskennen.

B: Dat deed ik aanvankelijk ook niet. Maar achteraf overwoog ik, dat het toch feitelijk heel natuurlijk is dat ik in mijn, waarschijnlijk lichten slaap, het gas rook; nog genoeg benul had om te concludeeren dat het van de antraciet afkomstig moest zijn, dáárop van kolenwagens droomde en eindelijk van physieke benauwdheid wakker werd.

A: Heel rationeel. Maar 't lijkt me toch rationeeler van zoo'n physieke benauwdheid argeloos te stikken. Mijn hemel, wat een droom! Ge zult zien dat hij vol diepe beteekenis is en per slot met uw eierkooltjes bitter weinig te maken heeft. Ik geef natuurlijk alweer direkt toe, dat het ruiken van het gas de *aanleiding* er toe was, maar voor de rest zie ik geen zweem van toeval in de heele compositie. En gijzelf zult toch wel erkennen dat de droom beheerscht wordt door een duidelijk besef van een dreigend gevaar, waarvan ge alleen door te ontwaken kunt ontkomen.

B: Dat is zoo.

A: Die woorden alleen al: „Ik *moet* wakker worden!" En *„anders kom ik niet meer thuis"*. En dan nog eens: „Nu of *nooit!*" Kan het duidelijker, als het om dood of leven gaat?

B: Hé, ge hebt gelijk.... ik heb die woorden zelf

heelemaal niet zoo serieus opgevat. — Maar ook deze waarschuwing kan toch wel slechts een weerslag zijn van een meer vaag gevoel van gevaar. Er *hoeft* toch niet uit te volgen dat de droom heeft *willen* waarschuwen dat ik in *doodsgevaar* was.

A: Waarom heeft dan de droom uw ontwaken *voorbereid* door u eerst te doen beseffen dàt ge droomde? Als ge uw droom, zooals normaliter, en zooals uw voorafgaande droom ook, voor realiteit had gehouden, zoudt ge nog lang ongestoord hebben kunnen dòòrdroomen en waart ge nooit weer wakker geworden, tenminste niet bij u thuis. Maar de droom zelf heeft u aan uw droomen doen twijfelen, door u uzelf voor te stellen in een uiterst onaannemelijke positie. Want ge zijt waarschijnlijk nooit *zonder* fiets bij de Lage Vuursche geweest.

B: Voor zoover ik weet niet: hoe zou ik er anders komen?

A: Juist. En toen ge wist dat ge bij de Lage Vuursche waart, versterkte uw droom uw twijfel door het landschap opvallend te veranderen. En tòen waart ge rijp om wakker te *willen* worden.

B: Ja.... ik moet toegeven.... dat lijkt wel wat op opzet. Maar, iets anders. We hebben dus hier een droom, uitgaande van een zuiver physieken prikkel, waarschuwende voor een concreet physiek gevaar. Dat is prospektief, vòòrzorgend. Zeker. Maar ge kunt toch van dézen droom niet zeggen dat hij slaat op een of ander *conflikt*, en nog minder dat hij erotische elementen bevat of een wenschvervulling is. Of.... wat denkt ge?

A: Ge vraagt dit zòò zielig onzeker, dat ge blijkbaar zelf heel goed voelt dat de gegeven verklaring nog maar half is. Een wenschvervulling? Och ja, die zit er ook wel in, een heel aardige zelfs. Ge ziet kolenwagens, almaar kolenwagens, een heele file, om niet doorheen te komen. En dat in dézen tijd, terwijl we ons huis op ongeveer 50 graden moeten zien te brengen met een half mud steenkoolgruis in de week, en terwijl onze

kinderen fabriekjes voor gepekelde krantenbriquetten oprichten en oude kippenhokken stuk slaan voor brand! Als dàt geen wenschvervulling is, weet ik 't niet.

B: Dat is heel aardig.

A: Maar wat denkt ge bij „kolen"?

B: Kein Feuer, keine Kohle
Kann brennen so heiss,
Als heimliche Lieb!
Von der Niemand nichts weiss. *)

A: Niet erotisch, hé?

B: Och, loop rond! Ik denk bovendien: „gloeiende kolen op iemands hoofd stapelen."

A: Hebt ge dat gedaan, of is u dat overkomen?

B: Iemand zei me dat onlangs, zoo voor de grap, bij ik weet niet welke gelegenheid.... 't was m'n vrouw, ja juist. Ik had haar beloofd een boodschap voor haar te doen in de stad, en vergat het: maar zìj had intusschen m'n kamer schoon gemaakt en bloempotjes in m'n vensterbank gezet.

A: Daar heb je 't. Gij draagt uw gloeiende kolen naar een andere, en uw vrouw, de niemand, die „nichts weiss", stapelt de hare op uw schuldig hoofd. Geen wonder dat ge 't benauwd krijgt.

B: Ge wilt zeggen dat die gasverstikking eigenlijk maar symbool is voor een geestelijke benauwenis?

A: Ja. En dat ge zult stikken ook, als ge niet *wakker* wordt uit uw *droom*.

B: En dat het hoog tijd is, niet waar? Och ja, dat kan kloppen.

A: Ziet ge geen verband tusschen uw apathie in den Salomo-droom, uw hysterische verlamming van de beenen, toen ge onlangs uw atelier woudt binnengaan, en de nachtmerrie in dézen droom? En dan dat wakker worden! Ge hebt het al een paar keer gehad, en ge weet wat we laatst over de beteekenis van die sensatie gesproken hebben. Hier zegt dat „wordt wakker" precies

hetzelfde, n.l. „Ge leeft in een droom!" Nu in de beteekenis van „illusie".

B: En dat moet je je door een droom laten zeggen! Curieus.

A: „Wordt wakker", zegt de droom, „en onderzoek wat het is dat je benauwt en verlamt. Het is het vuur, de gloeiende kool in het *lage vuur.*"

B: Het lage vuur.... prachtig! In de kamer *beneden* en.... in mijzelf. Ik laat in 't midden of het met mijn *hooge* vuur wel heelemaal in orde is, maar voor het lage accepteer ik uw oordeel.... en geloof me, heusch niet alleen maar omdat ik zoo'n schik heb in die geniale woordspeling. Ge hebt gelijk, het lage vuur brandt niet behoorlijk, het smeult en rookt en vergiftigt....

A: Het vuur van de Lage Vuursche, waar ge uw Eva ontmoet hebt, die ge zoo graag voor de bron van uw hoogste vuur zoudt verslijten.

B: Satan, hoe wéét ge dat! Ja, dààr ontmoette ik haar herhaaldelijk, en dààr ben ik ook langzamerhand gaan merken dat ik *wakend droomde.*

A: Daar hebt ge uw fiets, uw geestelijke vaart, uw élan verloren, om er in uw verdooving rond te waggelen op den beganen grond en tenslotte te gaan beseffen dat uw paradijs toch *anders* is dan ge had *gedacht.* En nu *wilt* ge wakker worden.

B: En *kan* niet.

A: Hoe heb ik het nu? Ge wèrd toch wakker. De zaak is in orde, hoor, geloof dat maar gerust. De voorteekenen zijn gunstig.... Kom, ge behoeft niet zoo somber te worden. Er zijn heusch wel meer menschen die hoog- en laagvuur niet goed weten te onderscheiden en tenslotte stikken in den rook. Wees blij dat gij tenminste gewaarschuwd wordt. Er is natuurlijk oneindig veel meer uit dezen droom te halen: die kolen stammen uit een mijn die nog met succes ontgonnen kon worden. En hij is ook vol van aardige, veelzinnige symboliek. Bijvoorbeeld die paarden! De erotische beteekenis daarvan kent

ge al. Hier is die onderstreept door de woorden „vurige" en „trappelende". Maar paarden worden in de droomsymboliek òòk dikwijls gebruikt als trek- en lastdier, om zorgen en moeiten en zware inspanning uit te beelden. In ùw droom hebben zij op ongedwongen wijze beide beteekenissen tegelijk. Uw zorg is van erotischen oorsprong. Uw libido is „geremd" en uit zich nu, evenals bij uw „verlamming", door een „niet verder kunnen". Wat overigens die „stremming van 't verkeer" nog méér beteekent voor een man, wiens vrouw over een paar maanden een baby wacht, laat ik aan uw eigen scherpzinnigheid over. Het is duidelijk dat ook dìe stremming het hare er toe bijdraagt om uw geheime begeerte naar de „Lage Vuur-sche" te prikkelen. En dan de erotische beteekenis van het „landschap" als symbool der vrouw! En van het fietsen! Dat u juist in dàt bosch, dat wil zeggen bij dìe vrouw, niet lukt!

B: Het is wonderbaarlijk, schoon minder aangenaam, wat ge daar weer „waarzegt".

A: Ik zal u daarom maar verder sparen. Ge hebt bovendien de kern toch al begrepen. Ik zal u liever een paar andere droomen vertellen, òòk met het thema hoog- en laagvuur, en òòk van sterk waarschuwend karakter.

B: Graag, maar breng me niet in al te compromittant gezelschap.

A: Ge kunt gerust zijn, ge deelt uw lot met een heel bekoorlijk jong meisje. Hier heb ik haar dossier. Een zeer gecompliceerde ziel, die dan ook leelijk met zichzelf overhoop ligt. Zij is mooi, zinnelijk, heeft verschillende talenten, en sterke neiging tot het mystiek-religieuze. Zij heeft geen prettige jeugd gehad; thuis wordt zij door haar ouders kort gehouden; zij leeft vol verzet, smacht naar vrijheid. Zij wil actrice worden, zich „wijden aan de kunst", maar zij mag thuis het woord niet uitspreken.... ouders zijn soms in hun bruut onverstand wijzer dan de geslachtofferde kinderen. Want het zou

waarschijnlijk niet goed voor haar zijn als zij haar zin kreeg. Wat haar tyrannieke ouders aan den eenen kant bederven, verknoeien haar liberale „vrienden" aan den anderen kant. Haar ouders houden haar te klein, haar vrienden tillen haar over het paard. Zoo dobbert zij voortdurend tusschen kleinheids- en grootheidswaan — net als alle jonge artiesten — en is telkens het stuur kwijt. Zij heeft ook een tikje beet van den zoogenaamden afstammingswaan, de fantasie dat zij eigenlijk een vondeling is, kind van veel interessanter menschen dan haar werkelijke ouders; natuurlijk géén Nederlanders, maar bijvoorbeeld van een zigeuner met gloeienden blik en van een Fransche markiezin.

B: Hoe lief. Maar waarom zou het voor zoo'n meisje verkeerd zijn om actrice te worden. Ik zou zeggen: met zoo'n dramatische fantasie is ze er voor geschapen.

A: Omdat die kunstliefde, die heilige roeping, mij niet zoo heel zuiver lijkt. Ik geloof dat haar „hooge roeping" slechts de rook is van haar „lage" vuur. Of neen, niet „slechts" zonder meer, maar „nòg slechts" of misschien wel alleen maar „voor 't grootste deel".

B: Ge tempert al aardig.

A: Och ja, anders doe ik haar, en allen wier vroomheid zinnelijk, en wier zinnelijkheid vroom is, te groot onrecht. Zij heeft nog veel innerlijk uit te vechten en juist voor een actrice lijkt zoo'n strijd mij zwaarder dan voor een kunstenares op ander terrein. Overigens is het eigenaardig, dat zijzelf heel goed voelt dat haar temperament haar het leven niet gemakkelijk zal maken. Hier, in dezen droom, dien ik nu net opsla, beklimt zij met eindelooze moeiten een steilen berg, op den top waarvan een wit huis staat, dat zij moet bereiken. Zij laat zich door niets afschrikken. „Ik ben zeker wel honderdmaal *gestruikeld* en *gevallen*. Doodmoe was ik. Maar ik weet dat ik het witte huis bereikte." Een andermaal staat zij aan een tweesprong en kiest den zwaarsten weg, naar „het Hooge en Goede", schrijft ze. Zij wordt herhaalde-

lijk door „stemmen" gewaarschuwd om rustig af te wachten wat het lot zal brengen. Eens wordt haar bevolen haar droomen op te schrijven, „omdat die *later noodig zullen zijn* en zij er troost en sterkte in zal vinden".

B: Dat is heel curieus.

A: Ja nietwaar; zij wist toen van droom-analyse niets af. — Hier is ze, als *soldaat*, in een veldslag. Denk eens aan uw eigen veldslag-droomen. Zoudt ge dat vechten ook bij hààr atavistisch verklaren? Of was zij in vorige incarnaties misschien een Amazone-koningin of Jeanne d'Arc? In elk geval, hier vocht ze voor haar *vrijheid*, want ze was in *Frank*rijk. Haar troep was in het nauw gebracht en zij moest in opdracht van een officier iets *onmogelijks* doen, nl. doorbreken en hulp halen bij den „commandant". En zij doet het, zij „slaat zich door", bereikt den bevelhebber en krijgt de toezegging dat hij „helpen zal" en „dat alles goed zal afloopen."

Deze droom weerspiegelt haar heelen gemoedstoestand. Zij wil nl. haar ouderlijk huis ontvluchten, de wijde wereld in. De vrijheid die haar wacht is natuurlijk vol strijd, zal haar eerst recht in het nauw brengen; zij zal in „Frankrijk" omringd zijn door vijanden en het lijkt haast onmogelijk zich er door te slaan, zij heeft een gevoel alsof zij „niet meer te redden" is; alleen God, de groote „commandant" — denk aan uw „schipper" — zou haar kunnen helpen. En hij belooft het ook en spreekt haar moed in. — Maar als ge nu denkt dat deze droom alleen maar uit vrijheidsdrang en vroomheid is opgebouwd, zoudt ge u vergissen. Frankrijk is òòk het klassieke land van de zedelijke bandeloosheid. De wàre vijand die haar in haar veroverde vrijheid bedreigt, zijn niet ekonomische moeilijkheden, maar haar eigen lichtvaardige zinnelijkheid, ijdelheid, zucht naar weelde.

B: Is die conclusie niet een béétje gewaagd?

A: Dat zoudt ge niet zeggen als dit meisje aan ù bekend had wat zij mij zeide: dat zij op het punt stond er

met een man, dien zij niet eens lief had, van door te gaan naar *Parijs!*

B: Dat is heel sterk.

A: En dààrom zei ik dat haar kunst-ideaal maar rook was van haar *lage* vuur. Zij wil niet „vrij" en „actrice" zijn om als scheppende kunstenares een ideaal te verwerkelijken, maar om op haar gemak, parasiteerend op aanbidders en erger, haar luxe-neigingen te kunnen „uitleven". O zeker, zij zou ook wel ècht actrice willen zijn, want zij wil „een rol spelen" in het leven. Zij droomt zichzelf als gevierde courtisane, omringd door weelde en genot. Ministers en koningen zal zij beheerschen, stel 't je maar zoo romantisch mogelijk voor. Zij wil ook „comediespelen" tegenover zichzelf, zichzelf wijs maken dat zij zulk een leven „mooi" vindt, de gewone illusie van onrijpe artiesten. Zij zal „zich uitleven in schoonheid". En het schoone aan haar is haar lichaam. Haar hoogste deugd en plicht is dus eigenlijk om haar schoone lichaam door de menschen te laten bewonderen als actrice en aan de mannen te geven als courtisane. Zij mag het ze niet onthouden, zij moet dat offer brengen, terwille van de schoonheid. Met zulke drogredenen tracht zij zich telkens te paaien, exalteert zich tot een stemming waarin zij zulk een toekomst ziet als een grootsche, tragische, maar schoone fataliteit; om zich een ander oogenblik diep ongelukkig te voelen en zichzelf in cynische zelfverachting het onverschilligste, meest hartelooze schepsel op aarde te noemen. Wat zij heelemaal niet is. En dan hoort zij in haar droom weer de „stemmen", die haar zeggen rustig te zijn of vol te houden.

B: Wat is een menschenziel toch een prachtig ding! En wat een wonderlijke gewaarwording moet het zijn zulke tegenstrijdige wezens een beetje te doorzien en te weten dat er alles van groeien kan, het hoogste en het laagste.

A: Zij weten het zelf ook heel goed, onderbewust. En

ik kan gerust zeggen „wij", want wijzelf, gij en ik, zijn heusch niet minder tegenstrijdig als het er op aan komt. Maar dit alles is maar inleiding. Ik zal u den eersten droom voorlezen, waarmede dit meisje bij mij kwam en waaraan ik begreep hoe het met haar gesteld was. Zóó schreef zij hem neer:

„Ik zag mijzelf, m'n *arm* zelf — Wit was ik en mooi — Niet mooi van een *meisjes*mooi, maar mooi van tragedie, mooi van innerlijke ellende en droefheid — weer zie ik me gaan, het hoofd achterover gebogen, de oogen bijna gesloten, op m'n uitgestrekte handen dragend een *duif*. En weer hoor ik de muziek, de klagend-*eischende* muziek en voel ik weer den weg dien ik gaan moest, *waaraan geen ontkomen was*. — M'n eenige kleeding was een cape van *zwart* satijn, op de borst vastgehecht met spangen van *zilver*. — En zoo ging ik de lange gang die gegaan moest worden naar den Tempel. En nog was ik niet aangekomen bij den voorhang die me van den Tempel scheidde, nog niet, omdat ik weifelde en me terugtrok. Toen ik bij den voorhang kwàm, durfde ik niet binnen gaan. Maar ik wist dat ik mòest. En met een ruk schoof ik me door de gordijnen heen. Nu was ik in den Tempel, maar dorst niet op te zien en zòò, met in m'n arm nu de duif, en nog met m'n andere hand het gordijn vast houdend, stond ik daar. En weer wist ik dat het moest. En omdat ik zoo voelde dat het moest, werd ik kalm en durfde te kijken naar het *Afgodsbeeld* (toen zij den droom het eerst *vertelde*, zei zij *Boeddha*-beeld) het beeld met het *derde oog*. En berustend naderde ik het, liep de treden van het altaar op en bracht m'n duif, die ik *offeren* moest, om het groote offer dat volgen zou Hem welgevallig te maken. — En langzamerhand ontgespte ik m'n mantel, die afgleed. Zoo bleef ik even staan en keek Hem aan. — Toen, nemend de *dolk* die altijd lag voor het Beeld, en hem heffend boven mijn *linker* schouder, *doodde ik mezelf*. En langzaam viel mijn stervend lichaam neder op de treden van het Altaar. — Zòù

zag ik dit alles, als een wondermooie, nooitgeziene *scène.*"

B: Een heerlijke droom. Hij geeft heelemaal den indruk van een religieuzen ritus.

A: Dat is hij ook. Het is het visioen van de Babylonische Heilige prostitutie in den tempel van Astarte!

B: Je moet maar durven!

A: Het lijdt geen twijfel; alle symbolen zijn sexueel, en religieus tegelijk. De duif is de vogel van Astarte. En wat denkt ge dat dit meisje bij het woord duif associeerde? „Mijn onschuld"! Haar houding, de tempeltrap, de lange gang, de voorhang, haar naaktheid, en tenslotte het doorsteken met den dolk, zeggen verder genoeg. Het laatste beeld is dubbelzinnig, zelfs véélzinnig. Meestal wòrden meisjes in dergelijke erotische droomen door mannelijke aanranders doorstoken; ge begrijpt natuurlijk de phallische beteekenis van zwaard, dolk, lans enz. Maar dit meisje doorsteekt *zichzelf.* Dit wil ten eerste zeggen dat zij zich niet laat nemen, maar zichzelf bewust prijs geeft aan den eerste den beste, zooals dat in Babylon godsdienstig gebruik was. Het slaat ook op auto-erotisme; let op dat *„links"*. En ten slotte beteekent het dat zij door zich aldus op te offeren, zedelijk zelfmoord pleegt. De gedachte aan concreten zelfmoord speelt hier ook een rol, zooals uit een anderen droom blijkt.

B: En die drie-oogige Boeddha?

A: Is een drogbeeld, waarmede zij haar lagere motieven tracht te heiligen. Maar zijn ware gedaante is best te herkennen. Ik vroeg haar: „Wàs het wel Boeddha?" waarop zij direct weifelde en antwoordde: „Misschien een andere *god.*" Maar Boeddha wàs geen god en hij draagt bovendien geen derde *oog,* maar een edelsteen in het voorhoofd. De *god* met de drie oogen is Siva, de.... Verwoester. En zijn derde oog is de zon, de verzengende zomerzon, die de Himalaya verschroeide: symbool van de verterende, *vernietigende* liefde. Siva, die bovendien vereert wordt in het teeken van de linga,

den phallus! Aan dezen *afgod offert* zij haar *onschuld* op en dat is haar verderf, haar ondergang, haar dood. Daarom is zij gehuld in een *zwarten* mantel, met *zilveren* gesp: de kleuren van den Dood. Ge ziet dat deze droom volkomen klopt met haar gevoel dat het een onafwendbare fataliteit is die haar naar de prostitutie drijft; zij kan niet anders, zij mòet „den weg op *waaraan geen ontkomen is*", zij mòet den voorhang oplichten. Het is tragisch, maar laat het dan tenminste „mooi" zijn, denkt ze, en geeft aan het geheel een mystiek-religieuzen schijn. Maar dat dit een *schijn* is, verraadt zij door den heiligen Boeddha later een „afgodsbeeld" te noemen, en door dien slotzin waarin zij zegt dat zij alles zag als een *scène,* dat wil zeggen als iets dat zij voor zichzelf *acteerde.* Voor den schijn koos zij, — ze is theosofe, — Boeddha; haar Geweten verving hem door Siva. Bovendien koos zij Boeddha omdat zij een Boeddhabeeld gezien had in de kamer van een man, die blijkbaar toch méér indruk op haar gemaakt heeft dan andere mannen, die ze beweert allemaal te verachten. Curieus, juist omdat zij allemaal van haar begeeren, wat zij ze zelf geven wil!

B: Wat? Heeft een meisje met zulke neigingen een *afkeer* van mannen?

A: Zeker, tenminste dat zégt zij, en gelooft zij zelf stellig dikwijls genoeg, dat maakt haar conflikt juist zoo moeilijk. Zij is ijdel, gemak- en genotzuchtig, enfin: zinnelijk; maar volstrekt niet manziek. Zij is zelfs duidelijk Lesbisch aangelegd, wat óók uit sommige andere droomen blijkt. Zij heeft nog nooit liefde voor een man gevoeld, zègt zij; je moet zoo'n bewering nooit te serieus nemen. Wèl heeft zij getracht zich die op te dringen, misschien wel als surrogaat voor een verheimelijkte èchte, maar ongelukkige liefde. Natuurlijk met veel desillusie tot resultaat. In elk geval: in haar hart verlangt zij naar de natuurlijke liefde van een man; daarom is die droom een wenschvervulling: *zij wou dat zij in staat*

was met échte wijding, met hèilige liefde, zich te geven aan één bepaalden man. De mògelijkheid van zùlk een offer, van de waarlijk heilige overgave, voorvoelt zij, en vandaar dat zij haar droom beschrijft met „eerbied", als „een van de mooiste momenten van haar leven", terwijl zij tòch mijn verklaring ervan accepteert. Haar sterke aandrift om zich weg te gooien berust ook op de hoop het onbekende liefdegevoel te kunnen forceeren: als ik mij maar eenmaal gegeven heb, zal de ware liefde wel komen. — En dan de gedachte erbij: 't is de eenige manier om van huis weg te komen.

B: Wat 'n verwarring! En wie of wat moet zoo'n meisje helpen?

A: Waarom moeten menschen eeuwig en altijd geholpen worden? Laat ze maar zelf vechten. Misschien ontmoet zij eens een man, een éérlijk man, die van haar houdt om haar lieve eigenschappen, inplaats van haar te adoreeren om haar verkeerde. Des te beter dan. Zij verlàngt zulk een steun. En *zoekt* hem waarschijnlijk inplaats van rustig erop te wachten als op een wonder. Dan vindt zij natuurlijk precies den verkeerde en beleeft weer een deceptie. Maar vroeg of laat zal zij wel gaan begrijpen dat zij per slot haar leven in haar eigen hand heeft en er zelf aansprakelijk voor is. Zij wordt bovendien gewaarschuwd.

B: Gewaarschuwd? Neem me niet kwalijk, maar deze droom lijkt, dunkt mij, juist meer een bedriegelijke aansporing, een versterking van haar fataal idee fixe „dat het niet anders kan", dat er geen andere weg meer is.

A: Het is een crisisdroom, toen zij hem droomde stond zij juist op het punt haar „misstap" te doen, of misschien juister te herhalen — zij ziet zichzelf immers niet als *meisje*, maar als tragische *vrouw*. — Toch kunt ge niet zeggen dat de droom haar aanspoorde. Integendeel, hij liet toch heel duidelijk zien waar het op uit liep, en de beschrijving die zij van zichzelf geeft op weg naar den tempel, als toonbeeld van „ellende en droefheid" is

toch weinig bemoedigend. — Maar zij is op nog andere wijze gewaarschuwd na een vroegere struikeling; luister maar eens naar dit hypnagogische visioen.

„Wel denk ik soms aan zelfmoord en weet hoe verkeerd dat is. En nu droomde ik dat ik langs een gracht 's avonds in een vreemde stad liep. Daar zag ik een agent aankomen die een pas uit het water opgehaalde *vrouw* droeg. Ik ging naar hem toe en vroeg of ik hem soms helpen kon. „Nee" was het antwoord, met een minachtende blik op het lijk in z'n armen, *„er is niets meer aan te doen,* 't is *'n licht vrachie!"* Onwillekeurig keek ik, en met een schok werd ik wakker. Want ik had gezien mezelf, akelig en ellendig, sluik zwart haar om m'n ingevallen gezicht en met groote blauwe vlekken om m'n gesloten oogen. Nooit had ik een gezicht gezien zoo vol ellende. Diepe groeven om m'n naar omlaag getrokken mond, en zoo lag daar dat gezicht, hulpeloos, met net die hulpelooze uitdrukking zooals ik me zoo dikwijls voel. Waarom moest ik dat droomen? Aldoor zie ik me zoo vòòr me. *Het is zeker een waarschuwing!"*

B: Ja, dat is duidelijk genoeg.

A: Toch begreep ze de beteekenis van dat „'n *licht* vrachie" eerst toen ik den droom in verband bracht met den tempeldroom en den droom van haar levensweg, waarop zij zoo dikwijls struikelt en valt. In de droomsymboliek staat de „politie-agent" of de „rechter" bijna altijd voor „God". In dezen droom is de agent meteen de rechter; hij neemt de vrouw tot zich en *vonnist* haar met een: „gewogen en te licht bevonden!"

B: Wel een bijzonder duidelijk voorbeeld van de „stem des gewetens".

A: Zij vroeg me waarom juist zij tot zooveel ellende was uitverkoren. Ik zei: „Je zegt het zelf: omdat je uitverkoren bent". En ze scheen dat te begrijpen. Zij is gewaarschuwd, en zij kàn vechten. Al vechtend zal zij haar weekelijkheid en zelfpijnigende zelfvertroeteling wel verliezen. Voor het overige moet ze maar op den comman-

dant vertrouwen. En „rustig afwachten", dat wil zeggen zich met gelatenheid schikken in haar z.g. „ondragelijke" omgeving; en dan werken, werken, haar talenten evenwichtig ontwikkelen zonder zich daarvan geëxalteerde illusies te maken. Enfin, flink aanpakken maar, doen wat er te doen is, zonder sentimenteel zelfbeklag. Tot ze zichzelf meester is en geen obsessies meer heeft van wegen, die ze „moet" gaan, maar, zooals in een van haar droomen, vrijwillig haar weg, en nog wel den moeilijksten, *kiest*. Tot die zielskracht kan zij zeker komen, zij zoogoed als ieder ander die haar in zijn droomen al bezit. En dan is er ook kans dat zij haar onbegrepen erotiek leert sublimeeren tot kunst. Ik heb misschien veel te voorbarig gezegd dat ik haar kunstliefde niet ècht vond. Ten slotte is ieder gevoel dat men *voelt* „echt". En hoeveel kunstenaars zijn er die steeds, laat staan van begin af, wisten hun „höchste Hoffnung" heilig te houden? Die niet telkens en telkens weer hun hoog en hun laag vuur met elkaar verwarren? Beide, hoogvuur en laagvuur zijn immers eigenlijk slechts vormen van *eenzelfde* goddelijk vuur. Hebbel zei van Shakespeare dat deze, wanneer hij zijn drama's niet had kunnen schrijven, stellig de grootste misdadiger ter wereld zou zijn geworden; en ik geloof dat Hebbel zelf, met recht aanspraak zou kunnen maken op de tweede plaats. En evenals Kunst voor velen „surrogaat" is voor onderbewuste kriminaliteit, is zij voor nog veel meer artiesten surrogaat van onbevredigde erotiek. Zoo kan een onderbewust erotomaan misschien een groot naaktschilder of beeldhouwer worden. Ik hoorde eens een beroemd violist zeggen, dat hij bij het in den arm nemen van zijn instrument altijd aan een vrouwenlichaam moest denken. Blijkbaar „sublimeert" deze kunstenaar een deel van zijn al te fel laaiende laag-vuur tot kunst. Het zou mij tusschen haakjes gezegd, niet verbazen als de vorm van de viool oorspronkelijk een welbewuste nabootsing van het vrouwenlichaam wàs. En zoo is het ook heel best

mogelijk dat dit meisje, waarvan ik sprak, haar sterke „vertoonzucht", die bij gewone vrouwen een duidelijk sexueele bedoeling heeft, weet om te zetten in kunst, hetzij als actrice, hetzij als dichteres, wat mij voor háár temperament wel het veiligste lijkt.

B: Maar het is de vraag of tenslotte de veiligste weg wel steeds de beste is.

A: Daarin hebt ge gelijk. En het is eigenlijk een erbarmelijke weekhartigheid van ons, anderen voor gevaren te willen behoeden, die ze misschien juist noodig hebben om er hun krachten aan te ontwikkelen. Laten we de zorg voor dit meisje, evenals we 't voor onszelf doen, maar overlaten aan haarzelf.... en aan den Commandant.

ACHTSTE AVOND

A: Dicteer maar.

B: Er wordt een kamerconcert gegeven door een Rus. Ik weet niet of 't bij dien Rus aan huis was of ergens anders. Er waren talrijke gasten, waarvan ik evenwel geen voorstelling meer heb. Ik had het gevoel dat mijn vrouw er ook was, ik zag haar wel niet, maar ze was toch den heelen droom door aanwezig. Het concert moet heel merkwaardig zijn; ik zit vooraan, het lijkt of het speciaal voor mij is gearrangeerd. De Rus komt binnen; hij doet mij denken aan Gorki, maar als ik goed toe zie zijt gij het. Hij gaat zingen, alweer uitdrukkelijk tot mij gericht. Hij zingt zonderlinge, nu eens eentonige, dan weer wilde liederen, met een heesche, krijschende stem. Het lijkt mij eerst alleen maar vreemd, maar ik doe uit beleefdheid alsof ik het mooi vind. Hij zingt dòòr en herhaalt daarbij telkens één bepaald fragment, tenslotte vind ik het écht mooi. — Het zingen is uit en hij zal nu gaan waarzeggen. Hij zegt, vlak vòòr mij staande, hinderlijk, opdringerig dicht bij, verschillende dingen over mijn karakter. Het valt mij heelemaal niet op dat dit toch eigenlijk geen waarzeggen is, integendeel, ik voel het alsof hij werkelijk iets voorspelt. Hij zegt onder andere: „Hij is eerzuchtig". Ook „heerschzuchtig" en „kritisch", „ijdel". Dan nog een paar dingen die ik mij niet weet te herinneren, maar die mij erg troffen. Allemaal weinig begeerenswaardige eigenschappen helaas. Ik had een heel groot vertrouwen in hem. Die man weet alles, dacht ik. Opeens zei de Rus: „Hij maakt schulden". Dit deed mijn bewondering voor zijn helderziendheid nog toenemen. Maar nu treedt plotseling mijn broer te voorschijn en begint op zeer spitsvondige wijze den Rus

en zijn praktijken te weerleggen en al zijn getoover verstandelijk te verklaren. Om den Rus te tarten vraagt hij eindelijk: „Hoe groot zijn die schulden dan wel?"

Nu is alles weg. Maar ik zie vòòr mij het achterdeel van een paard, waaruit negen paardevijgen rollen, flap-flap, zooals dat gaat, hé, ik kon ze nauwelijks tellen zoo vlug. Dit zijn mijn schulden. Op den grond, een eindje verder, lagen nog vier dergelijke stapeltjes. „Het is wonderbaarlijk, het klopt precies", denk ik. „Hoe moet ik die ooit betalen."

Dan zie ik den Rus opnieuw, maar nu in mijn eigen kamer. Hij zit tegenover mij en wij staren elkaar strak in het gelaat. Dan zijn we toch weer in de kamer van het concert en het is me alsof ik den Rus tegenover de aanwezigen verdedig. Ik zie hem eindelijk weggaan, in de gestalte van een veel-armigen Indischen God. Daarop word ik wakker.

A: Gewoon? Of hadt ge een of andere bijzondere stemming of gewaarwording?

B: Ik had een onverklaarbare neiging om mijn vrouw te wekken. Eigenlijk niet zoozeer, geloof ik, om haar den droom te vertellen; maar om haar iets liefs te kunnen zeggen, zoomaar. Ik deed het natuurlijk niet, omdat zij zoo rustig sliep; maar ik dacht toch: jammer dat zoo'n spontaan verlangen meestal absoluut ongelegen komt. En toen ben ik blijven liggen soezen over den droom, en over mijn vrouw en hoe ik die den volgenden dag eens een pleziertje zou kunnen doen, en over allerlei nuttige en noodige zaken met het oog op haar aanstaande bevalling.

A: En wat dacht ge omtrent den droom?

B: Wel, ik voelde duidelijk dat die in verband moest staan met onze analytische gesprekken. Gij waart de Rus die mij helpt mijzelf beter te leeren kennen. Maar de détails van den droom bleven mij raadselachtig. En wat die schulden er mee te maken hebben, is mij geheel onverklaarbaar, tenzij de Rus mij op even kiesche als

smaakvolle wijze wou te kennen geven dat ik voor zijn concert geen entree had betaald. Overigens maken die schulden den droom, dunkt mij, voor u interessant uit theoretisch oogpunt. Want er doet zich hier het geval voor dat mijn droombewustzijn zich *vergist*, maar tòch die vergissing als absoluut *juist* voelt.

A: Ge wilt zeggen dat ge in het geheel geen schulden hebt?

B: Pardon, die heb ik wél. Maar ten eerste heb ik ze niet *gemaakt*, maar ben ik er door ongelukkige omstandigheden, zoo te zeggen buiten mijn schuld, in gekomen. En ten tweede is de omvang ervan wel negenduizend gulden *geweest*, maar al sinds een half jaar met 5000 verminderd, die mij zijn kwijt gescholden. — Ik pleeg dergelijke materieele gelukjes niet te overschatten, maar vind het van mijn onderbewustzijn toch wel wat héél nonchalant en ondankbaar om zulk een kwijtschelding zoo maar te negeeren. Terwijl ik toch destijds juist door de wijze waarop dit buitenkansje mij te beurt viel, allerprettigst werd aangedaan.

A: Is dan dat bedrag voor uw gevoel misschien toch een éereschuld gebleven?

B: Volstrekt niet.... Natuurlijk, als ik opeens een paar ton kreeg, dan tufte ik als een O-W-er direkt al mijn schuldeischers af; maar ik maak mij geenerlei illusie dat die tonnen zoomaar pardoes op een goeden dag komen binnenrollen en houd mij dus niet op met dergelijke goedkoope bespiegelingen als het betalen van eereschulden. Daar kom ik van mijn leven niet aan toe. Tusschen haakjes: een inval van mij was: „ezeltje rek je!", ge weet wel, uit 't sprookje van Grimm en ik had toen nog al lach in mijzelf bij de gedachte dat het ezelachtige leven voor mij nooit ook maar 'n bescheiden hoopje dukaten, maar wel hopen schulden scheit. — Neen, het lijkt mij niet waarschijnlijk dat mijn ziel mij aan zoo'n eereschuld wilde herinneren.

A: Mij eigenlijk ook niet, er zal wel iets heel anders

achter die negen zitten. Iets, waardoor dan meteen die andere hoopjes gemotiveerd worden.

B: Nu, *die* zouden overigens nog een viertal *oudere* schulden kunnen voorstellen, die mij wel niet zijn kwijtgescholden, maar waarvoor ik toch geen rente betaal.

A: Kostelijk! Dat „vuile geld," niet waar? Als 'n hoop paardevijgen in een hoek.

B: Ja maar, wacht even! zòò voelde ik dat toch niet. Ik had heelemaal geen geringschatting voor die droomschulden. Het heele tooneel had voor mij ook niets onappetijtelijks of onaesthetisch'. Het was een antwoord op de vraag van mijn broer, en voor mijn gevoel een zeer *juist, fijn* en *zinrijk* antwoord. Ik dacht: „nou, dàt is afdoend, die houdt verder z'n eigenwijzen mond." Eerst een heele poos na het ontwaken realiseerde ik dat het goed beschouwd onjuist, onfijn en onzinnig was.

A: Daar hebben we dus hetzelfde probleem als bij uw veldslag-droomen: is in het droombewustzijn het moreele of aesthetische gevoel verzwakt of niet? Ge schijnt toch nog niet geheel en al van zijn integriteit overtuigd. Het zal mij niets verwonderen wanneer ge binnenkort met nog heel wat onaesthetischer, om niet te zeggen onzedelijker droomen aan komt zetten om mijn theorie van de integriteit van het zedelijk bewustzijn te „weerleggen". Ieder mensch heeft 'n „verstandigen" en altijd opponeerenden „broer" in zich, vol „maren" en „bezwaren" tegen alles wat ons gevoel eigenlijk vanzelfsprekend vindt.

B: Ge houdt het er dus voor dat het antwoord van den Rus tòch zin heeft?

A: Dat tooneel met het paard slaat kennelijk maar *ten deele* op uw *finantieele* schulden. Dit kan niet anders beteekenen dan dat het u eigenlijk wil herinneren aan *andere* schulden, namelijk *moreele*, die ge misschien gevaar loopt te vergeten, of althans even nonchalant te behandelen als uw geldelijke. Waarschijnlijk een schuld, die ge in uw hart volkomen erkent, zoodat de herinnering

er aan u niet anders dan gegrond en juist kan voorkomen. Een schuld die ge *wel* wilt betalen. Dat ge het beeld ook zinrijk vond, wijst er op dat het inderdaad een zuiver symbool is van de zaak waar het hier om gaat.

B: Een fraaie zaak zal dat zijn die zulk een ordinair symbool noodig heeft!

A: Maar mijn waarde, moet ik u waarachtig, na al onze gesprekken, nog leeren dat er in werkelijkheid heelemaal geen ordinaire dingen bestaan? Dat ieder ding zijn eigenlijke gevoelswaarde eerst verkrijgt door het verbànd waarin wij het zien. Begrijpt ge nòg niet dat de symbolische beteekenis van een ding volstrekt niet behoeft samen te vallen met de geijkte beteekenis, die we in het gewone leven er aan toekennen onder invloed van allerlei vooroordeel? Onze droomtaal stoort zich niet aan traditioneel mooi of leelijk, netjes of onfatsoenlijk; zij gebruikt eenvoudig-weg de woorden en beelden die het best de gedachte weergeven. In dit opzicht heeft ons droombewustzijn de verlichtheid van de echte „mannen der wetenschap". Voor een zoöloog is het achterwerk van een paard niet „ordinairder" dan zijn kop; voor een chemicus een paardevijg niet „viezer" dan een echte. A propos, waaraan denkt ge bij het woord „vijg"?

B: Er valt mij niets bijzonders in.... Vrucht.... Ik houd véél van vijgen, de vijg is de heerlijkste vrucht die ik ken.... Wat beteekent die glundere glimlach? Zijt ge al iets op het spoor?

A: Misschien. Maar laten we liever den droom wat systematischer behandelen. Het zal niet moeilijk zijn den zin te ontdekken; ik speel er zelf een rol in en kan dus meezoeken. Wat denkt ge bij „concert"?

B: Strijd.... en tegelijk samenwerking.... harmonie.

A: Ik zal nu maar achter elkaar een paar vragen stellen, zonder er nader op in te gaan. Anders zou uw „broer" misschien weer zeggen dat uw associaties beïnvloed worden door wat ge uit het voorafgaande al hebt begrepen. Gorki!

B: Nacht-asyl.... zwervers.

A: Zingen.

B: Dansen.... klaaglied, klacht, aanklacht. Hoe kom ik in Godsnaam daarop?

A: Voorspellen.

B: Vòòrspellen.

A: Waaraan denkt ge bij dat „die man weet alles"?

B: Aan uw eigen bewering dat „de ziel alles weet".

A: Kunt ge uw broer in het kort karakteriseeren?

B: Wel, hij is precies zooals hij in den droom optrad. Nuchter, redeneerend, het gezond verstand in persoon.

A: Veel-armig?

B: Al-omvattend, alles bereikend.

A: Nu, het is, dunkt mij, duidelijk, ge hebt het zelf al gezegd trouwens, dat het eerste gedeelte van uw droom een weerspiegeling is van onze séances. Ik ben de Rus. Hier, in mijn *kamer* komen wij door *strijd* — kibbelen we soms niet dikwijls? — en *samenwerking* tot een *harmonische* oplossing voor schijnbaar verwarde psychische problemen. De onzichtbare toehoorders zijn, zooals in dergelijke gevallen veel voorkomt, uw eigen, onbestemde zielskrachten, het concert is dus werkelijk voor *ù alleen gearrangeerd*. In dieper zin heeft het concert plaats in uw *eigen* zielekamer, daarom weet ge niet zeker of het wel ten huize van dien Rus is. Zekerheid dat ge werkelijk *thuis* zijt, bij uzelf, krijgt ge eerst wanneer ge goed begrijpt dat hij, alias ik, au fond een verdubbeling is van uzelf, van uw eigen ziel, waarin ge wilt doordringen, waarvan ge de diepte wilt peilen. Eerst ziet ge in hem mij, den man die u zijn zonderlinge theorieën wil *opdringen*, dien ge langzamerhand gaat *vertrouwen* en die dan tot den *waarzegger* wordt, dat wil zeggen die u de *waarheid zegt* omtrent uw gemoedstoestand, die uw karakter bloot legt, uw eigenschappen aanwijst....

B: Aanwijst? *Vòòrspelt!* Haha! Sa-lo-mo!

A: Bravo! Ge helpt mij uitstekend. Ziet ge wel dat wij samen goed concerteeren? Maar die vòòrspelling is

tevens in dien zin voorspelling, dat zij u leert wat ge hebt te verwachten bij al of niet luisteren naar de stem Gods. Als ge met den Rus alleen zijt in uw kamer, dan wordt hij van den „*man* die alles weet" tot de „*ziel* die alles weet", dan ziet ze uw eigen ziel oog in oog en duizelt ge weg in eigen diepte. Als ge dan uit dien afgrond weer terug zijt hebt ge uw broer, uw pedant verstand, overwonnen en neemt ge het voor den Rus, onze analytische methode, op. Dan erkent ge hem als den veel-armigen God, de alles-omvattende, de alles-bereiken-kunnende.

B: Die verklaring lijkt mij heel mooi. Maar waarom stel ik u voor als een Rus? Alleen omdat wij onlangs over *Gorki* spraken? Ja, ik herinner mij dat ge de Russische schrijvers als zulke *diep*gaande *psychologen* roemde.

A: Ik geloof dat er nog wel meer motieven zijn om een Rus van mij te maken.

B: En waarom *zingt* ge, en nog wel zoo *heesch?* De bedoeling ervan begrijp ik nu wel, ge hebt haar al aangeduid. Kijk, uw analyses hebben mijn innerlijkste wezen geraakt. Aanvankelijk was mij dit, eerlijk gezegd, vrij *hinderlijk*. De methode zelf leek mij ook niet mooi, ik heb er aan moeten *wennen* en eigenlijk eerst na den droom van het Theehuis, het schoone ervan *oprecht* erkend. Daarvòòr voelde ik meer belangstelling, nieuwsgierigheid, beleefdheids-waardeering. Dat klopt alles. Maar waarom wordt het op déze wijze uitgedrukt?

A: Het zal u duidelijk worden zoodra ik één enkel tooverwoord noem. Of liever, spreek het zelf uit. Waaraan doet die heeschheid u denken?

B: Heel bepaald aan het geluid van een *grammofoon.*

A: Juist. Begint het al te schemeren?

B: Ik moet zeggen dat ik nog niets wijzer ben.

A: O mensch, uw naam is blindheid!

B: Helaas geen doofheid! 't Geknars van die stem was, tenminste in het begin, alleronaangenaamst.

A: Goed, ik zal u dan maar weer een handje helpen.

Zijt ge vergeten dat wij elkaar nog geen twee weken geleden ontmoet hebben op die soiree bij dr. X.... den *psychiater.*

B: Ah!.... en dààr werd die grammofoon afgedraaid! Precies het geluid, ik hoor het weer heelemaal....

A: Weet ge niet meer dat wij beiden het geluid aanvankelijk leelijk vonden, daarna er aan wenden en tenslotte het heesche geknars van de machine niet meer hoorden, maar zuiver konden genieten van de melodieën?

B: Het is zoo. En.... wonderlijk.... het waren *Russische zigeuner-dansen!* Gorki! Nacht-asyl.... *zwervers*.... 't was nacht. Er waren lieve jonge meisjes.... waar denk ik aan!.... nachtcafé.... de danseresjes van Salomo....

A: Weet ge u nog een melodie, of een fragment van die liederen te binnen te brengen?

B: Ja, wacht eens.... het werd het meest afgedraaid, maar was ook werkelijk het meesleependst, het aandoenlijkst.... ik zal het fluiten....

A: Het is volkomen correct, ge hebt het goed onthouden. Ik onthield het namelijk zelf ook, en ik verzeker u dat menigeen in het gezelschap, die stroomend bloed in zijn aderen heeft, het óók onthouden heeft, en het nu ook nog loopt te fluiten of te neuriën.

B: Het ligt anders volstrekt niet zoo gemakkelijk in 't gehoor.

A: Er is een andere reden voor, die ge u best zult kunnen herinneren.

B: Wat was het ook weer voor een lied? O ja, een wisselzang tusschen een zigeunermeisje, dat er van door wil met haar geliefde, en den geheelen stam die haar van haar misstap wil weerhouden. 't Klonk als een *klaaglied,* heel aandoenlijk, maar bedwelmend.

A: Juist.

B: En?

A: Aan wie dacht ge onder het luisteren naar dat lied?

B: Aan.... zwijg maar,.... ge weet alles.

A: Ik zag het u wel aan.

B: Maar onder de overige liederen dacht ik aan iets anders. En nu weet ik ook wàarom mijn vrouw onzichtbaar aanwezig was en waarom ik na het ontwaken zoo aan haar dacht. Kijk, terwijl ik naar die meesleepende zigeunermuziek luisterde en schik had in die jonge, fleurige meisjes, — hè, ik dacht daarbij telkens aan de danseressen van Salomo, ofschoon het zulke onschuldige kinderen waren — vond ik opeens dat het eigenlijk niet goed was dat ik maar zoo den halven nacht uitbleef en mijn vrouw thuis liet. Ik maakte mij ongerust....

A: De *aanklacht!*

B: Misschien. Of neen.... want ik voelde heel goed dat die bezorgdheid onredelijk was. Haar bevalling kan nog wel een paar maanden op zich laten wachten. En bovendien wist ik dat ze mij zoo'n onschuldig verzetje graag gunt. Maar ik voelde mij toch min of meer schuldig, en ging dan ook, zooals ge weet, al vrij vroeg naar huis.

A: Ge begrijpt toch wel dat dit *on*schuldige verzetje met die *on*schuldige meisjes niet het ware motief voor uw schuldbesef kan zijn. En nog minder de toestand van uw vrouw, want die was immers niet alléén thuis, en bovendien waart ge dadelijk te bereiken als er iets mocht gebeuren, wat niet eens waarschijnlijk was.

B: Ja, dat is zoo; maar wat dan?

A: De *aanklacht* associeert ge naar aanleiding van de *klacht* van dat zigeunerkind, dat er van door wou.

B: Mijn schuld zou dus schuilen in den geheimen wensch er met Eefje van door te gaan? Maar die gedachte is absurd, die zou nooit in mij zijn opgekomen.

A: De *gedachte* niet, de *begeerte* wel. Ge spreekt daar zelf van *geheimen* wensch.

B: Hm.... maar dan nog, ik kan liefde niet als een schuld voelen.

A: Dàaraan hebt ge gelijk, „schuldige liefde" is een ongerijmdheid, zij kan niet bestaan. Maar wèl misplaatste begeerte. Ergo, àls ge werkelijk schuld voelt, dan moet ge die gevoelen wegens misplaatsing, niet van liefde — want die is natuurlijk nooit en nergens misplaatst — maar van begeerte.

B: Ge zijt vasthoudend als een buldog. Enfin.... in elk geval heb ik dien avond door al die overdenkingen weer eens goed beseft wat ik mijn vrouw te danken heb.

A: Zeg liever „wat ge haar verschuldigd zijt". Dan raakt ge, dunkt mij, aan de meest directe beteekenis van uw moreele droomschuld.

B: Ik dacht aan onze kinderen, en verweet mijzelf dat ik mij zoo weinig met hen bemoei. Ik dacht aan het kindje, dat nu komen moet.... en ik dacht: hoe weinig dringt het eigenlijk tot ons mannen door wat het voor een vròuw beteekent kinderen te krijgen, we denken altijd alleen maar aan onze eigen kinderen, wij overschatten het geestelijk-creatorische.... en verwaarloozen daardoor het gezin, de schepping van de vrouw. Enz. In die stemming van groote teederheid en dankbaarheid ging ik naar huis. Mijn vrouw was al naar bed gegaan, en dat speet me. Ik *wilde haar wakker maken*, maar deed het niet.

A: Net als in den droom! Het is prachtig! Het vrouwelijk-creatorische hebt ge, in uw overspannen mannelijke artisticiteit onderschat. En nu komt uw droom u waarschuwen dat er ook andere kinderen zijn dan geestelijke en dat ge aan de vrouw, die ze u gaf, een schuld hebt die *niet kan verminderen*....

B: Maar.... dat paard.... die paardevij....

A: Stil. Zàagt ge dat achterdeel van het paard duidelijk?

B: Nu ge het zoo vraagt.... eigenlijk niet. Maar het

wàs er natuurlijk een, te oordeelen naar de producten. Maar het had niet de huid van een paard.... het was blank en zacht....

A: Waarom hebt ge dat niet dadelijk gezegd?

B: Het leek mij in den droom heel natuurlijk dat dat paard er zoo uitzag.

A: Nu.... wij zijn er! Het beeld dat uw droom gebruikte is *juist*. En het is ook *fijn* en *zinrijk*, ik tenminste kan het niet anders vinden. Het paard is, zooals we bij een vroegeren droom al zagen, een algemeen libido-beeld, maar heeft een paard ook soms nog een bijzondere individueele beteekenis voor u?

B: Het paard is voor mij het nobelste beest dat ik ken. En niets brengt mij zoo in opstand dan wanneer ik een paard zie mishandelen.

A: Maar dit paard was blijkbaar een mensch. — En een „vijg"? Ge hebt dien daarnet de „heerlijkste vrucht" genoemd. Ik geef u nu te raden wat die smerige paardevijgen voorstellen.

B: De heerlijkste vruchten van de nobelste vrouw!

A: De oude, al afgeleverde stapeltjes, zijn uw vier kinderen, en de *negen* *) versche vijgen verbeelden het kindje dat nog komen moet. Dat zij zoo *„floep-flap"* er uit rollen is een wenschvervulling: een vlugge, gemakkelijke bevalling.

B: Ezeltje rek je! Ge moet weten dat ik mijn vrouw vroeger wel „ezeltje" placht te noemen, omdat ze zoo dikwijls mijn schilderdoos of mijn stoeltje droeg.

A: En later *droeg* zij uw kinderen. En nu draagt zij er weer een, en het wordt heusch tijd dat zij die last eens kwijt raakt. Ja, ezeltje rek je! Ik help het u wenschen en hoop dat het ditmaal zuiver dukaten zijn.

B: Maar tegelijk schulden, echte, erkende schulden, die ik graag op me neem.

A: Ziet ge wel dat uw droom gelijk had? dat het bedrag precies klopt?

B: Precies! En dèze schulden zijn mij niet door het stomme lot buiten mijn schuld op den hals geschoven, maar.... ik *heb ze zelf gemaakt!* Maar och hemel, ik ben bang dat ze per slot onbetaalbaar zijn, even onbetaalbaar als deze droom zelf. Wel dat is.... daar schiet mij te binnen dat ik als kind geloofde, dat de geboorte plaats greep op de manier als hier door 't paard werd geïllustreerd! *)

A: Ik ben heel blij met dezen droom. De verklaring klopt in haar détails te goed dan dat er van eenige „gezochtheid" sprake kan zijn. Hier ziet ge weer eens duidelijk de vroeg-infantiele fantasie in dienst van het aktueele conflikt. Maar als die paardevijgen *werkelijk* uw kinderen versymboliseeren — en daar valt niet aan te twijfelen, dunkt me, — geeft deze droom een mooie bevestiging van de bewering van Freud, dat er in de droomsymboliek verband is tusschen *uitwerpselen* en *goud,* *) en mijn eigen ervaring dat er verband is tusschen *geld* (goud) en *vrouw* of *vrouwelijkheid.* In dezen droom combineert ge de symbolen alle drie.

B: Uitwerpselen en goud, dat kan ik begrijpen; we noemen geld immers ook wel het „slijk der aarde"? In den drek vallen of trappen voorspelt geluk, en geluk is in het volksgeloof niets anders dan geld. Hé.... dat vallen of trappen is dus blijkbaar een symbool voor wentelen of waden in 't geld!

A: Mooi! En denk eens daaraan dat God den mensch vormde uit *leem.* En dat kinderen poppetjes boetseeren uit faecaliën. Ik ken een dame die familiariter, bij wijze van grapje, wel eens inplaats van „bevallen" de uitdrukking „een kindje poepen" gebruikt. Blijkbaar een nawerking van haar infantiele voorstelling omtrent de geboorte. Tusschen de woorden „pop" en „poep" bestaat trouwens een duidelijk etymologisch verband. *)

B: Maar geld en vrouw? — Of zijn bijgeval de huwelijken om het geld zòò talrijk, dat de droom die twee zaken zoomaar zonder meer vereenzelvigt?

A: Buitengewoon talrijk. Natuurlijk. Maar vergeet niet dat ze vroeger nòg talrijker waren. En aan den anderen kant, als de vrouw niet een „zaak" is die geld *inbrengt*, dan is ze toch even dikwijls een „zaak" die men *koopt*, de waar die men voor zijn geld krijgt; en er zijn tijden geweest waarin het koophuwelijk het normale was. Overweeg verder dat geld of goud voor de meeste menschen „alles" is— immers het „geldt" voor alles. En de vrouw is voor den minnaar òòk „alles". Redenen genoeg om geld en vrouw symbolisch te kunnen vereenzelvigen. Ik herinner mij verschillende droomen van vrouwen die geld gaven aan een geliefden man, of die zich door dien man zonder protest lieten bestelen: waarbij die gift of die roof blijkbaar te kennen geven dat zij bereid waren „alles" aan den minnaar te geven of voor hem op te offeren. Er schiet mij in dit verband ook een droom te binnen van een jongen man, die — in zijn droom dan — mee deed aan een prijsvraag. Hij won met geweldige inspanning en tijdsopoffering den eersten prijs, die bestond uit.... 25 gulden. Hij was daarmede verrukt, maar vond het na zijn ontwaken absurd, want naar zijn meening zou het tienvoudige voor al zijn arbeid nog maar een fooitje geweest zijn. Ik antwoordde hem dat hij waarschijnlijk heel hard werkte en als belooning daarvoor hoopte te veroveren niet een *prijsje* van 25 *gulden*, maar een *meisje* van 25 *jaar*. *)

B: Alleraardigst! Als 't nu maar uit kwam.

A: Het meisje gaf hij onmiddellijk toe: de 25 jaar vond hij „gezocht", en na eenige aarzeling beweerde hij triomfantelijk dat het kind 26 was. Maar ik zei: Kom, je Onderbewustzijn weet wel beter, informeer liever nog maar eens. En na een paar dagen kwam hij mij vertellen dat het meisje werkelijk pas 25 was.

B: Tableau. Leuk. Nu denk ik opeens aan J, den schrijver, die mij onlangs een curieuzen droom vertelde, die in deze rubriek thuis hoort. Hij zag een naakt kind,

met het achterwerk naar boven, en dat almaar geld kwijt raakte. Zij, hijzelf en zijn vrouw, trachtten het met luiers te stelpen, maar de stroom hield voortdurend aan. Wat zoudt ge daaruit opmaken? Hij zelf dacht òòk direkt aan den dukaten-ezel uit het sprookje.

A: Wel, deze droom is waarschijnlijk een combinatie van twee wenschen. Ten eerste kan de droom beteekenen dat het bezit van een tweede kind — zij hebben er immers maar één — een „overstelpende rijkdom" voor hen zou zijn. En ten tweede dat J hoopt met zijn laatste *boek*, zijn laatste geestelijke kind, veel geld te verdienen. We kwamen vroeger ook reeds het boek tegen als symbool van een (auteurs)kind.

B: Prachtig. Ik wensch hen van harte twee zulke „schatten van kinderen" toe, een echt en een figuurlijk. En nu: wel te ruste.

NEGENDE AVOND

B: Ik heb u een droom te vertellen en een waakfantasie. Vooral de laatste, die ik vanmiddag had, lijkt mij belangrijk. — Neen, dank u, ge behoeft mij heusch geen sigaar aan te bieden, ik blijf bij mijn voornemen om niet te rooken.

A: Neem mij niet kwalijk, ik wou u volstrekt niet in verzoeking brengen. Maar ge keekt mij zoo aan terwijl ikzelf opstak. Ge weet overigens wat ik al vroeger zei: wilt ge niet rooken, mij best; krijgt ge zin, dan vraagt ge maar, en ik zal u niet uitlachen.

B: Zeker, dat weet ik; of ik sterf van verlangen naar een sigaar, dan wel aan een nicotinevergiftiging, gij wascht altijd uw handen in onschuld. Ge zijt de diplomatiekste raadgever dien ik ken. „Ge kunt het doen en ge kunt het ook niet doen", daar komt het eigenlijk steeds op neer.

A: Natuurlijk. Ben ik mijns broeders hoeder? Help de menschen te beseffen wat er eigenlijk in hen omgaat, maar laat ze dan zelf kiezen wat zij zullen doen.

B: Maar ik keek u aan, toen ik u zag opsteken, omdat mij daarbij iets te binnen schoot dat ik u nog heb te biechten, voor ik met de rest van wal steek.

A: Zoo, dus moet ik ook al mijns broeders biechtvader worden?

B: In mijn gedachten zijt ge dat al lang. De zaak is deze: Onlangs was ik bij P.... en bij die gelegenheid heb ik een sigaar gerookt. Ik had geen lust in vol gezelschap opeens mijn abstinentie te gaan motiveeren, of verdedigen — want een motief heeft ze eigenlijk niet — en dacht toen: Kom, laat ik maar mee rooken en het aan A. zeggen wanneer ik hem weer zie. En nu is

het aardige dat ik dien nacht droomde dat ik zat te rooken in uw tegenwoordigheid. Daarbij dacht ik: „Hij *ziet* het, nu kan ik het dus best nog eens doen". Deze droom is natuurlijk een wenschvervulling; maar zou er niet ook nog iets anders achter zitten? Bijvoorbeeld de gedachte: het is eigenlijk kinderachtig zoo'n zonde te gaan biechten; waarom zou ik het A. gaan vertellen, hij heeft het immers zelf gezien?

A: Dat zou ik niet denken. Want ten eerste: wààrom komt ge dan tòch bij me? en ten tweede: welke beteekenis zouden dàn de woorden: „Nu kan ik het best nog eens doen", kunnen hebben?

B: Wel, deze: dat ik veilig zondigen kan als ik maar zorg te *droomen* dat gij het ziet.

A: Vrij kinderachtig, vindt ge niet?

B: Héél kinderachtig. Maar niet veel verschillend van den gedachtegang van vele zondaren, die meenen al genoeg gedaan te hebben door hun zonden in stilte te belijden, aan zichzelf.

A: Hoho, nu vergist ge u toch, als ge meent dat dit zòò kinderachtig is. Denk eens aan; het „belijden aan zichzelf" is toch onmiskenbaar een eerste voorwaarde tot beterschap. En welbeschouwd iets veel essentieelers dan het belijden aan een ander. De ander is toch altijd maar een hulpmiddel, een intermediair dat men te baat neemt om de zaak wat gewoner te maken; met zichzelf alleen redeneeren, zonder in een eenzijdigen monoloog te vervallen, is altijd veel moeilijker. De kerkelijke biechtvader is zulk een intermediair bij het belijden aan God. En naar ons beider eigen opvatting is een belijden aan zichzelf, heelemaal in stilte en zonder éénige biechtvaderlijke tusschenkomst, eigenlijk een direct belijden aan God. Voor ons bestaat er *wezenlijk* geen noodzaak om iets wat wij in „onszelf" erkend hebben, hetzij in ons waakbewustzijn of in den droom, nog eens aan een ander te biechten. Als wij tot zulk een biecht tòch praktisch behoefte hebben, wijst dit er alleen maar

op dat wij onze zonde, of laat ik liever zeggen „daad", nog niet *duidelijk genoeg* erkend hebben en dat wij verwachten door het uitspreken in gewone woorden en door de vragen of opmerkingen van den biechtvader tot nog beter begrip gebracht te zullen worden. De vertrouwde, de biechtvader, de psycho-analyticus, zijn dan feitelijk projecties van het geweten van den biechteling zelf. Ja, van diens Godsvoorstelling; zij worden de wijze, goede vader, God-Vader, die alles weet en daarom alles ook weten mag en moet.

B: Wacht eens, dus zòò beschouwd heb ik gerookt in tegenwoordigheid van mijn geweten. En.... hé, ik denk daar opeens aan wat ge mij een tijd geleden verteld hebt van dien droom van u over dat spijbelen. Die overweging van u, 's avonds toen ge van uw fietstocht waart thuis gekomen en een sigaar zat te rooken: dat men een gelofte *mag* verbreken als men het zonder gewetens-verwijt *kan*.

A: In dien zin hebt ge volkomen gelijk wanneer ge denkt: ik behoef niets aan A. te biechten, wanneer ik maar zorg te *droomen* dat hij er bij is als ik zondig. Uw eerste opwelling toen ge die sigaar aannaamt: „Ik zal het A. vertellen," beteekent alleen: „Ik moet mijn geweten eens vragen hoe mijn houding in dergelijke gevallen eigenlijk behoort te zijn". Op die vraag gaf uw droom het orakel: „Ge moogt alles wat ge ten aanschouwe van uw geweten kunt."

B: Inderdaad het alpha en omega der praktische moraal. Ik zou mij geluk wenschen met zoo'n oerwijs geweten, als het zijn wijsheid niet eigenlijk maar u had nagepraat.

A: Dat moet ge niet zeggen; zùlk napraten is wéérklinken, méêtrillen en berust op een *oor*spronkelijke harmonie.

B: Maar, een andere kwestie: Wààrom zou ik mij eigenlijk die onthouding hebben opgelegd. Wat voor zonderlinge symptoomhandeling is dat?

A: Ik denk dat een àndere onthouding u wat zwaar valt. Maar ge wilt u nu praktisch overtuigen dat ge tòch wel degelijk in staat zijt een begeerte te bedwingen, en nu doet ge maar afstand van het rooken; voor een gewoonte-rooker een heel ding.

B: Ik rookte betrekkelijk weinig. Het zou mij veel meer moeite kosten bijvoorbeeld het theedrinken na te laten. Dat ik mij niet aan zùlk een onthouding oefen, maar juist die kies, die mij 't minste kost, doet mij een beetje vreezen voor den ernst van mijn zelftucht.

A: Nooit te haastig zijn in uw zelfverdoeming. Ge hebt namelijk in het „rooken" een begeerte gekozen, die een symbool is van de begeerte waar het om gaat: de sigaar is een duidelijk phallisch symbool.

B: Merkwaardig. En ik moet u bekennen dat ik dit zelf ook een oogenblik gedacht heb. Maar ik verwierp dien inval weer als te zonderling. Nu, als uw verklaring juist is, begrijp ik waarom ik er niets geen lust in had mijn abstinentie in vol gezelschap te motiveeren. *)

A: Geloof maar dat deze verklaring absoluut juist is. De voorbeelden van deze en dergelijke symboliek zijn in de litteratuur zoo ontelbaar, dat er heelemaal niet meer aan te twijfelen valt. Ik zal er u straks wel wat meer van laten hooren. Maar kom eerst eens met den beloofden droom voor den dag.

B: Daar gaat-ie dan. — Ik word achtervolgd door een losgebroken stier. Ik ben heel bang en weet niet waar ik mij bergen moet. Ik ren door een drassig weiland, vol angst dat hij mij vertrappen zal. Maar als hij vlak bij is, keer ik mij om, grijp hem bij de horens en breng hem tot staan. Ik zie om naar een touw, maar dat is er niet. Ik houd hem stevig vast, druk zijn kop omlaag. Hij snuift als.... enfin, als een stier. Wat te doen.... ik ben eigenlijk niet bang meer.... Dan word ik wakker.

Curieus hè; anderen „pakken de koe bij de horens", ik een stier. Ik ben vroeger al eens vervolgd door den

Minotaurus. Hoe dat afliep weet ik niet meer.... een Ariadne heb ik bij dat avontuur niet opgedaan. Jammer; maar aan den anderen kant hoefde ik haar dus ook niet weer te laten zitten. — 't Was 'n knaap, hoor, die stier. Toen ik wakker was vond ik het een kranig stukje van me. Vertel mij nu maar eens aan wat voor grootheidswaan ik me daar weer ben te buiten gegaan. Zoo'n krachtpatserij!

A: Mooi, dat is nu eens een sexueele droom van het zuiverste water. En die precies past bij uw biecht over de sigaar.

B: Hoezoo? Dat begrijp ik absoluut niet.

A: Maar mijn hemel, de sexueele uitlegging ligt hier toch, dunkt mij, direct voor de hand. In welk dier zoudt ge de teeldrift, de brute teeldrift-zonder-meer, juister kunnen versymboliseeren dan in den stier? De stier, de voortplanter bij uitnemendheid, die alleen en uitsluitend reden van bestaan heeft als fokdier? Het rijdier van Siwa, den God die het rijkst is aan sexueele emblemen. Boven de rijstschuren der Javaansche dessa's prijkt de stierenkop, met een langen vogelhals er boven (ook al een veel voorkomend phallisch teeken) als symbool der vruchtbaarheid. Dionysos werd in de phallische mysteriën als stier vereerd en de Egyptenaren aanbaden den Apis als verschijningsvorm van Amon, den oer-schepper.

B: Daar zegt ge zoo iets. — Ik moet dus het onbeheerschte beest in me zien te temmen! Of heb ik het eigenlijk al getemd?

A: Dat weet ge blijkbaar zelf nog niet. Daarom staat ge daar met het voorloopig bedwongen beest, zonder te weten wat ge er mee zult aanvangen. Vervolging door dieren, vooral door verscheurende of door de in de mythologie als sexueel-symbolisch bekende, duidt op „ten prooi zijn" aan onbeheerschte, „dierlijke" hartstochten. Denk eens aan de diervormige *meng*gestalten in de mythologie, die òòk wel in droomen voorkomen:

de nymphjes-vervolgende satyrs, de lokkende meerminnen en sirenen, de Kentauren, de sfinxen; bij allen is het de *onderste* helft van het lichaam dat diervormig is. *)

B: Dàt was dus mijn angst, dat sexueele onbeheerschtheid mij in de modder zou trappen? Salomo, Salomo! Ik herinner mij levendig dat ik als kleine jongen eens door zulk een weiland wegholde voor een koe die op mij afkwam, maar ik was toen minder heldhaftig. Angstdroomen heb ik overigens maar zelden gehad.

A: De angst- of vervolgingsdroom wijst meestal op heftige, maar verdrongen sexueele begeerte. Wanneer die zich wil openbaren, treden allerlei remmingen op, die dit beletten en dat veroorzaakt het gevoel van angst of de nachtmerrie.

B: Ik herinner mij een verschrikkelijken angstdroom van een poos geleden. Maar overigens heb ik er zelden last van. Ik zag toen een klein jongetje over den grond kruipen, dat iets had ingeslikt en hevig benauwd was. Eerst was ik niet bang, maar het werd steeds benauwder, wit schuim kwam het op den mond. Ik greep het en voelde iets in zijn keel zitten, dat er *niet uit wou* en *ook niet naar binnen.* Nu kwam de angst dat het zou stikken, en ik holde er mee weg, aldoor roepende: „Een doctor, een doctor!"

A: Dit is wel een bijzonder duidelijke gedwongen-onthoudings-droom, die heel mooi aangeeft hoe de remming omslaat in *angst, benauwdheid.* Dat gijzelf weinig last hebt van zulke angstdroomen zal wel daaraan liggen dat ge uw sexualiteit in het algemeen kunt baas blijven zonder haar onnatuurlijk uit uw bewustzijn te verdringen. Maar er zijn wel eens gevallen, waarbij ge haar wilt verloochenen, uzelf wilt opdringen en wijsmaken dat zij niet bestaat, waarin ge platonisch tracht te dweepen met verlangens die in concreto alles behalve platonisch zijn.

B: Ik begrijp u heel best, ge zinspeelt alweer op Eefje.

A: En dan komen zoo'n stikkend jongetje of woedende stier zich weer eens vertoonen, om te laten zien dat zij er wel degelijk zijn.... en hoe zij behandeld moeten worden.

B: Pardon, dat zegt mijn droom juist niet.

A: Toch wel, tot op zekere hoogte tenminste. Het benauwde jongetje moest naar den doctor, alias naar mij, en deze laatste droom zegt alvast dat ge den stier niet moet *binden*, dat wil zeggen als stier machteloos maken, maar dat ge hem moet *leiden* bij de horens. Ge haalt zelf het spreekwoord: „de koe bij de horens pakken" er bij. Dat wil zeggen dat ge voelt „flink te moeten aanpakken" wat er voor u te doen valt, en dat ge dat doen moet met behulp van uw getemde libido, uw beheerschte levenskracht.

B: Mooi gezegd. Als ik maar wist hoe. Daar sta ik nu met 'm op mijn moerassige akkertje.

A: Ge hebt illustere voorgangers. Herakles bond den dollen Cretensischen stier, die de akkers verwoestte inplaats van ze behoorlijk te beploegen. Maar hij liet hem in Attica weer los. Dat lijkt me niet praktisch. Jason spande de twéé vuurspuwende stieren van Aietes voor den echtelijken ploeg — het *con*-jugium — en verdiende met die karwei het Gulden Vlies en Medeia. Zijn voorbeeld volgt ge al lang en met succes.

B: En Zeus, om nog vermaarder voorbeeld te zoeken, werd zelf een stier en schaakte Europa.

A: Ja, dàt voorbeeld zoudt ge maar al te graag volgen. Maar ik geloof dat ge een waardiger voorbeeld vindt in Mythra's stier-*offer*. Herinnert ge u niet uw hypnagogische visioen van den stier met het slachtmasker voor den kop? Dit leek toen een eenvoudig beeld van uw hoofdpijn; maar beseft ge nu dat het waarschijnlijk òòk een veel dieper zin had?

B: Dus toch dooden?

A: Figuurlijk en in zeker opzicht slechts, zooals het Mythra-offer ook maar een figuurlijk dooden is, een

dooven van het lage vuur om het hooge des te schooner te doen opvlammen. Kent ge dat prachtige basrelief van het Stier-offer van Mithra? Niet? Op dit relief wordt Mithra voorgesteld terwijl hij den stier — zijn eigen symbool! — offert. Op denzelfden steen ziet men hem grijpen naar de stralenkrans van Helios, en daarnaast Helios voor hem neerknielend. Op een ander relief ligt de gedoode stier, omringd door Mithra met den hoorn des overvloeds, Helios met den tros druiven, en twee Dadophoren met vruchten: de emblemen dus van de rijkste vruchtbaarheid. De zin van dit offer is waarschijnlijk dat de mensch (of de god) eerst door het ten offer brengen van zijn *dier*, zijn eigen dierlijke natuur, tot ware, menschelijke (of goddelijke) vruchtbaarheid komt. De gedoode stier is niet „dood" in de gewone beteekenis, net zoomin als goden dood zijn wanneer zij sterven of door hun vijanden worden vermoord. Hun „dood" beteekent steeds een „wedergeboorte" tot hooger glorie. Uit het lichaam van Mithra's dooden stier ontbloeit de nieuwe schoonheid des levens, en Mithra zelf wordt door zijn offer tot hoogste godheid, tot Heer zelfs van Helios.

B: Het loon is zoet. — Dus wèlverstaan: Aanpakken, leiden, beheerschen en offeren, afstand doen.... voor zoover 't Eefje betreft.... afstand, zooals van mijn sigaren. Merkwaardig, dit ineengrijpen van alle gedachten, dat voortdurend bezig zijn met het eene conflikt! Alsof er niets anders op de wereld is.

A: Er is maar één ding van belang in het heelal; dat is de ziel. En voor de ziel is maar één ding van belang: de liefde.

B: Dat schijnt zoo. Dus afstand....

A: Afstand, máár.... even vrijwillig en blijmoedig als ge uw sigaren offert, want dat is de zin van elk offer.

B: Dat begrijp ik, maar wat baat een inzicht als ge er niet naar handelen kunt?

A: Een inzicht waarnaar men niet handelt is geen inzicht, maar een frase, een dood woord. Wat werkelijk lééft, is noodzakelijk aktief, handelend, dat realiseert zich.

B: Dan leef ik blijkbaar nog in de doode frase.

A: Zooals negen-tiende van alle menschen voor negen-tiende van al hun denken. — Maar ik krijg nu nog uw waakfantasie, hoop ik.

B: Het is allerwonderlijkst, maar die past welbeschouwd precies bij den stier-droom, zooals gij dien verklaard hebt. Nu dan:

Ik was bij Backer geweest en die had mij weer eens trachten te overtuigen van het alleen-zaligmakende van zijn uitgezochte zoeternijen.

A: Zotternijen, meent ge.

B: Natuurlijk, maar je heet niet voor niets Backer. En zijn zoetelijke dwaasheden maakten mij werkelijk wee. Ik ging van hem vandaan met de aanvankelijk ietwat weemoedige, maar tenslotte toch troostrijke gedachte, dat zijn — en onze — *bijzondere dwaasheden,* toch eigenlijk niet anders zijn kunnen dan een bepaald aspect van *algemeene wijsheid.* A quo bon dus het elkaar lastig te maken met bekritiseeren van onze levenswijzen? De zoete traktaartjes die hij bakt, zijn tenslotte immers symbolen van hetzelfde wezen, dat ik mij nu liever voorstel als een tros frissche druiven en dat weer een ander misschien juister verbeeld vindt in een stuk Limburgsche kaas.

A: Zeker, ieder ding, o Dionysos, onverschillig wat, moet, als je maar geduldig in zijn wezen doordringt, een symbool blijken van het oorspronkelijk goddelijke, waardoor het bestaat.

Maar mag ik even een opmerking inlasschen over die geestigheden die ge daar op Backer's kosten debiteerde? Ziet ge wel dat in zoo'n woordspeling als „traktaartje" de geestigheid berust op precies dezelfde verdichting als we in den droom toepasen? de samenkoppeling

van geheel heterogene elementen tot een nieuw woord, dat op zichzelf onzin is, maar zin krijgt door een verborgen bedoeling? In een droom zoudt ge uw gesprek met Backer hebben uitgebeeld door de voorstelling van een bakker, die u een taartje aanbood dat u tegenstond en waarbij ge dan misschien de „wonderlijke" sensatie zoudt hebben, dat dit taartje tegelijk een stuk papier of een boek was. Bij de analyse zoudt ge dan het woord taartje associeeren met „trakteeren" en het woord zoet met „zot", en zoo zoudt ge dan op Backer's weeë en dwaze traktaatjes komen.

B: Ja, dit illustreert werkelijk wel aardig de techniek der onderbewuste fantasie. Ik voel de overeenkomst tusschen dit soort woordspeling en de beeldspeling in den droom heel goed.

A: Dat gij zoo sterk zijt in dergelijke geestigheden staat zonder twijfel in verband met het vrij fantastische van uw droomen en verklaart ook voor een deel dat ge zoo vatbaar zijt voor hun analytische verklaring.

B: Maar zit dan het „geestige", dat waarom wij lachen, alleen maar in zoo'n verdichting?

A: Neen, maar in het feit dat we door zoo'n verdichting bedektelijk iets, meestal iets onaangenaams, uitdrukken door een soort van tegenstelling. Of nog algemeener gezegd: in het feit dat wij een verwarring, een misverstand te weeg brengen, die we gelijktijdig door onze manier van uitdrukken weer opheffen. Uw „traktaartje" is een kapitale geestigheid, die op één lijn staat met Heine's „Beelzebübchen", waarvoor hij den kleinen Amor uitschold. Het geestige van deze woordspeling zit dàarin dat de uitgang „bub" niets te maken heeft met het woord „Bub" (jongen) en dus de verkleiningsvorm „Bübchen" geheel misplaatst is. Bübchen past echter wèl als koosnaampje bij Amor, maar vloekt dan weer volkomen met de voorstelling van Beelzebub. Heine heeft willen zeggen: dat beminnelijke kleine Amortje is eigenlijk de gemeenste duivel. Een

opmerking die op zichzelf in het geheel niet geestig is. Uw eigen woordspeling is op analoge wijze geconstrueerd: een taartje is een *traktatie*, maar de traktaa(r)tjes van Backer zijn het *tegendeel* daarvan. — Maar ga door met uw verhaal.

B: Ik kwam dan, druk filosofeerend, van Backer. Thuis ging ik in mijn kamer zitten, haalde doelloos het eerste het beste voorwerp uit mijn zak en plaatste dat vòòr mij op tafel; het was een lucifersdoosje.

„Ziehier nu" zei ik tot mijzelf, „zoo te zeggen het Heelal vòòr je gesteld, oftewel voorgesteld. Je schouwt hier God van aangezicht tot aangezicht. Doordring je daar goed van en blijf in Godsnaam ernstig, want het heeft er verduveld veel van of je iets heel geks doet. God stelt zich hier aan je voor. Niets meer of minder. Waarom stamel je nu niet met gepasten eerbied een: hoogst aangenaam; inplaats van te denken: „dat is toch maar een doosje lucifers?" — Zoo zat ik een minuut of wat en toen dacht ik: „ik zal 't eens, naar A's methode, met losse invallen probeeren." Ik nam toen het doosje weer in de hand, haalde er een lucifer uit, en onmiddellijk viel mij het woord „stift" in. Ik hield den lucifer tusschen de vingers als een teekenstift. „Daar begint het al" dacht ik, „hij zegt dat hij iets *beteekenen* moet ....enfin, dat geheimzinnige *stokje* moet zelf maar in zijn lumineusen *kop* uitmaken wàt. „Maar nauwelijks waren die twee woorden in mij op gekomen of ik dacht aan een penis in erectie. Ik wist eerst met dit beeld geen raad, vond het een beetje beschamend.... hm, echt penibel, dat ik onmiddellijk op zùlk een kwajongens-achtigen inval moest komen, maar terwijl ik zachtjes met den kop langs de *scheede* van het doosje heen en weer ging, begon het wonderbaarlijk in mij te schemeren, en toen ik den lucifer eindelijk aanstreek, ging mij opeens ook in letterlijken zin een licht op. Want ik vraag u: is er heerlijker symbool voor „leven" dan „licht"? Is er juister symbool voor de oer-schep-

pingskracht van alle leven dan de lucifer, die plotseling met zijn stralen den nacht doordringt? Het leek mij of die brandende lucifer een vlammende toorts was waarop ik het Godsvuur uit den hemel gehaald had, en ik voelde mij een oogenblik fier als Prometheus, als Lucifer nog vòòr hij gevallen was en weer uitgedoofd in duisternis. Ik staarde het uitgebrande stokje aan in diepen eerbied. Met het puntje houtskool dat er nu aanzat, zette ik in gedachte een paar lijntjes op den achterkant van een briefomslag.... en toen kwam de tweede openbaring: ik begreep plotseling dat ook mijn teekenstift een lichtdrager, een levens-schepper behoorde te zijn, een goddelijke penis, eeuwig gereed ter bevruchting....

A: Van het „maagdelijk papier". Wat voor een figuur hebt ge op dien omslag geteekend?

B: Ik heb hem geloof ik nog bij me.... wacht even ....ziehier.... niets bijzonders....

A: Een ovaal! Dank u.... uw teekenstift zal zijn weg wel vinden. Ik kan begrijpen dat ge gelukkig waart met deze openbaring. Zij is grandioos. Zòò komt alleen het heel diepe en zuivere inzicht tot ons.

B: Waarlijk, ik hèb vanmiddag God gezien. In een lucifer.... en dat, nadat ik wrevelig was weggeloopen van Backer, die hem mij wou laten zien in zijn traktaatje. Wilt ge gelooven dat ik aarzelde om het doosje weer in den zak te steken. Het leek me te oneerbiedig....

A: Misschien dat die aarzeling ook nog op iets anders berustte. Ge hebt namelijk den *lucifer* gegeven wat hem toekomt, maar het *doosje* niet. De lucifer is voor u het duidelijk symbool geworden der mannelijkheid; maar uw beeld van God is toch kennelijk onvolledig, half, als ge zijn vrouwelijkheid vergeet.

B: En het doosje is....? Hoe is 't mogelijk dat ik daaraan niet dacht, niettegenstaande ik er zelf op zinspeelde door het woord „scheede".

A: En niettegenstaande ge u er zelf aan trachtte te herinneren door die teekening.

B: Waarachtig! Het donkere doosje, waarin de lucifer thuis hoort: De vrouwelijkheid, waarin het leven latent rust in duisternis, tot de mannelijkheid het verwekt en aan het licht brengt! Beide tezamen: het volmaakte leven, God-vader-en-moeder in hun eeuwige vereeniging; de heele Kosmos. Het is zoo eenvoudig, zoo mooi.

A: Die teekening waarschuwde u alweer tegen uw neiging om de rol van het vrouwelijk-creatorische te miskennen. — En ziet ge nu wel dat uw sigaar-symbool, waarvan gezelf de beteekenis al vermoedde, volstrekt niet zoo gek is? Heel niet vulgair? De aangestoken sigaar is een brandende toorts, een vuurdrager, een levenbrenger, evenals de lucifer. De gemoderniseerde fakkel van Prometheus. Tusschen haakjes: de Indianen dragen, als zij een vrouw ten huwelijk vragen, een brandenden fakkel. Dit beeld van den lucifer hebt ge nu zelf gevonden, zonder dat ik u iets trachtte op te dringen. Maar het zal u nu waarschijnlijk niet meer zoo buitengewoon verbazen, dat in de droomsymboliek niet alleen lucifers, maar ook potlooden, allerlei stiften, spijkers, boren, enfin alle mogelijke langgerekte voorwerpen, ook wortelen, asperges, paddestoelen etc., de mannelijkheid plegen voor te stellen, en daarentegen doosjes, bekers, taschjes, kortom allerlei holten, de vrouwelijkheid.

B: We zijn al meer dergelijke beelden tegengekomen. En het lijkt mij niets verwonderlijk. Bij kinderen is immers deze symboliek òòk zeer gebruikelijk. Ik zei u daarnet dat ik aanvankelijk mijn goddelijken inval „kwajongensachtig" vond. Maar het komt me nù voor, dat kinderen die dergelijke symbolen voor obscene grapjes gebruiken, slechts naievelijk, in onschuld des harten, de dingen zien in hun ware goddelijkheid, evenals ik mijn heilig lucifersdoosje zag.

A: Het is een waar genot voor mij u zoo te hooren

spreken. Ge moest eens weten hoe dom en heftig zich „ontwikkelde" en „onbevooroordeelde" menschen tegen dergelijke „smeerlapperijen" verzetten! Tegen diezelfde smeerlapperijen nota bene, waarvan alle mythologieën, alle godsdienstige mysteriën en ceremonies letterlijk doordrenkt zijn, van de vereering van den oermenschelijken „vuurboor" af tot aan de aanbidding van het kruis van Christus toe. Denk eens aan de oude kosmogonieën, overal vindt ge er de geslachtssymbolen in terug. Ik las nog gisteren van een Polynesischen stam, die zich het Heelal voorstelt als een groote, holle kokosnoot met één opening, balanceerende op een dikken, in een punt eindigenden steel. Als om de bedoeling nog duidelijker te maken noemen zij dien steel: „Wortel van alle bestaan" en vertellen zij, dat in het inwendige van die kokosnoot een vrouwelijke demon woont, luisterende naar den naam van „Het eerste begin". Analoge voorbeelden zijn er legio. En wat vereeren de zon-aanbidders anders dan de *stralen* die in den *schoot* der aarde doordringen? En wat denkt ge dat de *„gouden regen"*, in welken vorm Zeus tot Danaë kwam, wel zou voorstellen? Waarlijk, de *„stift"* die het leven *sticht* is het zuiverste symbool der godheid als schepper, van Godden-*Vader*. En een religie die dit in eenvoud des harten uitdrukt, is in waarheid *„stichtelijk"*. En stichten, *den mensch stichten*, is de zin en bedoeling aller religie. De moderne godsdiensten, met hun vervalschte, verwrongen symboliek en dito moraal, staan dunkt mij heel wat ten achter bij b.v. de Heilige prostitutie of den phallusdienst der Dionysische mysteriën.

B: Wat ge daar zegt is „precies mijn idee" en ofschoon ik in al die oude godsdienstige gebruiken niet zoo goed thuis ben, voel ik ook zonder „overstelpend bewijsmateriaal" dat ge gelijk hebt. Ja, onze zoogenaamde kultuur heeft de mooie, simpele openhartigheid der primitieve sexualiteit verwrongen en verdrongen, tot groote schade voor onze ziel. Ik geloof dat het Christen-

dom in dit opzicht een zware schuld heeft tegenover de menschheid.

A: Ik weet nog niet zoo zeker of de verzieking onzer sexualiteit een gevolg is van het christendom dan wel het christendom symptoom dier verzieking. Beide verschijnselen zullen wel in wisselwerking met elkaar staan. Ik geloof niet dat in het jaar nul, toen onze cultuur begon, het sexueele leven bijster gezond was. De openhartigheid ervan was mooi, de slavernij er aan leelijk en gevaarlijk. Ik denk aan een rijmpje dat ik eens van een geestig man hoorde:

„En toen zij niet meer konden,
Toen noemden zij het zonde...."

Dat wil zeggen, toen zij hun eigen religieuse gebruiken niet meer begrepen, toen zij niet meer konden voelen wat de sexueele daad *beteekende*, n.l. het meest onmiddellijke éénzijn met God, toen maakten zij er het tegendeel van. Het is wel een buitengewoon tragische ironie van het lot dat juist de „leer der *liefde*" meegeholpen heeft, in elk geval niet heeft kunnen beletten, dat ons reëele liefdeleven werd verknoeid en bedorven. Denk eens aan! Het voortteelen, het *scheppen van het hoogste wezen* dat op aarde bestaat, is voor ons een verheimelijkte daad geworden, die men maar liefst niet noemt. Niet verheimelijkt uit innigen eerbied, schuchterheid, kuischen schroom om iets heiligs te ontwijden; maar omdat men er zich voor schaamt als voor iets onbehoorlijks. De geslachtsorganen taboe! Niet omdat het heiligschennis zou zijn er ijdellijk over te spreken, maar omdat zij onrein zijn! En zoo denken menschen die kinderen hebben! Is het niet absurd en afschuwelijk? Onze huichelachtige moraal heeft de *bron van ons bestaan* vergiftigd. Denk eens aan de tallooze jonge vrouwen die huiveren voor het huwelijk, niet uit heiligen schroom voor het mysterie dat zich aan hen, en dat

zij aan de wereld zullen openbaren; maar uit griezel voor een daad waarover ze „onfatsoenlijke" vriendinnetjes in verborgen hoekjes hebben hooren giechelen.

B: Het is zielig, stakkerig, en ergerlijk bovendien. Want juist uit hun *schijnheilig*heid putten zij het recht om de ware heiligen te minachten en te beschimpen.

A: En zòò diep is die sexueele angst dikwijls bij hen ingekankerd, dat zij zelfs in hun huwelijk, en nadat zij al kinderen hebben voortgebracht, er onder blijven lijden. Met zulk een „vrouw en moeder" kan je bijvoorbeeld niet open en vrijmoedig over de sexueele symboliek van haar eigen droomen spreken, zonder dat zij zich heftig verzet. Voor hen is onze ziels-ontleding niet veel meer dan een „smerig gewroet in onze laagste hartstochten" en de ernstigste analyse stellen zij gelijk met de vuilbekkerij van dronken studenten.

B: Dan doen ze, dunkt mij, die dronken studenten evenzeer onrecht als den psycho-analytici. Want ga eens na: wàarom vuilbekken zij eigenlijk? Ten eerste zijn zij „onder ons", en mannen zijn in het sexueele altijd eenigszins vrijmoediger dan vrouwen.

A: Zeker, en dat is een héél goed teeken. Het bewijst dat bij hen de verdringing minder sterk is dan bij de vrouwen. Goddank, anders zou de wereld gauw ontvolkt zijn.

B: En ten tweede zijn zij de contrôle van hun nuchteren geest kwijt, zoodat zij er uit moeten flappen wat hun gemoed natuurlijkerwijze het meeste bezig houdt.

A: Die opmerking is heel juist. Hun vuilbekkerij bestaat meestal slechts in een opeens-vrijgelaten gebruik van allerlei symbolen, die door het fatsoen in den ban zijn gedaan. De eigenlijke, goddelijke zin ervan wordt daarbij evenwel niet verstaan, en dàt juist maakt obscene grappen zoo onweerstaanbaar lachwekkend: de humor ervan berust op de onbegrepen maar vaag gevoelde wanverhouding tusschen den eigenlijken diepen ernst der zaak en de *schijnbare* onbeduidendheid der

symbolen. Tendeele ook overigens op het contrast tusschen de luchtige vrijheid van de scherts en de potsierlijke benepen bravigheid, die men in nuchteren toestand en in fatsoenlijk gezelschap huichelt.

B: Dus ook hen zij alweer vergeven, want zij weten niet wat zij doen. —

A: Maar nu wij toch over directe sexueele symbolen spreken, zal ik u meteen maar een paar voorbeelden geven om u te bewijzen, dat de meest verschillende voorwerpen tot symbool der genitaliën kunnen worden, niet alleen in de fantasie van kinderen en zoogenaamd maniakale droomuitleggers, maar in werkelijkheid. Want als ge eenzelfde symbool in tal van droomen van verschillende menschen telkens weer tegenkomt, waarbij alléén de direct-sexueele interpretatie tot een zinrijke verklaring leidt, dan zijn, dunkt mij, toeval en willekeur van den uitlegger ook buitengesloten.

Wacht, ge had het zelf over een stift, laat ik eens een droom opzoeken die een analoog symbool gebruikt: een stifttand. Een dubbel symbool eigenlijk, want de tand op zichzelf heeft ook al een sexueele beteekenis.

B: Hé, mijn vrouw droomt wel eens dat haar tanden uitvallen.

A: Dat is een vrij algemeene droom, vooral bij vrouwen. Men zou hem natuurlijk gemakkelijk kunnen terugbrengen tot een of andere prikkeling van het tandvleesch; maar analytisch blijkt, dat hij steeds voorkomt bij zwangere vrouwen of vrouwen die sterk naar een kind verlangen. Het uitvallen van een tand, of van desnoods alle tanden, is dan het symbool van het verlangde baren, een Freudsche wenschvervulling dus *)

B: Ja maar, de sensatie is volgens haar hoogst onaangenaam.

A: Nu, is dan het baren, al verlangt de vrouw er naar, bijgeval een pretje? Overigens komt de droom ook bij mannen voor; bij hen schijnt de tand dus niet, zooals bij de vrouw, de vrucht, maar het zaad voor te stellen.

Denk in dit verband eens aan de sage van Jason die drakentanden zaait, waaruit geharnaste mannen opgroeien. In den droom dien ik u vertellen ga, moet de tand — in haar combinatie met „stift" direct phallisch worden opgevat. Nietwaar, de stift-tand wordt in den mond ingeschroefd. De sexualiseering van de mondholte is een zeer veelvuldig voorkomend verschijnsel, de zoogenaamde „verlegging naar boven". De bouw van den mond en de organen die er mee in verband staan, tong, lippen, keelkanaal, bieden natuurlijk veel punten van analogie.... ja, ik zie wel dat ge protesteert, of tenminste twijfelt.... ik ben al blij dat ge niet schreeuwt en scheldt zooals de groote meerderheid.

B: Ik heb al zooveel zonderlings moeten toegeven dat ik niet meer durf te protesteeren. Zou dan zoo'n verlegging naar boven misschien dienen om verborgen sexueele gevoelens op een schijnbaar hoogst onschuldige manier te uiten?

A: Neen, dàt geloof ik nu juist niet, want in de meeste gevallen zijn die gevoelens niet verborgen en schamen zich de droomers er heelemaal niet voor. Het feit is alleen maar dat wij de droomtaal niet meer verstaan, haar ontwend zijn. Maar bij jonge kinderen is de voorstelling dat de geboorte door den mond plaats heeft niet ongewoon en ook in oude kosmogonieën vindt ge duidelijke rudimenten van die infantiele opvatting. De Indische oer-god Atman schept het vuur uit zijn mond, de Egyptische Kephera schept dingen en menschen door ze uit te braken.

B: Ja, ik herinner mij die voorbeelden uit uw lezing.

A: En nu is het merkwaardig dat sommige droomen mij wel eens doen vermoeden, dat de „verlegging naar boven", wel verre van maar in het minst pervers te zijn, een poging is tot sublimeering van de lagere sexualiteit, dat wil zeggen haar werkelijke overbrenging op het hoogste orgaan, het hoofd, de omzetting van het vuur van den hartstocht in dat der rede. De „aureool" van Chris-

tus of heilige is blijkbaar het gesublimeerde phallische embleem der oude zonnegoden. Bij den olifant bevindt zich het phallisch symbool, de slurf, aan den kop. Hij is daarom het dier der „wijsheid". Met dit gesublimeerde symbool bevruchtte hij de Indische onbevlekte maagd, Maya, de moeder van Boeddha. — Maar ziehier dan eindelijk de droom van den stift-tand; hij is van een gehuwde vrouw die mij hoonde om mijn uitlegkunst. Zij vertelde hem mij omdat zij alles zelf van a tot z kon verklaren uit een paar hoogst onbeduidende gebeurtenissen van de laatste dagen.

B: Dat ken ik. Mijn droom van het Theehuis!

A: Het ging haar net zoo als u. Luister maar:

„Ik droom dat ik mijn stifttand verloren heb. Ik voel mij diep ongelukkig daarover en zoek hem radeloos in mijn bed. Dan ga ik naar de keuken en verwijt het dienstmeisje heftig dat zij hem gestolen heeft. Anna kijkt me triomfantelijk aan, alsof ze zeggen wil: huil jij maar, je hebt hem zelf uitgestooten. Dan wordt ik wakker, in tranen."

Dit „in tranen wakker worden" en verder het feit, dat zij door dien droom dagen lang in gedrukte stemming bleef, waren voor haar nota bene een bewijs van zijn „absolute onzinnigheid". Haar „doodnuchtere" verklaringen kwamen hierop neer: Zij hàd een stift-tand. Twee dagen voor den droom had zij aan tafel met haar tanden een noot trachten te kraken, bij welke gelegenheid haar man had gezegd: Pas op, je zult je stift-tand nog uitstooten. Den dag daarop had zij haar dienstmeisje een standje gegeven. Bovendien verdacht zij dit kind van een kleinen diefstal. En dit „verklaarde alles"! Ik wees haar er op dat dan toch haar groote droefheid niet verklaard was. Ik had al mijn vermoedens, maar vroeg haar, om zeker te gaan, of zij niet soms nòg zoo'n droom wist dien ze „rationeel" kon verklaren. O zeker; nog kort geleden had zij gedroomd dat zij haar man in een te kort bed zag liggen. Haar zuster stond er bij en

keek haar verwijtend aan, alsof zij 't helpen kon. Dit had zij „natuurlijk" gedroomd omdat zij haar zoontje 's avonds uit z'n Grieksche sagen voorgelezen had van het bezoek van Theseus bij Procustes. — Daarop gaf ik de volgende verklaring, waarvan zij alles moest erkennen: De stifttand, voor het mogelijke verlies waarvan haar echtgenoot haar *waarschuwde*, was haar man zelf, bijzonderlijk in zijn kwaliteit van *bedgenoot*. De beide droomen komen hierop neer, dat deze, van nature koele, asexueele vrouw, in haar hart heel goed besefte dat zij haar man *te kort deed* in zijn echtelijke aanspraken, en daarom vreesde dat hij voor haar verloren zou gaan om bevrediging te zoeken bij haar warmbloediger zuster, die evenals het dienstmeisje „Anna" heette. Haar heimelijk berouw stelt haar het verlies als werkelijk voor en zij voelt de werkelijke smart, die het verlies van haar man, van wien zij overigens veel houdt, haar zou veroorzaken; zij zoekt daarom den stift-tand radeloos op de plek waar haar man behoorde te zijn. Maar het helpt niet of zij haar zuster al verwijten maakt; deze kan triomfantelijk antwoorden: Huil maar, je eigen koelheid heeft hem *verstooten*.

B: Ja, dat klopt, zoo ongedwongen mogelijk.

A: Hier heb ik een ander voorbeeld van analoge, direct-sexueele symboliek. Even frappant en bewijskrachtig. Deze droom is van een geposeerd heer, in alle opzichten model-echtgenoot van onberispelijken levenswandel.

„Ik sta tegenover een eerwaardigen ouden man, een soort van heilige, die mij later aan Tolstoi doet denken. Hij zal mij raad geven. Hij zegt dat ik maar flink moet doorstappen, zonder omkijken, en geeft mij een gordel, waaraan twéé degenscheeden hangen. Ik doe den gordel om en ga heen; ik heb een dikken wandelstok in de hand. Ik weet niet wat ik met die twee scheeden beginnen moet; de eene is gevuld met iets — ik denk met proviand, vleesch of zoo — wat ik heelemaal niet

vreemd vind; de andere is leeg. Het lijkt me heel gek daar zoo te loopen, beneden mijn waardigheid, want ik vind mij zelf ook een halven heilige. Tenslotte lijkt het mij eigenlijk wel praktisch en ik eindig dan ook met mijn stok in de leege scheede te steken." Maar ik vind mijn figuur heel mal en onwaardig.

B: Nu, na het voorgaande begrijp ik de symboliek makkelijk genoeg. Mààr, klopte zij met de werkelijke omstandigheden?

A: Volkomen. 's Mans vrouw was zwanger. Hij voelde sterke begeerte zich sexueel te bevredigen bij een andere vrouw en hij vond zichzelf een halven heilige, omdat hij deze begeerte wist te bedwingen. Maar, redeneerde hij: „jongen, 't zou toch eigenlijk wel praktisch zijn, en wat weerga! al die moraliteit! zulke ouwe asketen als Tolstoi hebben goed praten; maar toen ze zelf nog jong waren!.... Aan den anderen kant, zoo'n gedachte is toch eigenlijk onbehoorlijk voor 'n man van mijn karakter. Nee, dan maar liever flink doorstappen, zonder om te zien naar andere vrouwen." — In den droom voldoet hij aan zijn begeerte, mààr.... vindt dan ook zijn figuur heel mal en onwaardig. Deze droomer erkende tenvolle de juistheid van mijn verklaring, ofschoon hij haar „stuitend" vond. Bovendien werd ze nog nader bevestigd door een tweeden droom uit dienzelfden nacht. Ge weet dat zulke opeenvolgende droomen steeds met elkaar in het nauwste verband staan. Die tweede droom was zeer verward en ingewikkeld, maar de quintessens ervan is dat hij handelt over een *kindermoord*, die door den droomer wordt verhinderd. Dit duidt op 's mans — door hemzelf ook toegegeven — begeerte toch nog gemeenschap te hebben met zijn zwangere vrouw. Ook déze begeerte bedwong hij, uit vrees voor het leven van de vrucht. Uit dezen droom ontwaakte hij met een gevoel van tevredenheid.

B: Het is aardig. Ik dacht vroeger dat sexueele droomen altijd smerig waren zonder meer, maar ik zie

alweer duidelijk, dat ze tenslotte met het heele karakter in verband staan, en bovendien in het geheel niet smerig zijn.

A: Niet waar, zij geven alleen maar een naïef-duidelijk beeld van de kwestie waar het in het liefdeleven in laatste instantie toch maar om te doen is. Is het niet eigenlijk geruststellend dat een mensch tenminste in zijn droom oprecht kan zijn? —

We hadden hier een voorbeeld van een moorddroom die niet in de eerste plaats op verborgen kriminaliteit wijst. Bij vrouwen komen ze veel voor en wijzen dan meestal op voorkoming of vernietiging van zwangerschap. Zoo is mij een droom bekend van een vrouw, die door onvoorzichtige leefwijze haar vrucht had kunnen verliezen. Zij droomde dat zij haar dienstmeisje vermoord had, voelde een hevig *medelijden* met de *moeder* van dit meisje, dat wil dus zeggen: met zichzelf, en een diep *berouw*. Zij ontwaakte met de gedachte: „Goddank dat het maar 'n droom is".

B: Maar van zulke droomen is het toch evident dat zij niets met atavistischen moordlust te maken hebben.

A: Tenminste weinig. En ge ziet alweer, van *verzwakking* van het zedelijk bewustzijn is hier in het geheel geen sprake. Integendeel.

B: Ja, ik herinner mij nu, ook eens van een moord te hebben gedroomd, die door een vriend van mij begaan werd. De moord zelf kon mij niets hoegenaamd schelen, maar ik was voortdurend in een teedere zorg om dien vriend maar te beschermen en te verbergen. Deze gevoelstegenstrijdigheid leek mij toen heel vreemd, maar ik begrijp nu wel dat de oplossing daarin moet liggen, dat die moord maar symbool was voor iets anders waarbij géén zedelijke ontzetting te pas kwam.

A: Een voorbeeld van zulke schijnbare ongevoeligheid geeft ook deze zwangerschapsdroom:

Onlangs vertelde mij een jonge moeder dat zij in haar droom twee kinderen in het water zag spartelen, één

zoo groot als haar eigen jongetje, en dan nog een zuigeling. Het jongetje zwom naar den kant, de zuigeling verdronk. Zij zag dit aan met een soort van nieuwsgierigheid, maar zonder de minste ontroering en zonder de gedachte aan redden, ofschoon zijzelf zeer goed zwemt. Daarna komt een man ten tooneele die met zijn hand in het water tast en er een klein *diertje* uit ophaalt. Dit is het verdronken kind; het ziet er uit als een kaal, *pas geboren vogeltje*. De man wringt het iets tusschen den snavel, het „kind" piept luid en nu breekt opeens een groote blijheid en dankbaarheid in haar los omdat het kind *leeft*.

Droomen over zwemmen en in 't water liggen duiden meestal op zwangerschap en geboorte.

Als ik u nu zeg dat deze vrouw hartstochtelijk verlangde naar een tweede kind, dat zij haar jongen toen hij klein was „diertje" pleegde te noemen, dat zij den vorigen dag tegen een schreeuwenden zuigeling „hongerig spreeuwtje" gezegd had; dan zult ge toegeven dat in dezen droom de theorie water = vruchtwater al bijzonder duidelijk bevestigd wordt.

B: Bijzonder. Haar jongen is al veilig aan wal, die is er uitgezwommen. Maar de ongeboren zuigeling moet eerst nog een tijdje „onder water" blijven voor de docter hem er uithaalt en z'n eersten schreeuw laat geven ten bewijze dat hij behoorlijk leeft.

A: Niet waar? En merkt ge wel op hoe prachtig het gevoel met deze symboliek in overeenstemming is? Deze vrouw vertelde mij dien droom, omdat zij zich zoo verbaasde over de onmenschelijke ongevoeligheid waarmee zij dat kind zag verdrinken, terwijl zij toch aan het slot van den droom wel degelijk menschelijk gevoel bleek te hebben. In werkelijkheid zijn alweer beide sensaties volkomen op hun plaats. Bij het verdrinken is zij alleen maar nieuwsgierig; d.w.z. zij weet nog niet zeker of zij wel zwanger is, maar is „begeerig" naar het groote „nieuws". Ge zult misschien zeggen dat die onontroerde

nieuwsgierigheid dan toch in elk geval een te *zwakke* gevoelsuiting was voor de situatie. Maar ten eerste is nieuwsgierigheid bij vrouwen meestal een vrij sterke aandoening, En bovendien zou het heel best mogelijk kunnen zijn, dat het griezelige van het onbegrepen manifeste beeld toch de intensiteit van het latente gevoel had getemperd. Ik meen dit laatste meer te hebben opgemerkt. Men heeft dan daarbij in den droom reeds een sensatie alsof men de zaak niet goed vertrouwt.

B: Ja, dat gevoel ken ik wel.

A: Hier heb ik nog een zeer karakteristieken sexueelen droom van een elfjarigen jongen. Hij geeft meteen een aardig voorbeeld van *vergrooting* door de droomfantasie. De afmetingen van het symboliseerende voorwerp zijn namelijk buitengewoon uiteenloopend en houden niet het minste verband met die van de voorgestelde organen. Soms zijn zij enorm en droomt men argeloos van torens en bergpieken, diepe putten en afgronden. Waarschijnlijk een mythologisch-religieuze oerprojectie van de menschelijke sexualiteit in het kosmische leven. Zulke droomen zijn dikwijls heel mooi en poëtisch, vooral de „landschapsdroomen" waarin de droomer zich bevindt in een omgeving van nooitgeziene, tooverlijke pracht.*) Bij andere droomen zijn de vergelijkings-objecten niet zòò gigantisch, maar toch zoodanig dat oppervlakkig gezien de sexueele beteekenis belachelijk lijkt. Verder kunnen de meest banale dingen ervoor gebruikt worden, eigenlijk àlles wat lang en puntig, of wat hol en diep is. En de *innerlijke* waarde of schoonheid van zulk een droom is *absoluut onafhankelijk* van het gekozen symbool, de beelden-kiezende intelligentie vraagt alleen of het beeld in bepaald opzicht *juist* of zelfs maar bij benadering juist is. — Dus de droom van dat jongetje. Hij vertelt hier:

„We hadden (d.w.z. hij en zijn vriendje Jan) een groot *hol* gevonden, *naast* een *vuilnisput;* er was alle-

maal kreupel-*bosch* omheen, maar wij braken er door en kwamen toen door een *gang* in een groote *schuur.*"

Ge ziet dat hier onbetwistbaar een gigantische beschrijving wordt gegeven van de vrouwelijke geslachtsdeelen, en dat wel in beelden die precies zoo voorkomen in de droomen van volwassenen. Die „schuur" is merkwaardig, omdat voor dien jongen, een echte knutselaar, „schuur" synoniem is met „werkplaats", en in tal van vrouwendroomen de baarmoeder, waar het kind „in de maak" is, wordt voorgesteld door een werkplaats, of door een keuken. Maar ik ga door; de jongen vertelt verder:

„Ik had een *pijl en boog* in mijn hand, maar zei tegen Jan: wat heb jìj 'n fijne boog. Jan zei toen: ik zal hem eens probeeren en schoot er mee naar den zolder. Toen hoorde ik een zware stem die riep: Kees, Wat doe je daar? en daarvan schrok ik wakker."

Ziet ge wel hoe logisch deze droom gecomponeerd is? Eerst het vrouwelijk symbool, dan het mannelijk. Dan het verborgen en verboden probeeren, tot slot de stem van het Geweten, het sterke besef iets verkeerds te doen. Het was voor mij natuurlijk duidelijk dat deze jongen door een vriendje was „ingelicht" en tot onanie overgehaald of tenminste aangespoord. Dit was ook zoo, en ik kwam daar op een aardige manier achter. Ik vroeg hem waarom hij zich versprak en tegen Jan zei: „wat heb jìj 'n fijne boog", terwijl hij hem zelf in de hand hield. De jongen antwoordde daarop: „Ik dacht zeker aan vòòr ik tien jaar was en mijn boog nog niet had, maar Jan wel." En nu kwam al heel gauw aan den dag dat hij kort voor zijn tienden verjaardag door een ander vriendje, dat ook Jan heette, in een groote zandkuil gelokt, en daar ingewijd was in de sexueele geheimen, waarbij dat vrindje hem werkelijk een en ander voor oogen had gedemonstreerd. Hij had hem toen niet nagedaan, en later van anderen gehoord dat het verkeerd was.

En nu het tweede bedrijf, zelfde nacht, een zoogenaamde geboortedroom, het logisch gevolg van het schieten met de pijl en boog. Hij is nu bij een vriendje, wiens vader schilder is en lijkt op zijn eigen vader. Door dien *vader* werd een „heel lang" schilderij de trap opgedragen. *Hijzelf* (de jongen) hielp mee en zij schoven het een paar keer heen en weer en eindelijk, boven gekomen, door een open deur in een donkere kamer. Toen viel hij opeens achterover door de trapruimte naar beneden, *met het hoofd omlaag*. Hij was daarbij niets bang *), maar riep: „'t zal niet gaan". Beneden werd hij opgevangen door twee bedienden, waarvan één met wit schort, als een kok of kapper.

Behalve de symbolen die door hun vorm spreken, hebben we hier nog een ander, veel voorkomend, de trap. Het trappenklimmen blijkt een uiterst veelvuldig gebruikt symbool voor den coitus, dat is door tallooze analyses voldoende bewezen. Maar waarop berust dit beeld? Freud zocht de verklaring in de woord-suggestie „aufsteigen", maar dit geldt niet voor andere talen en zeker niet bij een Hollandschen jongen van elf jaar. Ook de analogie met de „rithmische beweging" lijkt mij voor een kind dat haar immers niet kent, weinig suggestief. Misschien is het tòch een gewoon *vorm*-symbool, een trap is meestal *nauw* en leidt schuin naar *boven*.

B: Je zoudt bij zoo'n droom haast denken aan heriditair-vastgelegde symbolen. *)

A: Een merkwaardigheid van dezen droom is nog deze, dat de jongen met de forceps gehaald is door *twee* doctoren, waarvan de één zijn witte operatie-jas aan had. Let nu eens op dat deze jongen in zijn droom *meewerkt* bij zijn eigen conceptie en vóór zijn geboorte uitroept: „'t zal niet gaan!" Welke spekulaties zijn daar aan wel niet vast te knoopen. Maar ge moogt dit wat mij betreft ook toeval noemen en de twee bedienden opvatten als twee handen, en zijn uitroep verklaren uit

algemeene verbazing over het feit eener geboorte überhaupt.

B: Ik zou eer gelooven, of willen gelooven — want ik vond het altijd reeds vrij waarschijnlijk — dat deze droom bewijst, dat kinderzielen niet bestaan; iedere ziel is eeuwig volwassen en er zou dus heelemaal niets verwonderlijks in steken wanneer zij inderdaad meewerkte bij haar conceptie en geboorte. Kijk, dat geeft ook een nieuw licht op de incestus-theorie; ten slotte schept de ziel *zichzelf* een nieuw lichaam door bemiddeling der ouders, en de incestueuze begeerte tot de ouders is dus ook zòò beschouwd een verlangen om zichzelf te *her*scheppen.

A: Mooi, maar enfin, dit is speculatie, en ik wijs op zulke dingen alleen maar omdat zij in elk geval te denken geven.

B: Maar iets anders, wat kan bij zoo'n kind de ethische waarde zijn van zulk een droom?

A: Wel, voor iemand die gelooft dat kinderen in wezen volwassen zijn, is dat niet zoo moeilijk te begrijpen. Maar ook overigens, een kind voelt dikwijls sterker dan volwassenen wat verkeerd is, in elk geval wordt het veel vaker vermaand en krijgt het veel vaker te hooren dat het zich beteren moet. Waarom zou zich dit besef niet evenals bij volwassenen weerspiegelen in de voorstelling van te moeten worden wedergeboren, een „ander kind" te moeten worden?

B: Maar 't kind begreep toch zeker niets van dien droom....

A: Neen, en ik heb er ook natuurlijk niets van uitgelegd. Maar hier geldt precies hetzelfde als bij volwassenen, die hun droomen evenmin begrijpen: ook onbegrepen doet de droom zijn werk, in de sfeer van het onderbewuste wordt hij wel degelijk verstaan. Overigens had in dit geval die jongen de beteekenis van het „Kees, wat doe je daar?" heel goed bewust begrepen, want hij begon al gauw uit eigen beweging heel openhartig over

het „probleem" dat hem zoo vervulde te spreken. Zijn moeder had volstrekt niet vermoed wat er al langen tijd in hem omging. Moeders denken altijd dat hun kinderen „te rein" zijn voor zulke gedachten. Deze droom en nog latere soortgelijke, brachten het aan het licht, leidden tot openhartige gesprekken en een volkomen eerlijke, niets verzwijgende of verdraaiende inlichting omtrent alles wat hij weten wilde; waarmee het probleem ook meteen voor hem van de baan was. — Wat u doet zien dat de droom-analyse van buitengewoon groot belang kan zijn bij de opvoeding van kinderen.

B: Nu, ik weet wel dat ik u mijn oudsten jongen eens sturen zal als ik vermoedens heb dat zijn existentie hem te veel verbaast. Is het niet verschrikkelijk laat geworden?

A: Niet zòò laat of ik kan nog wel een paar kleine toegiftjes vertellen die zeer illustratief zijn; ge hebt dan een eenigszins behoorlijken indruk gekregen van de direct sexueele symboliek. Hier: Een jongmensch wandelt met een meisje en een hem onbekenden *jongen.* Opeens ziet hij dat de jongen door het meisje wordt rondgereden in een *kinderwagen.* Dit lijkt hem niet zoozeer belachelijk, als wel *laaghartig van den jongen.* Hij is verontwaardigd, woedend en dreigt hem den nek te breken als hij er niet dadelijk uitkomt.

Dit jongmensch wist dien droom niet te verklaren, zelfs niet toen hij het meisje, via eenige associaties, herkend had als een intiem vriendinnetje. Eindelijk opperde hijzelf déze verklaring: „Ik houd te veel van dat meisje, ik moet mij van haar losmaken, ik laat met mij rondsollen en maak mij belachelijk voor mijzelf."

Deze verklaring is ten deele juist. Merk op dat hij zich al met dien jongen identificeert, schoon nog niet in sexueel opzicht. De diepere verklaring is dat hij gekweld werd door al te hevige begeerte naar dat meisje, dat veel van hem hield, en waarvan hij heel goed wist

dat zij wel graag een kind van hem zou willen hebben. Zijn droom spiegelt hem de vervulling van die begeerte duidelijk voor oogen (zìjn jongen in hààr wagen), maar zijn geweten houdt hem tegelijkertijd voor, dat toegeven aan hun verlangen, in verband met hun beider berooide ekonomische omstandigheden, een laaghartige daad *van hem* zou zijn. Vandaar zijn groote woede. — De jongeman erkende dat dìt de eigenlijke gedachtegang was die hem verontrustte.

Als ge nu de verklaring van dat „wagentje" te gezocht mocht vinden, dan kan ik nog een heel leger van droomen laten aanrukken waarin kinderstoelen, kinderkamers, keukens, aan alle kanten gesloten donkere vertrekken, kelders, grotten, poppendoozen, tafelladen en god weet wat nog meer, onmiskenbaar dezelfde rol vervullen van den kinderwagen hier. Maar wacht, hier heb ik er juist een met precies hetzelfde beeld:

Een vrouw loopt met een *wagentje,* waarin een *witte parasol,* langs den weg. Zij komt bij een *kraam,* en koopt daar beenderen en *vleesch.* De *man* van de kraam heeft daarvoor haar parasol in ruil gekregen. De brokken worden in het wagentje gelegd en zoo gaat zij verder.

B: Vrij duidelijk. Hoe merkwaardig: dat smakelooze beeld van die brokken vleesch en beenderen.... hé, net als die met vleesch gevulde degenscheede....

A: En het vleesch dat zwangere vrouwen braden in groote, dichte pannen.... Och, wààrom zouden wij dat smakeloos noemen? Terwijl nota bene de uitdrukking: „vleesch van mijn vleesch, bloed van mijn bloed" algemeen gangbaar is!

B: Ge hebt gelijk, het is altijd weer opnieuw ongewoonte waardoor we zoo'n droom „plat" vinden. Maar wat moet die parasol beteekenen?

A: Ziet eens hier, dit meisje is sexueel zeer *afwerend,* vandaar haar *witte,* dat is reine, *parasol,* die de *zonnestralen,* de mythologische symbolen der bevruchting, van haar afhoudt. Maar tòch bezìt zij een sterk verlan-

gen naar het moederschap. En zij beseft dat zij geen kind kan krijgen zonder *in de kraam* te komen. En in de kraam komt ze niet voordat „de man" haar van haar parasol ontlast heeft. *)

B: Ja, dat is helaas een fatale noodzakelijkheid voor vele meisjes.

A: En als ge nu misschien de verklaring van die kraam gezocht vindt, dan kan ik u wel vier of vijf droomen vertellen van zwangere vrouwen, die poppen of kinderkleertjes of koeken gingen koopen in een kraam. — Je begrijpt niet waar vrouwen hun babys al niet vandaan halen.

Een vrouw droomt dat haar man „naar stad" geweest is en *twee kinder*hemdjes mee bracht. Zij had hem maar *een* gevraagd, was bang dat het *„wat heel erg duur"* zou zijn, maar vond het ten slotte toch een *„blijde verrassing"*. — Ik zei deze vrouw dat zij blijkbaar een tweeling verlangde. De man lachte mij hartelijk uit en antwoordde voor haar: „Dat is nu juist altijd haar schrikbeeld". Maar de vrouw bekende eerlijk, dat zij wel vroeger met angst tegen die kans had opgezien, maar nù niets liever zou wenschen.

B: En waarom kocht die man die hemdjes „in stad"?

A: Die stad bleek te zijn haar geboortestad, de *plaats der geboorte.*

Wacht eens, hier heb ik nog een buitengewoon aardigen zwangerschapsdroom.

Een vrouw, die in haar hoop op moederschap lang werd teleurgesteld, droomde, toen zij eindelijk zwanger meende te zijn, dat zij een *goochel*-voorstelling moest geven. Eerst *bakte* zij een panne*koek* in een *hoed*. Dat lukte prachtig. Zij goot het *beslag* er in, en de koek kwam er kant en klaar uit. Daarop *slikte* zij een kerse*pit* in (alweer een verlegging naar boven, op een infantiele bevruchtingstheorie berustend) *] dacht daarbij: „dat zal 'n *toer* zijn", maar klopte zich, na de gelukkige volbrenging van ook dit kunststukje, zelfvoldaan op de

lendenen, zeggende „da's klaar". Hierop trok zij vlug een soort van *zwembroekje* uit en *sloot* dat zorgvuldig *weg*. Iemand vroeg haar: „Wat heeft dàt er nu mee te maken?" Waarop zij geheimzinnig antwoordde: „Stil, *dat is juist de kwestie*". — Haar waakbewustzijn begreep van dezen droom niets, en zelfs toen zij bij de woorden „kersepit" en „zwembroekje" onmiddellijk associeerde „zaadje" en „maandverband", moest ik haar de rest nog uitleggen.

B: Hoe alleraardigst! Ja waarachtig, het is een goocheltoer, het beeld is zeldzaam treffend en plastisch.

A: Ik heb zulk een *goochelhoed* nog nergens in de litteratuur ontmoet, maar hij is overigens een aardig pendant van den mannelijken *tooverstaf* die zeer veel voorkomt. — Let er ook op dat in dezen droom het eigenlijke slot, de aflevering van den kant-en-klaren pannekoek, aan het voorspel daarvan *voorafgaat*. Dit is een omkeering in de natuurlijke volgorde die in droomen zeer veel voorkomt. Een voorbarig anticipeeren van het gewenschte doel, gevolgd door bezinning op het middel? De beteekenis van die omkeering zou, in dit geval, ook wel kunnen zijn, dat voor deze vrouw het kind in de *eerste* plaats komt en de sexueele bevrediging in de *tweede*.

En nu moeten we het er maar bij laten; ik geloof dat de overmoed u nu wel vergaan zal zijn om langer van „toevallig" te spreken.

B: M'n waarde, ge polemiseert als een Don Quichot, ik denk daar allang niet meer aan.

A: Des te beter. Tot weerziens.

TIENDE AVOND

B: De „zwetser" begint, volgens Theophrastus, met een lofrede op zijn vrouw en vertelt daarna den droom, dien hij den laatsten nacht gehad heeft. Ik vrees dat ik dikwijls zoo'n zwetser geweest ben, maar vanavond ben ik het tegendeel: ik kom u namelijk een droom vertellen van mijn vrouw, met een lofrede er in op mij.

A: Best. Geen nood overigens dat ik u ooit voor een zwetser zou houden wanneer ge droomen vertelt, en nog minder wanneer ge uw vrouw prijst. Ik weet bovendien te goed dat ge alleen spreekt in het belang der wetenschap.

B: Waarom zoo ironisch? Maar toegegeven, òòk uit ijdelheid; omdat ik in dien droom le beau rôle speel. Luister:

Mijn vrouw ziet mij thuiskomen in gezelschap van een vreemden heer, veel ouder dan ik, met een hoogen hoed op. Het is de Duitsche keizer. Zij in consternatie. Goeie hemel, wat moet ze doen? Hoe zal ze 'm aanspreken: Majesteit, Sire, keizer, meneer? En moet ze buigen? En hoe diep.... ze weet geen raad. En terwijl ze daar staat, in ééne agitatie en spanning, komt hij binnen, reikt haar op erg overdreven manier een modehandje van-uit-de-hoogte toe en gaat dan met mij aan tafel zitten in de huiskamer. Zij, altijd even confuus, zet thee en bedenkt onderwijl dat het veel gepaster is in de waranda te zitten, minder huiselijk. Zij lootst ons daarop, — met veel takt, zegt ze, — naar de waranda. Zij is voortdurend in verbazing over het gemak en sans gêne waarmee ik met den keizer omspring; het brengt haar heelemaal in de war wat betreft haar eigen houding. Nu komt ook haar tante binnen. (Deze is een deftige

dame bij wie mijn vrouw haar heele jeugd heeft doorgebracht, zoo te zeggen haar tweede moeder.) Goddank, die maakt dadelijk een diepe révérance, net zooals ze 't in werkelijkheid gedaan zou hebben. Mijn vrouw herademt, denkt: ja, zìj weet tenminste hoe het hoort. Maar.... de keizer schenkt niet de minste aandacht aan haar tante, blijft genoegelijk en joviaal met mij zitten keuvelen en neemt dan tenslotte hartelijk afscheid, waarbij mijn vrouw zoover van den schrik hersteld is dat ze hem vriendelijk durft vragen of hij: „nog eens terug wil komen".

Ziehier haar droom. Zij vertelde mij dat zij daarbij *zonderlingerwijze* voortdurend het gevoel had, dat ìk de situatie redde en dat zij mijn optreden aardig vond. Dàarmee was ik juist zoo blij, want in werkelijkheid vindt zij mij, al zegt ze het niet in harde woorden, „ongemanierd" wanneer ik eerlijk, natuurlijk en gewoonweg mijzelf ben. Ik voel het dikwijls heel pijnlijk, zòò sterk dat alleen al het besef van haar stille kritiek mij in gezelschap onzeker, ontstemd, en daardoor misschien dikwijls werkelijk ongemanierd, en in elk geval onbeholpen maakt. Daarom ben ik er trotsch op dat ze tenminste in haar droom zuiverder oordeelt.

A: Ja, in dit „zonderlingerwijs" steekt een heele tragiek van zelf-miskenning en gevoelsverwringing en verdringing. In haar droom oordeelde zij zuiver en dat oordeel *bevreemdt* haar nota bene als zij wakker is! En hebt ge haar niet dadelijk gezegd dat zij in haar droom de wàre levensverhoudingen zag? dat ùw kwasi ongemanierdheid er was „zoo als het behoort", terwijl zij belachelijk gemaakt wordt in haar angstvallig vragen naar wat de étiquette voorschrijft, en haar tante — die 't wèl precies weet — zelfs heelemaal wordt genegeerd door den „hoogen" gast, wiens hoogheid zij niet beter weet te versymboliseeren dan door hem het leelijkste en paskwilligste deftigheids-symbool op het hoofd te zetten?

B: Ja, dat heb ik haar gezegd. Niet in diezelfde woorden, maar wel zoo ongeveer. De ironie in het geven van zoo'n nederbuigend handje had ik niet begrepen.

A: En accepteerde zij uw verklaring?

B: Ze zei er niet veel van, maar ik geloof het eigenlijk wel.

A: Misschien vertelde zij u dien droom wel alléén, om u te laten merken wat zij in haar hart denkt. Ik ken meer voorbeelden ervan dat menschen droomen gebruiken — natuurlijk onbewust — om elkaar dingen te doen voelen die ze niet zeggen willen of durven of kunnen. Nog onlangs verhaalde een man mij dat een jong meisje hem spontaan een droom verteld had, waarin hij — naar hij meende — heelemaal niet voorkwam. Vroeger had dit meisje hem nooit over haar droomen gesproken. Voorzoover ik dien droom, zonder het meisje zelf te spreken, kon analyseeren, bevatte hij een allerduidelijkste liefdesverklaring aan het adres van dien man, die er juist de, eveneens duidelijk aangewezen, hoofdpersoon in was. Maar.... het meisje *wist* het niet, en de man *verstond* het niet. Het meisje had alleen den onweerstaanbaren drang gehad hem, en juist hèm, den droom te vertellen. Waarvoor zoo'n droom dan dient? Wel, mij dunkt, hun onderbewuste zielen zullen door dezen droom wel degelijk elkaar verstaan hebben en dichter bij elkaar gebracht zijn.

B: Heel curieus. Maar ik geloof niet dat mijn vrouw mij hààr droom vertelde uit zulk een onbewusten impuls, want zij vertelt haar droomen vrij dikwijls. Maar zij kan hem daarom wel gedròòmd hebben uit zulk een impuls.

A: Droomen als deze vind ik altijd heel belangrijk; zij wijzen zoo direct op het bestaan van een innerlijk Geweten, dat béter weet dan het uiterlijk vooroordeel. Hier is de zaak klaarblijkelijk zoo: uw vrouw staat, ofschoon zij van nature een mooien, kinderlijken eenvoud bezit, juist krachtens haar kinderlijkheid, nog

sterk onder den invloed van de stands- en conventiebegrippen van die tante die haar heeft opgevoed. Zij weet in haar hart wel dat een keizer après tout ook maar een doodgewoon mensch is, en zijn wàre grootheid en adel juist toont door „gewoon", „op zijn gemak" te zijn met iedereen. Tegenover hààr doet de keizer mal, omdat zijzelf mal doet. Haar tante vindt hij zòò mal dat hij van hààr heelemaal niet wil weten. Maar gìj redt de situatie, gij zet den keizer op z'n gemak; de keizer gedraagt zich tegenover u zooals gij u gedraagt tegenover hem, gij zijt *gelijken.*

B: Nee maar, dat is allerliefst! Daar herinner ik mij dat mijn vrouw onlangs boos thuis kwam van een bezoek aan haar tante, omdat die weer iets op mij had aangemerkt. De engel, nu wreekt ze zich door 't brave mensch zoo'n figuur te laten slaan! „Wel tante, m'n deftige tante, ù was de vrouw van 'n minister en de zuster van 'n kamerheer, en de nicht van god-weet-wat voor 'n eerbiedwaardig wezen; maar m'n màn, waar je zooveel op hebt aan te merken, die is de beste vrind van den keizer!"

A: Zeker, zoo'n wraakneming zit er stellig achter. Maar dat uw vrouw u bevordert tot vriend van den *keizer,* berust bovendien op een vergelijking en identificatie van u met haar vader. Ge weet dat keizers en koningen dikwijls den vader vervangen, zòò diep zijn wij nog doordrongen van patriarchaal ontzag. *)

B: Ik heb weinig of niets met haar vader gemeen.

A: Dan is die identificatie een Freudsche wenschvervulling. Daar ziet ge weer eens hoe complex schijnbaar eenvoudige beelden of gedachten kunnen zijn. Uw vrouw zìet uw wijze van doen en optreden door de oogen van haar tante, maar zij zou ze wìllen zien door die van haar vader, die voorzoover ik hem gekend heb, veel milder in zijn oordeel was, een eigenschap overigens, die *gij wel degelijk* met hem gemeen hebt, niettegenstaande uw kritischen zin. Ook hìj was een heel „ge-

woon" man, afkeerig van deftigheidsvertoon en malle vormen: tweede punt van overeenkomst, al was hij dan ook ouderwetsch-corrector en al zal hij wel dikwijls een hoogenhoed gedragen hebben. Deze droom *constateert* dus een identiteit in bepaald opzicht en dient tegelijk om den wensch kenbaar te maken naar een nog volledi-ger vereenzelving. Het is duidelijk, ik heb dat wel meer opgemerkt, dat uw vrouw een vader-complex heeft, waardoor zij van ù vaderlijke leiding en steun verlangt. In *dit* verband is de *handreiking van uit de hoogte* als ernst op te vatten; trouwens uw vrouw zelf vindt den keizer *niet* mal tijdens haar droom. Die vaderlijke steun krijgt zij van u niet, tenminste niet in voldoende mate; daarom accepteert zij ze nu maar van haar tante, ofschoon dìe leiding haar innerlijk nìet voldoet. Op gezag van haar tante veroordeelt zij dan in u wat zij in haar vader waardeerde en dus in u eigenlijk zou wìllen waardeeren.

B: Merkwaardig, er valt mij opeens in dat zij wel eens, en zelfs nog dezen morgen, tegen mij zei: „Je zoudt het best met mijn vader hebben kunnen vinden".

A: Alweer een aanwijzing dat zij u in den droom werkelijk bij haar vader vergeleek en daarbij tot de overtuiging kwam, dat ge in aard en wezen toch eigenlijk wèl met hem overeenkomt.

B: Ik wou nòg liever dat mijn vrouw goed inzag dat ik met mijzelf overeenkom en mij beoordeelde naar wat ikzelf bèn en niet naar wat zìj onderbewust van mij zou willen maken.

A: Ja, dààr is de moderne mensch nog niet aan toe; zijn beoordeeling is nog altijd grootendeels vòòroordeeling volgens eigen wensch of anderer suggestie....

B: Prettig als je van zulke, nog wel onderbewuste, vooroordeelen het slachtoffer bent. 't Moet op die manier haast een wonder zijn als menschen elkaar begrijpen.

A: Dat is het ook. Maar vergeet dìt niet: dat wanbe-

grip nooit alleen maar van één kant komt. Als ùw houding verkeerd begrepen wordt, kunt ge u troosten met de gedachte, dat zij dan ook werkelijk in een of ander opzicht niet deugt. Gij zult zelf ook genoeg onderbewuste vooroordeelen hebben die u uw vrouw of haar tante weer noodeloos doen miskennen. Het leek daarnet misschien alsof ik uw vrouw beschuldigde ù te miskennen. Maar zij blijkt alleen maar haar *eigen gevoel* te miskennen, en ik verweet haar niet méér dan zij zichzelf in den droom verwijt. En ik wil vooral ù niet méér beklagen dan gij uzelf met zuiver geweten beklagen durft. Het lijkt dikwijls alsof menschen elkaar kunnen hinderen of zelfs ongelukkig maken, maar in werkelijkheid is géén waarheid méér waar, geen wijsheid wijzer, dan het Stoicijnsche beginsel, dat ons geluk alleen en uitsluitend van onzelf afhangt en van niets of niemand anders ter wereld. Als ge een vrouw liefhebt, wel, dan hebt gij lief, dat is voor u een positief bezit, een onvervreemdbaar geluk, dat geen god of duivel u ontrooven kan. Heeft die vrouw ù niet lief, wel, wat gaat u dat aan? Dat is hàar zaak.

B: Ge hebt schoon gelijk, maar ik pas voor die wijsheid. Laten we overgaan tot de orde van den avond. Vertel mij nog maar eens een paar interessante gevallen.

A: Uitstekend, maar ik blijf bij het thema: dat de mensch meester is van zijn eigen geluk, en dit in zijn hart ook heel goed weet. Ik zal u, als tegenhangers van den droom van uw vrouw, een paar droomen vertellen, waarin de droomers onmiskenbaar blijk geven dat zij *voelen*, dat de oorzaak van hun ontevredenheid of ongeluk in henzelf ligt en niet in „de anderen" of de „omstandigheden", die zij er in hun waakleven van plegen te beschuldigen.

B: Ik ben geheel oor, en overigens ook zonder dat overtuigd van mijn vele en gevaarlijke vooroordeelingen en tekortkomingen ten opzichte van mijn vrouw.

A: Kijk, als men dat wederkeerig maar beseft, dan

zijn die misverstanden en miskenningen nog niet zoo erg. Echte liefde komt ze best te boven; vindt er zelfs een geschikten toets-steen in. Maar als de liefde òòk maar zoogenaamd is, een subjectief vòòroordeel inplaats van een adaequaat erkennen of tenminste aanvoelen van het wezen van den geliefde, ja, dan is het ook heelemaal mis. En nu mijn pendantjes:

Een vrouw van „stand", in luxe opgevoed, maar levend in vrij bekrompen omstandigheden, tobt dikwijls over haar „armoede", die haar belet mee te doen met haar rijkere kennissen. Op een middag heeft zij bezoek gehad van twee zeer gefortuneerde en benijdde vriendinnen. Daarna had zij met het dienstmeisje een gesprek over de duurte van de melk en de boter. Vervolgens ging zij naar haar naaister, die zij met haar gezin aan den „schamelen disch" aantrof. Zij droomt nu 's nachts het volgende:

„Ik loop met een man in een *breede* laan, de Middagter-allee, en zoek daar een pension. De laan ziet erg *donker* en ik ben bang dat wij niets zullen vinden, want alles is zoo *duur*. Eindelijk kom ik terecht in een boerderij, waar ik bij het boerenvolk in een hoek van de deel ga zitten eten. Ik heb de prettige sensatie van daar *thuis* te hooren. Er komen menschen binnen om boter en melk te koopen; zij krijgen het en dat geeft mij een gevoel van groote tevredenheid. Dan komen L. en J. (dit zijn haar rijke vriendinnen). Ik wandel met ze over heuvelen en door veel bloemen en vertel hen verrukt dat ik het hier toch zoo heerlijk vind."

Afgezien van alle bijzonderheden, is deze droom een weerspiegeling van haar verlangen om het *breed* te hebben (Middagter-allee, luxe pensions) en van haar ontevreden tobben (de laan is *donker*) over geldgebrek (alles is *duur*). Maar daarbij blijft het niet: de droom zegt klaar en duidelijk dat haar zelfbeklag *zedelijk ongemotiveerd* is. Daartoe laat de droom haar zichzelf zien in een milieu, even eenvoudig als dat van haar

naaister — een boerengezin. En ziet, zij is er *tevreden* In dit milieu voelt zij zich *thuis*, dat beteekent dat het in haar droom haar *eigen huis* voorstelt. Zij voelt zich dus in haar hart tevreden met haar werkelijk lot. En dat behoort zij ook te zijn, want zelfs objectief heeft zij het volstrekt niet „arm". Zij heeft „melk en boter", dat wil zeggen het noodzakelijke om te leven. Zij heeft het zelfs in *overvloed*, zoodat zij ervan aan anderen kan afstaan. Zij hoeft haar luxe vriendinnen in het geheel niet te benijden; integendeel, zij leeft in haar eenvoudige landelijkheid veel mooier dan zij. Haar huis staat inderdaad tusschen heuvelen en bloemen.

B: Heel mooi.

A: En gelukkig erkende zij volkomen dat haar Geweten gelijk had, en dat zij feitelijk geen recht tot klagen en tobben heeft. De groote moreele waarde van zulk een droom is deze, dat de droomer er door van zichzelf accepteert wat hij van een ander als onbillijke, harde, of vitterige kritiek zou hebben teruggewezen.

Nog een voorbeeld, dat ook daarom leerrijk is wijl de gezond-verstandsmensch hier botweg zal zeggen, dat een *uitwendige prikkel* zoowel droom als stemming veroorzaakte.

Een man *droomt* dat hij *wakker* wordt. Hij voelt zich kil en ellendig en ziet dat zijn deken is afgegleden. Hij wil nu opstaan om den deken weer goed te leggen. Maar er zit een man op den rand van zijn bed een ei te pellen en op te eten, zoodat hij niet opstaan kàn en maar koud en huiverig blijft liggen. De droom wordt dan verward. Als hij eindelijk werkelijk ontwaakt, ligt zijn deken inderdaad op den grond. Hij voelt zich miserabel.

B: Aardig. Maar zoo'n gezond-verstandsmensch ben ik goddank niet meer, ik aanvaard volkomen dat het feit, dat die man zich bloot woelde, alleen maar een welkome aanleiding voor zijn Onderbewustheid was om hem iets te laten droomen. Ik heb eens hooren beweren

dat dergelijke droomen de bedoeling zouden hebben om „den slaap te beschermen", den droomer toch maar zoo lang mogelijk te doen slapen. Ik zelf droom wel eens dat ik opsta en mij aankleed, op een moment waarin ik dit werkelijk behoorde te doen, maar mij verslaap.

A: Zeker. Zoo is ook bijvoorbeeld het urineeren in den droom een, bij mannen althans, uiterst veelvuldig voorkomende handeling, waarmee men inderdaad den bestaanden physieken aandrang een poosje schijnt te kunnen bezweren.

B: Ja, herhaaldelijk zelf ondervonden.

A: Maar ik kan toch die theorie, al lijkt ze op het eerste gezicht vrij plausibel, niet zoo grif aanvaarden. Want ziet eens hier, de poging om door zulk een voorspiegeling den slaap te rekken is toch eigenlijk heel kinderachtig; zou alleen dàn zin hebben wanneer het lichaam absoluut verlengde rust *noodig* had. Maar hòe lang is de verlenging die door zoo'n trucje bereikt wordt? Enkele oogenblikken, meestal misschien slechts een paar seconden. Want zulk een droom eindigt immers tòch steeds met ontwaken. En neem eens aan dat die verlenging inderdaad aanzienlijk was, dan zou zij toch meestal juist *schadelijk* zijn voor de gezondheid van den droomer. In dit geval bijvoorbeeld was de droomer leelijk bezig kou te vatten.

Neen, ik geloof dat ook hier de physieke prikkel of aandrang alleen maar het motief levert voor een droom, die zich in wezen op de gewone manier met de aktueele zielsconflikten bezig houdt. De loozingsdroom kan aanduiden de zucht om zich van iets bezwarends te ontdoen, daarvan zijn mij verscheidene voorbeelden bekend; of wel hij kan een direkt voor de hand liggende sexueele beteekenis hebben. Dat zal afhangen van de overige componenten van den droom, en van de begeleidende stemming. Wie bloot ligt en daarover droomt, doet dit wellicht omdat zijn ziel „in al haar schamelijk-

heid bloot ligt". En als ge droomt dat ge opstaat, terwijl ge u verslaapt, vat ik dat veeleer op als een duidelijk bevel: „sta op!, kijk, zóó behoort ge te doen" dan als een naieve poging om u nog een paar minuten langer te laten slapen. *)

B: Daarvoor lijkt me veel te zeggen. Maar hoe zat het bij dien man die zich bloot gewoeld had?

A: Deze man voelde zich niet thuis in zijn omgeving. Hij voelde zich innerlijk steeds meer *verkillen*. Ik vroeg hem welken indruk die eitjes etende man hem gaf. „Kille, cynische zelfgenoegzaamheid", antwoordde hij, „alsof hij me allerlei hatelijkheden wou zeggen". Uit deze twee gegevens is de heele droom te verklaren. De vreemde, zwijgende man op zijn bed is zijn Geweten zelf. Het *heeft een eitje met hem te pellen*, en ofschoon het geen woord spreekt, is zijn verschijning in de gedaante van zijn killen, cynischen, zelfgenoegzamen dubbelganger al welsprekend genoeg. Het beeld zegt: „Ge voelt u dus verkillen. Nu, dat is uw *eigen schuld*. Ge hebt immers uw dekens afgeschopt, een deken valt heusch niet vanzelf. Ge hebt den mantel der liefde, die u koesteren en verwarmen moest, van u geworpen, ge zijt op weg een koud, liefdeloos man te worden. Gelooft ge dat niet? Wordt dan maar eens goed wakker en zie met eigen oogen dat uw deken werkelijk op den grond ligt. Hoe komt hij daar? Wie anders kan dat gedaan hebben dan gijzelf? Ga hem nu maar weer goed leggen. Kunt ge dat niet? Omdat ik hier zit, het beeld van uw eigen liefdeloosheid? Jaag me dan weg. Kunt ge dat niet? Blijf dan liggen en ge zult steeds killer en ellendiger worden. En *verwarder*. *)

Wacht eens, ik vind daar van dienzelfden man nog een droom, die òòk van een physieken prikkel schijnt uit te gaan en waarvan de verklaring niettemin, evenals bij den voorgaanden droom volkomen beantwoordt aan zijn psychischen toestand. Alweer een mooi bewijs er voor, dat wij psycho-analytici niet maar willekeurig onze

eigen fantasieën in het zieleleven van de droomers inleggen.

B: Hoeft mij niet meer bewezen te worden. Maar vertel toch maar.

A: Ik heb hier opgeschreven: „Ik droomde dat mijn broer bij mij was en voortdurend een geluid maakte als van snorken, wat mij sterk irriteerde en tenslotte doldriftig maakte. Eindelijk liep ik hard weg met het kinderlijk gevoel getreiterd te worden. Onder het loopen bleef het geluid echter even sterk, zoodat ik opeens met schrik besefte dat ik het *dus zelf maakte*. Ik dacht dat het uit mijn eigen borst kwam. Ik ontwaakte met een gevoel van groote beklemming, en hoorde mijn vrouw lichtelijk snurken. Ikzelf ademde onrustig."

Deze droomer vond dit natuurlijk nauwelijks de moeite waard om mij te vertellen, de zaak was hem al volkomen duidelijk: hijzelf had een lichte ademhalingstoring en zijn vrouw snurkte. Voilà tout. Misschien nog een infantiele herinnering aan getreiterd worden door zijn broertje. Maar de rest kon niets beteekenen.

B: En wat was hier de moraal van de geschiedenis?

A: Ik vroeg hem hòe dat geluid klonk en wààrom het hem irriteerde. Zijn antwoord was: norsch, onvriendelijk, nurks. En daarop las ik hem déze les:

M'n waarde heer, het leven om u heen lijkt u onvriendelijk en irriteert u; ge denkt dat het u treitert en wilt het ontvluchten. Maar het blijkt dat uw stemming u overal volgt, *ergo*, niet uw omgeving, maar *gijzelf* zijt er schuld aan, de nurkschheid waaronder gij lijdt woont in uw eigen borst, en gij schrijft alleen maar, zooals alle zwakkelingen doen, uw eigen fouten aan anderen toe, omdat ge niet den moed hebt uzelf flink aan te pakken.

B: Daar kon hij 't alweer mee doen.

A: Maar zeg eens, hebt ge zelf in de laatste dagen niets van belang gedroomd?

B: Niets, of liever ik weet er mij niets van te herinneren. Gisterennacht bijvoorbeeld was ik weer eens in het

Zielehuis, een geweldig paleis. Het was er donker, maar nu en dan gingen er lichtjes op, die telkens weer uitdooften. Eén oogenblik was het heelemaal helder, maar zòò helder dat 't licht mij verblindde en ik mijn oogen sloot. Toen ik ze weer opende, was 't alweer schemer, maar ik dwaalde rustig verder. En toen verwarde alles. Vreemd, deze droom was duister en verward en aan den anderen kant weer heel lucide. Is dat niet verwonderlijk, dat de geest vlak na elkaar troebel en helder kan zijn?

A: Het zou zeker verwonderlijk zijn als het inderdaad zoo was. Maar al was uw *droom* troebel en verward en dadelijk weer vergeten, dan is daarmee nog niet gezegd, dat uw *geest* die hem componeerde troebel en verward was. Ik houd het er voor dat in zoo'n geval de onderbewuste geest troebelheid en verwardheid wil *voorstellen*, in contrast met de helderheid die er op volgde of er aan voorafging. Ik meen te hebben opgemerkt dat zulke lucide droomen steeds komen wanneer een of ander innerlijk probleem tot klaarheid kwam. De troebele droom met het heldere slot herhaalt, weerspiegelt, of „verklaart" zoo ge wilt dan nog eens dit geheele zielsproces.

B: Ja, ik heb zelf ook wel 't gevoel dat deze droom mij den feitelijken toestand van mijn zielspaleis doet zien. De verlichting laat te wenschen over; maar zoo nu en dan zie je toch iets, en een heel enkele maal, bij groote genade, zie je het Groote Licht.... en dan zie je eigenlijk nòg niets, want je moet je oogen sluiten. *)

A: Maar ge dwaalde toch „rustig" verder. 't Zal nog wel lichter worden in uw paleis. — En nu zal ik u eens een ouden droom van mijzelf vertellen, die ook een constateeren is van den toestand der geestelijke woning; een droom die ook zeer lucide was en direct volgde op een zeer verwarden. Het is er een van meer dan tien jaar geleden, toen ik nog niet zoo nauwkeurig als tegenwoordig noteerde, daarom zijn mij enkele détails ontgaan. Maar ook zòò is hij nog zeer wel te analyseeren.

Ik droomde dat ik een *historisch huis* ging bezichtigen. Ik zag van dit huis met groote scherpte één raam, dat met een luik gesloten was. In het hart van dit luik stak een twijg met witte, rijkbloeiende prunus. Daarna zag ik, met dezelfde duidelijkheid, het volgende opschrift vòòr mij staan:

„Het hemsterhuis, zooals het nu *er is*,
Een twijg van ber*beris*, een tak vol rozen."

Ik las deze verzen eerbiedig en vol bewondering voor hun diepen zin en meesterlijk rijm en wist dat ze van Hooft waren. Ik wist ook dat het huis niet was *versierd* met berberis en rozen, maar in werkelijkheid zulk een bundel bloeiende twijgen *was*. Ik ontwaakte in een zeer gelukkige stemming, vond in die opvatting niets vreemds en ontdekte eerst na stellig wel een minuut of tien, toen ik mijn luiheid overwon om den droom te gaan opschrijven, onder het noteeren dier verzen dat de eenige en zeer onbeholpen rijmklank in het midden van de tweede regel stond en dat het heele gedicht „onzin" was.

B: Toch heeft die tweede regel mij getroffen. Spreek hem eens alleen, op zichzelf uit; dan is hij welluidend en van impressionistische bekoring. Die regel doet Hooft geen oneer aan en motiveert dunkt mij voldoende de geluksstemming waarin ge wakker werd. *)

A: Toch niet. Ge moet het omkeeren. De stemming van een droom, de gevoelstoon ervan, is altijd het primaire, en in dezen regel kwam die stemming alleen maar tot uiting. De verklaring van den droom is deze:

Dat „hemsterhuis", zoo rijk getooid met bloeiende prunus, ben ikzelf, is mijn eigen hart. Mijn eigen tuin staat in de lente vol bloeiende prunus en ik draag dan dikwijls een takje in het knoopsgat, het *hart*vormige gat in het luik! In mijn hart was het ook lente. Mijn hart *was* een bundel bloesemende twijgen. Het „zooals

het nu er is" wil zeggen — nog eens aangedikt door het rijmwoord „ber-is" —: in tegenstelling met zooals het nog kort daarvoor was. Mijn geest *is er* nu, dat wil zeggen, hij heeft iets bereikt, staat in bloei en zal even onsterfelijk, even *historisch* zijn als de geest van Hooft, wiens sonnetten ik zoo diep bewonder.

B: Dus eigenlijk een ijdelheids- en eerzuchtsdroom?

A: Zeker.... de naam Hooft wijst daar natuurlijk ook al op. En dan het woord „historisch"! Stekel zegt dat alle dichters lijden aan de idee fixe dat zij „eine *historische* Mission" hebben te vervullen. Ge moogt gerust om zulk een ijdelheid lachen. Ikzelf accepteer haar volkomen, zoolang ze gepaard gaat met een zoo volmaakt geluksgevoel, want dààrin zit nooit zelfbedrog. Met ècht geluksgevoel kan nooit iets onedels vermengd zijn, en wanneer een droom in zulk een stemming eindigt dan beteekent dit, dat men ook inderdaad objectief en adaequaat, afgezien van bijkomstige ijdelheids- en eerzuchtsmotieven, iets *bereikt heeft.* — En dat was in den tijd van mijn droom ook werkelijk met mij het geval.

B: Maar hoe kwaamt ge er toe uzelf een „hemsterhuis" te noemen. Is Hemsterhuis niet de naam van een of ander vermaard zeventiende eeuwer?

A: De redenen die mijn Onderbewustheid daartoe brachten zijn voor mijzelf duidelijk, en naar ik meen prachtige staaltjes van het verbazingwekkend geheugen en het vernuftige combinatievermogen van onzen onderbewusten geest. Luister maar eens goed.

Toen ik wakker werd *wist ik niet* wie Hemsterhuis was. Ik dacht er lang over na en meende toen eindelijk mij te herinneren dat hij een beroemd arts of natuurkundige geweest was. Ik was destijds nog in den waan dat droomen niet altijd zinrijk behoeven te zijn en hield, ofschoon ik de algemeene beteekenis van den droom, meer intuïtief dan ontledend, heel goed begreep, dit bepaalde woord voor „toevallige onzin". Alleen noteer-

de ik er naast: „Hamster-hol", „winterslaap in zijn voorraadschuur", zonderling genoeg zonder in het minst de volkomen toepasselijkheid van die invallen op mijn eigen gemoedstoestand te voelen. Want ik *had* langen tijd in mijzelf geleefd als een hamster in zijn hol, voortdurend „voorraad" opstapelend in zijn eenzame duisternis — het dichte luik! — totdat de uitbloesemende lente aanbrak — de prunus groeiende uit het hart —. Als kind had ik een opgezetten hamster in mijn kamer. *Mijn* kamer was dus 't hamsterhol.... Vindt ge dat ik met woorden goochel, of kunt ge nog méér wonderbaarlijks hooren? —

B: Ik vind die symboliek in één woord schitterend, ga asjeblieft door.

A: Nu komt iets heel merkwaardigs. Ik was enkele weken later in een bibliotheek en kreeg daar opeens den inval in een encyclopedie op te zoeken wie Hemsterhuis was. Onder dien naam vond ik een geheel geslacht van geleerden vermeld, waaronder drie artsen, een filoloog en wiskundige, en als den vermaardste een filoloog en wijsgeer, die door Herder en Goethe werd geroemd als een der grootste denkers sedert Plato. Thuisgekomen zag ik een tijdschrift op mijn schrijftafel liggen, waarin ik een paar dagen vòòr dien droom had gebladerd. Ik sloeg het spontaan, zonder reden, open en mijn blik viel op het woord „*Scaliger*". Ik associeerde dien naam onmiddellijk met Hemsterhuis. Ik las het geheele artikel na, maar de naam Hemsterhuis kwam er niet in voor. Vermoedelijk heb ik dus vroeger beide namen eens samen gezien of gehoord, maar ik herinner mij daarvan niets. Met filologische studies heb ik mij nooit bezig gehouden. Waarom dan kies ik juist een filoloog tot voorbeeld, en waarom koos ik Hemsterhuis daarvoor uit inplaats van Scaliger, wiens naam ik wèl kende en waarschijnlijk bij het doorbladeren van dat artikel onder de oogen gehad had? Mij dunkt: omdat ik tenslotte tòch zelf een filoloog, namelijk een „minnaar van het woord"

ben, en omdat de naam Hemsterhuis zoowel wegens den uitgang *huis* als wegens de *hamster*-associatie blijkbaar *geschikter* was voor de constructie van den droom.

B: En omdat ge, in uw poëzie, sterk zijt in het *allitereeren!*

A: Kan best. En zelfs dat ik mij den naam Hemsterhuis meende te herinneren als dien van een *arts* of *natuurkundige* is geen toeval, want heel dikwijls heb ik het betreurd dat ik geen arts ben geworden; terwijl ik destijds jarenlang, en met groote liefde, gestudeerd heb in de natuurkundige wetenschappen. Ook Scaliger was een arts. Het woord Hemsterhuis concentreert, *verdicht*, in zich dus al wat ik *ben* en graag zou *willen zijn*.

Ge ziet dat ge in uw Salomonische zelfverheffing niet alleen staat; dat ook ik in niet geringe mate geraakt ben door de „dichter-neurose", bezeten door de illusie der „historische missie".

B: Illusie? Dat staat nog te bezien. Er zijn immers genoeg dichters bij wie ze tot werkelijkheid wordt.

A: Goed, maar wees er zeker van dat ook zij, bij wie ze illusie bléef, toch altijd opnieuw van haar verwerkelijking droomden. Wij allen verbeelden ons dat ons werk voor de eeuwigheid is. De kunstenaar die dit bescheidenlijk ontkent, die liegt.

B: Du sprichst ein grosses Wort gelassen aus. Maar het is waar.

A: Welke andere houding past ons tegenover de waarheid dan gelatenheid?

B: Maar mijn God, hoe kunt ge werken, wetend dat uw zelfvertrouwen misschien inbeelding is?

A: Het komt er voor ons immers juist opaan onze inbeelding uit te beelden? Jezus verbeeldde zich de wereldverlosser te zijn, en door die inbeelding maakte hij zichzelf tot beeld, tot symbool van het onwankelbaar geloof. Zijn Godsvertrouwen is hoogste vorm van zélfvertrouwen; daarom is de Christusfiguur zoo imposant

juist voor kunstenaars, die immers meer dan anderen twijfelen aan zichzelf.

B: En uw eigen historische missie? Wat houdt ge daarvoor?

A: Ik zei het al: uitbeelden wat ik mij inbeeld.

B: En wat beeldt ge u in?

A: Dat ziet ge aan mijn droom: een hemsterhuis te bouwen dat bloesemt van berberis en rozen. Of het een historisch huis zijn zal.... wel, laat dat de historie zelf uitmaken, ik droom het alleen maar.

ELFDE AVOND

B: Vandaag heb ik u twee droomen te vertellen, van denzelfden nacht. De eerste is heel eenvoudig, eigenlijk niets dan een beeld:

Ik zag een vrouw, gevoiled, mager, tragisch-aanlokkelijk, met oogen die zichzelve zochten. Ik zei tegen een andere vrouw, die daar zoo bij stond: „Nu is zij bijna verloren".

En de tweede droom was zoo:

Ik was bij een huis. Daar liep een water langs, met sluizen er in. Uit dat huis kwam een wilde, gillende vrouw, gevolgd door een bevriend collega van mij met diens vrouw. De gillende vrouw was zijn krankzinnige moeder. Zij kwam vlak bij mij en ik zag dat zij jeugdig, sterk en mooi was. Haar òògen waren òòk sterk, maar tegelijk heel zacht en zij stonden maar éven verdwaasd. Mijn collega nam haar met groote teederheid mee. Zij begon direct te schreien en te praten en zei: „Deze liefde zal mij genezen. Alle gedokter heeft gefaald, maar zooveel alles begrijpende zachtheid heeft me al bijna heelemaal beter gemaakt."

Daarop werd ik wakker.

A: Hebt ge eenige aanknoopingspunten?

B: Ja, ik ontmoette den vorigen dag een vriend, die mij vertelde van zijn krankzinnige moeder. En 's avonds sprak ik een vrouw, die haar man prees omdat hij door zijn groote zachtheid haar irritaties zoo goed wist te dempen. Dat huis met die sluizen doet mij denken aan mijn eigen jeugdhuis. Die collega ben ik natuurlijk zelf; hij lijkt op me en wordt wel eens met mij verwisseld, maar hoe hij mij in de gedachte kwam weet ik niet.... ja toch, er was over hem gesproken.... dat hij zoo'n

rustig werker was.... hm, een kwalificatie die mij op 't oogenblik weinig recht geeft mij met hem te identificeeren. Alweer wenschvervulling! In den droom trouwens herinnerde hij mij aan ù. Of die collega nog een moeder heeft, weet ik niet. Overigens doet die getroubleerde vrouw mij aan niemand denken.... Ge zwijgt zoo lang, weet ge er niets van te maken?

A: Van zùlk een droom „iets te maken" zou heel gevaarlijk zijn. Daarom weifel ik; ik weet niet of het goed zou zijn u plompweg te zeggen wat ik denk. Ik zal u eens een droom vertellen die groote analogie vertoont met de uwe:

Iemand die een zware geestelijke krisis doormaakte zonder dat zelf helder te beseffen, vertelde mij als een van zijn eerste droomen, dat hij een jong meisje in de armen had dat heel vreemd deed, haast krankzinnig, en dat telkens zei: „Ik heb mijn krisis". Het gelukte hem door groote teederheid het kind te kalmeeren.

B: Ja, de analogie is frappant.

A: En wat denkt ge dat hìer dit „haast verloren" kind voorstelt?

B: Blijkbaar 's mans eigen ziel.

A: Juist.

B: Dus die krankzinnige vrouw is.... Ben ik zòò van de wijs?

A: Zelfs in de keuze van het geneesmiddel is de analogie volkomen: Begrip en teederheid, bij mìjn droomer *tezamen* verbeeld door de omhelzing, het liefderijk omvatten.

B: Het eeuwige panacé: Liefde.

A: Het droomen over krankzinnigen duidt minstens op een situatie die gek, dwaas, absurd, of, overdreven uitgedrukt, „krankzinnig" is. Iemand die droomt dat hijzelf krankzinnig is kan daarmee tot zichzelf willen zeggen: „ik lijk wel gek, door dit of dat te doen of te verlangen". Maar het kan natuurlijk ook wijzen op een ernstiger stemming, een besef van werkelijk krank-

van-ziel te zijn. Ziehier b. v. een droom van een gehuwden, en voor zoover ik weet zeer gelukkig gehuwden man:

„Ik ben krankzinnig en loop, geheel naakt, eenige vrouwen achterna. Ik heb daarbij een onbeschrijflijk droevig gevoel. Plotseling sta ik tegenover K.... (een oppervlakkige kennis van hem). Ik zeg: Dat is niet in orde. Wij zien elkaar hulpeloos en ellendig aan."

Deze droom is sterk exhibitionistisch, het naaktloopen wijst hier blijkbaar niet op geestelijke armoede, maar is zuiver erotisch. Het „dat is niet in orde" is de onmiddellijke stem des gewetens. Deze man kòn in zijn huwelijk volkomen bevredigd zijn, hij behoeft geen andere vrouwen achterna te loopen. De „oppervlakkige" kennis blijkt zijn eigen spiegelbeeld te zijn, want werkelijk verkeerde die K.... *in hetzelfde geval* en was er zielig aan toe.

B: Nu weet ik waarom M. laatst zichzelf zag als een krankzinnigen grijsaard.... de „ouwe gek"! Op zijn leeftijd nog naar zoo jonge meisjes te kijken!

A: Zijt ge zelf ooit bang geweest voor krankzinnigheid?

B: Zeker. Vooral in mijn jeugd. Als je ouder bent, weet je dat 'n mensch heel wat verdragen kan, zonder gek te worden; alleen in je jeugd ben je er echt bang voor. Als je dan niets dan miskenning en hardvochtig onbegrip ontmoet en je voelt je toch al half verbijsterd en wild van opstandigheid, door alles geïrriteerd.... o, ik herinner mij heel goed dat intense verlangen naar begrijpende zachtheid dat ik toen voelde. Soms dacht ik: als nù iemand glimlachte en zei maar gewoon iets liefs, dan zou opeens alles heel anders zijn. Menschen glimlachen zelden als je 't noodig heb....

A: Ge zegt dat op een toon alsof ge dat verlangen en die gedachte ook nu nog kent.

B: Tot wat voor wonderlijke bekentenissen kunt ge mij toch brengen! Ja, natuurlijk ken ik ze nog, even goed als toen. Maar dat zegt men zoo niet. Enfin, nu ik mij-

zelf eenmaal zonder schrik als krankzinnige gezien heb, moesten we de beteekenis van die genezing maar eens grondig nagaan.

A: Uitstekend.

B: Weet ge wat mij bevreemdt? Vroeger verwachtte ik begrijpende liefde van anderen, en nù.... als ik tenminste mijn droom moet gelooven.... alleen van mijzelf. Dat lijkt mij geen vooruitgang. Als die vrouw (tusschen haakjes: wààrom als „moeder" voorgesteld?) mijn eigen ziel is, — en dat neem ik graag aan — dan ontvangt zij die teederheid die haar geneest feitelijk van mijzelf. Is dat niet bedenkelijk? Wil dat niet zeggen: je bent bezig je schijnbaar te genezen, door autosuggestie, door een soort van zelfverteedering, dus zelfbedrog?

A: Voorzichtig, m'n waarde; wij moeten hier subtiel redeneeren. Ge moet in de eerste plaats bedenken dat gij dien collega ook in zekeren zin met mij identificeert. Dat wil zeggen: hij stelt vóór datgene wat ons beiden vereenigt, namelijk onze gemeenschappelijke zielsanalyse, waardoor gij geleerd hebt, of bezig zijt te leeren, uw eigen ziel absoluut kritisch, maar tegelijk met liefderijken eerbied voor *de ziel* in het algemeen, te beschouwen en te behandelen. En ge beseft heel goed dat dit met een slappe zelfverteedering niets te maken heeft. In uw eersten droom *constateert* ge nog, als een buitenstander, dat uw ziel van de wijs is. Dat is het eerste hulpelooze stadium van alle menschen die geen raad met zichzelf weten. In den tweeden droom hebt ge begrepen dat ge zèlf uzelf moet aanpakken en dat wel niet met verwijt en zelfkastijding en dwangmaatregelen, maar met diezelfde begrijpende liefde die ge, ook nù nog, van anderen zoudt willen ontvangen. Menschen kunnen elkaar wel eens helpen, maar in laatste instantie kan iemand zich alleen zélf genezen. Want wie geen liefde héeft, dien wordt ze niet gegeven. Zelfs wie schijnbaar door teederheid van buitenaf, van man of vrouw, genezen wordt, heeft tòch die genezing aan eigen ontvanke-

lijkheid, dat is latente liefde, te danken. In liefde is geven en ontvangen één, al schijnen gevende en ontvangende gescheiden. Uw droom beeldt dit heel zinrijk uit, doordat hij dàt deel van uw ziel dat liefde géeft, personificeert in uw collega, die tijdens den droom niet door u als identiek met uzelf wordt gevoeld. De droom geeft u dus in de eerste plaats een objectief voorbeeld van liefderijk omgaan met onze naasten. Na het ontwaken herkent ge in den collega uzelf. De les wordt dus: Gijzélf moet liefde kunnen *geven* inplaats van er alleen maar naar te hunkeren. En eerst dààrna herkent ge ook de vrouw en tevens de volle waarheid: Heb uzelf lief als uw naaste.

B: Dat is mooi.... en duidelijk.... en het is heelemaal waar. En ik geloof dat ik nu ook begrijp waarom die krankzinnige vrouw als een moeder wordt voorgesteld.

A: Nu?

B: Naar mìjn idee ìs de ziel de drijfkracht, de vormster, de oorsprong van ons materieel bestaan, zìjn wij feitelijk de scheppers van onszelf, d. w. z. zijn wij, qua ziel, wezenlijk identiek met onze ouders, in casu mìjn ziel met mijn moeder. Dat ik haar niet als een „vader" zag, ligt misschien alleen aan die ontmoeting 's middags met dien vriend, wiens moeder krankzinnig is.

A: Ik denk dat dit wel een andere reden zal hebben. Zoo'n gesprek is maar een aanleiding.

B: En die andere reden is?

A: Niet het vaderlijke, mannelijke, denkende, intellektueele deel van uw ziel is krank, maar het moederlijke, vormende, barende.

B: Ja, zoo is het.

A: Het is overigens niet zoo bevreemdend dat ge uzelf voorstelt door een vrouw. Het omgekeerde komt ook voor; denk aan het meisje dat zich als soldaat zag (Zevende Avond). Alle menschen zijn in aanleg bisexueel en zelfs in den mannelijksten man overheerscht in som-

mige oogenblikken het vrouwelijke. En ons Onderbewustzijn is met dit heidensche hermaphroditisme beter vertrouwd dan het bewustzijn.

....Er zijn nog allerlei mooie détails in deze twee droomen. Zie eens de adjectieven van den eersten zin: gevoiled, mager, tragisch-aanlokkelijk, met oogen *die zichzelve zochten!* Is niet élk woord precies het juiste voor de zwervende ziel die zichzelf niet kent? En in den tweeden, „Zij kwam vlak bij me". Ja, als ge maar nader toeziet, dan merkt ge wel dat die kranke ziel tòch jong en sterk en mooi is. En hoe lief dat zij „dadelijk begint te schreien en te praten", zoodra ze voelt dat begrip en liefde gereed staan haar te helpen. Dat is het „uitschreien en uitpraten", de „opluchting", de „bevrijdende biecht" die we ook in psycho-analyse kennen, niet waar?

B: Het is werkelijk alles prachtig. Maar hebt ge ook eenig idee waartoe die vrouw van den collega dient, die als een onverschillige figurant toekijkt?

A: Die zal wel dezelfde zijn als de vrouw in den vòòrdroom, tegen wie ge zegt: Nu is ze bijna verloren.

B: Eva? Ze waren even blond, even slank.

A: En even indifferent. In den eersten droom woudt ge haar medelijden opwekken: „Ziedaar, nu is zij bijna verloren.... dat heb jìj gedaan."

B: Ik moet erkennen dat ik dat dikwijls genoeg gedacht heb.

A: En in haar tweeden droom woudt ge haar een voorbeeld geven. Ge hadt haar daar bovendien en passant tot uw vrouw gemaakt.

B: Altijd maar wenschvervulling. Zichzelf paaien met ijdele hoop!

A: Volstrekt niet. Immers zij blìjft in den droom even koud en indifferent en ondeelnemend als in werkelijkheid. De droom spiegelt u géén valsche vervulling voor, maar geeft u duidelijk te verstaan, zooals altijd en altijd weer, dat deze vrouw voor uw diepste zieleleven werkelijk *onverschillig* ìs, dat wil zeggen, dat uw gene-

zing en bevrijding niet van hààr afhangt maar van uzelf.... van uw *bewuste* zelf. Want let eens op, er is nòg een reden waarom die vrouw „moeder" is. Hebben wij niet dikwijls genoeg gezegd dat het Onderbewuste de „moeder" is van het bewustzijn? En is dan niet het analytisch bewustzijn de liefderijke zoon, die zijn door complexen verbijsterde moeder komt troosten en tenslotte verlost van haar waanzin?

B: Mooi, mooi.... het gaat vanavond goed. 't Is of ge me diep hebt laten kijken in mijn eigen hart. Waarom, waarom is dat toch altijd zoo moeilijk?

A: Waarom? Ja.... omdat de meeste menschen....

B: Niet eerlijk zijn, wilt ge zeggen?

A: Ja.... of misschien, niet eerlijk kùnnen zijn, omdat.... luister eens naar dezen droom:

Een jonge man stond alleen in een zaal, die hem deed denken aan een snijkamer; *hij zou zijn hart zien.* Hij hield de handen onder zijn ontbloote borst, die week langzaam open en een groot hart, bloedend, viel in zijn handen en lag daar te trillen en te kloppen. Toen zou hij zien *hoe het werkte;* hij boog het gelaat over zijn handen heen en.... alles verduisterde en hij zag niets. *Hij stond zichzelf in het licht.* Dat doen de meeste menschen.

B: Subliem! Het is zoo. Wij kunnen ons innerlijk hart niet zien, wij weten niet hoe wij leven, zoolang de schijn van ons uiterlijk doen ons nog in 't licht staat.

Adieu voor van avond, we moesten hierna maar niet meer praten dunkt mij.

TWAALFDE AVOND

B: Ik nam mij dan bij het naar bed gaan voor, precies zeven uur wakker te worden; dat is voor mij heel vroeg. Zulk een voornemen lukt mij bijna altijd, en op de minuut af.

A: Dat interesseert me; ikzelf probeer het ook wel eens, en ook mij gelukt het vrij dikwijls. Kunt ge merken dat ge zoo'n nacht onrustig slaapt?

B: Neen, ik slaap dan heel gewoon. Maar 't schijnt toch wel dat zulk een opdracht je den heelen nacht in de gedachte blijft; het blijkt dunkt mij bijzonder duidelijk uit den droom dien ik vertellen wou. En ik heb ook sterk het gevoel dat ik opzettelijk „gewekt" word; op het bepaalde oogenblik word ik plotseling, met een soort schrik wakker.

A: Juist zoo gaat het mij ook. Ik heb daarvan eens een heel aardig geval beleefd. Mijn vrouw verzocht mij haar om zes uur te wekken. Ik beloof het, maar denk: 't zal wel niet lukken, want ik ben te vermoeid, ik slaap er stellig doorheen. Goed, ik slaap. En word op de gewone, plotselinge manier wakker. Maar het is pikdonker; het was nog midden in den winter. Ik denk: O, 't is nog nacht, en wil weer gaan slapen. Maar ik krijg een kriebeling in de keel en moet kuchen. Het gekriebel houdt aan, en ik kuch nog een paar malen, telkens harder. Tot mijn vrouw wakker wordt en vraagt of het al tijd is. „Wel neen," zeg ik: „'t is nacht." Maar zij draait het licht op en ziet dat het even over zes uur is.

B: Dat is heel merkwaardig. Het is, dunkt mij, een positief bewijs ervoor dat het Onderbewuste tijdens den slaap wakker is. Maar hoe het dan den tijd kan weten is mij toch een raadsel. Kan het buiten onze zintuigen

om op de klok zien? Of heeft het een soort van tijdsgevoel? Maar dat woord zegt eigenlijk niets. En de theorie dat het den tijd zou aftellen aan onzen polsslag of ademhaling lijkt mij absurd.

A: Mij niet minder. Maar het feit is er, en het is zeker niet minder vreemd als bijvoorbeeld het verschijnsel der posthypnotische suggestie, waarbij men iemand, wanneer hij in hypnose is, gelast om precies op een bepaalden tijd na het ontwaken iets te doen. Ik herinner mij van mijzelf een paar voorbeelden waarbij het Onderbewuste zich in den tijd vergiste, maar op zulk een manier dat er naar mijn idee uit blijkt dat men bij die proefneming, op het oogenblik dat men het besluit neemt op een bepaalden tijd wakker te worden, moet weten hoe laat het is. Dat zou er dus wel op wijzen dat het Onderbewuste niet „op de klok kijkt", maar een bepaalden tijdsduur op een of andere manier afmeet. Zoo nam ik mij dezen zomer eens voor om half vijf te ontwaken, om vroeg te gaan fietsen. Ik werd evenwel wakker precies half vier. Ik sliep door en werd opnieuw wakker precies half zes. Daarover nadenkende herinnerde ik mij, dat ik den vorigen dag tegen iemand gezegd had dat ik heelemaal in de war was met den zomertijd en maar nooit begreep of ik bij den tijd een uur moest optellen dan wel een uur ervan moest aftrekken om den waren tijd te weten.

B: Maar.... dan heeft toch immers in beide gevallen het Onderbewuste den tijdsduur verkéérd afgemeten.

A: Neen, want om mij *precies* een uur er voor en er na te kùnnen wekken, heeft het toch noodzakelijk den wàren tijdsafstand moeten kennen. Dat het mij niet op den vastgezetten tijd wekte moet dus een of andere reden hebben, die ik niet nader heb onderzocht.

B: Als het mijzelf gebeurd was zou ik zeggen: „Aldus sprak het Geweten: Ge doet alles òf te vroeg òf te laat."

A: Niet slecht gevonden, en ik moet zeggen dat die verklaring ook op mij wel eens toepasselijk zou kunnen

zijn. — Het tweede voorbeeld dat ik u geven wou, dateert van een paar dagen geleden. Het dienstmeisje was er niet en ik zou daarom weer eens als wekker fungeeren. Kwart voor zeven was de termijn. Wij lagen al te bed en het licht was uit toen wij dit afspraken. Mijn vrouw zei toen: „het zal twaalf uur zijn". Waarop ik antwoordde: „Neen, hoogstens kwart voor twaalf". De proef mislukte, ik ontwaakte om zeven uur. Een *kwartier* te laat dus. Maar als mijn vrouw gelijk heeft gehad, als het op het moment dat ik het mij voornam, werkelijk twaalf uur was, terwijl mijn geest zich „instelde" om den tijdsduur te rekenen vanaf kwart vòòr twaalf, dan is het duidelijk dat ik ook inderdaad een kwartier later wakker worden moest.

Maar ge kwaamt om mij een droom te vertellen.

B: Het waren twéé droomen, gedroomd met een tusschenruimte van omstreeks drie uren, dat kon ik toevallig controleeren. Ziehier de eerste. Let wel dat ik mij dus had voorgenomen om zeven uur wakker te worden.

Ik droom nu dat ik wakker word, op mijn horloge kijk, en zie dat het half-acht is. Ik denk: „beroerd, 't is niet gelukt, 't is mis, nu is het te laat."

Daarop word ik werkelijk wakker. Het is nog geheel donker en ik denk: „gelukkig, 't is dus nog niet mis." Maar opeens, nog slaapdronken, voel ik een sterken prikkel om eens, zoo voor de aardigheid, te raden hòe laat het is. Ik zie nu een paar groote cijfers voor mij staan, maar zij ontglippen mij dadelijk en ik raad aarzelende: drie uur 25. Steek een kaars op en constateer dat het drie uur 52 is. Heb daarbij een gevoel alsof dit ook eigenlijk de cijfers waren die ik gezien had.

A: Merkwaardig, die omdraaiing der cijfers. Ik heb daarvan méér voorbeelden in den droom ontmoet. Nog onlangs gaf iemand van 43 jaar in den droom zijn leeftijd op als 34.

B: Net als zekere stuiversblad-juffrouwen.

A: Het was een man, en een die, tenminste op dit

punt, volstrekt niet ijdel was. Maar ik geef toe, ieder wil toch soms wel jonger zijn dan hij is. Maar er zijn ook voorbeelden van àndere getallen, van datums b.v., die in den droom „omgekeerd" werden opgegeven. *) Maar ga door.

B: Ik ging weer slapen en droomde het volgende:

Ik zit met een gestorven naamgenoot van mij in de tram. Hij zegt: „Er is een woord dat mij aldoor vervolgt. 't Beteekent niets, maar bederft mijn stemming." Ik antwoord — excuseer de eigenwijsheid —: „Wel, dat moeten we dan maar eens analyseeren. Vertel eens, sints wanneer vervolgt u dat woord?" Hij: „Sints ik dood ben, ik woon niet meer bij...." volgt een naam, van een stad meen ik, die me ontschoten is. Ik: „Was daar dan iets dat u hinderde?" Hij: „Ja, ik werd er altijd pas om half acht wakker."

Op dit oogenblik ontwaakte ik, en het was prompt zeven uur.

A: Wel, dat is tenminste een bemoedigend einde. Maar zeg mij eens, wààrom naamt ge u voor op dien bepaalden tijd wakker te worden.

B: Voor de aardigheid, er was geen enkele reden voor.

A: Dat wil dus zeggen: om dezelfde reden waarom ge bij het eerste ontwaken naar den tijd gingt raden.... om het Onderbewustzijn op de proef te stellen.

B: Best mogelijk, ofschoon ik dat er niet bij dacht. Ik dacht alleen: laat ik eens probeeren of ik dat kunstje nog kan.

A: Dan ging dus de impuls van uw Onderbewustzijn zelf uit. Het wilde u blijkbaar iets aan het verstand brengen.

B: Wat dan?

A: In de eerste plaats dat het waakzaam en diligent is inzake uw zielsbelangen. Dat ge u wel kunt wijsmaken — in casu *droomen*.... heel eigenaardige beeldspraak in een droom die zelf waarheid spreekt — dat ge u wel kunt wijsmaken dat het te kort schiet in zijn *waarschu-*

wend vermogen, maar dat het, als het er op aan komt, toch wel degelijk weet hoe het met u staat, anders gezegd „hoe laat" het is. In den eersten droom en het daarop volgende raden in halfslaap, geeft het u, naar het mij op het oogenblik tenminste voorkomt, niets anders dan alleen deze les in het algemeen; in den tweeden past het die les toe op uw leven. Daar wil het zeggen: „In het zielsconflict waarin ge u bevindt — natuurlijk uw verhouding tot Eva — denkt ge: het is uit, het is mis, het is te laat.... of misschien: mijn liefde voor haar is te laat gekomen.... ik woon niet meer bij haar, niet meer in haar hart.... ik ben dood voor haar, of zij voor mij.... ik voel mijzelf als een doode. En daarom achtervolgt u dat woord: te laat, te laat! Uit uw conjectuur omtrent *mijn* te laat wakker worden blijkt ook al dat die gedachte u door het hoofd spookt.

B: Het is verschrikkelijk, zooals ge iemand de gedachten uit de ziel leest.

A: Luister: het Onderbewuste gaat voort: „Maar vrees niet; want de gedachte dat gij dood zijt en dat het te laat is, is een waan, die verdwijnen zal wanneer ge uzelf voldoende kent, wanneer ge uw conflikt eerlijk hebt geanalyseerd. In werkelijkheid is er nog niets verloren, noch mis of te laat. Wel zijt ge nog min of meer onzeker, moet ge nog raden naar uw toestand, maar ge raadt er toch al aardig dicht bij en in elk geval blijkt het dat ge nog volop den tijd hebt. En het eind zal zijn dat ge doet wat ge behoort te doen, wat ge uzelf tot taak gesteld hebt, namelijk bijtijds wakker worden, dat wil zeggen — zooals ge al weet — tot inzicht komen en dan „genezen" van wat u verwart en verbijstert.

B: Maar dat is prachtig! Die uitlegging accepteer ik heelemaal. En heusch niet alleen omdat ze zoo bemoedigend voor mij is, maar omdat ik, onder uw spreken, opeens het verband begreep tusschen mijn tweeden droom en iets dat mij vanmiddag overkwam. Dat zal ik u vertellen....

A: Wacht even. De woordobsessie, die uw naamgenoot niet noemt, zou dus zijn: „te laat". Het zou mij niet verwonderen wanneer ge, in verband met uw Eva, inderdaad een of andere obsessie hebt gehad, een woord, een dwanggedachte....

B: Ik zit perplex. Het is zoo, en dàt wilde ik u juist vertellen.... Ik was eens bij haar. En op een gegeven oogenblik neuriede zij, onwillekeurig, een bekend straatdeuntje. Zij deed dit met een onaangenaam-dreinerig geluid, het hinderde mij verschrikkelijk. Dat was een paar jaar geleden. En nu onlangs, voor twee weken, vlak na ons jongste gesprek, ontmoette ik haar. Die ontmoeting was voor mij heel pijnlijk. Ik verliet haar met een wanhopig gevoel van misluktheid.... dood is het, alles wat er ooit in haar voor mij geleefd heeft. Zij was hard, gevoelloos.... enfin, zooals alleen een vrouw zijn kan, net zoo „onverschillig" als de vrouw uit den laatsten droom dien wij bespraken. En ik voelde mijzelf ook dood, dor als een woestijn. Maar het ergste was, zìj.... zij leek me.... vulgair. En sints dàt oogenblik vervolgde mij voortdurend dat drensige straatdeuntje. En dat vervloekte deuntje liet me geen rust, aldoor jengelde het in mijn hoofd. En dan dacht ik: zie je wel, zòò als je haar nù zag, zoo is ze dus eigenlijk altijd al geweest, maar nu ik dat inzie is 't te laat.

A: En welk deuntje was dat? Fluit het eens?

B: Ik weet het niet meer, goddank. Sints vanmiddag ben ik er van verlost. Nù hoor ik heel andere muziek.

A: Welke?

B: Ja, dat weet ik niet precies. Ik geloof dat 't van Bach is, of Beethoven. En nu leef ik weer. En het vreemde is dat ik haar weer even lief heb als toen, en zonder eenigen haat, zonder de minste verbittering. Is dat niet haast een wonder?

A: Zeker. Maar een wonder dat gelukkig ieder mensch kan overkomen. En hoe kwam dat zoo?

B: Ik wandelde, en voelde mij beroerd; ik dacht

natuurlijk aan haar en haar grievend gedrag. Ik dacht ook hoe hard en liefdeloos zij over anderen kan oordeelen en ik voelde dat als een symptoom van haar eigen gebreken. Toen zag ik twee kinderen spelen, een allerliefst meisje en haar broertje. Dat fleurde me op. „Wat 'n engeltje," dacht ik, „zoo'n kind is toch heelemaal zonder kwaad." En meteen springt ze, God weet waarom, op het jongetje toe en slaat 't pats, pats op z'n kop, zoodat 't erbarmelijk begin te schreeuwen. Dat gaf me veel te denken. „Krengen zijn het, vulgaire, ongevoelige duivelinnen," vond ik. En toch was dat kind een compleet engeltje. Van *nature*, dat kon je aan haar oogen wel zien, aan haar maniertjes, aan alles.... behalve aan die eene mishandeling. Waarom valt zij dan opeens uit haar engelen-rol? Daar moet een reden voor zijn. Een reden die haar vannacht in haar bedje doet huilen en die telkens weer hààr verdrietig en ongelukkig zal maken wanneer zij een ànder pijn doet. Ik had niet moeten roepen: „Schaam je je niet?", maar: „Kom eens hier kindje, en vertel me waarover je zòò'n verdriet hebt, dat je je broertje er om moet slaan." En is het niet met volwassenen net zoo, alleen nog maar veel gecompliceerder doordat de engel in ons nog een poosje langer in de verdrukking is geweest? Is een nobel mensch dien je ignobel ziet handelen, niet dieper te beklagen dan zijn slachtoffer zelf? Mishandelen wij eigenlijk ooit ànderen dan onszelf? Ik dacht weer aan Eva, en wat zij mij heeft doen lijden en ik voelde toen heel sterk dat zìj natuurlijk nog veel erger leed. Want als zij mij kwelt, dan voelt zìj in haar hart dat zij klein en leelijk en vulgair doet, terwijl ìk mij dan toch kan herinneren, dat zij in haar wezen groot en mooi en edel is en dat het misschien, neen heel zeker, alleen maar iets verkeerds in mìj is, waaraan zij haar eigen verkeerdheden herkent, zoodat zij boos en verdrietig wordt en zichzelf kwelt en kastijdt in mij. En deze overweging nam langzamerhand alle bitterheid uit mij weg; zij trok op als

een kille nevel. Dat was ook werkelijk zoo, want 't was eerst dampig geweest en nu brak de zon door. Die toevallige harmonie maakte mij nog blijder. En opeens hoor ik in mij, met een wonderbaarlijke kracht, dat lied, met een zuiverheid van toon als ik nog nooit een viool heb hooren zingen. Het was bedwelmend. Zòò moet ik aan haar denken, dacht ik, nooit meer met dat deuntje.

En nu ben ik het deuntje vergeten; ik zou er met den besten wil niet meer òp kunnen komen. Telkens als ik aan haar denk, hoor ik dat lied en dan zie ik haar voor mij staan zooals dien avond waarop zij het mij op haar viool voorspeelde, toen alles nog mooi was. En ik heb het gevoel alsof het, ondanks alles, tòch nog mooi ìs.

A: En op dàt gevoel kunt ge vertrouwen. Als ge werkelijk door en door gevoeld hebt wat ge daar allemaal zegt, dan zal het niet lang meer duren of het wezenlijk mooie dat wàs, zal blijken het eenige van haar wezen te zijn dat in uw ziel blijft werken, dus ìs. Als ge het bijkomstige leelijke, dat wat er door eigen foutieve reaktie, verkeerde aantrekking, is bijgekomen, als zoodanig hebt herkend, dan kunt ge dat ook uitwerpen. Herinnert ge u dien droom van het Theehuis nog goed? Over den vlinder en de vleermuis die tegelijk een wesp was? Die stelden niet, zooals ge misschien gedacht hebt, twee concrete vrouwen voor, waarvan ge de eene uit uw gedachten moest verbannen; niet uw eigen vrouw en Eefje, maar twee aspecten van de Liefde: de vleermuis de blind-fladderende, onverzadelijke, altijd voedsel voor zichzelf zoekende — en als wesp de schijnbaar aanlokkelijke, kwellende, verlammende, doodende — de vlinder de stille, donker-oogige, diep-schouwende, die wachter is aan de poort der ziel en van het eeuwig leven. Daarom, als ge de vleermuis-wesp hebt uitgeworpen, zal het beeld, maar nu het zuivere beeld van Eva tòch in uw ziel aanwezig blijven. Want de vlinder is niet één vrouw die het beeld van andere vrouwen uitsluit, maar hij is de Liefde zelf. — Ziet ge wel dat deze droom het

vervolg is op uw vorigen? Dààr hebt ge het geluk gevoeld van het liefderijk schouwen in zichzelf, hièr beseft ge den zegen van het liefderijk oordeelen over anderen.

B: Ja, zoo is het.... maar....

A: Waarvan schrikt ge?

B: Vervloekt, daar heb je 't weer.... wie fluit daar?

A: Mijn oudste zoontje.

B: Dat is die deun, die ellendige deun! Die ik net kwijt was.

A: Hindert niets. Ik garandeer u dat ge hem straks opnieuw vergeten zijt.... Hé, dat is merkwaardig.... weet ge wààrom juist dìe deun u zoo kwelde en achtervolgde?

B: Neen.

A: Denk eens aan de woorden:

> O, Japie is getrouwd,
> Hij zit in de misère....

B: Aan die wòòrden heb ik nooit gedacht.

A: En toch ligt in die wòòrden de eigenlijke obsessie, daarom droomt ge ook van een wòòrdobsessie.

B: Maar het is niet wààr dat ik door mijn huwelijk in de misère zit, dat ontken ik ten sterkste.... dat heb ik nooit gevoeld.... mijn vrouw....

A: Ge kunt uw vrouw er gerust buiten laten. Uw conflikt heeft met de *persoon* van uw vrouw niet zoo heel veel te maken, anders zoudt ge haar wel meer in uw droomen betrokken hebben. Uw huwelijk op zichzelf drukt u niet; anders zoudt ge wel droomen verteld hebben over gevangenissen, ketenen, slavernij enz.*) En de schulden waarvan ge wèl gedroomd hebt, blijkt ge gaarne te dragen. Ge kunt en zult het uw vrouw nooit verwijten wanneer ge in geestelijke misère zit, maar ge zult toch niet ontkennen dat het bestààn van uw conflikt in elk geval verband houdt met het feit dat ge getrouwd zijt. Het lijkt dus wel de allerbitterste hoon die u kon

worden aangedaan, dat juist dat meisje, dat ge vergeefs liefhebt, u dat liedje toezingt. Van hààr wilt ge dat wel het allerminst hooren.

B: Goed, ik wil dat aannemen.... maar waarom bleef 't mij aldoor vervolgen?

A: Omdat die woorden, speciaal door hààr geuit, niet alleen een hoon *zijn*, maar ook iets anders *lijken*, daarom verwarren zij u en moeten u dus voortdurend bezighouden.

B: Dat begrijp ik niet goed, wat willen zij dan nog meer zeggen?

A: Kijk, wanneer een vrouw die ge begeert, u zoo bedektelijk zelf op de gedachte brengt dat uw huwelijk uw ongeluk is, dan kàn daarin immers een soort van bekentenis liggen van hààr kant, en een aansporing om dat huwelijk te verbreken.

B: Geraffineerd.

A: Een valschheid, die uw verbitterd gemoed kon verwachten van „krengen en ongevoelige duivelinnen".

B: Het is waar. En ik hèb ook dikwijls gedacht: als ik nìet getrouwd was, dan zou zij vanzelf eerlijker zijn in het uiten van haar gevoelens; nù weet ik nooit in hoeverre ze mìj of zichzelf bedriegt.

A: Maar overigens moogt ge van deze exegese aannemen en verwerpen wat ge wilt, want ik heb nog een andere verklaring voor die obsessie, die dunkt mij, van dieper beteekenis is. Zìj, die vrouw, was blijkbaar voor uw innerlijkst wezen het beeld der Muze. Het in verband brengen van dit beeld met de gedachte aan trouwen — in den zin van sexueele begeerte — maakt haar tot een wezen van lager orde, maakt haar leelijk en vulgair. En ge kunt u niet onttrekken aan de pijnlijke gedachte: ik begeer haar, maar àls ik werkelijk met haar trouwde, kwam ik stellig en zeker in de misère, want dàt is haar reden-van-bestaan voor mij nìet. — Doch ook deze waarschuwing is u allesbehalve aangenaam. In àlle beteekenissen zijn de wòòrden van het deuntje u hin-

derlijk en pijnlijk, en daarom hebt ge ze altijd genegeerd.

B: Ik geloof werkelijk dat ge gelijk hebt.... hoe wonderbaarlijk zijn onze verborgen wegen. Het is wààr, ik moet haar liefhebben als de Muze, of de Muze in haar ....natuurlijk.... dat heb ik mij ook dikwijls genoeg *bewust* voorgehouden.... en het hielp niets.... „dat zijn verstandelijke abstracties," dacht ik dan, „frases". Maar nù is het me of ik het voorgoed heb begrepen.

A: Gaat ge heen? Tot weerziens. Ik vrees, ik hoop, dat er niet veel gesprekken meer tusschen ons noodig zullen zijn. Ge zijt een dankbaar sujet.

B: Adieu. Maar toch jammer van dien deun. Want nu ge mij op de woorden gebracht hebt, is er werkelijk geen kans dat ik hem weer vergeet.

A: En toch zult ge er geen last meer van hebben, geloof me. Het Onderbewuste heeft nu door die obsessie zijn doel bereikt, het heeft u gedwongen de zaak onder de oogen te zien, en als ge den toestand werkelijk hebt begrepen, zult ge voortaan dien deun en die woorden even onverschillig als ieder ander liedje kunnen aanhooren. — Maar wèl zult ge nu dikwijls dit lied hooren zingen, ik denk, altijd als er een zon doorbreekt in uw dieper wezen. Maar dìe melodie zal u nooit hinderlijk volgen. Apropos, fluit haar eens even.

B: Luister maar.... Is het niet heerlijk? Dit lied brengt me in een stemming van volmaakte rust en geluk. En het zingt met een kracht als van een geheel orchest.

A: Wel, dat behoort het ook. Dit lied, dat u *gelukkig* maakt, is een compositie voor strijk-*orchest*. En.... het is van *Gluck*.

B: Waarachtig.... ja, nu herinner ik het mij. Het was in een groote concertzaal.... heel lang geleden, lang voor ik haar kende; lang voor mijn huwelijk ook.... in den tijd van mijn eerste zelfstandige werken. Ik was sterk en gelukkig, vol geloof en zelfvertrouwen.... die tijd heeft niet lang geduurd. Ik zat daar en luisterde naar die melodie en was gelukkig.

A: Ik heb er u nu bij toeval opgebracht. Maar ge zoudt het zelf gevonden hebben in het oogenblik waarop ge opnieuw sterk en gelukkig kunt zijn in zelfstandige werkkracht.

B: Wanneer zal dat oogenblik komen?

A: Weet ge wat? Ga weer eens slapen in den tempel van Asklepios en vraag het hèm.

B: Zoudt ge denken dat de tijden rijp zijn voor een antwoord?

A: Misschien. In elk geval: vragen staat vrij. En wat kunt ge beter doen, bij god of mensch, dan u vertrouwend openstellen?

DERTIENDE AVOND

A: Wel, wat heeft de tempelslaap opgeleverd?

B: Een sterken indruk dat Asklepios vertrokken is naar gezonder gewesten en dat er in zijn tempel spoken en spotgeesten huizen van alles behalve Helleenschen smaak. De droomen tenminste die mij er op mijn vereerend verzoek „ten hoofde stonden" geef ik u cadeau. Tenzij het hun bedoeling was mij te verstaan te geven: Und der Mensch versuche die Götter nicht...."

A: Zoo? Weet ge dan wel zeker dat ge in den tempel waart?

B: Als ge een docter's wachtkamer zoo wijdsch wilt betitelen: ja. Want in die lugubere sfeer speelt de eerste droom die mij gewerd en die zelf passend luguber was, evenals de drie andere medische adviezen die ik deze week kreeg. Hier, lees ze maar eerst eens.

Eerste droom.

Ik ben in een vertrek dat ik voor een dokter's wachtkamer houd. Een vrouw, die ikzelf ben — dat weet ik al tijdens het droomen — spreekt half ernstig, half koketteerend, met een dokter. Nu komt er een lang en duister fragment, dat ik absoluut vergeten ben. Dan hoor ik een hijgend geluid en weet dat er boven een kind ziek ligt. De dokter gaat er heen. Ik hoor 'n stem: „Kom dadelijk!" — Ik ben daarop ook boven en zie het kind, benauwd, stervend. Het strekt zijn armpjes uit. Het is een jongetje met lang haar, zooals mijn jongste zoontje vroeger had; maar het lijkt heelemaal niet op hem. Hij stuiptrekt en ijlt. Hij zegt: „Ik denk aldoor dat ik dood ga, dat vindt vader niet leuk hè?" Daarbij *lacht* hij; de dokter ziet mij veelbeteekenend aan. Ik dwing

mij krampachtig te lachen en antwoord: „Wel zeker, ik vind het wàt leuk, hoor". Word dan met een gevoel van verbijstering wakker. Ik hoor het kleintje in de kamer naast ons met een reutelend geluidje ademhalen. Ik vond den droom afschuwelijk; den heelen dag bleef ik er door in een weemoedige stemming.

Tweede droom.

In een kamer bij keizer Karel V. Hij zit aan tafel te lezen in een groot boek, een wetboek denk ik. Tegenover hem, op de tafel, ligt een houten blok, waarvoor een oud, wijs en eerwaardig man zit. Ik weet dat O. D. onthoofd zal worden. Hij staat naast me, heel rustig. Dan kust hij den ouden beul de hand, deze hem op het voorhoofd. Mij geeft hij de hand; ik kus hem op het haar, zooals ik het mijn kinderen wel doe en heb daarbij opeens het sterke gevoel dat hij eigenlijk een kind van mij is. Ik begin krampachtig te snikken, waarop de beul mij verwijtend aanziet. Ik schaam mij en zie nu verder, in een stemming van plechtige gelatenheid, toe hoe O. D. zich gereed maakt en dan het hoofd kalm op het blok legt. Dan wordt ik wakker. Een bijl of zwaard heb ik niet gezien.

Derde droom.

Ik vlucht angstig voor Dajakkers; ze zitten verborgen in donkere boschjes. Ik heb een revolver bij me en denk: Beter zelfmoord dan afwachten tot ze mijn kop komen snellen. Toch schiet ik op de boschjes, zonder iemand te zien. — Nu zit er opeens een vrouw tegenover me met een kind aan de borst. Ik voel dat dit de Dajakkers zijn waarop ik geschoten heb en weet dat het kind moet sterven. De vrouw *lacht*, het kind sterft voor mijn oogen. Het ontroert mij niet in 't minst. De vrouw is er zeer verheugd over. Het kind is weg. Ik ben nu angstig dat ook de vrouw sterven zal, maar ik heb haar blijkbaar niet geraakt, zij is heel gezond.

A: En waar is de vierde droom.

B: Hier, maar daar moet ik een toelichting bij geven. Kijk, deze drie droomen maakten mij beroerd. Ik weet nu allang dat dit verwijt ongegrond is, maar tòch is 't afschuwelijk zoo ongevoelig te kunnen droomen. En dan daarbij nog wel te denken aan je eigen kinderen. Den avond voor den derden droom had ik mijn eigen vrouw, met 't jongste ventje aan de borst, net zoo zien zitten. Ik ken uw tegenwerping wel: dat dit sterven maar „symbool" is en niets anders beteekent dan „wegwenschen". Maar àls ik ze wegwenschte, wat ik nooit zal toegeven, zou ik mijzelf haast even onmenschelijk vinden. Ik was gisteren bijna bang om te gaan slapen. Maar toen dacht ik: „neem je nu nog ééns ernstig voor om te droomen wat die ellendige droomen eigenlijk beteekenden". En daarop droomde ik het volgende, dat ook blijkbaar een antwoord is. Maar ik ontraadsel het orakel liever met u samen. Hier hebt ge hem:

Vierde droom.

Lang en verward. Vergeten. Veel dwalen in gezelschap van een vreemd, sjofel man, 'n soort van bedelaar. Gevoel dat hij sterven moet. Hij is lastig, maar ik duld hem toch maar, uit medelij: ik ga zelfs naast hem slapen op een smallen weg, waarlangs, heel in de diepte, water stroomt. Er steekt storm op. Plotseling slaat de bliksem in, vlak bij. Heb geen angst, maar ga rustig kijken. Ik kom op een soort van brug: er zijn ponteniers bezig hem te onderzoeken. De bedelaar is verdwenen. Ik hoor zeggen: „'t Heeft geen kwaad gedaan." — Ik word wakker, heb meen ik veel meer gedroomd, maar de herinnering ontglipt me. — Na een oogenblikje zie ik een helder visioen voor me van een blad papier dat mij wordt voorgehouden, waarop een lange lijst woorden staan. Bliksemsnel lees ik nog de laatste: „Lijn, prospectus, Zoeklicht, autokratie." Ze stonden onder elkaar. „Hou dat vast," dacht ik, „dat is de analyse." De woor-

den: „prospectus" en „Zoeklicht" zijn natuurlijk herinnering aan die cirkulaire over de oprichting van uw nieuwe tijdschrift die ge mij eergisteren hebt gezonden, en die ik 's avonds had doorgelezen.

A: En om dìe droomen lastert ge Asklepios? Ze zijn prachtig. Wat zijt ge toch zonderling kortzichtig om die zoo maar voor verzinsels van spotgeesten te houden. 't Mankeert maar dat ge ze aan heuschelijke demoontjes toeschrijft. Ge hebt toch waarlijk al te veel droomen leeren kennen om u nù nog door den oppervlakkigen indruk van het ongewone beeld te laten intimideeren. Ik verzeker u dat deze antwoorden zijn van Asklepios in hoogst eigen persoon, en dat zeg ik niet maar omdat zijn laatste woord „autokratie" zuiver Grieksch is.

B: Ik zal graag amende honorable maken, zooals altijd, wanneer ge de dingen eerst maar een beetje toelicht.

A: Ik had gedacht dat ge al wat handiger met uw eigen „zoeklicht" zoudt kunnen omgaan. Maar enfin. Ge hebt tenminste dàt al onmiddellijk ingezien, dat al dat „sterven", waarbij ge geen daarmee correspondeerend verdriet voelde, geen „echt" sterven was. Ge zaagt geen menschen sterven, laat staan uw eigen kinderen, maar iets, een eigenschap, een begeerte, een fout, een ziekte of hoe ge 't noemen wilt, in uzelf. Er is dus ook geen sprake van „wegwenschen" van uw lijfelijke kinderen; maar alleen van een geestelijk kind. De éérste droom is in dit opzicht misschien niet zoo héél duidelijk. Doordat het kind de haren van uw jongen had moest ge wel aan een eigen kind denken. Maar toch hebt ge al in den droom gerealiseerd dat het er overigens niets op leek. Om u nog duidelijker te maken dat er geen lichamelijk kind van u bedoeld is, vervangt de tweede droom het kind door een geheel vreemd persoon, zonder eenige analogie met een uwer kinderen, en alleen wanneer ge hem op het haar kust hebt ge het *gevoel* dat die man „een" kind van u is. Dat wil blijkbaar zeggen dat

die meneer O. D. karakter-eigenschappen met u gemeen heeft en dus voor uw geestelijk kind mag spelen. — In den derden droom wordt het kind heelemaal niet meer nader aangeduid; daar is het de betreffende eigenschap „in het algemeen" en wordt alleen maar opnieuw en nadrukkelijk geconstateerd dat het sterven daarvan goed en heugelijk is. En in den vierden droom — als ge nog niets hebt begrepen en om verklaring vraagt — wordt het geestelijke kind openlijk aangewezen als.... de *bedelaar.*

B: Daar gaat me een licht op!

A: Wat is voor u een klein kind?

B: Het beeld van de absolute *hulpeloosheid* en *afhankelijkheid!*

A: Let eens op: het eerste kind *strekt zijn armpjes uit!* In den derden droom *zuigt* het. Het kind is de *bedelaar,* die alles verwacht van anderen, en die, in uw speciale geval, dacht zijn *levenskracht* te kunnen putten *uit een vrouw.* Die bedelaar in u moet sterven; ge weet zelf heel goed dat de groote keizer, het richtende Geweten dat de *wet leest,* hem heeft gevonnisd. Maar ge verzet u nog steeds, uit medelijden met u zelf, ge gaat zelfs met hem slapen op het gevaarlijkste punt van uw levensweg.

B: Ja, dat.... dat is een bliksem die inslaat.

A: Die insloeg, want ge voelt dit alles al lang, uw droomenserie is zonder twijfel „historisch" en toont u uw bedelaar in verschillende levensphasen. Wie is die O. D.?

B: Een vroegere vriend van me, een jonge schilder, niet zonder talent, maar een vrij slap werker, erg afhankelijk, een hunkeraar naar het leven, met een verblinde fantasie, die de dingen nooit wil zien zooals ze zijn.

A: Merkt ge dat ge over uzelf spreekt? En dat ge uzelf uw *vroegeren* vriend noemt?

B: Wonderlijk, wonderlijk!

A: Weet ge wie de *keizer is?* Net als onlangs in die droom van uw vrouw: uw vader, dien ge, zooals ge vroeger eens gezegd hebt, vereert om zijn geweldige *werkkracht.* Hij is in wijder zin ook „de Vader". Was uw vader niet jurist?

B: Ja.

A: Vandaar dat „wetboek".

B: En hij placht ons voor te lezen uit een grooten statenbijbel. — Maar waarom Karel V? Was het niet Karel V die eens in een droom of een visioen zijn eigen begrafenis zag?

A: Precies, evenals gijzelf in uw droomen uw eigen symbolischen dood aanschouwt. Ge staat voor uw hoogste geweten.

B: Het is ongelooflijk.

A: „Kop af", zegt de strenge keizer, en de wijze beul voltrekt het vonnis, liefderijk en goedertieren. De vroegere vriend voelt zelf dat 't voor z'n bestwil is en is dankbaar om zijn dood, net als het ijlende jongetje in den eersten en de lachende Dajaksche in den derden droom. Maar de vriend en de vader voelt toch ook den weemoed van dien ondergang.

B: Wonderlijk, wonderlijk! Hoe verandert toch alles door zulk een verklaring! Hoe fijn is nu opeens de compositie! Als je eenmaal weet dat de dood van den bedelaar noodig en begeerenswaard is, hoe lief aandoenlijk klinkt dan dat kinderlijke: „vader vindt 't niet leuk". Nee, waarachtig niet. 't Vagevuur is ook niet leuk, al is 't hoogst noodig. Dat kind moet ook „ijlen", bij vol bewustzijn zou het niet zoo spreken. En hoe mooi is daarna de gelaten bewustheid waarmee de volwassen O. D. zijn dood aanvaardt.

A: Zeker, die beelden zijn juist en mooi. Maar ge moet er, zooals ik al zei, ook een brok ziels*ontwikkeling* in zien, een chronologische weerspiegeling van uw strijd om *onafhankelijkheid.* De eerste droom — waarin de vrouw, zooals ge zelf al dadelijk voelt, evenals in den

droom van onlangs, uw eigen ziel voorstelt; waardoor meteen ook het kind als ziele-kind wordt aangeduid — reflekteert uw aanvankelijke houding tegenover *mij*, die immers in zekeren zin uw zieledokter ben, Asklepios. Die houding was in 't begin inderdaad half ernstig, half schertsend, sceptisch-ontvankelijk, *koketteerend*. Daarop volgt, in het duistere, vergeten fragment, waarschijnlijk de historische groei van uw inzicht, eindigende met het duidelijke besef dat het kind ziek is en sterven gaat. *Gàat*, ge zegt nog niet dat het, zooals O. D. sterven *zal*, nog minder dat het, zooals het Dajakkertje en de bedelaar, sterven *moet*, en dat het, zooals het Dajakkertje, *door uzelf* moet sterven. Karakteristiek is dit: „ik denk *aldoor* dat ik dood ga". Het besef woelde natuurlijk al langen tijd in u, zonder dat ge het wilde erkennen. Vandaar uw *krampachtig*, dat is zich verzettend, gedwongen lachen. — In den tweeden droom is uw houding bij de onthoofding van O. D. al veel waardiger, ofschoon ge ook dààr nog een verwijtenden blik van den beul verdient. In den derden droom ziet ge het kind, dat ge zelf met uw revolver hebt getroffen, sterven zonder eenige ontroering. De moeder, uw eigen ziel dus, is er zelfs zeer verheugd over, en uw vrees dat ge ook hààr gekwetst zult kunnen hebben, blijkt ongegrond. Hier zijt ge dus weer in een verder stadium: de strijd is uitgestreden en ge zijt „genezen".

B: Deze verklaring lijkt me onweerspreekbaar; zij beantwoordt volkomen aan de feiten zonder dat ge ook maar één gegeven hebt behoeven te verdraaien. Dat „uitgestreden" en „genezen" veroorloof ik mij voorloopig op te vatten als Freudsche wenschvervulling.

A: Heel verstandig. Als ge er maar steeds bij onthoudt dat die wenschvervulling niet een *ijdele* belofte is, geen zuivere zelfverlakkerij, maar een op positieve zielsvermogens berustende mogelijkheid.

B: Maar wat denkt ge eigenlijk van die Dajakkers?

A: Ge interesseert u nog altijd sterker dan noodig is

voor de herkomst van uw beelden. — Ge zult van Dajakkers gehoord of gelezen hebben....

B: Ja, gelezen, een paar avonden vòòr den droom.

A: Het „koppensnellen" zal een gereede aanleiding voor uw onderbewustheid zijn geweest om het beeld van het „onthoofden" in den voorafgaanden droom voort te zetten. Ge hebt aanvankelijk *angst* voor die verborgen moordenaars in de donkere boschjes....

B: Hé.... daar valt mij iets in.... zouden zij niet mijn onderbewuste begeerten voorstellen?

A: Ge zegt het. — Ge begint met voor ze weg te loopen. — Hebt ge wel eens aan zelfmoord gedacht?

B: Natuurlijk, maar nooit ernstig. Zooals geloof ik iedereen dat wel eens doet, met het veilige gevoel dat er toch niets van komt.

A: Juist. Dat wil dus blijkbaar zeggen, dat ge dan niet aan lichamelijken zelfmoord dacht, maar aan een géestelijk aspect van uzelf, dat ge behoort te dooden. Dat klopt merkwaardig goed met den gedachtegang van dezen droom. Ik was heel voorbarig toen ik u te groote nieuwsgierigheid ten opzichte van die Dajakkers verweet; ik had behooren te begrijpen dat, als ze van maar ondergeschikt belang waren, gijzelf er niet zoo nadrukkelijk naar gevraagd zoudt hebben. Zij stellen werkelijk het afhankelijke, hunkerende, vragende, bedelende in u voor. wat ook duidelijk blijkt uit hun plotselinge metamorphose in die vrouw met het zuigende kind. Het *„liever zelfmoord"* beteekent dus niets anders dan het inzicht, dat ge beter doet met *zelf*, d. w. z. als zelfbewuste persoonlijkheid, uw onderbewuste begeerten uit te roeien dan af te wachten, dat zij ù op den duur zullen sluipmoorden. — Maar ge woudt een opmerking maken....

B: Ja. Ik denk er nu namelijk aan dat de leidende gedachte bij het koppensnellen het geloof is, dat men zich daardoor de levenskracht van den vermoorde toeeigent.

A: Maar dat is een werkelijk sublieme inval! Daar zat ik op te wachten.

B: Hoe zoo?

A: Wel, let eens op! De verborgen Dajakkers trachten u te vermoorden om zich uw levenskracht toe te eigenen, d.w.z. om, zooals de psycho-analyse dat noemt, uw *vrije libido te binden!* Maar gij wilt hèn dooden om de door hen gevangen gehouden levenskracht te *verlossen.* En ge doodt hen door in zekeren zin uzelf te dooden, uzelf te *offeren* zooals Mithra en Christus deden. Ge doodt het kind in u, de *afhankelijkheid* die ge zelf gezoogd hebt. En dan *lacht* uw ziel, gezond en blij, omdat de bevrijde zielskracht van het kind in hààr is overgegaan....

B: Volgens den Dajakschen katechismus tenminste.... Maar zonder gekheid, ...ge ziet, ik kan het koketteeren nu eenmaal niet laten.... ik sta werkelijk verbaasd over de strenge logica die er in deze drie droomen blijkt te zitten.... terwijl ik er toch in het eerst heelemaal geen *lijn* in zag. Maar laten we nu nog even nagaan of de vierde droom, die van den bedelaar, deze uitlegging bevestigt. Want dat lijkt me niet meer dan behoorlijk, waar ik er zoo dringend om vroeg.

A: Nu, dat is gemakkelijk genoeg te zien. Eigenlijk hebt ge dat al voor het grootste deel toegegeven. Ge begint met een „lang en verward" voorspel. Het is de vraag of ge dat werkelijk gedroomd hebt, of dat dit maar een indruk was. In elk geval wàs uw zielstoestand feitelijk *langen* tijd *verward.* Dat kwam door dien lastigen bedelaar in u, dien ge altijd maar, uit laksche zelf-vertroeteling, hebt geduld, zòò zelfs dat ge argeloos naast hem slaapt bij den rand van een afgrond. Dan komt de crisis: de storm! Daarna het inslaan van den bliksem; het inzicht! — Denk aan het „verblindend licht" dat ge onlangs gezien hebt in uw zielspaleis. — Door het inzicht *wijkt de vrees:* ge gaat *rustig kijken!* Dat wil zeggen, ge hebt dingen onder de oogen gezien waarvoor

ge vroeger placht te struisvogelen. En dan vindt ge ten slotte de brug, laten we zeggen de brug tot het nieuwe leven, en die blijkt geen schade te hebben geleden.

B: De brug, de brug.... dat is hier een mooi symbool. Maar hebt ge niet vroeger eens gezegd dat de brug een sexueele beteekenis heeft?

A: Zeker. En het stroomende water ook, en het schieten ook. En er zijn waarlijk nog wel meer beelden in deze droomserie die sexueel zijn op te vatten. De onthoofding bv., en in 't algemeen de doodsfantasie beteekenen zeer bepaaldelijk „afstand doen van *erotische* begeerte." *) Maar waarom zouden wij op het oogenblik naar die verklaringen zoeken? We hebben immers hier gelukkigerwijze direct de allerdiepste beteekenis van uw droomen gevonden, die phase waarin ge *alle* spelers van het droomspel als *eigen* zielskrachten herkent. Maar beschouwd als objectieve beelden, kunnen de symbolen ook heel goed de verschillende objecten en personen voorstellen, waarmede de bedelaar in u heeft te maken gehad. Dat ge bijvoorbeeld naar aanleiding van uw derden droom er aan herinnert dat ge uw eigen vrouw met de baby precies zoo zaagt zitten, wijst er op dat dit droom-element inderdaad ontstond op ditzelfde oogenblik en dat dus die vrouw, behalve uw eigen *ziel*, òòk in zeker opzicht uw eigen *vrouw* vertegenwoordigt — een vereenzelviging die me overigens in een goed huwelijk niet zoo ongerijmd en onwenschelijk lijkt. — Ge hebt op haar *geschoten* — en ge weet wat dit volgens de Freudsche symboliek beteekent — Is het niet curieus dat het *gevolg* van uw schieten is dat zij daar zit.... met een kind? En maak nu voor uzelf maar eens uit of niet het feit, dat uw vrouw u onlangs weer een levend en gezond kind heeft geschonken, er niet wezenlijk toe heeft bijgedragen, dat ge dat „zieke" geestelijke bedelaarskind aan kant hebt kunnen zetten. En wilt ge de brug „sexueel" opvatten, als het „verbindende tusschen de sexen", nu, dan zie ik in het „onbeschadigd"

zijn van de brug het heugelijke bewijs dat uw verhouding tot uw vrouw onder uw bedelaarsavonturen niets heeft geleden.

B: Bravo, bravissimo.

A: Ge ziet, dat de vierde droom den zin der drie vorige wel degelijk „behoorlijk" recapituleert. Hij gaat zelfs verder: de *angst* is er nu heel en al uit verdwenen. En nu het slotvisioen! Dat *is* inderdaad de quintessens der analyse:

Zie de *lijn* in uw verborgen zielsberoeringen! Erken het *prospektieve* karakter van uw droomen! *Zoek* het *licht* en werk zelf met het *zoeklicht!* En ge zult de autokratie, dat is de *macht over u zelf* bereiken!

B: Aldus sprak Asklepios. Zijn wil geschiedde. Ik zal hem mijn meest geliefden haan offeren.

A: Doe het; die belofte is diepzinniger dan ge vermoedt.

VEERTIENDE AVOND

B: Ik ben in gezelschap van een vrouw. Wij zitten op een mosberm langs een weg, in de zon, het is warm en licht. Ik kus haar, en zij mij. Dan drukt zij zich innig tegen mij aan en zegt: „Ik ben je dochtertje". Dit ontroert mij sterk, met een weemoedige blijdschap. Er zit opeens nog een ander man naast haar, ouder, ernstiger dan ik, zoo'n soort van vaderlijke vriend. Zij kust hem ook, en ik zie dat zonder eenige jaloesie. Ik trek haar nu tot mij en vraag: „Alléén mijn dochtertje?" Waarop zij zich hartstochtelijk aan mij vastklemt en antwoordt: „Neen, òòk je échte vrouw". De vreemde man kijkt rustig en ernstig toe.

Dan komt een heel ander fragment, dat naar mijn idee heelemaal los hiervan staat. — Ik ben nu ergens anders, met diezelfde vrouw, en ik heb een gevoel alsof ik al lang met haar samen ben geweest. Er komt een man — ik weet niet of 't dezelfde was — op ons toe om mij iets te *voorspellen*. Ik begrijp nu dat het een feestdag is, maar denk tegelijk aan een *sterfdag*, wat mij in twijfel brengt. Daarop voorspelt hij — en onderwijl heb ik het sterke bewustzijn dat die voorspelling al is uitgekomen: — „1 Augustus. Ik *zat* en *vond* een kwartje; dit is het teeken". Hij gaf mij daarbij een muntje in de hand, een oud zilverstukje. Ik keek er aandachtig naar en toen zag ik op het afgesleten vlak een springend paard te voorschijn komen. Het schemerde voor mijn oogen, er kwam een geweldige ontroering over mij en ik begon in mijn droom te schreien in een gevoel van weemoed en tegelijk van onuitsprekelijke verlichting. 't Was als een bevrijding. „Dat is verlossing, dat is de wedergeboorte", dacht ik. De vrouw naast mij was

even aangedaan. En zoo schreiend werd ik wakker....

Alleen in mijn jeugd heb ik dergelijke ontroeringen gekend; bij het luisteren naar muziek, bij het kijken naar een schilderij; het is een gevoel alsof een zware druk, een angstige doem van je wordt weggenomen. Toen ik wakker werd hoorde ik dadelijk weer de melodie van Gluck.

A: Dat is heel mooi. — En wat is uw eigen indruk van dien droom?

B: Dat hij is wat gij een „bevrijdingsdroom" noemt. Hij sluit aan bij al mijn droomen van den laatsten tijd, hij voorspelt me mijn zelfstandigheid, geeft mij m'n geestelijke vrijheid terug; hij neemt de obsessie definitief van mij af. Zijn stemming is heelemaal analoog aan die waarin de Gluck-droom mij gebracht had, en aan de stemming, waarin ik een paar dagen geleden was, toen ik toevallig Eefje weer ontmoette.

A: Wel, in die stemming ligt ook zonder twijfel de kern der beteekenis.

B: Ja, dat voel ik met volkomen zekerheid. Maar als ik over de détails ga nadenken, raak ik toch nog in de war. Die vrouw en die twee mannen bijvoorbeeld weet ik niet thuis te brengen, want die vrouw is stellig niet Eva. En dan die voorspelling. En die datum, die nergens mee te maken heeft! Het muntje.... ja, daarvoor heb ik wel een aanknoopingspunt; zij had zoo'n oude, Brunswijksche Silbergroschen, maar waarom die van zòò groot belang is begrijp ik absoluut niet.

A: Des te aardiger en belangrijker is die droom voor mij. Laat me, voor ge uit eigen beweging verder gaat, u een paar dingen vragen die theoretisch van gewicht zijn.

B: Ga uw gang.

A: Zijt ge op 1 Augustus jarig?

B: Ik niet, maar mijn jongste zoontje. Hoe komt ge tot die vraag? In mijn droom dacht ik er niet aan, het leek mij een willekeurige datum.

A: Ge hebt immers gezegd dat ge u „herboren"

voelde. Dat wil natuurlijk zeggen dat er inderdaad iets in u vernieuwd is, een nieuw aspect heeft gekregen. Ik kwam daardoor op de gedachte dat die datum, wilde hij tenminste eenigen zin hebben, een *geboorte*-datum moest zijn. Ik was in mijn vraag te voorbarig, als ik wat dieper had nagedacht, had ik zelf kunnen begrijpen dat de verjaardag van uw kleinen jongen béter de vernieuwing van uw.... sexualiteit versymboliseert dan uw eigen verjaardag.

B: Het klinkt ongelooflijk, maar ik mòet deze uitlegging wel aanvaarden. Maar waarom heb ik òòk, al is het dan vaag, het gevoel dat het een *sterfdag* is?

A: Een *feest*dag, een *geboorte*dag, een *sterf*dag en ....een *Zondag*. Hebt ge haar Zòndag ontmoet?

B: Ja, en de zon scheen.... maar ik zat niet met hààr op die berm. Dat was een dag of wat eerder, met mijn eigen vrouw. Met hààr zat ik voor een prieel in de tuin van P.... en....

A: Wacht nog even met verdere gegevens. Daar valt me in, dat is curieus, het was Zondag de negende.

B: Nu, wat zou dat?

A: Schrijft ge boven uw brieven de *namen* der maanden of de *cijfers?*

B: Altijd de cijfers.

A: Dus 1 Augustus schrijft ge 1/8. Dat is samen negen.

B: Hoort eens, dat lijkt me te veel op sterrewichelarij en neo-pythagoreïsche mystiekerigheid, die ge zelf altijd belachelijk maakt.

A: Men maakt niet iets belachelijk zonder er voor te voelen of liever zonder te voelen dat het slechts de caricatuur is van iets hoogers. Maar werkelijk, er zijn méér voorbeelden van dergelijk getallen-gespeel in droomen en daarom vind ik het aardig dat we er zelf eens een tegen komen. Het lijkt puur toeval, maar ga eens even na: de *voorspeller* noemt den datum van uw wedergeboorte, dien ge nog min of meer in de toekomst ziet, maar die niettemin toch reeds op dien Zondag *begonnen* is.

Vandaar dit besef eener profetie-na-het-feit. Uw Onderbewustzijn wil nu dien symbolischen datum identificeeren met dien concreten Zondag, en doet dit via zulk een schijnbaar getallengegoochel. Het kwam hier prachtig uit; wanneer het niet geklopt had, zou het Onderbewuste misschien toch een anderen verjaardag gekozen hebben of überhaupt een geheel ander beeld hebben gebruikt.

B: Maar is het wel zoo absoluut zeker dat die symbolische 1ste Augustus moet samenvallen met juist dien Zondag?

A: Ge hebt immers zelf al gezegd dat de stemming van den droom geheel overeenkomt met die van dien Zondag. Ge vondt het ook noodig uitdrukkelijk te zeggen dat op dien dag de zon scheen, dat het warm en licht was. In uzelf namelijk. Maar bovendien, de juistheid van die identificatie zal ook wel blijken uit de rest van de profetie. Dat muntje.... en nu ga ik iets gewaagds zeggen, waarvan veel afhangt voor de „theorie" ....dat muntje hebt ge haar vroeger zelf gegeven!

B: Dat heb ik.... en ze heeft het nooit gedragen.

A: En ze heeft het u in den droom *terug gegeven!* Dat is het teeken! Zij geeft u uw springend paard terug!

B: Maar.... waarom maakt me dat blij en gelukkig? Het moest me juist krenken.

A: Zij gaf u terug wat ge haar niet had moeten geven. Dat voelt ge zelf en daarom kùnt ge niet anders dan blij zijn. Dat springende paard is namelijk niets anders dan het symbool van uw onbeteugelden hartstocht. Ge herinnert u toch nog uw vroegere droomen over paardrijden?

B: Als ge het zòò opvat, ja.... maar kijk, toen ik haar destijds dat muntje gaf dacht ik daaraan heelemaal niet. Ik herinner mij dat ik het voor haar meebracht op een oogenblik dat zij een beetje down was, haar leven niet goed aandurfde. Ik zei daarom schertsend: „Zoo moedig als dit paard moet je het leven instormen."

A: Prachtig! Des te meer reden voor u om blij te zijn

nu ge door datzelfde muntje dienzelfden raad van hààr krijgt; ge had hem juist noodig. Maar laten we even bij de eerste beteekenis blijven. Ge gaaft haar het springend paard als symbool van uw hartstocht. Ge deed dat onbewust. Maar zìj heeft het symbool heel goed begrepen, want zij heeft het muntje nièt willen dragen. Het hoorde niet bij haar thuis, uw libido was verkeerdelijk aan haar gebonden. In de laatste maanden zijt ge dat steeds dieper gaan begrijpen, en het eind is dat ge uw hartstocht van haar hebt losgemaakt, of, in de taal der psycho-analyse uitgedrukt: zij geeft u de libido, dat deel van uw zielskracht, terug, dat ge in hààr beeld had vastgelegd. Maar iedere verlossing doet òòk pijn, je krijgt het nieuwe leven niet voor niets, de geboortedag van uw bevrijde libido is tegelijk de sterfdag van uw misplaatsten hartstocht. En een mensch houdt van zijn kinderen, ook als ze lastig zijn, en al doodt hij ze zelf. Denk toch eens aan uw laatste droomserie! Op dien Zondag is het vonnis aan den bedelaar werkelijk voltrokken.

B: Eigenlijk zegt ge precies wat ik voelde toen ik dien Zondagmiddag bij dat prieel tegenover haar zat. We spraken heel gewoon met elkaar en ik merkte dat ook zìj zich volkomen vertrouwd en op haar gemak voelde. Op een oogenblik keken wij beiden even vòòr ons op den grond. Er lag iets blinkends *tusschen ons* in het grint en ik zei.... of ik dacht geloof ik alleen maar: „Kijk, daar ligt een kwartje."

A: „Ik *zat* en *vond* een kwartje!"

B: Ja.... en dat ìs het teeken! Ik raapte het op, en het was een cartonnen fiche, met zilverpapier beplakt. Ik hield het aldoor in de hand terwijl wij spraken; zij zag het wel maar zei er niets over. Maar ik had de wonderlijke sensatie dat zìj dit fiche daar opzettelijk voor mij had neergelegd, en daarom stak ik het ding eindelijk ook in mijn zak. Het is een mirakel. En wilt ge gelooven dat ik tijdens die geschiedenis geen oogen-

blik aan dien Silbergroschen heb gedacht. En toch is àlles net zooals ge het verklaard hebt. En nù weet ik ook dat ik destijds toch wèl wist wat dat paard beteekende; ik heb haar veel gegeven: boeken; ook aquarellen en studies van mijzelf; maar toen ik haar het muntje met het springende paard gaf had ik daarbij het gevoel dat ik mijzèlf aan haar overleverde, met huid en haar, en ziel en lichaam.

A: Ziet ge wel dat de teruggave wel degelijk een bevrijding is, zooals ge zelf al voelde: de terugkeer van uw zelfstandigheid, uw autokratie? O, zoo'n droom is zoo wonderbaar diepzinnig. Want denk eens hierover na: het muntje dat ge terugkrijgt is eigenlijk *niet* meer het oude. Het oude beeld, dat van den zelfzuchtigen hartstocht, *is er afgesleten*, en op het blanke metaal verschijnt een *nieuw* beeld. Ge krijgt niet uw oude libido zonder meer terug, maar een herboren, gesublimeerde liefde, geen steigerend, op hol slaand paard, maar een goed-gedresseerden Pegasos.

B: Als ik dan maar een goed ruiter ben. De prinselijke ruiter van mijn vroegeren droom. — Maar om op mijn droom terug te komen: het begin is nog altijd niet verklaard. Wie is de vrouw met wie ik op de berm zit? En die twee mannen? De tweede ben ik blijkbaar zelf.

A: Natuurlijk. Hij zegt immers: „Ik zat en vond". Hij is uw eigen zelfkritiek, uw geweten, dat u de wedergeboorte voorspelt die eigenlijk reeds begonnen is. En die eerste man, de oudere en ernstigere, is eveneens een bepaald aspect van uzelf. Vandaar dat ge niet jaloersch zijt.

B: En de vrouw?

A: Wel mijn hemel! wordt die niet duidelijk genoeg aangewezen? Zegt ze niet met haar eigen woorden dat ze uw „échte vrouw" is? Voelt ge niet zelf dat ge „al lang met haar samen zijt geweest"?

B: Ik ben een uilskuiken. Dat ik daarop nu niet zelf

kon komen! Maar.... waarom léék ze dan ook niet op mijn vrouw?

A: Dat ge uw eigen vrouw in dézen droom niet herkent, wil dunkt mij zeggen dat uw vrouw innerlijk in bepaalden zin een vreemde voor u is, dat ge haar innerlijk niet ziet zooals zij in werkelijkheid is.

B: Ik heb dat in den laatsten tijd dikwijls genoeg gedacht.

A: Maar bovendien komt zij in dezen droom tot u ànders dan ge gewoon zijt. Let op, ook zìj is herboren, zij staat ànders tegenover u dan vroeger. Ziet eens hier, gìj zoudt niet „op hol geslagen" zijn en „schuld" tegenover uw vrouw voelen, als zìj niet evengoed jegens u te kort was geschoten. Dat spreekt vanzelf: er bestaat nooit schuld aan één kant. Ge weet overigens hoop ik, dat „schuld" voor mij een hoogst onschuldige beteekenis heeft, ik bedoel er alleen „oorzaak" mee. Voorzoover ik uw vrouw ken heeft zij een vadercomplex, wel niet heel sterk, maar toch merkbaar genoeg om haar erotisch gevoel te vertroebelen. Zij wil in u méér een vader, een ouder, ernstig beschermer zien. Dat zei ik u vroeger ook al eens. Die rol past u vrij slecht, ge voelt u daartoe zelf veel te kinderlijk.

B: Maar al te waar. Ik geneer me voor m'n jongens wanneer ik als vader moet optreden.

A: Juist, en omdat ge u kind voelt met uw kinderen, kunt ge in uw vrouw gemakkelijker de moeder vinden die voor u zorgt, dan zij in u den vader die haar beschermt. Als moeder bevredigt zij u, daarom vereert ge haar ook. Maar als minnares schiet zij te kort. Dat moet wel, zij wìl spelen voor uw *dochter*, daarom zegt uw droomvrouw ook eerst: „ik ben je dochtertje", maar zij speelt feitelijk voor uw moeder. Het resultaat is dat zij uw „echte vrouw" niet is. Of niet *was*, want ik kan uw droom, in verband met zijn verderen inhoud, niet zoomaar voor een wenschvervulling zonder meer houden. Uit wat zij zegt en uit het feit dat ge haar ten-

slotte van dien „vaderlijken vriend" aftrekt, leid ik af dat ge werkelijk tot een betere verstandhouding met haar zijt gekomen.

B: Het is zoo, het is zoo. „De brug is nog intakt." Ik had haar vroeger al den droom verteld van mijn onbetaalbare schuld. Die trof haar buitengewoon. Ook andere. En nu onlangs die laatste serie. We spraken er lang over en toen kwam 't van 't een op 't ander. Ik vertelde haar ook uw theorie van het oudercomplex en tot mijn verbazing was zij daarvoor heel bevattelijk. Ik zei haar ongeveer hetzelfde als gij daarnet, tenminste wat haarzelf betreft; en zij gaf het direct toe.

A: Dat is mooi van haar.

B: O, zij heeft veel inzicht.

A: En waar inzicht is komt ook uitzicht. Over nieuwe perspektieven, nieuwe mogelijkheden. Passen de twee helften van uw droom, die naar uw idee „los van elkaar" stonden, nu niet juist prachtig bij elkaar? Ge voelt dat ge in uw eigen vrouw de minnares zult vinden die ge tevergeefs in een andere zocht. Geen wonder dat zij even ontroerd was over de terugkomst van uw pegasos als gijzelf.

B: Ik kan u niet zeggen hoe verlicht ik mij voel.

A: Dat hoeft ook niet, ik kan het wel begrijpen. Maar nu één ding: overschat de kracht van uw inzicht niet. Denk niet, nu ge een overwinning behaald hebt, dat ge ook voorgoed overwonnen hebt. Ge hebt in het laatste half jaar een geestelijke evolutie doorgemaakt, die zich dunkt me duidelijk in uw droomen heeft weerspiegeld, en het resultaat is dat ge nu inderdaad zuiverder tegenover uw probleem staat en de oplossing ervan duidelijk ziet. Maar dat wil nog niet zeggen dat ge die oplossing nù al ook praktisch *bereikt* hebt. Het kan heel goed gebeuren dat ge weer eens inzakt en dan opnieuw een dergelijk proces moet doorloopen.

B: Dat begrijp ik. Maar wat ik zéker bereikt heb en behoud is een grooter vertrouwen.

VIJFTIENDE AVOND

A: Wel, zie ik u eindelijk eens weer?

B: Ja, ik ben lang weggebleven. En ik had nog wel een droom die mij sterk puzzelde; ik loop er al een dag of tien over te denken. Als ik denk, want ik ben hard aan 't werk.

A: Hard aan 't werk? Geen beter verontschuldiging. Ik ben heel blij dat te hooren.

B: Ja, nooit heb ik zulk een heerlijken, frisschen werkijver gehad als deze twee weken. Ik heb geschilderd, man, haast aan één stuk door. En ofschoon ik soms brandde van nieuwsgierigheid naar de verklaring van mijn droom, bleef ik toch maar doorwerken. Is dat niet vreemd?

A: Dat weet ik nog zoo niet. Het zal wel blijken als wij hem ontleden.

B: Hij staat in verband met mijn Salomo-droom, ge weet wel. Toen ik den laatsten keer van u weg ging, kwam mij die droom weer in de gedachte, nog terwijl ik heelemaal vervuld was van dien over het muntje. En de volgende dagen moest ik er ook telkens aan denken. Tot ik den derden of vierden dag dit droomde, nadat ik overdag een beetje gewerkt had, of eigenlijk geprobeerd had te werken, en een flinke avondwandeling had gemaakt. Zie hier:

„Er zal — om het probleem van den Salomo-droom op te lossen — een wedstrijd gehouden worden op de groote trom, waarover de snaar der smart gespannen is. Daarbij zal de egel helpen en de wesp zal gedood worden."

Dit is alles, ik had daarbij de sensatie alsof deze droom iets was, dat ik in de hand hield: een stuk papier of zoo iets en dat verwonderde mij niet.

A: Het klonk dus niet als een verhaal, een mededeeling? Er was niemand die u dit vertelde?

B: Neen, ik hoorde niets zeggen. Het wàs alleen maar zoo.

A: Dan kunt ge die zekerheid, dunkt mij, ook nergens anders vandaan hebben dan geheel en al uit u zelf.

B: Dat schijnt wel. Maar ik begrijp toch volstrekt niet wat mijn Salomo-droom heeft uit te staan met een groote trom, een egel en een wesp. Ofschoon, de wesp, dat is waar, die is een bekend element; en dat zij gedood moet worden, ofwel den schoonsteen uitgeworpen, dat is in den haak.

A: Dacht ge aan den Salomo-droom in een bepaalde stemming?

B: Ja, ik voelde sterk diezelfde sensatie van ontwaken, in een ruime, wijde sfeer, van gelukkig-zijn met mijn koningschap van de andere wereld.... maar dan zag ik weer die valsche, kwaadaardige meisjes voor mij staan wiegen op de heupen....

A: Waarom blijft ge steken?

B: Niets, maar ik dacht opeens aan de beweging, die de wesp maakte met het achterlijf.

A: Ge hebt dus de wesp ook *gezien?*

B: Zeker, ik herinner het mij nu duidelijk; ik was het eerst vergeten. Ik dacht eerst dat die droom maar zoo een ingeving was uit het vage. Maar ik heb wel degelijk een wesp *gezien,* en ook een egel, en een groote trom met een snaar er over gespannen. Ik weet nu zelfs dat ik dacht: „dat is lastig trommelen zoo, je mòet die snaar haast wel raken, dat zal pijn doen; maar enfin, wat mot dat mot en dàt maakt het geluid juist zoo mooi." — Maar ik was aan 't vertellen van mijn stemming dien avond voor den droom. Ik liep dan zoo te wandelen, denkende over Salomo, en telkens grinnikte ik in mijzelf om de kostelijke ironie waarmee mijn fantasie zichzelf had bekeken. „Maar ondertusschen", dacht ik, „daar lig je nou waarachtig nòg, O Salomo, O, O! met al je

schijnheilige wijsheid en weet niet wat je met jezelf beginnen moet. Eigenlijk heb je in heel dien tusschentijd niets anders gedaan dan droomen; miserabele luiaard die je bent. Sta nou eens eindelijk op, dòe nou eens wat om te toonen dat je een échte Salomo bent; al was het alleen maar voor de aardigheid, om jezelf te overtuigen. — Echt serieuse dingen doe je 't best voor de aardigheid. — Moet je je dan voor eeuwig voor den mal laten houden door die onnoozele danseresjes? Die heb je je immers al lang uit het hoofd gezet. En die éene, die heeft je immers je Pegasos net gezond en wel teruggestuurd. Maar jawel, je ligt daar nog altijd, met je scepter links en weet nog maar altijd niet of je kroon van goud is dan wel van gips." — Waarom lacht ge weer zoo arglistig?

A: Zijt ge dan ziende blind? Hebt ge nòg niet gemerkt, dat ge het probleem praktisch al opgelost *hebt*, en dat ge alleen dààrom niet bij mij kwaamt voor de theoretische verklaring?

B: Opgelost?

A: Zeker. Ge zijt immers na dien droom *niet* apatisch blijven liggen. Ge zìjt opgestaan, direct den volgenden dag al, om den raad dien Salomo u destijds al gaf eindelijk op te volgen: Ga naar de mieren....! Ge hebt immers gewerkt, en, zooals ge zelf zegt, met een ijver als nooit te voren. Dàt is „ijzer smeden terwijl het heet is".

B: Ja waarachtig, het lijkt er veel op.

A: Ge zijt aan 't werk, ge berijdt opnieuw uw Pegasos. Daarmee is uw probleem tot een hooger plan opgeheven. Ge vond het Ewig-weibliche niet als Eva maar als Beatrice, als een „nog beter zaak" dan een „goede vrouw".

B: En daarbij heb ik de échte goede vrouw tòch. — Ik denk er ook over om te gaan exposeeren.

A: Exposeeren? Gij? Dat hebt ge, meen ik, nog nooit gedaan.

B: Neen, en ge kunt er u moeilijk méér over verbazen dan ik, dat ik daartoe kom. Ik vind het afschuwelijk.

A: Waarom deedt ge het eigenlijk niet al vroeger?

B: Om andere redenen dan ge waarschijnlijk verwacht. Denk vooral niet aan loffelijke bescheidenheid.

A: Loffelijke bescheidenheid is onbewuste huichelarij. En na uw Salomo-droom is zulke bescheidenheid wel het laatste waarvan ik u zal betichten. Weet ge nog wel hoe die Russische waarzegger in uw droom van de onbetaalbare schuld zeide: „hij is eerzuchtig"? en „ijdel"? Ik ben er op voorbereid u eerstdaags als da Vinci of Rembrandt te begroeten.

B: Dank u voor de herinnering, groote Hemsterhuis, evenknie van Plato! Toch is het niet eerzucht die me nu drijft, niet alléén. Overigens.... 't is maar wat ge eerzucht noemt, en eer te willen inleggen met werk dat goed is, lijkt me niet zoo'n ondeugd.

A: 't Is maar wat ge ondeugd noemt.

B: Ik was vroeger minstens even eerzuchtig. Ik wist ook heel best, dat mijn werk net zoo goed was als dat van vele anderen die wèl exposeerden, maar ik voelde òòk dat er evenveel aan ontbrak. Het was wel min of meer knap, maar akademisch knap. 't Verschil tusschen een levend portret en een pleisterkop, een echt kind en een gipsen pop. En daarbij kwam een zekere kleinzeerigheid, die ik nu voor onwaardig houd, een schuwheid voor giftige kritiek.... ofschoon ik zelf zooals ge weet buitengewoon kritisch was en heel venijnig kon zijn in mijn oordeel over anderen.

A: Ik herinner me dat ge uzelf dit al eens vroeger hebt verweten. Het gewone geval bij de meeste z.g. kritische menschen: zij verwijten anderen hun eigen fouten, en loopen te koop met juist die deugden die ze in wezen niet bezitten. Zij toonen zich hoogst „fijnbesnaard" en „sensitief" waar 't henzelf betreft, maar zijn grof-ongevoelig voor de sensaties en bedoelingen van anderen. Overigens heb ik van ù maar zelden een

venijnig woord of een onbillijk of hard oordeel gehoord, tenzij in scherts, terwille van de geestigheid zelf.

B: Och kom, maakt ge in uw droomverklaringen soms ook zoo'n subtiel onderscheid tusschen ernst en scherts? Zij zijn immers elkaars dubbelgangers. En, zooals ik u toen al zeide, in de laatste jaren ben ik veranderd, en schrijf ik geen kritiek meer, maar alleen studies over dingen die ik volkomen begrijp of tenminste van harte waardeer en daarom verlang béter te begrijpen. Ik zoek niet meer ànderen een opinie op te dringen, maar mijzelf iets duidelijker te maken. Iets dat ik bewonder.

A: Maar dit is immers juist de wàre kritiek! Uit liefde *verklaren* wat den beschouwer, en misschien den schepper zelf, duister is. Eerlijk gezegd, wanneer ik u het werk van anderen hoorde bewonderen en op bijna overdreven wijze prijzen, heb ik wel eens gedacht: hij sprak stellig vroeger heel anders, hij heeft iets goed te maken voor zijn geweten.

B: Ik was vroeger wat je noemt „scherp" en stelde daar nota bene nog een soort van eer in! Ik voelde iets als trots wanneer men zeide dat wat ik schreef „raak" was, ofschoon ik dan meestal „maar" raak had geschreven. Allergekst. Maar soms voelde ik achteraf met schaamte dat een of andere heftige of geestige aanval op een van mijn.... kijk, er valt mij niet eens een ander woord in dan „prooi" en „slachtoffer".... eigenlijk een verkapte oratio pro domo, een verdediging van een vooroordeel, een stokpaardje, een zwakheid, een fout van mezelf was. Zoodra iemand mij irriteerde door het bezit van onmiskenbaar goede kwaliteiten, die ikzelf niet had, waardeerde ik die goedig-uit-de-hoogte, en nam voor dat beetje afgedwongen lof onmiddellijk wraak door zooveel mogelijk andere „aanvechtbare" eigenschappen af te breken of belachelijk te maken. Als ik eens welwillend leek, was het doorgaans pose, vertoon van oppermachtige goedertierenheid. In zoo'n belachelijken gemoedstoestand gaf ik dan godbetert nog „raad"

aan collega's die veel meer presteerden dan ikzelf! En dit malle gedoe hield ik een tijdlang voor mijn „roeping". En 't mooiste was dat ik bij het publiek doorging voor een ernstig kriticus en aardig op weg was „gezaghebbend" te worden!

A: Als de helft van die zelfkritiek maar waar is, dan waart ge een modern kriticus in optima forma. Ik sprak laatst net zoo'n litteratuur-wesp als ge daar beschreven hebt.

B: Paskwil of Malvoglio?

A: Narcis. Ook hij schermde met zijn „roeping".

B: Oòk een „historische missie". Ja, dergelijke menschen voelen zich in de vijfde klas van burgerschool of gymnasium al uitverkoren om de litteratuur eens grondig te zuiveren, nieuwe banen te openen, nieuwe lente's in te luiden en iedereen zijn plaats aan te wijzen. Twintig jaar geleden was ik net zoo. Och wat had ik 'n kritisch oog.

A: Het is jammer dat ge naar Christus' raad het oog dat u hinderde, plompweg hebt uitgerukt, juist toen ge een eerlijk man werd en er *goed* mee had kunnen kijken. Want dan hadt ge een van die heel, heel zeldzame echte kritici kunnen worden die wel degelijk een roeping en historische missie hebben, die eigenlijk geen kriticus meer zijn, maar meer kunst-*liefhebber* en kunst*kenner*. Die kunstwerken niet „be-oordeelen", en nog minder hun makers ver-oordeelen, vanuit hun eigen bevòòroordeeld standpunt, maar ze *analyseeren* en *verklaren*, zooals wij met onze droomen deden, om er de eigenlijke beteekenis uit te halen. Maar déze analyse, deze kritiek in den goeden zin, is uiterst moeilijk toe te passen op tijdgenooten, die in analoge vooroordeelen verward en vernard zijn als de kriticus zelf. Het is al moeilijk genoeg eerlijk te zijn in een oordeel over Dante of Shakespeare, nog moeilijker over Goethe of Hebbel, maar bijna onmogelijk over Bernard Shaw of Strindberg. En oordeel eens eerlijk over iemand met wien ge in 't bestuur zit van

eenzelfde vereeniging of over wien ge zelfs maar hebt hooren spreken door een verre vriendin van uw vrouw! We moeten dus de kritici alweer niet te hard vallen over hun bekrompenheid en kortzichtigheid. We lijden er immers allemaal aan? Het baasje spelen zit ons in het bloed. Geen zedeleer is wijzer dan de straatjongens-moraal: „Kijk na je eige," maar wie heeft daar altijd den moed toe? Ik meen niet als Narcis, die steeds zijn eigen *schijn* weerspiegelt en bewondert; maar als een waarachtig zelf*kenner*. Jammer is het dat hun geschrijf het zelfstandig onderscheidingsvermogen van het publiek voor een deel doodt of belemmert. Maar wat hindert het tenslotte of misschien een enkel kunstenaar of geleerde eens een halve eeuw langer dan strikt noodig was een beetje of zelfs heelemaal miskend blijft? Het evenwicht wordt hersteld door een des te grooter aantal dat tien of twintig jaar lang beroemd is en dan wordt vergeten. Laat de Paskwillen, Malvoglio's en Narcissen maar gerust hun gang gaan, ook zij zijn instrumenten in de hand des Heeren. Niet ieder kan een hefboom zijn, maar ook nijptangen zijn nuttig. Niet ieder kan een vlinder zijn, maar wel beschouwd zijn ook wespen noodig in het leven.

B: Zeker, als ik dan maar 't recht houd er zoo nu en dan eentje dood te slaan.

A: Ge zijt tòch nog niet genezen; maar om van deze groote mannen en kleine zielen....

B: Kijk-na-je-eige.

A: Dank u, om tot uzelf terug te keeren: ge moet uw eigen „wesp" volstrekt niet opvatten als symbool van uitsluitend uw *kunstcriticisme*. Zij stelt het scherpe, verbitste, onwelwillende, laatdunkende, vittende, giftig-kritische *in het algemeen* voor. In de wereld en in uzelf. Wie een wesp is in de kunst, is het ook, zij het dan misschien latent, in het dagelijksch leven, en zoo zult gij stellig wel eens in ander dan aesthetisch opzicht wespelijk uw naasten te lijf zijn gegaan.

B: Maar al te dikwijls, en alweer steeds het vinnigst waar ik eigenlijk mijzelf inplaats van mijn slachtoffer had behooren te veroordeelen.

A: Waarschijnlijk zijt ge zelf dikwijls hard en onbillijk beoordeeld en naamt ge bij zoo'n gelegenheid wraak daarover.

B: Best mogelijk. Ik weet dank zij uw droomuitleggingen, hoeveel kinderachtigs er nog in ons steekt. — Ja, die wesp.... dat die zich opeens ontpopte als mijn kriticisme, leek mij eerst wat vreemd, het scheen van zoo weinig belang, en dan zoo buiten mijn erotisch conflikt. En toch voel ik nu heel diep het verband tusschen mijn liefde voor Eva en die eigenliefde waarop mijn kriticisme berustte. Zij hebben mij beide even fel gestoken en even sterk verlamd. Ge hebt gelijk, ons oordeel over anderen is 'n veiligheidsklep voor zelfkritiek die wij niet kunnen verdragen en dus onze grootste belemmering bij 't streven naar zelfkennis.

A: Hebt ge niet vroeger al gezegd dat ook Eefje zeer kritisch is?

B: Buitengewoon. Zij oordeelt en vonnist maar direkt over alles. Zij let op de kleinste kleinigheidjes, niet uit belangstelling, maar alleen om ze te bespotten of af te keuren. Die eigenschap van haar heeft mij het allermeest verdriet gedaan.

A: Daar ziet ge 't. Ge hebt heel dien tijd onderbewust in háár uw eigen gehate wesp herkend en liefgehad. Daarom vergroeide de vleermuis tot een wesp. Het was uw eigen kriticisme dat u in hàár aantrok.... en afstootte tegelijk. Iedere mislukte liefde is au fond slechts eigenliefde.

B: Dat is ook zoo, ook dàt hebt ge me leeren inzien.

A: Waarschijnlijk waart ge van haar kriticisme dikwijls zelf het object.

B: Ja, vaak genoeg. Ik leed er erg onder, maar nu begrijp ik dat zij niet anders kon. Zij is doodsbang voor zichzelf en dus moet ook zij haar geweten ontlasten aan

anderen.... Ik begrijp achteraf niet hoe ik ooit tegenover hààr als bedelaar kon staan.

A: Zij was uw eigen spiegelbeeld.... in dit opzicht ten minste. En dat zij u niet lief kon hebben was voor u een zegen. Dat beteekende dat gij uzelf niet aanstond in die gedaante.

B: Soms heb ik haar gehaat.... ja, omdat ik mijzelf haatte.

A: Haat is verarming, isoleering, afhankelijkheid van verborgen driften, wankelmoedigheid, zwakheid.... haat is de wrok van den bedelaar.

B: Ja, de wrok van den bedelaar. En nu is de bedelaar dood. Nu voel ik mij werkelijk vrij, zelfstandig, in-liefde-zelfstandig tegenover haar en de wereld. En daarom geloof ik dat ik ook nu eerst het zedelijk recht heb met mijn werk voor den dag te komen, en dat ik eerst nu zonder schade voor mijn ziel met de anderen kan meedingen....

A: Om de gouden kroon.

B: Ja, maar ik meen toch meer „meedoen". Meedingen is zoo vulgair.

A: Ge zijt eigenlijk meer trotsch dan eerzuchtig. Maar ge hebt gelijk: alleen wie zonder vrees en nijd is, zou mogen wedijveren. Maar.... daar heeft hij dan geen pleizier meer in. Dan doet hij eenvoudig mee, zonder meer. En als het leven eischt dat hij daarbij op de groote trom slaat, dan doet hij dat, ook al is hem dat pijnlijk.

B: Ah, ik ga u begrijpen.... de groote trom, dat is de openbaarheid, het afschuwelijke, plebejische staan op de markt, het bekeken en besproken worden dat ik mij op den hals haal wanneer ik ga exposeeren. Maar vertel mij nu eens hoe mij daarbij die egel moet helpen?

A: Wat is voor u een egel?

B: Och.... een stil, zachtaardig diertje.... hé, toch ook een *stekend* dier, net als de wesp, maar het tegendeel in karakter. De egel is mij sympathiek; het gaf mij een gevoel van sterk vertrouwen dat juist die mij helpen

moest, al begreep ik absoluut niet hoe. Vreemd, zulk een mak, op zichzelf weerloos beest, dat zich alleen *passief* verdedigt.... de wesp is *aktief*, agressief, zij valt aan uit eigen valsche vinnigheid. Maar de egel is argeloos, en juist daardoor gevrijwaard.... hij rolt zich eenvoudig maar op en dan bijten zijn vijanden zich de leelijken bekken stuk. Vergif en slangenbeten zelfs hebben geen vat op hem. Voor mij is de egel het symbool van rustig, stil, geduldig zijn gang gaan, van afwachtend in-zich-zelf besloten-zijn; zonder vrees. Maar wien stelt hij voor? Ik heb een gevoel alsof gij er mee bedoeld zijt. Ge hebt mij door uw stille, zacht- en tegelijk scherp-zinnige leiding immers werkelijk geholpen de wesp te overwinnen.

A: Ja, de egel zal in bepaalden zin wel met mij te identificeeren zijn, maar in laatste instantie moet ook hij een aspect zijn van uzelf, evenals de wesp, die toch tevens in bepaald opzicht — sexueel en kritisch — een beeld was van Eva. De egel stelt vóór datgene wat wij beiden gemeen hebben en waardoor het mogelijk was dat ik u eenigszins kon helpen. De karakteristiek die ge van den egel geeft, klopt goed met uw eigen karakter zooals ge dat zoudt *wenschen* en dus in wezen al bezit. Uw „scherpte" was au fond maar zelfverdediging, waarvan ge het onredelijke sterker gingt beseffen naarmate ge rijper werd en beter kijk op uzelf kreeg. Wie zelfkritiek heeft, verliest de verwatenheid over anderen te vonnissen. Maar het interesseert me te weten wat de aanleiding voor u was om juist het beeld van den egel te kiezen, ik geloof dat de meeste menschen een egel heel anders zouden waardeeren. Hebt ge ooit een egel onder eenigszins buitengewone omstandigheden gezien?

B: Nu ge het mij zoo vraagt, herinner ik mij dat ik eens als kleine jongen een egel gered heb uit de handen van straatrekels die hem kwelden. Ik had een oneindig medelijden met het arme dier.... ik had een gevoel *alsof ik het zelf was*, die daar gemarteld werd.

A: Nu? Ziet ge wel dat ge hem inderdaad zelf voor-

stelt? Maar nu zijn de rollen omgekeerd. Nu komt, als in een sprookje, de dankbare egel u op zijn beurt verlossen uit de klauwen van uw kwelduivels. Hij is uw dieper wezen, dat ge nu beter hebt leeren kennen, en door welks geduldige, lijdzame kracht ge den giftigen nijd van de wereld en de onredelijke felheid van uw eigen kriticisme zult overwinnen. In vertrouwen op uw egel kunt ge rustig op de afschuwelijke, maar onvermijdelijke groote trom van uw kunst slaan. En de snaar der smart zal zijn geluid wijden. Ge moet u immers wel openbaren, dat wil zeggen: openlijk baren de kinderen uwer smart.

B: Het is mij alweer verwonderlijk te moede. Wat een wereld van gedachten in dit droompje van vier regels!

A: Het geeft werkelijk de definitieve oplossing van Salomo's probleem in zijn creatorische totaliteit. Zoowel in zijn lager-sexueel, als in zijn hooger artistiek en ethisch aspect. Ge hadt ook inderdaad die oplossing *zelf in de hand*. En ge hebt dan ook er naar gehandeld, praktisch, al vóór ge het theoretisch wist. Ik geloof dat ge voorloopig een vast punt bereikt hebt. Werk maar door, als Adam in 't zweet uws aanschijns, openbaar uw kinderen in smarte, als Eva; blijf bestendig als de salamander, en bovenal geduldig en zelf-besloten, sterk-in-u-zelf, „auto-kratisch" als de egel. En waarlijk, ik zeg u, ge zult wijzer worden dan Salomo en rijkelijk thee zal uw deel zijn.

B: Amen, amen. Wat zijt ge toch een wonderlijk man.

A: Een geestelijke vroedvrouw, als Sokrates. Ja, lach maar gerust om mijn zelfverheffing. Maar is er niet minstens een Sokrates toe noodig om een Salomo te verlossen?

B: Als ik ooit Salomo word, heb ik het u te danken, dat is zeker.

A: Mij? Och kom. We hebben samen nu en dan eens wat rondgedwaald en rondgekeken in het Goddelijke Theehuis van uw ziel en hier en daar wat bijgelicht met het lampje van ons vernuft. En als we, behalve de hybri-

dische vleermuis-wesp ook nog mooie vlinders vonden, hebt gijzelf daar evenveel toe bijgedragen als ik. Welbeschouwd behoor ik u minstens even dankbaar te zijn als gij mij.

B: Nu nog mooier.

A: Of denkt ge dat onze gesprekken voor mij niets hebben beteekend? Veel! Want niet alleen dat zij zekere wetenschappelijke onderstellingen van mij een eenigszins vaster basis hebben gegeven, zij hebben mij een nog veel grooter genot verschaft dan deze bijkomstige intellectueele verpoozing en voldoening: de werkelijk héél zeldzame vreugd van mee te voelen met de beroeringen van een menschenziel die oprecht poogt eerlijk te zijn. En geloof me dat dit bemoedigend is voor iemand die allang niet veel pleizier meer schept in het kijken naar de poppenkast onzer kultuur.

B: Dat klinkt onredelijk-bitter, en ge bewijst er den oneerlijken Jan-Klaasen-in-uzelf bepaald te veel eer mee. Mij dunkt, zòòveel weet ik nu ook wel van de diepten der ziel, dat ik durf zeggen: wie ééns hart-grondig is doorgedrongen in het wezen van een mensch, welke dan ook, en eerlijk of oneerlijk, die moet wel voorgoed beseffen wat het beteekent kinderen van één Vader te heeten. Die weet voorgoed dat er niets is in eens anders ziel, dat niet òòk leeft in de zijne, dat er geen laagten en hoogten bestaan die niet even bereikbaar zijn voor Dante als voor een koelie. Die weet dat in iedere verworpeling Christus woont, dat elke idioot een wijsgeer herbergt, dat elke waanzinnige een dichter is. En dat er verlossing is voor *ieder*. En die heeft voorgoed verleerd te minachten, te haten, te benijden, te bespotten, te vooroordeelen en te veroordeelen. Die kent geen minderen, noch meerderen, maar alleen menschen, die hij tracht te begrijpen. Die kijkt rustig naar de poppenkast van harde liefdeloosheid, verwaten arrogantie, zelfgenoegzaam snobbisme, verhuichelde deugd, het spelletje van leugen, ambitie, kwaadsprekerij, de heele comedie der zelf-

zucht.... en glimlacht en denkt: „We weten nog niet wat wij doen."

A: Nu spreekt ge zelf als Sokrates, en waarlijk, ik kan niet anders dan beschaamd en deemoedig de woorden van den eeuwig-en-altijd overtuigden leerling herhalen: „Voorzeker, zoo is het."

EPILOOG VAN DEN SCHRIJVER

DEN nacht, volgende op den dag waarop ik dit werk persklaar ter drukkerij had gezonden, droomde ik dit:

Ik nam plaats voor een vleugelpiano van vreemde constructie. Op dit instrument zou ik een Praeludium en Fuga spelen ten aanhoore van Mengelberg, die mijn spel had te beoordeelen. Maar vòòr ik begon onderzocht ik nog even of er niets haperde. Het leek mij of ik nog ergens een pedaal moest aanbrengen en het klankbord verstellen. Per slot bleek dit toch eigenlijk overbodig en kon het concert beginnen. Hierop ontwaakte ik.

Ik hoop dat de lezer, die geduldig mijn praeludeerende *Inleiding* en de misschien vermoeiende fuga der vijftien, *hetzelfde thema bewerkende,* dialogen heeft gevolgd, zelf in staat zal zijn den algemeenen zin van dezen typischen „examendroom" te duiden. De gedachte aan het *gemengd* publiek, dat niet zonder *gemengde* gevoelens naar mijn gedachten- en woorden-*spel* zal luisteren, deed mij nog in het laatste oogenblik weifelen of ik niet enkele passages, die menigeen wat al te *hard* zullen *klinken,* eenigszins zou *verzachten* en *temperen.* Ik had daarom, nog vòòr mijn droom, deze passages — niettegenstaande geen der deskundigen, die zoo vriendelijk waren geweest het manuscript door te zien, in dit opzicht een aanmerking had gemaakt — nog eens ter beoordeeling gegeven aan een leek. Nà den droom ontving ik van dezen ten antwoord, — wat mijn droom mij intusschen ook reeds had gezegd —: dat hij de gegeven voorbeelden uit wetenschappelijk en moreel oogpunt volkomen gerechtvaardigd achtte: Klankbord noch pedaal behoefden verandering.

Moge dus niet alleen de Mengelberg, de „gemengde" „hoop" van leeken en deskundigen tot wie zich mijn boek richt, maar ook de eene groote Dirigent, *) dit diepste Geweten, op welks innerlijk gezag en voor welks opperste oordeel ik arbeidde, welwillend deze proeve van droomduiding aanvaarden en de vele noodzakelijke „mistastingen" op een gebied dat ons nog zoo nieuw en vreemd is als het onderbewuste zieleleven, vergeven. Het was mijn vroege jeugd-illusie eens een klaviervirtuoos te worden. Ook om deze infantiele eerzucht van dertig jaar geleden te bevredigen koos mijn onderbewustzijn thans, nu ik mij waagde aan een onderwerp, waarvan onze kennis nog even gebrekkig is als destijds mijn eigen vaardigheid was in het klavierspel, juist dit droombeeld. Maar opdat niet een geestig lezer, nog zonder de beginselen der droom-uitlegging te hebben begrepen, en à priori geneigd mij van willekeurige interpretatie te verdenken, zal zeggen: „Neen, ge koost dit beeld om ons wat duidelijker te verstaan te geven dat uw boek *spel* biedt inplaats van ernst; uw *Praeludium* zal wel *Fantasie* zijn, en uw *Fuga* raadt ons bijtijds te *vluchten*", geef ik de analyse van dezen droom niet vooraf, doch liever als epiloog, nu het concert is afgeloopen. Overigens: ook dit boos-aardigheidje is — zooals ik onder het corrigeeren bemerk — niet „zoo maar" een grapje. Want ikzelf erken aan het slot mijner Inleiding (pg. 83) dat bij dit boek ook Fantasie heeft medegewerkt. Diezelfde Fantasie die ieder kunstwerk schept en die naar mijn vast vertrouwen de pionier is van alle werkelijke wetenschap.

AANTEEKENINGEN

Blz. 103. *Geeft acht:* Een treffende bevestiging bij Stekel (Spr. d. Tr., pg. 413) „Die Zahl 8 kommt sehr häufig in einer sonderbar symbolischen Verwendung vor: sie heisst „sich in acht nehmen". (Zie ook aanteekening bij pg. 318.)

Vier uur: Misschien een Vondeliaansche associatie? Overigens zou zij als gewone klank-associatie niet wonderlijker zijn dan de herhaaldelijk door Stekel (Spr. d. Tr., pg. 411) geconstateerde verbinding van „Vier" en „verführen".

Blz. 104. *Evä Strikker:* Natuurlijk was deze naam een geheel andere; de associaties echter waardoor de werkelijke naam gevonden werd waren volkomen analoog aan de hier gegevene.

Blz. 108. *Links:* Beteekent dikwijls het „niet rechte", verkeerde, perverse. Vgl. Stekel (Spr. d. Tr. pg. 79.)

Blz. 138. *Woordspelingen:* Een aardig voorbeeld bij Stekel (Spr. d. Tr., pg. 229). Een patiënt „in verzet" droomt: „Ein Zahnartz macht mir den *Mund* auf um dadurch jeden *Zahn abzufühlen*". Hij had namelijk zijn geheimen willen verzwijgen; maar Stekel wist hem toch *aan den tand te voelen.*

Een dergelijk voorbeeld bij Freud (Vorl. pg. 126): Iemand droomt dat zijn broer in een kast (Schrank) zit en verklaart dit zelf uit het feit dat die broer zich moest „bekrimpen" (beschränken).

In een tijdperk van zijn leven waarin Pestalozzi geen voortgang in zijn werk voelde, waarin hij als een paard in een tredmolen maar steeds in hetzelfde kringetje draaide, terwijl hij dorstte naar anderen arbeid, maar de pogingen van vrienden om

hem daartoe in de gelegenheid te stellen, waren afgebroken, droomde hij dat hij stond in het *traprad* van een diepen put. Maar het touw met den wateremmer er aan, was *afgebroken*, zoodat hij in het rad, dat nu zonder tegenwicht was, steeds maar *rond moest draaien*. (Schäfer, Lebenstag eines Menschenfreundes).

Blz. 139. *De hoed:* Evenals de schoen een bisexueel symbool, dat echter meestal mannelijk gebruikt wordt. Zoo ook, ofschoon indirectelijk, hier; waar de hoeden*doos* vrouwelijk is. Een voorbeeld waarbij de hoed zelf vrouwelijk is vindt men in den Negenden Avond. Voor de keuze van het zeer verspreide en niet twijfelachtige hoed-symbool is nog geen steekhoudende verklaring gevonden. Speelt, zooals onmiskenbaar in dit voorbeeld, misschien de gedachte aan „behoed worden" door de kracht van den man, hierbij een rol? In elk geval het „gedekt zijn". Ook de „deksel" heeft immers phallische beteekenis. Waar de hoed vrouwelijk gebruikt wordt geeft waarschijnlijk de vorm den doorslag.

Blz. 147. *Cupido-tje:* Kleinduimpjes, kabouters, dwergen, hebben als geheimzinnige, in verborgene, donkere holen werkende machten, dezelfde phallische beteekenis. (Jung. Wdl.)

Blz. 149. *Engelsch:* Volgens Stekel (Spr. d. Tr. pg. 366) duiden fantasieën op Engel, Engelsch en Engeland meestal op doodsgedachten.

Blz. 150. *Het is zoo ver:* Stekel (Tr. d. D. pg. 17): een patient lijdt aan pleinvrees; hij durft niet op straat omdat alles hem „zoo ver" lijkt. Iedere straat is voor hem namelijk een *levensweg*, aan het einde waarvan de dood wacht.

Id. pg. 18: Gottfried Keller's moeder ziet in den droom haar gestorven man op een *langen weg* haar voorbij schrijden met de woorden: Es ist weit, weit zu gehen".

Id. pg. 19: Hebbel wandelt langs een weg, waarvan

alle bijzonderheden zijn eigen levensloop weerspiegelen. Op zijn vraag waar die weg heen leidt, krijgt hij ten antwoord „naar het kerkhof".

Blz. 160. *Verspreken:* Voorbeelden van vergeten en verspreken als bewijs voor slechte verstandhouding en als voorboden van scheiding, bij Freud (Vorl. pg. 53).

Blz. 168. *Wekdroom:* Vgl. Freud (Tr. pg. 355 e. v.) Bij de enkele beroemde voorbeelden van lange en zeer ingewikkelde wekdroomen, die de buitengewone snelheid van het droomen heeten te bewijzen, hebben wij waarschijnlijk te doen met reeds lang te voren kant en klaar bestaande fantasieën, die door het wekkende feit slechts uit hun onderbewusten sluimer gewekt werden.

Blz. 169. *Orgaangevoelens:* Havelock Ellis (W. d. Dr. pg. 83 e. v.) „Deze droom van zweetende paarden die zich afjakkeren is door verschillende onderzoekers waargenomen bij toestanden, die in verband stonden met een verkeerde werking van het hart." Deze zin is karakteristiek voor de tot voor kort gangbare droomverklaring. *Welke* paarden het arme hart zoo afjakkerden werd niet onderzocht. Een mooi voorbeeld van zulk een *hart*kwaal, die in werkelijkheid *ziels*ziekte is, bij Stekel (Tr. d. D. pg. 5) „Die Klagen dieser Kranken gingen alle auf ihr krankes *Herz,* „von ihrer kranken *Seele* hörte man kein Wort. Alle Neurotiker haben das Prinzip, ihre seelischen Schmerzen in körperliche zu verwandeln.... auch die Neurotiker dichten."

Hypnagogische visioenen: Silberer (Symb. d. Erw. en Ueber Symb.) geeft een groot aantal voorbeelden van hypnagogische visioenen waarvan de symboliek geheel overeenkomt met die van den droom. Volgens hem kan het visioen evenals het echte droomsymbool, directe afspiegeling van een wensch of gedachte zijn, maar ook den toestand, de funktioneering van ziel of lichaam weergeven. Hij onderscheidt dienovereenkomstig de symboliek in mate-

rieele, funktioneele en somatische. Veelvuldig zijn bij het in slaap vallen of ontwaken allerlei „Drempel-symbolen", zooals: een water oversteken, ergens aankomen, overtrekken, iets openen of sluiten, vallen, wegzinken of opduiken etc. Ook Silberer erkent van zijn voorbeelden nadrukkelijk dat zij meestal sterk „überdeterminiert" zijn, m. a. w. dat de orgaangewaarwording slechts een *aanleiding* was voor het Onderbewustzijn om het beeld te gebruiken.

Blz. 172. *Schipper:* De voor de hand liggende associatie „schepper" gebruik ik niet omdat de naam, evenals de in den Eersten Avond voorkomende, gefingeerd is. De werkelijke naam gaf echter bij de analyse aanleiding tot volkomen analoge associaties, evenals de titels der werkelijk genoemde boeken. In de literatuur komen dergelijke naamfantasieën herhaaldelijk voor.

Blz. 179. *Als een kind:* De Grieksche droomuitlegger Artemidoros zegt dat, wanneer een volwassene zichzelf ziet als kind, dit een voorspelling van zijn naderenden dood beteekent. Toen ik Vermeer's droom schreef, was mij dit niet bekend. Volgens Jung (Wdl. pg. 290) maken ook zelfverteederende herinnering en intens verlangen naar de geliefde, den man tot kind. Ook deze elementen zijn in Vermeer's droom aanwezig.

365 jaar: Ook in tallooze echte droomen staan cijfers zeer dikwijls in verband met den leeftijd van den droomer. (Zie aanteekening bij pg. 318.)

Blz. 184. *Het paard:* zie mijn vertaling van „Het nieuwe Leven", pg. 94:
Sinds 't negende van mijner jonkheid jaren
Heb 'k Amor onafscheidelijk behoord;
En 'k weet hoe hij ons ment en zweept en spoort....

Blz. 187. *Metamorphose:* Havelock Ellis (W. d. Dr. pg. 26) verhaalt een jeugddroom van hemzelf, waarin hij een Albatros *(stormvogel)* zag veranderen in een *vrouw* die hem toefluisterde: „houdt je van me?" —

De „verrassing" die deze droom hem gaf schrijft hij nota bene toe aan het feit dat de snavel nog niet heelemaal in een neus veranderd was toen de gestalte hem die vraag deed. Ik zou, bij een zoo stormachtige liefdesverklaring, mijn verrassing anders motiveeren.

Blz. 193. *Examendroomen:* Stekel (Tr. d. D. pg. 98) vat ze als religieus op. Als voorbeeld geeft hij o. a. den volgenden stereotypen droom van een redacteur: Hij komt in de drukkerij om de krant in elkaar te zetten, maar vindt alles onklaar en in wanorde, Er is geen enkele bijdrage, ook niet van *hemzelf*. In werkelijkheid is dit *nooit* voorgekomen. Ook hier dient dus de droom, die geen feitelijk herinneringsbeeld is, slechts tot symbool voor andere, n.l. psychische wanorde. Deze zelfde redacteur had herhaaldelijk examendroomen.

Een stereotype droom van Freud zelf is dat hij (zooals inderdaad in zijn jeugd een tijdlang het geval was) *analyses* verricht in een chemisch laboratorium. Deze droom heeft voor hem het onbehagelijke van een examendroom. Freud zelf verklaart hem als een „Straftraum des Emporkömmlings", die hem *waarschuwt* niet te trotsch te worden op het succes van zijn psycho-analyses, niet te vergeten dat deze, evenals zijn vroegere chemische, wel eens mislukken. Een verklaring die m. i. afdoend, wijl van groot ethisch belang, is. Maar waarom tracht Freud dezen strijd tusschen „Parvenustolz und Selbstkritik" dan tòch nog terug te brengen tot de simpele wenschvervulling „weer *jong te zijn* als toen", ofschoon hij nota bene dit tijdperk van zijn leven zelf „beschämend" noemt? Het is toch evident dat de zelfkritiek in dezen droom oneindig veel belangrijker is dan de wensch; waarom dan de laatste beschouwd als oorzaak van den droom en niet de eerste als zijn bedoeling?

Blz. 203. *Vliegdroomen:* Ook volgens Stekel berust de vliegdroom op eerzuchtige of (en) religieuze verlangens

(engel willen zijn!) Een goed voorbeeld van een op religieus-eerzuchtige erotiek berustenden vliegdroom vindt men in mijn roman „De Stille Lach", pg. 164.

Vergelijk verder Stekel (Tr. d. D. pg. 60). Otto Ernst voelt zijn vliegen als „vanzelf sprekend".

Id. pg. 124: Een beroemd dichter voelt telkens: „Diesmal träume ich nicht, ihr habt immer daran gezweifelt dass ich fliegen könnte, seht ihr!"

Id. pg. 128: Richard Zoozmann geloofde als jongen eveneens dat hij werkelijk vliegen kon. Merkwaardig is dat deze dichter op later leeftijd (analoog aan mijn droomer) den stereotypen droom kreeg van het „verlammen der beenen".

Ook Herbert Spencer verhaalt van drie droomvliegers die in den waan verkeerden het ook wakend te kunnen.

Blz. 208. *Paramnesie:* Vergelijk Havelock Ellis (W. d. Dr. pg. 211, 217 en 221). Bergson betoogt dat iedere waarneming reeds haar eigen herinnering insluit. Immers waarnemen is een *proces*, en het bewustgewordene is reeds in het volgende tijdsmoment „herinnering". Als nu de opmerkzaamheid door toevallige omstandigheden verflauwt, kan zij zich gelijktijdig richten op „het oogenblik" en de herinnering van het oogenblik. Het bewustzijn echter verplaatst deze herinnering, die het zich anders niet verklaren kan, naar een ver verleden. Dromand en Albes zijn m. i. dichter bij de waarheid, wanneer zij de „fausse reconnaissance" toeschrijven aan een gelijktijdig zich richten van de aandacht op eenig voorwerp en op een *innerlijke* gedachte. (H. E. pg. 217.) Dit is ook het standpunt der psychoanalyse: de paramnesie berust op waarneming van iets dat zou kunnen herinneren aan een verdrongen gebeurtenis. De „censuur" draagt dan dit gevoel van herkennen onmiddellijk van de verdrongen *gedachte* over op het waargenomen *voorwerp*. (Freud, Invloed pg. 289). Ferenczi verhaalt een voorbeeld waarbij de sensatie afkomstig bleek uit

een (aanvankelijk) vergeten gedeelte van een droom. (t. a. pl. pg. 290).

Blz. 209. *Wakker worden:* Jean Paul (Stekel, Tr. d. D. pg. 186) zegt tegen de gestalten die hem in den droom kwellen. „Ich wecke mich, so seit ihr ja vertilgt." Ook Frederik van Eeden wekt zichzelf wanneer het hem te bar wordt. M. i. wijst dit vermogen op het onbewuste inzicht dat bij een *geestelijk* ontwaken de oorzaak dier kwellingen ook inderdaad „verdelgd" zou zijn.

Een bijzondere beteekenis verkrijgt het wakker worden voor hen die „leven in een droom" (zie het voorbeeld in den Zevenden Avond) en evenzoo voor hen die voortdurend „het leven voelen als een droom". Het ontwaken *in* den (echten) droom beteekent dan blijkbaar „sterven", d. w. z. ontwaken tot het „ware" leven. Vergelijk Stekel (Tr. d. D. pg. 56): Een vrouw die rondloopt met de gedachte zelfmoord te plegen door zich voor het hoofd te schieten, zegt in haar droom: „Wenn ich mich vor den Leuten (die haar *in den droom* hinderen) nicht mehr retten kann, *streiche* ich einfach *über die Stirne* und.... *wache auf!*" — Bij een ander (t. a. pl. pg. 193) blijkt de „böser Traum" waaruit de droomer zichzelf wil wekken, zijn eigen neurose te zijn.

Blz. 210. *Weten dat men droomt:* Ook Stekel (Spr. d. Tr. pg. 183) constateert dit verschijnsel bij *angst*. De „wenschvervulling" is hier de (schijnbare) wetenschap dat de verschrikkelijke *waarheid* die men droomt, zal blijken een „droom" te zijn, d. w. z. voor het gewone bewuste denken „bedrog".

Blz. 216. *Kritiek tijdens den droom:* Freud (Vorl. pg. 195): Der Traum wird erst dann unsinnig, wenn eine in den Traumgedanken enthaltene Kritik, das Urteil: „es ist unsinnig", zur Darstellung gebracht werden soll.

Een voorbeeld, analoog aan het hier door mij gegevene, bij Stekel (Tr. d. D. pg. 122). Max Burck-

hard bevindt zich te Palermo en wil iets naslaan in een boek dat hij te Weenen kan krijgen. Hij droomt daarop: „Weil ich jetzt immer so lebhaft träume, als ob die Sachen wahr wären, könnte ich ja jetzt träumen, dass ich rasch nach Wien fahre und mir das Buch holen." Zoo gedroomd, zoo gedaan. Hij is te Weenen bij een boekhandelaar, die hem het boek geeft. Dan wordt hij opeens wantrouwend en vraagt: „Du, glaubst du dass ich das Buch morgen früh wirklich habe?" Waarop de boekhandelaar spottend het hoofd schudt, met de woorden: „I glaub nit".

Blz. 218. *De postdirecteur:* Vergelijk Stekel (Spr. d. Tr. pg. 399): De Dood als *post*bode, die hemel en aarde verbindt. Ook de gedachte aan „expedieeren", naar een ver land zenden of reizen (oude postkoets) kan van invloed zijn bij deze symboolvorming. Misschien ook de beteekenis van het *woord* „post" (latyn = *hierna)?*

Blz. 225. *Kool:* Freud (Tr. d. D. pg. 255) stelt eveneens, ter verklaring van een droom waarin een jonge vrouw een stuk steenkool te eten krijgt, onder aanhaling van hetzelfde populaire gedicht: kool = heimelijke liefde.

Blz. 248 *Negen:* Meestal geassocieerd aan zwangerschap. Vgl. Stekel (Spr. d. Tr.).

Blz. 249. Vergelijk over het achterdeel als voorwerp van kinderlijke *vereering* Jung (Wdl. pg. 180) en Freud's Traumdeutung. Deze vereering staat in verband met de infantiele voorstelling omtrent de geboorte. Door invloed van latere schaamte en verdringing wordt dit voorwerp van vereering omgezet in een mikpunt voor grappen en symbool van minachting.

Goud: als synoniem met uitwerpselen. (Vgl. Freud, Trd. en Jung, Wdl.). Silberer wijst er op (Pr. d.

M. pg. 81) dat door de oude alchemisten de oermaterie opvallend dikwijls met menschelijke exkrementen wordt vereenzelvigd. Tallooze pogingen tot bereiding van den steen der wijzen gaan uit van speeksel, bloed, sperma, urine, uitwerpselen etc., waarbij de voorstelling van het teel- en groeikrachtige (mest) dier stoffen in 't spel was.

Pop: Over het, aan de infantiele geboortefantasie beantwoordende etymologische verband tusschen de woorden „pop" (kind) en „poep" zie Jung (Wdl. pg. 179).

Blz. 250. *25 jaar:* Vgl. Aanteekening bij pg. 318.

Blz. 255. *Rooken:* als „surrogaat-bevrediging" (vgl. Abrahams: Ueber Hist. Tr. pg. 64).

Blz. 257. *Dieren:* Bertschinger (Ill. Hal.) beschrijft de ziektegeschiedenis van een patiënte die alle personen waarop „dierlijke" hartstochten betrekking hadden, teekende als dieren of als meng-wezens, half mensch half bok of beer, paard, hyaena, krokodil, enz.

Blz. 268. *Tanden:* Het verliezen van tanden schijnt bij mannen typisch symbool te zijn voor onanie (Freud Tr.D. pg. 279 e. v.) bij vrouwen voor bevalling (Jung).

Blz. 275 *Landschappen etc.:* Stekel geeft tal van voorbeelden waaruit blijkt dat landschappen zeer dikwijls lichaamsdeelen voorstellen. Vooral heuvel- en berglandschappen zijn in dit opzicht duidelijk en worden dan ook door dichters ontelbare malen gebruikt als beelden. (Hooglied.) Zoowel infantiel verlangen naar de moederborst, als latere erotische begeerte en de sublimeering van de vrouwenborst tot een „hemelsch paradijs" verbinden aan deze droomen dikwijls zulk een buitengewoon sterke ontroering en gelukssensatie. (Zie mijn sonnet „De Droomvlucht" in den bundel „Liefde's Dool".)

Landschappen „waar men al vroeger geweest is" stellen de moederschoot of borst voor. (Freud en Stekel.)

De landschap-beeldspraak geeft het heele verband weer van erotiek en natuurmythologie. De geweldigste voorbeelden dezer droom-vergrootingen levert de Mahabharata.

Blz. 277. *Geboorte-angst:* Geboorte-angst, in den droom symbolisch weerspiegeld, komt zeer veel voor, vooral bij menschen wier geboorte inderdaad moeite gekost heeft. (Vergelijk Stekel, Spr. d. Tr. pg. 274). Freud zegt dat de *eerste* angst dien de mensch ondervindt, de angst is bij zijn geboorte; vandaar de sterke infantiele indruk ervan. Vandaar ook het etymologisch verband van *angst* en *engte*. (Vergelijk Derde Avond: Angina).

Symboliek bij kinderen: Over de droomsymboliek bij zeer jonge kinderen zie Stekel (Spr. d. Tr. pg. 313), die verschillende voorbeelden aanhaalt van oer-oude symbolen, door kleine kinderen volkomen juist gebruikt: „Werden wir nicht zur Annahme gedrängt, dass diese Symbolik im Volksbewusstsein schlummert und sich dann auch im Kinde spontan aüssern kann?"

Blz. 281. *Kraam, winkel etc.:* Ook droomen over winkels, in het bijzonder slagerijen en bakkerijen, zijn meestal direkt als zwangerschapsdroomen te herkennen. De slagerijen via de associatie „eigen vleesch en bloed"; de bakkerijen om dezelfde reden als de „keuken": de gedachte aan „iets klaar maken". Vergelijk den term „zij is bakker an" voor een zwangere vrouw. Overigens is het beeld van een kachel of oven voor de vrouwelijke geslachtsdeelen zeer verspreid.

Kelder en keuken zijn eveneens veel voorkomende vrouwelijke symbolen. Men denke aan den feestdronk, die vroeger werd ingesteld op vrouwen in blijde verwachting: „Hansje in den *kelder*", Duitsch: „Gretchen in der *Küche*".

Blz. 281. *Inslikken:* Infantiele bevruchtingsfantasie, evenals defaeceeren of uitbraken voor geboorte (vgl. aanteekening pg. 249).

Blz. 286. *De keizer, koning of vorst* is een ontelbaar vele malen gebruikt symbool voor vader, echtgenoot of God, voor den gevreesden en geëerbiedigden „Heer en Meester" uit den patriarchalen tijd. Voorbeelden passim bij Freud, Stekel en Jung. Zie ook de aanteekening bij pg. 352.

Blz. 292. *Bescherming van den slaap.* Freud (Tr.D. pg. 145) zegt: „Die träume sind Beseitigungen schlafstörender psychischer Reize auf dem Wege halluzinierter Befriedigung"; en (pg. 176): „Der Traum ist der Wächter des Schlafes, nicht sein Störer." Als voorbeeld haalt hij aan (pg. 95) dat hijzelf, telkens als hij in den slaap dorst heeft, droomt dat hij drinkt. Dit *„telkens"* verraadt echter dat deze droom stereotyp is, dus volgens Freud's eigen (en juiste) theorie, een van de belangrijkste psychische complexen van den droomer raakt, in casu van Freud zelf. Dat Freud niettemin in dezen eigen stereotypen droom niets anders wil zien dan een gewone infantiele wenschvervulling van alleen physieke beteekenis stelt m.i. op eigenaardige wijze in het licht dat ook achter menige andere onbenullige wenschvervulling nog wel heel wat meer en beters zal zitten.

Een ander voorbeeld van zulk beschermen van den slaap (Bequemlichkeitstraum) geeft Freud op pg. 96. Een medisch student, een langslaper, werd 's morgens door zijn hospita geroepen omdat hij naar het ziekenhuis moest. Hij ontwaakte, bleef liggen, viel weer in slaap en droomde toen dat hij al in het hospitaal *was,* maar.... in bed. Aan het hoofdeneind stond op een kaart zijn naam en leeftijd. Hij dacht daarbij: „Wenn ich also schon im Spital bin brauche ich nicht erst hinein zu gehen" en sliep kalmpjes door. — Holt (Fr. W. pg. 6) ziet in dezen droom een compromis van *twee wenschen:*

het verlangen om in het hospitaal te zijn (zijn plicht te doen) en dat om te blijven slapen. Naar mijn opvatting is evenwel ook hier duidelijk het Geweten aan het woord. Deze student zag *zichzelf* in bed op een plaats waar hij *andere* te bed liggenden behoorde te helpen. Hij ziet zich nadrukkelijk als *luiaard*. De naamkaart boven zijn bed vermeld nog hoonend: „*22 jaar, med. cand.*" Zoo'n jonge kerel!, die nog wel bestemd (candidatus) is medicus te worden! Het schijnbaar kinderachtige: „Wenn ich *also*...." is een verwijt. De geheele scène beteekent: Kijk, met dergelijke zotte sofismen ben je gewoon jezelf *in slaap te sussen*. Deze ethische verklaring heft de wenschvervullingstheorie niet op, maar geeft haar eerst werkelijke beteekenis.

De onbekende: Stekel (Tr. d. D. pg. 54) verhaalt een stereotypen droom van Max Kalbeck: „*Scheinbares Erwachen...* ein mir *unbekannter* Mann geht langsam auf und ab, nähert sich immer mehr dem Bette, setzt sich endlich auf den Bettrand, *ergreift meine Hand* und *blickt mir ins Gesicht*".

Mij dunkt dat het Geweten moeilijk schooner is voor te stellen. Deze zelfde dichter heeft nota bene herhaaldelijk examendroomen. — Volgens Stekel is een „onbekende" zeer dikwijls de Dood. Ook in den droom van „een eitje pellen" kan hij natuurlijk beide beteekenissen hebben; gewetenswroeging en doodsangst zijn nauw genoeg verwant. Als Geweten leest de onbekende den droomer de les, als Dood dreigt hij hem met het opeten van.... het levensbeginsel, het ei!

Blz. 294. *Het licht:* Stekel (Tr. d. D. pg. 74): „Es drückt gewöhnlich die *religiöse* Erleuchtung aus."

Blz. 295. *Dichten in den droom:* Is volstrekt niet zoo zeldzaam, maar meestal blijven slechts enkele regels in de herinnering, die oppervlakkig onzin lijken. Er zijn echter ook voorbeelden van mooie en zuivere gedichten die in den droom gemaakt werden.

Blz. 315. *Huwelijk:* Stekel (Tr. d. D. pg. 116): „Ich habe konstatieren können dass Sklaverei häufig die Ehe symbolisiert."

Blz. 318. *Cijfersymboliek:* Ik kan de hier gegeven getallen niet nader analyseeren; maar van de diepe beteekenis die getallen veelal hebben vindt men vrij bewijskrachtige voorbeelden bij Freud (Invloed pg. 260 e. v.) en bij Stekel (Spr. d. Tr. pg. 410). De laatste tracht aan bepaalde getallen min of meer vaststaande beteekenissen te geven, wat voor sommige ook blijkbaar mogelijk is. In het algemeen echter lijken zijn beschouwingen hieromtrent mij nog betwijfelbaar. Trouwens, Stekel zelf weet heel goed dat hij ook hier slechts spreekt over „schwankende Symbole" wier beteekenis individueel kan verschillen.

Wel is het zeer merkwaardig dat een aantal typische en algemeene beteekenissen die Stekel meende ontdekt te hebben, volkomen werden bebevestigd in het dagboek van een dame, die de gewoonte had bij het zien van cijfers steeds voorstellingen te associeeren. Haar lexicon was o.a. 1 = mannelijk lid. 2 = de beide testikels. 3 = het mannelijk orgaan in zijn geheel. (Deze zelfde beteekenis heeft het heilige getal in mythologie en godsdiensten. 6 = heks en sexueel (Duitsch: sechs). 8 = Habt acht; (Vgl. den Salomodroom!). 9 = zwangerschap (vgl. den droom van de onbetaalbare schuld). 10 = man en vrouw. (1 + 0, het „volmaakte" getal, de eenwording, lingam en yoni).

Verder staat een getal dikwijls in de plaats van een der correspondeerende *tien geboden.* 30 beteekent dikwijls „verraad" (Juda's zilverlingen). Ook de *klank* der cijfers is, evenals immers bij alle *woorden,* van grooten invloed. Voor den Duitscher b.v. duidt 12 (Dutzend) dikwijls op groote intimiteit (dutzen) etc. Dikwijls ook staan cijfers in den droom in verband met den (eigen) leeftijd. (Zie 4de en 8ste avond, 365 en 25).

Blz. 328. *Onthoofding:* Ook Jung ziet in doodsfantasieën dikwijls den wensch *afstand* te doen van erotische begeerten. Stekel (Tr.. d. D. pg. 78) zegt dat speciaal de onthoofdingsdroom bij kunstenaars frequent is; hij verklaart hem als eens „naar boven verlegde" castratie-fantasie. Dit kan, in verband met Jung's meening inderdaad zeer goed een der verklaringen zijn. Maar hiermede is toch m. i. nog geenszins verklaard waarom deze droom juist bij kunstenaars zooveel zou voorkomen. Stekel schuift dit weer op rekening van hun sterke kriminaliteit. Zij waarschuwen volgens hem: „Soweit wird es mit dir kommen, wenn du deinen kriminellen Regungen nachgeben wirst" (pg. 153). Ik geloof niet aan die buitengewone kriminaliteit (vgl. de Inleiding), maar neem veel liever bij den kunstenaar een „abnormalen" hoogmoed aan, dien het Geweten in den droom bestraft door hem „een kop kleiner" te maken. Stekel beschrijft (pg. 39) den droom van een dichter-politicus die onthoofd wordt als Girondist en, evenals de droomer in mijn voorbeeld, *kalm en gelaten* zijn hoofd op het blok legt. Stekel concludeert tot ijdelheid, ostentatieve heldenmoed. Maar dat deze droom stereotyp was, telkens terugkeerde, wijst er dunkt mij veel eer op dat hij betrekking heeft op een of anderen sterk ingewortelden karaktertrek dien de droomer zelf voelde te moeten afleggen.

Blz. 352. *Dirigent:* Dat beelden als Keizer, Schipper, Commandant, Rechter, Politie-agent, Meester, Directeur, Dirigent etc., etc. inderdaad symbool zijn voor God of Geweten, blijkt uit het hier gegeven voorbeeld toevallig bijzonder duidelijk. Het woord Dirigent heeft n.l. voor mij niet alleen in het *algemeen* deze symbolische beteekenis, maar wordt ook *individueel* door mij aldus opgevat, doordat in mijn omgeving God wel eens schertsenderwijs wordt aangeduid als „de opperdirigeermeester"; toespeling op ik weet niet meer welke anecdote.

LITTERATUUR

K. Abraham: De Droom en de Mythologie (vertaald door J. Stärcke) 1914.

id. : Ueber hysterische Traumzustände, (in het Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen. II Band 1910)

H. Bertschinger: Illustrierte Halluzinationen. (Jahrb. III B. 1912).

E. Bleuler: Die Psychanalyse Freuds, Verteidigung und kritische Bemerkungen. (Jahrbuch II Band 1910).

J. G. Boekenoogen: De godsdiensten der wereld. 1903.

A. van der Chys: Inleiding tot de grondbegrippen en techniek der Psycho-analyse. 1914.

W. H. Cox: Gevoel en verstand in de psychologie en in het leven. 1916.

M. C. Denier van der Gon: De mysteriën van Mithras. 1911.

L. Dugas: Psittacisme en symbolisch denken. 1913.

E. Durkheim: Les formes élémentaires de la vie religieuse. 1912.

Frederik van Eeden: De nachtbruid.

S. Freud: Die Traumdeutung, 4de druk 1914.

id. Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. 1905.

id. Totem und Tabu.

id. Der Gegensinn der Urworte (Jahrb. II Band).

id. Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. 1912.

id. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. 1ste en 2de deel 1916.

id. De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven. 1916 (vertaald door J. Stärcke).

id. Vijf voorlezingen over psycho-analyse. (vertaald door J. E. G. van Emden) 1912.

id. De droom als uiting van het onbewuste zieleleven (vertaald door J. Stärcke).

S. Freud: De sexueele beschavingsmoraal als oorzaak der moderne zenuwzwakte. 1914 (vertaald en ingeleid door A. Stärcke).

Goethe: Faust IIde deel.

B. Hart: Geestes- en gemoedsziekten (vertaald door A. W. van Renterghem).

Havelock Ellis: De psychologie der sexen. 1917 (ingeleid door en vertaald onder toezicht van A. W. van Renterghem).

id. De wereld der droomen. 1913 (ingeleid door en vertaald onder toezicht van A. W. van Renterghem).

Fr. Hebbel: Tagebücher.

id. Judith.

id. Herodes en Mariamne.

G. Heymans: Einführung in die Ethik. 1914.

id Einführung in die Metaphysik 1905.

E. B. Holt: The freudian wish and its place in ethics. 1915.

G. Jelgersma: Een geval van histerie psycho-analytisch behandeld.

id. Ongeweten Geestesleven. 1914.

C. G. Jung: Wandlungen und Symbole der Libido. 1912.

id. Der Inhalt der Psychose. 1914.

id. Ueber die Psychologie der Dementia praecox. 1907.

id. Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen. 1909.

id. Ueber Konflikte der kindlichen Seele. 1916.

R. Kleinpaul: Sprache ohne Worte. 1893.

id. Das Stromgebiet der Sprache. 1893.

id. Die Rätsel der Sprache. 1893.

A. Kuhn: Mythologische Studien. Die Herabkunft des Feuers und des Göttertrankes. 1886.

Th. Lipps: Leitfaden der Psychologie. 1903.

L. Loewenfeld: Het niet bewuste in ons zieleleven (vertaald door A. F. Meyer).

A. Maeder: Ueber das Traumproblem. 1914.

id. : Psychologische Untersuchungen an Dementia praecox-Kranken. (Jahrbuch II Band 1910).

id. : Die Symbolik in den Legenden, Märchen, Gebräuchen und Träumen. (Psych. Neur. Wochenschr. 1908).

A. F. Meyer: De behandeling van zenuwzieken door psycho-analyse. 1915.

id. De Droom.

J. P. F. A. Noorduyn: Het Onderbewustzijn. 1912.

O. Pfister: Analytische Untersuchungen über die Psychologie des Hasses und der Versöhnung. 1912.

id. Die Frömmigkeit des Grafen Ludwig von Zinzendorf. 1910.

id. Anwendungen der Psycho-analyse in der Pädagogik und Seelsorge. (Imago I 1912).

F. Raimund: De Alpenkoning en de Menschenhater.

O. Rank: Traum und Dichtung, Traum und Mythus (In den „Anhang" bij Freud's Traumdeutung).

id. Der Mythus von der Geburt des Helden. 1909.

id. Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage; Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens.

id. Der Künstler, Ansätze zu einer Sexualpsychologie.

A. W. van Renterghem: Freud en zijn school; nieuwe banen der psychologie. 1913.

Fr. Riklin: Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen. 1908.

T. W. Rolleston: Keltische mythen en legenden. (Bewerkt door B. C. Goudsmit).

Sha Rocco: Sex Mythology, including an account of the Masculin Cross. 1898.

H. J. W. Salomons: Gewijde verhalen en legenden van Hindoes en Boeddhisten. 1916.

J. Schroeder: Het sprookje van Amor en Psyche in het licht der psycho-analyse. 1917.

J. Schrynen: Essays en studiën in vergelijkende godsdienstgeschiedenis, mythologie en folklore.

H. Silberer: Symbolik des Erwachens und Schwellensymbolik überhaupt. (Jahrb. III Band 1912)

id. Ueber die Symbolbildung (Jahrb. III Band 1912).

id. Phantasie und Mythus. (Jahrb. II Band 1910).

id. Probleme der Mystik und ihrer Symbolik, 1914.

L. Spence: Myths and legends of ancient Egypt. 1915.

id. Myths and legends of Babylonia and Assyria. 1916.

B. de Spinoza: Ethica.

H. Steinthal: Der Ursprung der Sprache. 1858.

W. Stekel: Die Träume der Dichter. 1912.

id. Die Sprache des Traumes. 1911.

id. Dichtung und Neurose.

C. Winkler: Het stelsel van Prof. Sigmund Freud. (Geneeskundige Bladen. 19de Reeks VIII).

W. Wundt: Völkerpsychologie.

Tijdschriften:

Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen.

Imago; Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften.

Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse.

INHOUD

Blz.

VOORWOORD V

INLEIDING 1
I. Het Onderbewustzijn, 1. II. De droom, 8. III. Het sexueele element in droom, taal, mythologie en religie, 18. IV. De sublimeering van de sexualiteit en van het sexueele symbool, 40. V. De prospectieve funktie van den droom als stem des gewetens, 49. VI. De schijnbare verzwakking van het ethisch en aesthetisch bewustzijn in den droom, 58. VII. Het wezen der droomsymboliek, 65.

EERSTE AVOND 87
Eva, 87. De vechtersbaas, 88. Gedecoreerd, 90. Het heft in handen houden; het eigen lot smeden, 91. Salomo en de danseresjes, 94. Geeft acht, 103. In den strik; een naam-woordspeling, 103. Duidelijk voorgespeld, 109.

TWEEDE AVOND 112
Verzet, voor- en veroordeel, 112. Symptoomhandelingen, 114. Oprechtheid, 116. Ziek of gezond, 117. Hij kon een potje bij haar breken, 118. De verstopte hoed, 119. Het Onderbewuste, 121. De ziel als Amoebe, 124. Verdringen en vergeten, 128. Het miskende intellekt, 129. Naar den kelder, 131. Niets forceeren, 132. De tijd is rijp, 134.

DERDE AVOND 136
Symbool en allegorie, 136. Op zijn dak gevallen, 138. Wees op uw hoede, 139. De bril zonder glazen, 139. Den vasten grond verloren, 140. Het liep spaak, 141. De hengelaar, 141. Wie in 't schuitje zit moet mee-

Blz.

varen, 141. De droom-maskerade, 142. De twee cypersche katten, 144. Dante's brandende hart, 146. Cupido-tje, 147. De vieze stad, 148. De koperen hoed, 148. Het gestolen horloge, 149. Zij verstaat alleen maar Engelsch, 149. Het is zoo ver, 149. De eenzame boom, 151. Het afscheid, 153. Moeder-of Vader-complex, 153. De valsche wissel, 154. In de knel, Angina, 155. Het paste niet, 155. In slordig toilet, naaktloopen, 156. Gekwetst, non tali auxilio, 157. Versprekingen, 158. Een voorzienige verschrijving, 159. De grens overschreden, een dwanggedachte, 160. In gedachte aangestoken, 162.

VIERDE AVOND 163
De protestdroom, 164. Het geheimzinnige huis, 165. Physieke prikkels, 167. Orgaangewaarwordingen, hypnagogische visioenen, 169. Een in beeld herdroomd gesprek, 171. De groote Schipper, nog een naamwoordspeling, 172. De thee des levens, 172. De vleermuis en de nachtpauwoog, 173. Voor de poort van Dood en Leven, 174. Verzonnen droomen, 176. Een droom van Joost Vermeer, 176.

VIJFDE AVOND. 181
De bezwaarlijke fietstocht, 181. De prinselijke ruiter, 182. Droom-metamorphoses, 182. Van muildier tot hondje, 182. Paardrijden, 182. Pegasos en Petrarca, de vrouw en de roem, 184. Shakespeare en Aktaion, 186. De godgewijde hinde, 186. De veranderlijke kikvorsch, betooverde sprookjesprinsen, 187. Het prospektieve karakter van den droom, 188. Het lastige examen, 190. Huiswerk en spijbelen, wie wil die kan, 193. Gedachtekracht, 198. De wanordelijke klas, 198.

ZESDE AVOND 200
Bij de beenen vastgehouden, 200. Wakend droomen, 201. Droomend droomen, 202. De vliegdroom, 202. Het gaat niet gemakkelijk, 206. Conversies, 207. Paramnesie, 208. Hetzelfde reeds eens doorleefd,

Blz.

208. Hetzelfde reeds eens gedroomd, 209. Wakker worden in den droom, 209. Weten dat men droomt, 209. Kritiek tijdens den droom, 211. Het wiskundige probleem, 211. De Augiasstal, 212. Logica der zotheid, 212. De postdirecteur, 216. Luidt de bel, 217. De hinderlijke dwarskijker, 218. De vergeten vraag, 219.

ZEVENDE AVOND 221
Bij tijds ontwaakt, 221. De kolennood, 224. Gloeiende kolen, 225. De lage Vuur-sche, 226. De steile berg, 228. De tweesprong, 228. De strijd in Frankrijk, 229. In den tempel van Astarte, 231. Het lichte vrachie, 235. De geboorte der kunst, 236.

ACHTSTE AVOND 238
Het kamerconcert van den waarzegger, 238. Ezeltje rek je, 240. De onbetaalbare schuld, 242. Drek en goud, geld en vrouw, 249. De prijsvraag, 250. Een schat van 'n kind, 250.

NEGENDE AVOND 252
De verboden sigaar, 252. Biechten, 253. De wilde stier, 255. Angstdroomen, 256. Het stikkende knaapje, 257. Herakles, Jason en Mithra, 258. Het traktaartje, 260. Geestigheid, 260. God, de lucifer en het doosje, 262. Sexueele symboliek, 264. De bron des bestaans vergiftigd, 266. De verloren stifttand, 270. Het bed van Procrustes, 270. De schijnheilige degendrager, 271. De verijdelde kindermoord, 272. Het vermoorde dienstmeisje, 273. Het verdrinkende kind, 273. Infantiele gemeenschaps- en geboortedroom, 275. In de kinderwagen, 279. In de kraam, de witte parasol, 280. De verlangde tweeling, 281. De goocheltoer, 281.

TIENDE AVOND 283
De keizer ten bezoek, 283. Niet breed, maar toch tevreden, 289. Bescherming van den slaap, 290. Hij kwam een eitje pellen, 292. De snurker, 293. Het

Blz.

verblindende licht, 294. Het bloesemende heemsterhuis, 295.

ELFDE AVOND 300
De vrouw met de voile, 300. De krankzinnige moeder, 300. De crisis, 301. De krankzinnige naaktlooper, De oude gek, 302. De man die zichzelf in het licht stond, 306.

TWAALFDE AVOND 307
Op klokslag ontwaken, 307. Getallen, 309. Te laat, 309. Een woordobsessie, 310. De vervolgende deun, 312. De verlossende melodie, 314.

DERTIENDE AVOND 319
Het stervende kind, 319. De onthoofding, 320. De Dajakkers, 320. De bedelaar, 321. De analyse, 321.

VEERTIENDE AVOND 330
Het teeken der bevrijding, 330. Feest- en sterfdag, 332. Het muntje, Pegasos terug, 333.

VIJFTIENDE AVOND 338
De groote trom met de snaar der smart, 338. Salomo verrezen, 340. De wespen, 342. De reddende egel, 346.

EPILOOG VAN DEN SCHRIJVER 351

AANTEEKENINGEN 353

LITTERATUUR 367